136. ÉVFOLYAM 2023. JÚNIUS 2. SZÁM

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

Bobay István
„Ha csak egy kevés hasznára lehetünk is a köztársaságnak, vérünket örömmel adjuk”. Magyarok a mexikói köztársasági oldalon az 1860-as években

Mészáros Kálmán – Tuza Csilla
Károlyi Sándor kuruc generális Bécs alatti portyái I. 1704. március 21–22.

Réfi Attila
Egy huszárportré nyomában. Vrancsics Pál ezredes élete és katonai pályafutása

Az alapítás éve
1888

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

* * * * * BUDAPEST * * * * *

QUARTERLY OF MILITARY HISTORY

Journal of the Institute and Museum of Military History

Established in 1888

Editor in Chief László Pászti
Editor Gréta Somogyi, Zsófia Medgyesy

Editorial Board
János B. Szabó, Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, Norbert C. Tóth, István Czigány, Tamás Csikány, Pál Germuska, Róbert Hermann (President), Csaba Horváth, Miklós Horváth, Gyula Kedves, József Kelenik, Katalin Mária Kincses, Gábor Kiss, Balázs Lázár, Ferenc Lenkefi, Kálmán Mészáros, Imre Okváth, Ferenc Pollmann, Gergely Pál Sallay, Sándor Szakály, Norbert Számvéber, László Töll, János Varga J., László Veszprémy

Special Consultants
Gábor Ágoston, Tibor Hajdu, György Markó, Géza Pálffy, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Ferenc Tóth

Published by the Institute and Museum of Military History of the Ministry of Defence
29/B Kerepesi út Budapest 1087 Hungary
Postal address: PO Box 431, Budapest H-1438
Phone (36 1) 325-16-00, Fax: (36 1) 325-16-59

Editorial and Publishing Office
29/B Kerepesi út Budapest 1087 Hungary
Postal address: PO Box 431, Budapest H-1438
Phone (36 1) 325-16-00

E-mail:
hadtortenelmi.kozlemenyek@gmail.com
Electronic version:
https://epa.oszk.hu/00000/00018

Subscription fee
4800 HUF annually, 1200 HUF quarterly

Distribution
Magyar Posta Rt.
Business and Logistics Centre

Subscription abroad
Hírlapterjesztési Központ
1 Orczy tér Budapest H-1089 Hungary
Postal address: Budapest H-1900
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

MILITÄRGESCHICHTLICHE MITTEILUNGEN

Vierteljahresschrift des Instituts und Museums für Militärgeschichte

Gründungsjahr: 1888

Chefredakteur: László Pászti
Redakteur: Gréta Somogyi, Zsófia Medgyesy

Redaktionskomitee
János B. Szabó, Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, Norbert C. Tóth, István Czigány, Tamás Csikány, Pál Germuska, Róbert Hermann (President), Csaba Horváth, Miklós Horváth, Gyula Kedves, József Kelenik, Katalin Mária Kincses, Gábor Kiss, Balázs Lázár, Ferenc Lenkefi, Kálmán Mészáros, Imre Okváth, Ferenc Pollmann, Gergely Pál Sallay, Sándor Szakály, Norbert Számvéber, László Töll, János Varga J., László Veszprémy

Beratungsausschuss
Gábor Ágoston, Tibor Hajdu, György Markó, Géza Pálffy, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Ferenc Tóth

Herausgegeben vom Institut und Museum für Militärgeschichte des Ministeriums für Landesverteidigung
1087 Budapest, Kerepesi út 29/B, Ungarn
Postanschrift: Budapest, Pf. 431. H-1438
Tel.: (36 1) 325-16-00, Fax: (36 1) 325-16-59

Redaktion und Verlagsbüro
1087 Budapest, Kerepesi út 29/B, Ungarn
Postanschrift: Budapest, Pf. 431. H-1438
Tel.: (36 1) 325-16-00

E-Mail-Adresse:
hadtortenelmi.kozlemenyek@gmail.com
Internetversion:
https://epa.oszk.hu/00000/00018

Abonnement
4800 HUF/Jahr, 1200 HUF/Vierteljahr

Vertrieb
Magyar Posta Rt.
Geschäfts- und Logistikzentrum

Abonnement für das Ausland im Büro für Zeitungsabonnements
Hírlapterjesztési Központ
1. Orczy tér Budapest H-1089 Ungarn
Postanschrift: H-1900 Budapest,
E-Mail: hirlapelofizetes@posta.hu

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

136. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 2023. 2. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Bobay István, PhD, egyetemi tanársegéd (KGRE BTK TI, Új- és Jelenkori Történeti Tanszék);
Csorba György, kutató munkatárs (Országgyűlés Hivatala, Közgyűjteményi és Közművelődési Igazgatóság, Képviselői Információs Szolgálat); *Krámli Mihály,* PhD, kutató (Hadtörténeti Intézet);
Mészáros Kálmán, PhD, kutató (Hadtörténeti Intézet);
Radnóti Klára, PhD, történész főmuzeológus (Magyar Nemzeti Múzeum Újkori Főosztály);
Réfi Attila, Phd, tudományos főmunkatárs, kutatócsoport-vezető (Károli Gáspár Református Egyetem);
Rosonczy Ildikó, PhD, történész, szerkesztő (Magyar Napló);
Szovák Márton, PhD-hallgató, könyvtáros (Országos Széchényi Könyvtár);
Tóth Ferenc, DSc, tudományos főmunkatárs (BTK TTI);
Tősér Márton, PhD, történész; *Tuza Csilla,* PhD, főlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára)

A rezüméket és a tartalomjegyzékeket *Márkus Andrea* (francia), *Medgyesy Zsófia* (angol), *Nasinszky Dezső* (orosz) és *Zachar Viktor* (német) fordította.

A Szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK
A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Az MTA IX. Osztály Hadtudományi Bizottsága által „A” kategóriába sorolt, referált folyóirat

Főszerkesztő: *Pászti László*
Szerkesztő: *Somogyi Gréta, Medgyesy Zsófia*

Szerkesztőbizottság:
B. Szabó János, Balla Tibor, Bona Gábor, Bonhardt Attila, C. Tóth Norbert, Czigány István, Csikány Tamás, Germuska Pál, Hermann Róbert (a szerkesztőbizottság elnöke), *Horváth Csaba, Horváth Miklós, Kedves Gyula, Kelenik József, Kincses Katalin Mária, Kiss Gábor, Lázár Balázs, Lenkefi Ferenc, Mészáros Kálmán, Okváth Imre, Pollmann Ferenc, Sallay Gergely Pál, Szakály Sándor, Számvéber Norbert, Töll László, Varga J. János, Veszprémy László*

Tanácsadó testület:
Ágoston Gábor, Hajdu Tibor, Markó György, Pálffy Géza, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Tóth Ferenc

Kiadja: a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum
A kiadásért felel: a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka

© Szerzők, fordítók, szerkesztők, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2023

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
1087 Budapest, Kerepesi út 29/B. Postacím: 1438 Budapest, Pf. 431.
Telefon: 325-16-00, e-mail: hadtortenelmi.kozlemenyek@gmail.com
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: egy évre 4800 Ft, negyedévre 1200 Ft

Előfizetésben terjeszti:
a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Hírlapterjesztési Központban (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1., postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-64-06).
További információ: 06-80-444-444; hirlapelofizetes@posta.hu

Az egyes folyóiratszámok megvásárolhatók a kiadónál: konyv@mail.militaria.hu

Nyomtatott kiadás: ISSN 0017-6540
Index: 25 371 Online kiadás: ISSN 2732-3676

HM Zrínyi Nkft.

TANULMÁNY

BOBAY ISTVÁN

„HA CSAK EGY KEVÉS HASZNÁRA LEHETÜNK IS A KÖZTÁRSASÁGNAK, VÉRÜNKET ÖRÖMMEL ADJUK”

Magyarok a mexikói köztársasági oldalon az 1860-as években[1]

A 19. század háborúinak történetében nem ritka azon jelenség, hogy a küzdő felek mindkét táborában találunk magyar katonákat. Ez alól az 1861 és 1867 között lezajlott mexikói hadi események sem képeznek kivételt, ugyanis nemcsak Habsburg Miksa császár mexikói osztrák önkéntes seregében szolgáltak szép számmal magyar honos önkéntesek, hanem a mexikói republikánus sereghez is csatlakoztak „hazánkfiai” – akik közül néhányan, mint ’48-as emigránsok megjárták korábban az olaszországi és az amerikai csatatereket is –, hogy egy Habsburg uralkodó ellen küzdhessenek. Ezen írásunk az 1860-as évek folyamán a mexikói köztársasági oldalon harcolt magyar katonák történetébe nyújt betekintést.

A második mexikói francia intervencióhoz és a II. Mexikói császársághoz vezető út

Az 1850-es évek végén zajlott le Mexikóban az a polgárháború, amelyet a történetírásuk reform háborúként *(Guerra de Reforma)* vagy más néven három éves háborúként *(Guerra de Tres Años)* emleget.[2] 1858 elején két különböző csoport is magát tekintette az ország vezetőjének: egyrészt Félix María Zuloaga konzervatív kabinetje – amit a szövetségi tagállamok közül Mexikó, Puebla, San Luis Potosi, Chihuahua, Durango, Tabasco, Tlaxcala, Chiapas, Sonora, Oaxaca és Yucatán támogatott –, másrészt a Benito Juárez körül csoportosuló liberális politikusok – akik mögött Jalisco, Guanajuato, Querétaro, Michoacán, Nuevo León, Coahuila, Tamaulipas, Colima és Veracruz szövetségi államok – sorakoztak fel. Katonailag Zuloaga erői voltak előnyösebb pozícióban. Juárez 1858. március 10-én – miután csapatai egy nappal korábban súlyos vereséget szenvedtek a Guanajuato

[1] A tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

[2] *Velásquez García* et *al.* 2018. 464–467. o. A reform háborúról bővebben lásd *Batres* 1962. 7. o. és újabban *Fowler* 2020. o.

tagállambéli Salamancánál – elhagyta Guanajuato városát és a Csendes-óceán partján található Manzanillo kikötővárosába menekült, ahol hajóra szállt, majd Panama, valamint New-Orleans érintésével Veracruzba hajózott.[3]

A három éves háború hadmozdulatai az egész ország területére kiterjedtek, és az események alakulásában nagyon fontos szerepet játszottak a diplomáciai kapcsolatok. Kezdetben a külföldi hitelezők, valamint Franciaország, Spanyolország, Anglia, az Egyesült Államok és számos egyéb ország képviselője is Zuloaga elnököt és kabinetjét ismerte el a legitim kormányzatnak. Az egyre élesedő polgárháború arra késztette őket, hogy lépéseket tegyenek a harcoló felek kibékítésére, de ezek a próbálkozások nem jártak sikerrel. 1859 márciusában Miguel Miramón, a Zuloaga kormány elnökhelyettese, csapataival kísérletet tett Veracruz kikötőjének elfoglalására, ahol Benito Juárez ellenkormányzata székelt, azonban erőfeszítései nem jártak sikerrel, sőt áprilisban Tacubayánál (ma Mexikóváros része) Zuloaga erői vereséget szenvedtek a Juárez ellenkormányát támogató csapatoktól. Itt Miramón utasítására Leonardo Márquez tábornok kivégeztette a hadifoglyokat, amely rendkívül negatív visszhangot váltott ki országszerte. 1860 márciusában Miramón ismét kísérletet tett a veracruzi kikötő elfoglalására, melyhez két hadihajót is vásároltak Spanyolországtól. A hadművelet ismételten sikertelenül zárult. A támadóknak az ostromot fel kellett adniuk, és vissza kellet vonulniuk az ország belső területeire, miközben a Juárez-kormányzat – amit ekkorra az USA már hivatalosan is elismert – erőinek egyre nagyobb területeket sikerült az ellenőrzésük alá vonniuk. A döntő összecsapásokra 1860. augusztus 10-én a Guanajuato tagállambéli Silaonál és 1860. december 22-én a Tlaxcala állam béli Calpulalpannál került sor, melyet követően a Jesús González Ortega vezette csapatok december 25-én bevonultak Mexikóvárosba, ahová 1861 januárjában Benito Juárez elnök kormányával követte őket.[4]

A Juárez-kormányzat a győzelmét követően lépéseket tett hatalmának stabilizálására: választásokat írtak ki és folytatták a polgárháború alatt és az azt megelőzően elkezdett liberális programjaikat (a három fő program: Ley Juarez, Ley Lerdo és Ley Iglesias[5]). Ezek mindegyike politikai felhatalmazást adott a kormánynak az egyház belügyeibe való beavatkozásba, lazítottak a korábbi kormányzatok centralizációján és megkísérelték növelni az állami bevételeket a korábbi tulajdonjogi rendszer meg-

[3] *Velásquez García* et *al.* 2018. 464–467. o.

[4] Uo.

[5] Az 1855. november 23-án kihirdetett igazságszolgáltatásról szóló törvény kidolgozójáról, Benito Juárezről (ekkor igazságügyminiszter) kapta elnevezését (Ley Juárez). A törvény az igazságszolgáltatás reformjaként többek között eltörölte a katonai és egyházi bíróságok joghatóságát a polgári ügyek esetén, valamint a szintén gyarmati időkből fennmaradt ún. fueros rendszert is megszűntette. Az 1856. június 25-én kiadott Ley Lerdo (mely elnevezését Miguel Lerdo de Tejada pénzügyminiszterről kapta) a katolikus egyház és a polgári társaságok vidéki birtokainak magánszemélyek részére történő eladását tette lehetővé, melytől a középosztály megerősödését reméltek. Az 1857. április 11-én kihirdetett Ley Iglesias (nevét José María Iglesias igazságügyi, egyházi ügyekért és közoktatásért felelős miniszter után kapta) az egyházi adóztatás reformját tartalmazta. Bővebben lásd *Velásquez García* et *al.* 2018. 448–455. o.

változtatásának kísérletével, mely a tradicionális és rendkívül merev társadalmi struktúrájú spanyol gyarmati elit ellen irányult. Ezen intézkedések súlyosan sértették a legyőzött konzervatív elit (egyházi vezetők, vidéki birtokosok, centralisták, jónéhány katonai vezető és a törvényen kívül álló bandák vezetői, akik közül többen mindenféle kormányzattal szemben álltak) érdekeit, és tovább mélyítették az országot szétfeszítő ellentéteket. A megmaradt konzervatív csapatok nem békéltek meg az új rezsimmel, és parancsnokaik (mint például Leonardo Márquez, Thomas Mejía) vezetésével az ország gyérebben lakott vidékeire vonultak vissza, sikeresen elkerülve elfogásukat.[6]

A polgárháborúnak köszönhetően Mexikó külföldi pénzügyi adósságainak mértéke drasztikusan megnövekedett, mivel mindkét fél jelentős összegű hiteleket vett fel katonai hadműveleteinek finanszírozására.[7] A 19. század derekán Mexikó számára a legfőbb bevételi forrást a külföldi áruk behozatali vámjai jelentették, de ezekből az ország az 1859. évi veracruzi egyezményt (Juárez kormányzata és a brit Hugh Dunlop, valamint a francia Charles Pénaud tengernagyok között köttetett meg) követően már csak kisebb részben profitálhatott. Ez a következő díjszabásokat mondta ki: 1. francia kereskedelmi hajók esetén a vámtarifákból Mexikó csupán 8% haszonra tett szert, míg a többin a franciák (25%), az angolok (29%), a spanyolok (8%) és a londoni hitelintézetek (contraída de Londres 25%) osztoztak (5% a hátralékok megfizetésére lett felhasználva). Egyéb zászló alatt érkező áruszállító hajók esetén pedig a következő vámbevételi elosztás lépett életbe: Mexikó (25%), Nagy-Britannia (29%), Franciaország (8%), Spanyolország (8%), londoni hitelintézetek (contraída de Londres 30%). Oscar Castañeda Batres történész szerint az említett európai hatalmak (ez alól kivételt képezett Nagy-Britannia) még ezt is igyekeztek kijátszani a csendes-óceáni partvidéken a kereskedelmi- és hadihajókról folytatott jelentős csempésztevékenység révén, melynek köszönhetően főként ásványkincsek hagyták el Mexikót vámfizetés nélkül. Emellett a polgárháborús időszak folyományaként Mexikónak voltak adósságai egyfelől mexikói, másfelől külföldi magánszemélyek felé (az 1862-ben benyújtott követelések 1,2 millió pesóra rúgtak), melyeknek egy részét később a Juárez-kormány elismerte, de más részét elutasította.[8]

Jan Bazant kutatásai alapján Mexikónak 1862-ben összesen 81 632 561 mexikói peso ($) tartozása volt a külföldi hitelezők felé. Ebből 64 266 354 peso kötvény és 13 466 676 konvenciós egyezmény (összesen 77 733 036 peso), melyhez hozzájöttek még azon különféle adósságok (3 899 525 peso), melyek a három évig tartó polgárháborús időszakban keletkeztek, és amelyeket a Juárez-kabinet egyáltalán hajlandó volt elismerni.[9] Batres az 1861-es évre vonatkozóan a latin-amerikai állam összhitel-

6 *Autrey Dabbs* 1963. 16–18. o.
7 *Velásquez García* et *al.* 2018. 464–467. o.
8 *Batres* 1962. 8–9. o.
9 *Bazant* 1995. 98. o.

tartozását a Londoni Szerződést megkötő európai hatalmak felé összesen 82 315 447 pesóra becsülte, mely szerinte országonkénti bontásban a következőképpen alakult:

Nagy-Britannia	69 994 544 peso[10]
Spanyolország	9 460 986 peso[11]
Franciaország	2 859 917 peso[12]

1861 folyamán a republikánus kormányzat erőfeszítései ellenére Mexikónak az addig is súlyos pénzügyi helyzete tovább romlott, aminek következtében Benito Juárez 1861 júliusában aláírta a külföldi országok részére történő pénzügyi törlesztések kétéves időtartamra történő befagyasztásáról szóló rendeletét, amely ürügyet szolgáltatott az európai hatalmaknak a katonai fellépésre.[13]

A mexikói hitelezésekben érintett három legjelentősebb európai nagyhatalom (Franciaország, Nagy-Britannia és Spanyolország)[14] képviselői közös fellépés mellett döntöttek a mexikói kormányzattal szemben, azonban eltérő véleménnyel voltak a katonai beavatkozás mértékét illetően. 1860 októberében ezen nézetkülönbségek rendezésére összeültek a három ország képviselői Londonban. A tárgyalások során a felek megállapodtak abban, hogy teljes mértékben támogatják egymás követeléseit a mexikói kormányzattal szemben, melyet végül a Londoni Szerződésben ratifikáltak. Nem mellékes kiemelni, hogy a tárgyalások során már felmerült egy esetleges mexikói császárság gondolata, ami növelte annak a felvetésnek a súlyát, hogy a moratórium elleni fellépés csak ürügyül szolgált a latin-amerikai ország elleni katonai akcióra.[15]

A katonai intervenció 1861 decemberében a spanyol csapatok érkezésével vette kezdetét, a három ország közötti együttműködés azonban nem tartott sokáig, és a spanyolok a brit erőkkel egyetemben pár hónappal később távoztak Mexikóból. III. Napóleon a hadjárat folytatása mellett határozta el magát, amely a kezdeti időszakban nem volt

[10] A latin-amerikai ország az első nagyobb hitelfelvételére nem sokkal a függetlenségének kikiáltását követően kényszerült. 1823. május 14-én a mexikói követ, Francisco de Borja Mignoni 3 200 000 Font sterlingről (16 millió mexikói peso) kötött hitelfelvételi szerződést a londoni Goldsmith bankházzal, 5%-os éves kamat mellett. Az összes költség a mexikói kormányra hárult. Mexikó ebből csupán 8 millió pesonyi összeget kapott meg, de törlesztenie az egész összeget kellett. 1824 augusztusában egy újabb 16 millió pesós hitelfelvétel történet, 6%-os kamatra a londoni Barclay, Herring, Richardson & Co. banktól. A mexikói állam a rossz anyagi helyzete miatt nem bírta tartani magát a szerződésben foglaltakhoz, emiatt a köztársaság elveszítette a megállapodások szerinti milliók jelentős részét. *Batres* 1962. 14–19. o.

[11] Uo. A Spanyolország irányába történő adósságok gyökerei az 1836-os Paz y Amistad-i egyezményig *(Tratado de Paz y Amistad)* nyúlnak vissza. A spanyol–mexikói adósságról bővebben lásd *Pi-Suñer Llorens* 1999. 39. o.

[12] *Batres* 1962. 14–19. o.

[13] *Autrey Dabbs* 1963. 16–18. o.

[14] A mexikói történetírás az 1861–62-es angol–spanyol–francia intervenciós szövetségre a la tripartita (tripartito jelentése: három részből álló, háromrészes) megnevezést használja.

[15] *Autrey Dabbs* 1963. 18–19. o.

sikeres. 1862. május 5-én a francia csapatok súlyos vereséget szenvedtek az 1. pueblai csata során, melyre válaszul a francia császár megerősítette Mexikóban tartózkodó csapatait. 1863 tavaszán került sor Puebla második francia ostromára – 1863. március 16. és május 17. között –, mely a franciák győzelmével ért véget. A vereség hírére a köztársasági kormányzat elhagyta Mexikóvárost (San Luis Potosiba tette át székhelyét) és katonailag is kiürítette azt, ahová 1863. június 10-én vonultak be a francia csapatok.[16] Mint Horváth Gyula találóan megjegyzi, ekkor kezdődött el „az a közel öt évig tartó »macska-egér harc« amelynek folyamán a Juárez-kormányt a császári csapatok egyik helyről a másikra űzték, de elfogni nem tudták".[17] A mexikói konzervatívok az ország trónjára I. Ferenc József legidősebb öccsét, Habsburg Miksa főherceget hívták meg. A Habsburg főherceg 1864-től 1867-ig volt Mexikó császárra, miközben Juraez republikánus árnyékkormányával folytatott polgárháborút.[18]

A mexikói köztársasági sereg az intervenció idején

A három éves háború a köztársasági seregek győzelmével ért véget, miután 1860 decemberében a Jesús González Ortega tábornok vezette liberális erők a calpalalpani csatában döntő vereséget mértek a konzervatív csapatokra, melyet követően elfoglalták Mexikóvárost is. Ortega tábornok, mint a köztársasági oldal katonai és politikai vezetője 1860. december 27-én feloszlatta az 1821-es függetlenséget követően megalakított mexikói haderőt – melynek maradványai tovább harcoltak a konzervatív oldalhoz hű parancsnokaik vezetésével –, és a katonai konfliktus során, a liberális oldalon harcoló vegyes összetételű csapatokból alakította ki az ország új hivatalos fegyveres erejét.[19]

A Juárez-kormányzat hadügyminiszteri székébe Ignacio Zaragoza tábornok került. A rendkívül nehéz gazdasági helyzet következtében a mexikói kabinetnek csökkenteni kellett a katonai kiadásokat is, melynek eredményeként leapasztották a hadsereg létszámát (a leszerelt csapatok és nemzetőrök többsége visszatért származási helyére). A katonai intervenció hírére azonban a Juárez-kabinet kénytelen volt elrendelni a hadsereg megerősítését: visszahívták a leszerelt állományt, és újabb csapatok is felállításra kerültek. A védekezés megszervezésének segítése végett sor került az ún. keleti hadsereg *(Ejército de Oriente)* megalakítására, amely alá Oaxaca, Puebla, Tlaxcala és Veracruz tagállamok katonai erői tartoztak. A seregtest parancsnoka kezdetben José López Uraga vezérőrnagy volt, majd nem sokkal később maga a hadügyminiszter, Zaragoza tábornok vette át a vezetését. A hadsereg parancsnoksága előbb Veracruz

[16] A 2. pueblai csatáról és a mexikóvárosi francia bevonulásról bővebben lásd *De León Toral* 1962. 138–177. o.
[17] *Horváth* 2008. 20. o.
[18] A nevezett időszakról bővebben lásd *Velásquez García* et *al.* 2018. 464–478. o.
[19] *Zubirán Escoto* 2016. 66–67. o.

városában működött, majd áthelyezték Xalappa-Enriquezbe. Az európai erők megérkezését követően tárgyalások kezdődtek a két fél között, melyek eredményeként a spanyol és brit csapatok rövid időn belül elhagyták Mexikót, azonban Franciaország minden korábbi megállapodást felrúgva, 1862. április 16-án hadat üzent a latin-amerikai államnak.[20]

Norma Zubirán Escoto mexikói hadtörténész a második mexikói francia intervenciót három nagyobb egységre osztotta: 1. 1862 áprilisától Mexikóváros 1863. júniusi francia megszállásáig; 2. 1863 nyarától a francia csapatkivonások megkezdéséig (1866 vége); 3. a császárság 1867-es végórái a franciák távozásától Mexikóváros visszafoglalásáig.[21]

Az 1862 áprilisa és 1863 júniusa közötti első időszakban a harcok fő színtere Veracruz és Puebla tagállamokban volt. Annak ellenére, hogy a mexikói köztársasági erők mind létszám, mind pedig fegyverzet tekintetében hiányosságokkal küzdöttek, az 1862. május 5-én lezajlott 1. pueblai csatában (Cinco de Mayo) vereséget mértek a francia erőkre, amelyek kénytelenek voltak visszavonulni Orizaba városába. Ezen győzelem rendkívül lelkesítőleg hatott a köztársaságpártiak moráljára országszerte. Mexikó legtöbb részén gerillacsapatok kezdtek szerveződni az ország védelmére. 1862. május 23-án Benito Juárez rendeletben szabályozta ezen gerillacsapatok működését, alárendelve őket az adott tagállamok katonai parancsnokainak. 1862 szeptemberében, Ignacio Zaragoza halálát követően a keleti seregtest élére Jesús González Ortega tábornokot nevezték ki, aki főhadiszállását Puebla városában rendezte be. Egy hónappal később a Juárez-kormányzat megalakította a középső hadsereget (*Ejército del Centro;* vezetője Ignacio Comonfort tábornok volt), melynek feladata a keleti hadsereg műveleteinek támogatása volt. A frissen felállított seregtest erőit az időközben számottevő csapaterősítésekkel támogatott francia expedíciós erők hamar felmorzsolták, ahogyan a Puebla védelmére berendezkedett keleti hadseregre is döntő csapást mértek 1863. május 17-én a 2. pueblai csatában. Ennek során a legtapasztaltabb republikánus főtisztek (Jesús González Ortega, Ignacio de la Llave, Porfirio Díaz, Alejandro García stb.) fogságba estek. A súlyos vereségek következtében a Juárez-kormányzat a franciák által fenyegetett fővárosból San Luis Potosiba tette át a székhelyét, majd később innen is menekülni kényszerült az ország északi részére, Saltillóba, aztán Monterreybe, végül pedig az amerikai–mexikói határon fekvő Paso del Norte (ma Ciudad de Juárez) nevű településre.[22]

A mexikói kormány katonailag rendkívül nehéz helyzetbe került. A háború későbbi menete szempontjából két fontos mozzanat azonban a segítségükre volt. Egyrészt a francia intervenció egységbe kovácsolta a mexikói társadalmat a betolakodókkal szemben, másrészt 1863 májusának végén sikerült megszöknie a franciák

[20] *Zubirán Escoto* 2016. 67–68. o.
[21] Uo.
[22] Uo. 72–77. o.

fogságából jó néhány magas rangú köztársasági tisztnek (Felipe Berrizobál, Miguel Negerte, Porfirio Díaz, Alejandro García, Ignacio Altorre, Mariano Escobedo, Jesús González Ortega, Ignacio de la Llave és José María Patoni), akik ismét felajánlották szolgálataikat a Benito Juárez vezette kormánynak. Az elnök arra kérte őket, hogy térjenek vissza szülőföldjükre, és azokon a területeken szervezzék meg az ellenállást, amely a háború végső kimenetele szempontjából döntőnek bizonyult. Ebben az időszakban egységes republikánus haderőről nem beszélhetünk, az egyes tagállamokban megmaradt csapattöredékek és az újonnan alakult gerillaegységek a katonai parancsnokok – akik sok esetben egyben az adott térség politikai vezetőivé is váltak – irányítása alá kerültek. Manuel Doblado Guanajuatóban, José María Patoni Durangóban, Jesús González Ortega Zacatecasban, José María Arteaga Jaliscóban, Alejandro García Sotavento partvidékén, Ignacio Alatorre az északi országrészben, míg Porfirio Díaz a Pueblától délre eső területeken működött (a 2. pueblai csatát követően a keleti hadsereg maradványai délre húzódtak, ezen seregtest parancsnokságát vette át Porfirio Díaz).[23]

1864 folyamán a köztársasági oldal helyzete tovább gyengült. A franciák számos stratégiailag fontos területet foglaltak el az ország középső vidékén, a Juárez kormányzat legitimitási gondokkal küzdött, a vereségek hatására sokan kihátráltak a honvédelem ügye mögül, továbbá több neves republikánus tábornok is életét vesztette. A háború ezen szakaszában a gyengén felszerelt és szétszórtan elhelyezkedő gerillacsapatok rajtaütéseikkel igyekeztek zavarni a francia expedíciós erőket. A mexikói kormányzat katonai pozíciójának megerősítése végett ezen évben kísérletet tett két újabb seregtest létrehozására: északi hadsereg *(Ejército del Norte)* és nyugati hadsereg *(Ejército del Occidente).* Előbbi az év elején alakult és Nuevo León, Coahuila és Tamaulipas államok fegyveres erőit fogta egybe. Parancsnoka Manuel Doblado tábornok, hadosztályparancsnokai Jesús González Ortega és José María Patoni voltak. 1864 májusában a matehualai vereséget követően a seregtest feloszlott, Doblado tábornok felhagyott a további harcokkal, Ortega és Patoni pedig Zacatecas államba vonult vissza csapatokat gyűjteni.

Ezt követően Ortega Zacatecas állam katonai kormányzója lett, aki 1864 szeptemberében engedélyt kapott a Juárez-kormányzattól a nyugati seregtest felállítására, melyhez Zacatecas, Aguascalientes, San Luis Potosí, Durango, Chihuahua és Coahuila államok (utóbbi három Patoni másodparancsnoksága alatt) katonai erői tartoztak.

[23] *Zubirán Escoto* 2016. 72–77. o. Porfirio Díaznak Oaxacában sikerült stabilizálnia a keleti hadsereget. Bővült csapatainak a létszáma. Az újonnan belépett egységek is megfelelő kiképzésben részesültek és megfelelő mennyiségű hadianyaggal is elláttásra kerültek a csapatok. Porfirio Díaz parancsnoksága számára a legnagyobb gondot az északi országrész republikánus egységeivel történő kapcsolattartás jelentette, ugyanis a főváros körüli területek francia kézre kerültek. Díaz a Washingtonban tartózkodó Matias Romero nagyköveten keresztül tartotta a kapcsolatot a szövetségi kormánnyal. Levelei a Mexikói-öblön keresztül jutottak el az USA-ba, ahonnan továbbították azokat Mexikó északi részeire. Uo. 76. o.

A seregtest a megalakulása után súlyos vereségeket szenvedett a francia expedíciós erőktől, melyet követően a parancsnokságot Patoni tábornok vette át.

Az év során a köztársasági erők a déli területeken szintén komoly veszteségeket szenvedtek el. A franciák, az expedíciós erő főparancsnokának, François Achille Bazaine tábornok vezetésével elfoglalták Oaxaca állam döntő részét, mely hadjárat során a keleti seregtest főparancsnoka, Porfirio Díaz másodszor is hadifogságba esett. Mialatt Díaz fogságban volt, Garcia tábornok vette át a meggyengült seregtest irányítását.[24]

Az 1865-ös esztendő még a korábbiaknál is nehezebben indult a republikánusok számára. A Juárez kormányzat az amerikai–mexikói határhoz menekült Paso del Norte településre, míg tényleges hatalmuk Chihuahua állam egyes vidékeire terjedt ki csupán, melynek déli részét már a francia erők támadták. Az ország északi részein katonai fordulat 1865 végén következett be. Novemberben ugyanis ismét megkezdte a működését az északi hadsereg Mariano Escobedo[25] parancsnoksága alatt, aki ujjászervezte és rendkívül ütőképessé tette csapatait, melynek döntő szerepe volt a II. Mexikói Császárság megdöntésében, ugyanis 1867 folyamán Escobedo csapatai vették ostrom alá Querétaro városát és fogták el Habsburg Miksa császárt.[26]

1866 márciusától a nyugati seregtest megerősítése is megtörtént, melynek vezetését a Sinaola és a Jalisco államokban korábban szervezett dandár parancsnokára, Ramón Coronára bízták, aki jelentős sikereket ért el az ország nyugati területein, és szintén fontos szerepet játszott Querétaro ostrománál. A középső hadsereg maradványait, mely 1863-tól előbb Jalisco, majd Michoacán államokban működött elszigetelten, a francia csapatkivonások idején Nicolas Régules vezette. Korábbi parancsnokai Ignacio Comonfort, José López Uraga, José María Arteaga és Vicente Riva Palacio voltak, utóbbi a középső seregtest néhány egységével szintén jelen volt Querétaro ostrománál. A déli területeken működő keleti seregtest élére időközben visszatért a hadifogságból másodszor kiszabaduló Porfirio Díaz tábornok, aki ujjászervezve a keleti hadsereget, 1866 őszére kiszorította a császári erőket Oaxaca területéről, 1867 áprilisában pedig elfoglalta a kulcsfontosságú Puebla városát, majd végül a fővárost, mellyel véget ért a II. Mexikói Császárság időszaka.[27]

Zubirán Escoto vizsgálatai szerint a második császárság idején a köztársasági erők négy nagyobb hadseregre oszlottak, úgymint:

– északi hadsereg (a legjobb minőségű fegyverzettel rendelkezett),
– nyugati hadsereg (a legtapasztaltabb tisztek vezették),
– középső hadsereg (a legnagyobb veszteségeket szenvedte),

[24] *Zubirán Escoto* 2016. 77–79. o.

[25] Mariano Escobedot a II. pueblai csatát követően az Oaxacába visszavonuló egységeik soraiban találjuk. Innen Tabasco érintésével New Yorkba hajózott, ahonnan New Orleansba utazott. 1864 márciusában érkezett Észak-Mexikóba, melyet követően Nuevo León és Saltillo parancsnoki tisztét töltötte be, majd az északi seregtest főparancsnoka lett. *Zubirán Escoto* 2016. 79. o.

[26] Uo. 79–80. o.

[27] Uo. 79–80. o.

– keleti hadsereg (hátországának ipari kapacitása okán a legstabilabb utánpótlással rendelkezett).[28]

Külföldi önkéntesek a mexikói köztársasági oldalon 1861 és 1867 között

A Mexikóban az 1854 és 1867 között a köztársasági oldalon harcoló külföldi önkéntesek témakörét Lawrence Douglas és Taylor Hanson járta körbe egy jól adatolt, nagyrészt levéltári forrásokon és egykorú visszaemlékezéseken alapuló munkában.[29]

A szerzők megállapítják, hogy az intervenció korai éveiben a Juárez-kormányzat seregeiben nagyobb számban voltak jelen az európai, mint az amerikai önkéntesek, amely legfőképpen az 1861 és 1865 között lezajlott amerikai polgárháború hatásának volt köszönhető, de az is elmondható, hogy utóbbi csoportra az 1846–1848-as amerikai–mexikói háború óta bizalmatlanul és inkább ellenségesen tekintettek a Rio Grande folyótól délre. Az Unió és a Konföderáció katonai konfliktusának lezárultával 1865-ben azonban fordulat állt be, ugyanis az Egyesült Államokból egyre nagyobb számban érkeztek önkéntesek Mexikóba. Douglas és Hanson felhívja arra is a figyelmet, hogy amíg a konzervatív oldalt erősítő külhonból érkező katonaság (Francia Expedíciós Erők, egyiptomi segédhad, belga önkéntesek, mexikói osztrák önkéntes sereg stb.) – már létszámuk okán is – közismertebb, addig a mexikói történetírás kevésbé szentelt figyelmet a republikánus seregben szolgáló külföldi önkéntes katonákra. Az 1980-as évek végéig a témával foglalkozó szakirodalmak alig, vagy egyáltalán nem említették ezen csoportnak a történetét és katonai szerepvállalását. Általában úgy történt utalás a mexikói alkotmányos hadseregre, mintha annak állománya teljes egészében csak született mexikóiakból állt volna, holott a szerzők szerint számos adat maradt fent, és dokumentumok utalnak a köztársasági seregben szolgált külföldi katonák történetére és a harcok során tanúsított szerepükre, amelynek feltárását és tanulmányozását szükségesnek tartják a téma mélyrehatóbb megismeréséhez.[30]

Munkájukban arra is rámutatnak, hogy a mexikói köztársasági seregben szolgáló külföldi önkénteseket a korabeli forrásokban eltérő jelzőkkel illeték, úgymint: „filibuszter", „kalandor", „szerencselovag", „zsoldos" stb. Egy külön fejezetben részletesen szólnak az 1850-es évek mexikói katonai konfliktusaiban felbukkant külhoni önkéntes katonákról is. A tárgyalt időszakban Mexikóban szolgált idegen ajkú katonák

[28] Az egyes hadseregek történetét tárgyaló munkák már a 19. században megjelentek, 1867-ben az északi hadseregről *Juan de Dios Arias:* La reseña histórica ciel ejército del Norte, 1874-ben a nyugati hadseregről *José María Vigil – Juan Hijar y Haro:* Ensayo histórico del ejército de Occidente, 1892–1893-ban a keleti hadseregről *Manuel Santibañez:* Reseña histórica del ejército de Oriente, végül pedig 1896-ban a középső hadseregről *Eduardo Ruíz:* Historia de la guerra de Intervención en Michoácan. *Zubirán Escoto* 2001. 117–118. o.

[29] *Douglas – Hanson* 1987.

[30] Uo. 205–206. o.

döntően az Egyesült Államokból,[31] valamint Latin-Amerikából és Európából érkeztek (olaszok, spanyolok, lengyelek, poroszok, belgák és svédek), akik közül többeknek már volt háborús tapasztalata (spanyolországi karlista háború, krími háború, itáliai harcok, amerikai polgárháború stb.).

Az 1860-as évek elején a havannai születésű Quezada testvérpár (Manuel és Rafael) fontos szerepet játszott a háború első időszakában. Manuel Quezada 1862. november 7-én részt vett a Cerro-Gordo-i csatában, majd az első pueblai csata idején Aureliano Rivera ezredes alá tartozó pikás század parancsnoka volt, ezt követően pedig a lovasságnál tábornokká lépett elő. Az 1864. szeptember 22-ei estanzuelai (Durango állam) vereséget követően testvérével az Egyesült Államokba menekült.

A Buenos Aires-i születésű argentin ezredes, Edelmiro Mayer, aki korábban az argentin hadseregben szolgált, illetve részt vett az amerikai polgárháborúban, jelen volt az 1866. június 16-ai Santa Gertrudis-i csatában, ahol az osztrák önkéntes sereg számos tagja esett el, vagy került hadifogságba,[32] továbbá Qurétaro és Mexikóváros 1867. évi ostromainál is.[33]

Garibaldi légiójának két egykori veteránja, Louis G. Ghiraldi és Hércules Saviotti már a katonai konfliktus első időszakában a Juárez-kormányzat fegyveres segítségére siettek. Előbbi, mint a Hidalgo erőd parancsnoka vett részt Puebla 1863-as védelmében, ahonnan a köztársaságiak vereségét követően sikerült elmenekülnie, két hónappal később pedig a jaliscói parancsnokság másodtisztjévé nevezték ki. 1864. március 16-án fogságba esett, Augascalientesbe vitték és másnap kivégezték. Ghiraldihoz

[31] Róluk még a későbbiekben bővebben értekezünk.

[32] Erről bővebben lásd *Klinger* 2013. 246–260. o.; *Ratz* 1998. 281–282. o.; *Ratz – Galeana* 2008. 117. o.

[33] *Douglas – Hanson* 1987. 218–220. o. Mint Torbágyi Péter egyik munkájában közli (Ács Tivadar korábbi kutatásait alapul véve) – az argentin Edelmiro Mayer, Mayer András János (Andreas Johann?) kivándorolt budai nyomdász fiaként látta meg a napvilágot Buenos Airesben az 1830-as években. Később a „Német Légió instruktoraként, majd a könnyűtüzérség hadnagyaként szerzett tapasztalatainak köszönhetően a New-York-i katonai akadémia oktatója lett. Itt kötött barátságot Robert Told Lincoln kadéttal, Abraham Lincoln elnök fiával, akinek segítségével később apja ügyvédi irodájában kapott munkát". *Torbágyi* 2004. 83–84. o. Edelmiro Mayer visszaemlékezését Carlos J. Sierra Brabatta adta közre 1985-ben *Campaña y guarnición*: *El Ambiente Republicano Contra el Imperio de Maximiliano*: *Memorias de Edelmiro Máyer militar argentino en el ejército republicano de Benito Juárez* címmel. Az ebben közölt életrajz alapján Edelmiro Mayer 1837-ben született az argentin fővárosban, és fiatalon lépett a katonai pályára. Előbb valóban a fent említett Német Légió „instruktora", azaz kiképzője volt, majd ténylegesen a könnyűtüzérezred *(Regimiento de Artillería Ligera)* hadnagyaként szolgált, és részt vett az 1859. évi cepadai csatában. Ezt követően az Amerikai Egyesült Államokba költözött, ahol az egyik katonai akadémia kiképzője volt, itt ismerkedett meg Lincoln elnök fiával. Az amerikai polgárháború kitörésekor az Unio seregéhez csatlakozva már egy afroamerikai ezredet vezetett, Floridában az olustee-i csatában megsebesült. Campaña y guarnición 1985. 5–6. o. Máyer a háború alatt ismerkedett meg Meier Ferenc volt magyar honvéddel (a nevezett személy állítólag Kossuth Lajossal is levelezésben állt), aki a hadsegédje lett. Az amerikai polgárháború lezárultát követően mindketten jelentkeztek Benito Juárez seregébe, ahová felvételt nyerve végigküzdötték a mexikói polgárháborút is. A háborút követően Edelmiro Mayer tábornoki rangban szolgált tovább a mexikói hadseregben, azonban később egy katonai puccs előkészítésében játszott aktív szerepe miatt végül kiutasították az országból. *Torbágyi* 2004. 83–84. o.

hasonlóan Saviottinak is sikerült elmenekülnie Pueblából az 1863 májusában történt vereséget követően, majd miután végigküzdötte a háborút, mexikói állampolgárságot kapott, és 1907-ben bekövetkezett haláláig Mexikó konzuljaként teljesített szolgálatot, előbb Genfben, majd az olaszországi Faenzában.[34]

A liberális seregtestekben számos spanyol is harcolt. Nicolás de Régules Cano – aki már a reform háború idején is Mexikóban szolgált – Puebla ostromakor a Michoacánba szervezett 3. dandár tábornoka volt. 1865 áprilisában részt vett a tacámbarói csatában, illetve Uruapan elfoglalásában, majd pedig hadosztályparancsnoki kinevezést nyert, később pedig jelen volt Querétaro ostrománál is. Egy másik spanyol, Telésforo Tuñón Cañedo az első pueblai csatában az egyik köztársasági dandárt vezette, egy évvel később a második pueblai csatában már Alatorre tábornok alatt a 32. zaragozai zászlóalj alezredeseként volt jelen.[35]

Az 1848–49-es magyarországi lengyel légió egykori tagja, Józef Tabaciński a reform háború idején már Mexikóban tartózkodott, 1863-ban Puebla ostromakor a Tomás O'Horán tábornok vezette első lovasdandár alezredese volt. Tabaciński 1865. április 4-én esett el Coahuila államban, Gigedo és Nava települések között a Francisco Naranjo vezette császári csapatokkal történő összecsapás során.[36]

Carlos von Gagern korábban a porosz seregben szolgált, Puebla második ostromakor a 26. vadászzászlóaljat vezette.[37] A belga Jean H. Keats az amerikai polgárháborúban a Potomac hadseregben szolgált, azonban már jóval az Egyesült Államok katonai konfliktusának lezárultát megelőzően Mexikóban találjuk, ahol a Porfirio Díaz vezette keleti seregtestnél szolgált mérnök ezredesként. A háború során hadifogságba került, a szabadulását követően a republikánusok északi seregéhez csatlakozott, majd visszatért az USA-ba.[38] Erik Wulf svéd százados a Juárez kormányzat titkosügynökeként tevékenykedett, majd 1866 júniusától Mariano Escobedo tábornok csapataihoz csatlakozott.[39]

---

34 *Douglas – Hanson* 1987. 215–216. o.

35 Uo. 217–218. o.

36 Uo. 219. o. Józef Tabaciński nagy valószínűséggel Galíciában született, 1848 előtt egy Pułanki településhez tartozó major társbérlője volt. 1848 októberének végén Barwineknél kelt át Magyarországra Teofil Łapińskival, novemberben Pesten belépett a Józef Wysocki őrnagy által szervezett lengyel légióba, az aradi lengyel dzsidásosztály egyik „alapító szervezője". 1849. május 1-jétől az 1. dzsidásezrednél főhadnagy. A szabadságharc bukását követően Törökországba menekült, ahol áttért a muszlim hitre. 1850-ben Bemmel Aleppóba ment, majd 1853-ban az oszmán seregben szolgált. *Kovács* 2007. 502. o.; vö. *Kovács* 2015. 679. o. Ezzel szemben Bona Gábor szerint „1852. máj.11. Liverpoolból Julian nevü fiával New Yorkba indul." *Bona* 2018. – Kovácsnál tévesen szerepel, hogy „1864-ben követi a mexikói császári trónt elfoglalni akaró Miksa császárt. Vele együtt őt is agyonlövik." *Kovács* 2007. 502. o., ahogyan Bona is valótlanul közli, hogy „Miksa császár mexikói expedíciós hadtestének tisztje, a császár kivégzésekor őt is agyonlövik". *Bona* 2018. – A mexikói szakirodalom magyar nemzetiségűként utal rá. *Covarrubias* 1990. 141. o.

37 *Douglas – Hanson* 1987. 219. o.

38 Uo.

39 Uo.

A szolgálatvállalás okai eltérőek voltak. Egyesek – főként a korábban katonaként szolgált egyének – számára a katonai pályájuk folytatását és a megélhetésük biztosítását jelentette Mexikó. Voltak, akik a politikai eszmék melletti kiállásuk miatt érkeztek, hogy a császári uralom ellen harcoljanak, de akadtak, akik a háborút követően a republikánus kormányzattól földet és a letelepedés lehetőségét várták, míg sokakat csupán a meggazdagodás reménye vitt Juárez zászlója alá.[40]

Ahhoz, hogy megértsük, a magyarok egy csoportja miként is került az USA területéről a mexikói köztársasági sereg kötelékébe, fontos kitérni a konfliktus amerikai vonatkozásaira. A francia expedíciós erők 1863. és 1864. évi területfoglalásai arra kényszerítették a Juárez-kormányzatot, hogy külföldről is megpróbáljon önkénteseket toborozni a honvédő harchoz. Erre elsősorban – földrajzi helyzete, a köztársaság eszméje iránti elköteleződés, illetve az amerikai polgárháborúban kiképzett és szolgált nagyszámú harcedzett egyének okán – az Egyesült Államok tűnt a legideálisabb helyszínnek. A szervezés döntő része a liberális kormányzat washingtoni diplomáciai képviselőjére, Matías Romeróra[41] hárult, és bár az amerikai társadalom jelentős része szimpátiával viszonyult a császárság ellen küzdő mexikóiakhoz, Romerónak nagy erőfeszítéseket kellett tennie annak érdekében, hogy ezt tovább fokozza. Számos cikket jelentetett meg a jelentősebb amerikai lapokban, széles körben terjesztett kiadványokat a mexikói politikai helyzetről és Benito Juárez politikai pályájáról, valamint nyilvános banketteket tartott, amelyeken vendégül látta az amerikai katonai és kormányzati körök prominenseit, ezeken felül pedig koordinálta az USA-ba érkező mexikói toborzóügynökök hálózatát. A toborzás fő helyszínei San Francisco, New Orleans, New York és Washington voltak. A Juárez-kormányzat három tábornokot (Placidio Nega, Gaspar Sanchez Ochoa és José María Carbajal) küldött az Egyesült Államokba a rekrutálások irányítására, alájuk további tizenöt alügynök tartozott, akik további amerikai városokban tevékenykedtek, összejöveteleket szervezve, újságokat kiadva és adományokat gyűjtve népszerűsítették a mexikói ügyet, aminek a hatására egyre többen keltek útra, hogy a Rio Grande túlpartján folytassák katonai pályájukat.[42]

Benito Juárez kormánya annak érdekében, hogy még több külhoni önkéntest csábítson az országba, 1864. augusztus 11-én Monterreyben kiadott egy rendeletet, amelyben megállapították a számukra nyújtandó zsold és egyéb juttatások mértékét, melyek az akkori amerikai hadsereg fizetéseihez voltak hasonlóak: közlegényeknek havi 15, a hadnagyok részére 45, az ezredesek számára 205, míg az ennél magasabb beosztásban szolgálók esetében 500 mexikói pesót ígértek. Ezen felül a katonák megtarthatták az amerikai hadseregben viselt rangjukat, valamint fedezték utazási és élelmezési költségeiket is, továbbá a szolgálatvállalással automatikusan mexikói állampolgársá-

[40] *Douglas – Hanson* 1987. 207. o.
[41] Matías Romero washingtoni működéséről bővebben lásd *Schoonover* 2014.
[42] *Douglas – Hanson* 1987. 221–222. o.

got nyerhettek. A rendeletben említést tettek a földadományokról is: a főhadnagyoktól a századosokig 1000 peso, míg attól felfelé 2000 pesót érő földtulajdont ígértek. 1864 nyarától egyre többen jelentkeztek Matias Romerónál, hogy Mexikóba menjenek harcolni, mely létszám 1865-ben, a polgárháború végével még magasabb lett. Romeró, akit alkalmasnak talált a szolgálatra, azt ajánlólevéllel Észak-Mexikóba küldte a Juárez-kormányzat hadügyminiszteréhez.[43]

Torbágyi Péter hívta fel a figyelmet arra, hogy Gyulai Gaál Sándor és társai 1864-ben New Orleansból érdeklődtek Matías Romerónál a köztársasági seregbe való belépés feltételeiről,[44] azonban az életrajzi adatok alapján kérvényük nem részesülhetett támogatásban, vagy végül ők maguk nem vállalkoztak az utazásra.[45]

A legtöbb adat a kaliforniai amerikai önkéntesekről maradt fent, akik a chihuahuai – vagyis az északi – és a nyugati sereghez csatlakoztak önálló egységbe szervezve. Az alakulatot Placido Nega és Gaspar Sanchez Ochoa mexikói tábornokok alapították, parancsnoka pedig az amerikai George M. Green ezredes volt, kezdeti létszáma pedig 25 főből állt (mind az Unió veteránjai). Az egység 1866. szeptember 25-én érkezett Chihuahua városába, ahol több másik amerikai csoport is csatlakozott hozzájuk, mint például texasi volt konföderációs katonák William McNulty vezetésével, vagy egy másik kaliforniai kontingens Placido Vega tábornok vezetése alatt. A légiót itt Silvestre Aranda tábornok alá rendelték, és amikor Durangóban, Nazasban tartózkodtak, lényegében a tábornok vezérkarát alkották. Ezen időszakban Green ezredest egy rövid időre Artur Haines ezredes váltotta az egység élén,[46] aki talán azonos lehet azzal a „Hainz ezredes"-sel, akiről a *Hazánk s a Külföld* az alábbiakat közölte: „Juarez részére most is [értsd: 1865 májusában – a szerző] folyvást toborzanak; Californiában a magyar születésű Hainz ezredes működik ebben, s hamar összeszedett pár ezer[47] újoncot."[48]

1867 januárjában az amerikai légiónak 31 vagy 32 tagja volt, az egység részt vett Querétaro,[49] majd pedig Mexikóváros ostromában. Az amerikaiak egy másik cso-

[43] *Douglas – Hanson* 1987.

[44] *Torbágyi* 2004. 259. o., 48. jegyz. Gyulai Gaál Sándor 1864. augusztus 19-én New Yorkból küldte a levelet Matías Romero számára. *Monroy* 1965. 20. o.

[45] Gyulai Gaál Sándor (Vidánál Gál Sándor) 1864. november 27-én szerelt le az Unió seregéből. Ezt követően valószínűsíthetően New Orleansban telepedett le, ahol 1912. február 29-én hunyt el. *Vida* 2011. 231–232. o.

[46] *Douglas – Hanson* 1987. 222–226. o.

[47] A létszámadat erősen túloz.

[48] *Hazánk s a Külföld,* 1865. május 14. (20. sz.) 320. o. További adatot nem találtam személyéről.

[49] Querétaro ostromának egyik magyar szemtanúja, Pawlowszky Ede memoárjában többször is említést tesz egy hadifogságba esett önkéntes amerikai tisztről, illetve arról is, hogy a császári oldalon is harcoltak amerikai önkéntesek. A magyar huszártiszt művében az amerikai fegyverekre is történik utalás, mely alapján a köztársaságiak az ostrom során talán Gatling-gyorstüzelőt is használhattak: „Egy százados pedig, aki százada élén a Cruzból kirohant és egy előnyomuló ellenséges csapatot visszavert, a szinhelyről hozott zsákmányból egy amerikai forgó-puskát ajánlott a császárnak, a melyet ő Felsége a legénység örömriadala közt kegyesen elfogadott." *Pawlowsky* 1894. 57., 87., 102. o. Az idézett szöveget lásd 63. o.

portja a lengyel Johann Sobieski[50] vezetésével érkezett Mexikóba, New Orleansból Santa Fén keresztül, mely egység szintén jelen volt Querétaro bevételénél. A háborút követően, 1867 augusztusában a légiót feloszlatták és annak legtöbb tagja visszatért az USA-ba.[51]

Magyar önkéntesek a mexikói republikánus seregben

A kutatásaink alapján a mexikói republikánus seregben a háború első szakaszából egyetlen olyan személyről tudunk, akit magyar származásúként említenek a mexikói források. Mint azt a tanulmány egy korábbi fejezetében olvashattuk, az 1860-as Londoni Egyezmény hírére válaszul a Benito Juárez vezette mexikói kormányzat hozzálátott a hadsereg megerősítéséhez, létrehozva a már többször említett keleti hadsereget. Ennek történetét José del Castillo 1904-ben megjelent művében külön fejezetben tárgyalja, közölve a tisztek névsorát és a csapatok pontos létszámát is. A tüzérség megerősítésével kapcsolatban megjegyzi, hogy a szövetségi kormányzat ágyúk öntését rendelte el, melyet Fernando Poucel és Luis Constantini tüzérségi főtisztek sikeresen hajtottak végre, utóbbi személyről, hogy magyar („húngaro") származású.[52]

A feltárt adatok alapján a mexikói alkotmányos hadsereg oldalán harcoló magyarok közül négy személy – Zákány (Csala) István, Meier Ferenc, Politzer Sándor, Tichy (Kiss) Kálmán László – esetében utalnak adatok arra, hogy az Egyesült Államokból érkeztek Mexikóba.

Zákány (Csala) István

A fentebb felsorolt négy egyén közül talán Zákány a legismertebb, akinek kalandos életéről 1904-ben egy szépirodalmi mű is napvilágot látott,[53] és többen megemlékeztek már mexikói működéséről,[54] míg bővebb életrajzát nemrégiben Szente-Varga Mónika adta közre.[55] Zákány István még Csala István néven harcolt az 1848–49-es szabadságharcban, a fegyverletételt követően besorozták a cs. kir. seregbe, ahonnan megszökött, és Havasalföldön keresztül (Szente-Varga munkája alapján itt változtathatta a nevét Zákányra) Olaszországba ment, ahol 1861 áprilisában a Magyar Légióba nyert felvételt.[56] Zákány egy hónappal később fél évre otthagyta az egységet, majd novemberben visszatért és 1862 augusztusáig állományban volt.[57] Ács Tivadar szerint ezt

[50] Sobieski korábban Észak-Itáliában szolgált. *Ryal Miller* 1961. 239. o.
[51] *Douglas – Hanson* 1987. 226–228. o.
[52] *Castillo* 1904. 184. o.
[53] *Domokos* 1904.
[54] *Nagy* 2004. 91–104. o.; *Torbágyi* 2004. 259. o.; *Vasváry* 1988. 214. o.
[55] *Szente-Varga* 2019.
[56] Uo. 38–40. o.
[57] *Lukács* 1986. 426. o.

követően az Egyesült Államokba hajózott, ahol az északiak lovasságához csatlakozott, és főként Texas és Kalifornia vidékén vett részt a harcokban, bár ezt idáig hivatalos dokumentumokkal még nem sikerült alátámasztani.[58]

Zákány (Csala) István Sinaola állam kormányzója, Plaícido Vega révén San Franciscóból érkezett Mexikóba több társával, ahova 100 000 csappantyút vittek magukkal a republikánus sereg részére. Zákány Mexikóban Ramón Corona[59] nyugati seregénél szolgált, ahol hamar magas rangba került, a tábornok vezérkari főnöke lett, az 1866. május 6-ai Callejón de Barrón-i csatát követően pedig parancsnoki kinevezést nyert.[60] A háború után Mexikóban telepedett le, és feleségül vett egy Észak-Mexikóból származó nőt, Serapia Ochoát, akitől hat gyermeke született, majd 1876-ban Sinaola államban, Ahome településen cukorgyárat alapított, amely a későbbiek során az ország egyik legmodernebb ipari létesítményévé fejlődött. A világlátott magyar katona 1888-ban gyilkosság áldozata lett, amelyről hírt adott az amerikai és a magyar sajtó is.[61]

Zákány István életrajzának további pontosításához nagy segítségünkre volt, hogy a kutatás során rátaláltunk egy húsz sajtóközlésből álló levelezésre, amely véleményünk szerint teljes bizonyossággal személyéhez köthető. A levelek 1865 és 1867 között az Egyesült Államokból és Mexikóból érkeztek, és a *Szegedi Hirado* közölte őket. Az első levél 1865. május 25-én, míg az utolsó – tudomásunk szerint –1867. június 9-ei dátummal került publikálásra.[62]

A levelezés alapján nyomon követhetőek Zákány amerikai és mexikói katonai szolgálatai és rekonstruálható, hogy milyen útvonalon is érkezett az Egyesült Államokból

---

58 *Szente-Varga* 2019. 38–40. o. Zákány (Csala) István neve Vida István Kornél munkájában nem szerepel. Vö. *Vida* 2011.; *Ács* 1964. 125–145. o.; *Ács* 1965. 7. o.

59 Ramón Corona (1837–1889), a republikánus sereg tábornoka. Rövid életrajzát lásd *González Montesinos* 2000. 334. o.

60 *Szente-Varga* 2019. 40. o.

61 Uo. – Zákány (Csala) István birtokával kapcsolatos iratok megőrzésre kerültek az Archivo General de la Nación (Mexikói Állami Levéltár) gyűjteményében, míg Bécsben az Österreichischen Staatsarchiv, Haus-, Hof und Staatsarchiv állományában az Osztrák–Magyar Monarchia konzuli iratai között a halálával kapcsolatos dokumentumok találhatóak. AGNM Fomento/Terrenos Baldios/Caja 6/ 44091/7/Expediente 525. és ÖStA HHS, Diplomatie und Außenpolitik 1848–1918, Administrative Registratur, F58-300 Verlassenschaften und Legate, Staaten G-P, 1871–1895, Mexiko 24.

62 A levelekben a „Cs. I." és „Cs. J." monogramok jelennek meg és a levél szerzője Szegedre, mint szülőhelyére utal. Ezen kívül maga a *Szegedi Hirado* adja meg a tényleges választ a kérdésre, Zákány (Csala) István édesapjának 1867-es meggyilkolásakor írt soraiban: „Gyilkosság. Vasárnap este Csala István alsóvárosi lakos házának ablakán valaki kocogván, a gazdát nehány szóra kiszólította az utcára. Alig lépett ez azonban ki az utca ajtaján, midőn egy lövés által találva, visszahanyatlott, s az elösietett házi nép által a szobába vitetvén, nehány perc múlva meghalt. A lövésre az utca lakosai közül többen kiszaladtak, s – állítólag – két embert láttak tovaszaladni, de nem tudván mi történt, a futókat föl nem tartóztatták. A meggyilkolt 61 éves, erős testalkatú, egészséges magyar ember volt és sok természetes észszel birt. Fia utóbb Mexikóban Juarez hadseregében szolgált mint őrnagy, s lapunknak ismert mexikói levelezője. A merénylet elkövetésével Cs. F. lévén gyanúsítva, elfogatott." *Szegedi Hiradó*, 1867. november 7. (89. sz.) 2. o.

Mexikóba. Mint már utaltunk rá, Szente-Varga kutatásai alapján hivatalos okmánnyal nem lehet alátámasztani Zákánynak az amerikai polgárháborúban történő szerepvállalását. Zákány saját állítása szerint a New York-i 14. önkéntes lovasezredbe állt be, ahol levele alapján rajta kívül még egy magyar katona szolgált, „egy tokaji fiú, Kiss Kálmán[63], ki hasonlóképpen Olaszországból jött".[64] A New York-i lovasalakulat tiszti listájában nem szerepel sem Zákány, sem pedig Kiss neve,[65] azonban a levelezésben megjelenő helyszínek és útvonalak, illetve a feladási helyek alapján hitelt érdemlőnek gondoljuk, hogy a két magyar katona a nevezett alakulatnál szolgálhatott 1864 és 1865 folyamán.

A New York-i 14. önkéntes lovasezred (14th Cavalry Regiment; másnéven Metropolitan Cavalry) 1862 végén alakult. A századok feltöltése 1862 novembere és 1863 júliusa között zajlott, a toborzókerülete New York városa és annak környéke volt (Hempstead, Rochester, Geneva, LeRoy, Buffalo). Az ezred egységeit 1863 februárjától több ütemben – 1863 októberéig – szállították el, és a keleti parton *(Department of the East),* illetve a Mexikói-öböl mentén *(Department of the Gulf)* kerültek bevetésre. Részt vettek az ún. Red River hadműveletben Baton Rouge-nál, majd 1864 júniusában New Orleans védelmében, ahonnan a floridai Fort Barrancasba hajózták őket.[66] Zákány levelében erről az alábbiakat olvashatjuk: „New-Yorkból 1864-ben [sic!][67] 26-dik szept. estéjén indultunk hajón, s 9 napi utazás után, október 5-én este, New-Orleansba megérkeztünk. A 14-dik lovas ezred fekvő helye még mintegy 50 mértföldre lévén, újra hajón indultunk 7-én este, és 9-én értünk Baton-Rouge városba. Ez utazás nem volt a legjobbak közül való, az első három nap a tenger igen viharos és hideg volt, de már a 4-ik nap csendes lőn, és mivel éjszakról délnek hajóztunk, a hideg is lassanként a melegnek engedett, úgyhogy már a 7-ik nap, midőn Florida sarkát megkerültük és a mexikói öbölbe értünk, a melegség majdnem kiállhatatlanná nő. – Szerdán, október 5-én reggel ért a hajó a Missisippi folyó torkolatához, mely az Egyesült-Államok legnagyobb folyója, éjszakról délnek folyik, és a Dunához hasonlag három ágon szakad a tengerbe; e folyón haladtunk tehát egész New-Orleansig, mely város a torkolattól mintegy 35 mértföldre van."[68]

Az egység 1864. január 31-én érkezett Lousiana állam fővárosába, New Orleans-ba, ahol a levél szerzője ott találta „Gaal századost, kivel aztán Asboth tábornokot meg-

[63] A Lukács Lajos által közöltek alapján egy személy viselte a Kiss Kálmán nevet az olaszországi Magyar Légióban. A katonai törzslapja alapján Kiss Kálmán 1842-ben született Nagybecskereken, 1862 májusától szakaszvezető a légió 4. gyalogosszázadánál, majd ugyanezen év július 13-án áthelyezték a légió 1. huszárszázadához. 1863 augusztusában kilépett a szolgálatból. *Lukács* 1986. 320. o.

[64] *Zákány* 1865d. 1. o.

[65] NYSMM.

[66] Uo.

[67] A levélben közölt egyéb adatok és az ezredtörténet alapján valójában 1863. szeptember 26-án lehetett az indulás időpontja.

[68] *Zákány* 1865d. 1. o.

látogattam. A tábornok, mint múlt leveleimben írtam, parancsnok volt Barancas erődben, Florida államban; innét szept. utóján egy száguldó csapatot vezénylett a tartomány belsejébe, minden jól ment néhány nap, mignem Marienna[69] városnál erős helyzetben nagy számú déli csapatokra talált, Asbóth előcsapata a Maine állam 2-ik lovas ezredéből állott, ezek az ellenség kemény tüze alatt hátrálni kezdtek, mikor a tábornok maga ment előre, őket példájával bátorítandó, és ekkor két lövést kapott; egyik arcán érte, a másik sokkal veszélyesb, balkarját könyökén felül zúzta szét; nagy ügygyel-bajjal mentették lovasai, míg a Florida lovas-ezred megérkezett, akkor azután a déliek minden további nehézség nélkül elüzettek. De Asbóth majd balkarjával fizette a csata árát; az orvosok igen sokáig nem tudtak megegyezni, némelyek a kar levágását szükségesnek állítván; a tábornok később New-Orleansba vitetett, arca begyógyult, de karjával még néhány hónapig kénytelen lesz az ágyat őrizni."[70]

A levél alapján úgy tűnik, hogy Zákány már ekkor értesült, és érdeklődést mutatott az esetleges mexikói szolgálatvállalás iránt: „Gaal százados a szolgálatról lemondott, jelenleg New-Orleansban van, néhány nap múlva Mexikóba megy, Juarez elnök seregében szolgálatot veendő; vele voltam az e városban lakó mexikói consulnál, ez előmutatta Juarez elnök körlevelét, melyben felhívja a katonai emigránsokat az ő seregében szolgálatot venni, ígérvén a rendes fizetésen kívül, a közemberek és altiszteknek ezer dollárt, hadnagyok és kapitányoknak ezerötszázat, s a nagyobb tiszteknek két ezeret, ezenkívül a köztársaság elleni árulók elkobzandó vagyonából nagy terjedelmű földeket. – Ennek következtében Gaal nagyon hítt, hogy menjünk együtt; igaz, hogy igen szeretnék e hadjáratban részt venni; de még is egy keveset várni akarok, mert sokkal előnyösbnek látom a reám hárulandó hasznokat. 1-ször. Az egy évi szolgálati időből már alig 7 hónap van hátra, s ennek elteltével mindazon jogokban részesülendek, melyekben egy itt született amerikai polgár jogosul; azaz a többi közt minden percben útlevelet kaphatok a világ bármely része felé, lévén az Egyesült-államok védelme alatt, ami reám nézve igen becses bárminemű esetben is. – Emlékezem a Kozma-féle esetre [helyesen: Koszta Márton – a szerző][71] 1854. vagy 55-ben; a nevezett egyén 51-ben a többi magyarokkal Kis-Ásiából idejött; azonban innét kevés idő múlva újra oda

[69] Helyesen: Marianna, Florida. A mariannai összecsapás (Battle of Marianna) 1864. szeptember 27-én zajlott le.

[70] *Zákány* 1865a. 1–2. o.

[71] Koszta Márton 1848–49-es magyar emigráns 1853-ban Törökországban történt esete diplomáciai bonyodalmakhoz vezetett az Amerikai Egyesült Államok és a Habsburg Birodalom között, mely *Koszta Affair* néven vált ismerté. Koszta 1850-ben emigrált az USA-ba, ahol rögtön állampolgárságért folyamodott, melyről egy tanúsítvánnyal rendelkezett. 1852 őszén üzleti megbízásból a Mimosa nevű hajó fedélzetén az Oszmán Birodalomba utazott, ahol 1853. június 22-én az osztrák konzul utasítására elrabolták, és az osztrák SMS Hussar fedélzetére hurcolták. Koszta Márton a USS St. Louis parancsnoka, Duncan Nathaniel Ingraham fellépésnek köszönhetően szabadult, aki az amerikai követtől kapott utasítások alapján ultimátumot intézett az osztrákok felé, hogy amennyiben nem engedik szabadon az egykori magyar emigránst, tüzet nyitnak azon postahajóra, amelynek fedélzetére időközben Kosztát átszállították azzal a céllal, hogy visszavigyék a Habsburg Birodalomba. A történetről bővebben lásd *Sziklay* 1997.

visszatért, s ott az ausztriai consul sürgetésére a török hatóság elfogatta, s az austriai kormánynak átadta, már a hajón volt, midőn az ott állomásozó amerikai hadihajó parancsnoka meghallotta az eseményt s Kozmának rögtöni szabadlábra tételét kivánta; az ausztria konsul vonakodott; erre az amerikai kapitány zászlóját felhúzva kijelentette, hogy az ausztriai hajót rögtön fenékre löveti, ha kívánsága nem teljesíttetik. Akarva, nem akarva engedelmeskedni kellett, s Kozma szabadon lőn bocsátva, pedig ő még ekkor nem is volt amerikai alattvaló. 2-szór. Szavamat adtam egy évig szolgálni, és azt be is akarom teljesíteni."[72]

Zákány leveleiből egy éles eszű, a világ történéseit alaposan megfigyelő, a közügyekkel tisztában lévő és a geopolitikai összefüggéseket átlátó személy képe bontakozik ki, aki úgy tűnik az amerikai magyarság tagjainak sorsa iránt is érdeklődött (például leveleiben többször megemlékezik a Texasban élő Újházy[73] családról).[74] 1865-ös leveleinek zömét Louisiana államból írta (a Mississippi folyó partján elterülő Baton Rouge-ból és az attól nem messze található és szintén a nevezett folyó partján levő Morganza, valamint Vicksburg városokból), ahol egységével hosszú időn keresztül állomásozott. Május 22-ei levelében ismételten közöl adatokat a mexikói köztársasági sereg részére történő toborzásokról, melyek az Egyesült Államok területén zajlottak: „Juarez ide küldött ügynökei a toborzást mindenütt megkezdették, mely jelenleg nagy-

[72] *Zákány* 1865a. 1–2. o.

[73] Újházy László reformkori politikus az 1848–49-es szabadságharc idején részt vett a téli hadjáratban, majd előbb Rozsnyó vidékén látott el kormánybiztosi feladatokat, 1849 nyarától pedig a Komáromi erődrendszer polgári kormánybiztosa volt. Az erőd kapitulációját követően családja kíséretében – feleségével, három felnőtt és két kiskorú gyermekével (három további nagyobb gyermeke Magyarországon maradt) –, valamint több egykori bajtársával Hamburgon és Londonon keresztül az Egyesült Államokba utazott. Amerikában a magyar emigráció fontos alakjának számított, kiemelkedő diplomáciai tevékenységet folytatott Kossuth Lajos és a Kütahyában tartózkodó emigráció érdekében. Többedmagával Iowa államban megalapította Új-Buda települést, ahonnan megözvegyülve gyermekeivel Texasba, San Antonio mellé költözött. 1861 decemberében kinevezték az USA anconai konzuljának, mely posztot 1864 februárjáig töltötte be, majd New Yorkon és a mexikói Matamoros városán keresztül visszatért Texasba. A San Antonio melletti családi birtokon hunyt el 1870. március 7-én. Gyermekei közül Tivadar és Klára már 1870 előtt visszatértek szülőföldjükre, László és Farkas egy darabig még tovább vezették a családi gazdaságot, de édesapjuk halála után végül ők is a hazatérés mellett döntöttek, valószínűsíthetően egyedül a legkisebb Újházy lány, Ilona maradt Texasban. *McGuire* 1993. 35–90. o.

[74] Zákány levelei alapján kijelenthetjük, hogy egész pontosan tisztában volt a mexikói helyzettel is. Erre utalnak alábbi sorai: „Az Egyesült-Államok kormánya a legrettenetesebb polgár-háborúban levén, nem gátolhatta a beavatkozást, más részről biztosíták a francia, angol és spanyol hatalmak, hogy nem a köztársasági kormányformát változtatni mennek Mexikóba, hanem kényszerítni akarják Juarez elnök kormányát, hogy némely adósságokat megfizessen. Az angol és spanyol kormányok céljaikat érve, a soledadi szerződés után visszahúzták seregeiket Mexikóból; de Napoleonnak egészen más volt a szándéka; előbb magának akarta a tartományt, de látván a nehézségeket, Miksa osztrák herceget beszélte rá, hogy vállalja el a mexikói császárságot, eget és földet igérvén neki. De ime az Egyesült-Államok szava most kezd magasra emelkedni." Ugyanezen levelében említést tesz az akkoriban megjelenő monitor típusú hadihajókról is: „Marad tehát a tengeri háboru, a győzelem itt is az Egyesült-Államok részén van; a hajóhad az ujon föltalált különféle vashajók és Monitorok által oly erős, hogy az európai hajós-sereget együtt véve (kivévén az angolt) igen rövid idő alatt képes összetörni." *Zákány* 1865c. 1. o.

szerűen foly; állítják, hogy néhány nap alatt képesek leendnek huszonötezer embert útnak indítani Mexikó felé, kik innét ugyan mint emigránsok, vagyis kiköltözködők indulnak; de útközben fel lesznek fegyverezve. Az ügyek igy állván, hogy e tojásból minő madár fog kibúni, előre mondani nem igen lehet; minden a francia kormány magatartásától függ, én nem igen hiszem, hogy Napoleon ki bírná magát huzni a hínárból békés utón, mert miután még vissza nem húzta a francia sereget Mexikóból; kötve van végig fentartani Miksa császárt. Ennek következése leszen, hogy Napoleon nem kerüli ki a háborút az Egyesült-Államokkal, amely ha megtörténik, emberi hatalom nem bírja őt a bukástól megmenteni."[75]

A 14. New York-i önkéntes lovasezredet 1865. június 12-én – más források szerint 1866. május 31-én – beolvasztották a 18. New York-i önkéntes lovasezredbe,[76] mely Zákánynál ekképp jelenik meg: „Néhány nap múlva New-Orleansba menendünk, honnét minden jelek szerint az ezred nemsokára szét fog oszlattatni."[77] Arra vonatkozóan, hogy Zákány a fúziót követően is az egységnél maradt-e, nem rendelkezünk információval, azonban annyi bizonyos, hogy ő 1865 augusztusában már San Franciscóból küldött levele alapján valamikor a nevezett év tavaszán vagy kora nyarán léphetett ki egységétől, mint ekkori levelében írja: „azt hittem, hogy legközelebbi levelemet valahonnan Mexiko hegyeiből küldöm az ó-világnak számomra legdrágább földére s abban legkedvesebb városába; s ime Kalifornia aranyhomokját taposom s San-Franciscoból irom ezután tudósításaimat azok számára, kiket talán érdekelnek a távol világrész nevezetesebb pontjai s az ott történő események is."[78]

Annyi bizonyos, hogy Zákány Louisianából visszatért New Yorkba, és levelében leírja az onnan San Franciscóba történő utazását, amely nem a vadnyugaton keresztül vezetett, hanem az „Atlanti-tenger"–Kuba–Santo Domingo–Jamaica útvonalon a „Panama földszorosoni keresztül", majd a Csendes-óceánon északi irányba. A magyar katonautazó 1865 augusztusának közepén érkezett meg Kalifornia államba, San Franciscóba, ahonnan következő írását 1865. november 17-ei dátummal küldte. Az ezt követő levelezéseiben már Mexikóba történő utazásának körülményeibe nyerhetünk betekintést, illetve arról is tudomást szerzünk, hogy társaival miként csempészett be „egymillió gyutacsot" Corona tábornok Mazatlant ostromló nyugati serege számára, és egyben saját motivációját is az olvasó elé tárja: „Hogy miért jövék ide; úgy vélem, szükségtelen mondanom, mert mindenki fogja érteni e lépésünket. Mi itt a népszabadságnak akarunk szolgálatot tenni", míg egy másik levelében az alábbiakat

[75] *Zákány* 1865e. 1., 2. o.
[76] NYSMM.
[77] *Zákány* 1865e. 1–2. o.
[78] *Zákány* 1865f. 2. o.

közli ugyanerre a kérdésre: „És miért ne mennénk; hisz ha csak egy kevés hasznára lehetünk is a köztársaságnak, vérünket örömmel adjuk.”[79]

Zákány és társai az amerikai kikötővárosból 1865. december 31-én indultak útnak, és a levelek segítségével az általuk megtett útvonal viszonylag pontosan rekonstruálható: 1865. december 31.: indulás San Franciscóból; 1866. január 5.: Cabo San Luca; 1865. január 6.: San José del Cabo; 1866. január 21–25.: La Paz; 1866. február 16.: Isla San José; 1866. február 17.: Rió de Fuerte torkolata (Sinaola állam); 1866. február 22 – március 13.: Culiacán; 1866 májusa: Mazatlan.

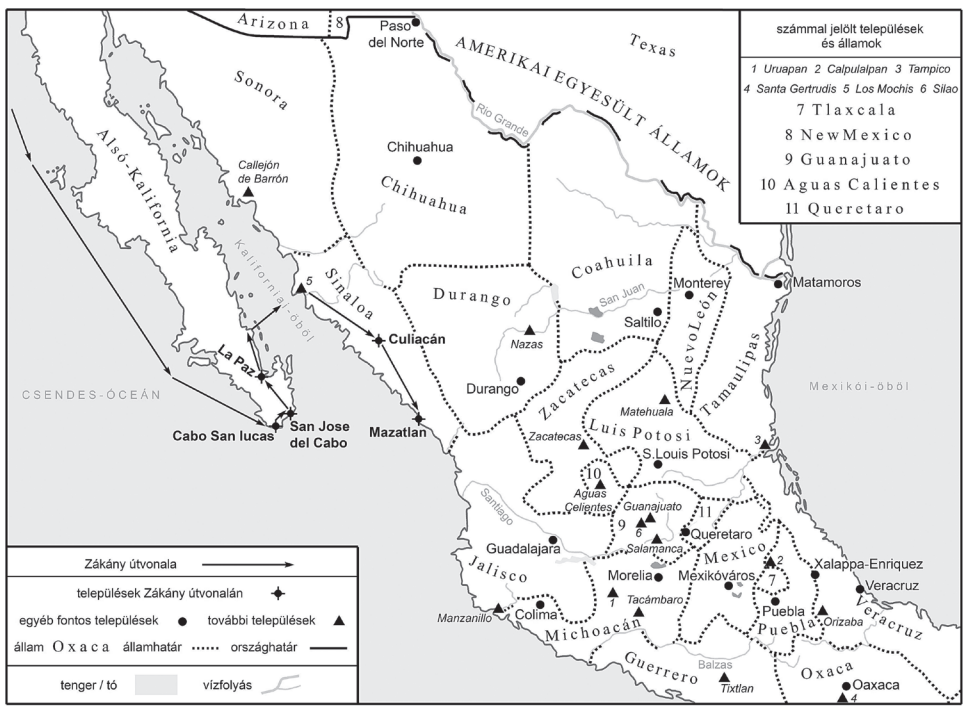

Zákány István és társainak útja az Egyesült Államokból Mexikóba Zákány levelezései alapján (1865. december 31. – 1866. május)

A társaság, miután a Juárez-kormányzat San Francisco-i konzuljától átvette az ajánlólevelet és az egyéb szükséges dokumentumokat, a Kaliforniai-félsziget déli csücskéig az egyik mexikói hajótársaságnak az amerikai kikötőváros és Mazatlan között köz-

[79] *Zákány* 1865f. 2 o., *Zákány* 1865g. 1–2. o. és *Zákány* 1865gy. 1–2. o. A levélben közöltek alapján Zákánynak elég pontos ismeretei voltak a mexikói császári erők létszámáról is: „A leghitelesb tudósítások szerint 40,000 francia Bazaine tábornok alatt, ezeken kivül a legion etrangére 3000 embere 6 évre átadva Miksának, az egyptomi szerecsen-zászlóalj 500 ember, 3000 belgiumi, 6000 ausztriai önkéntes és az itt lévő francia hajóhad, ezenkívül még 15,000 mejicoiakból álló császári sereg; igy tehát mintegy 70,000 emberből álló sereg nem elég Miksa trónja föntartására; sőt bátran mondhatni, hogy a célra 200,000 idegen katona volna szükséges; és itt van a bökkenő.” *Zákány* 1865f. 1–2. o.

lekedő menetrendszerintinek mondható hajójával érkezett, ahol nemcsak ők, hanem „Ogason tábornok" (Pedro Luis Ogazón Rubio, 1821–1890) is velük tartott, aki a „köztársasági kormányzója Guadalajara államnak. Ő 1864-ben Juarez által volt küldve a washingtoni kormányzóhoz, honnan, miután küldetését bevégezte, visszajött, hogy befolyásával a mondott államban uj lendületet adjon a császárság elleni harcnak. Mihelyt reánk ismert, tüstént fölszólított, mennénk vele, csapatait szervezni, amely ajánlatot egyelőre el nem fogadhattuk, mert a consultóli utasítás szerint Rubi-Sinaloai kormányzót [Domingo Rubí tábornok – a szerző] kell fölkeresnünk; mely állam seregei jelenleg Mazatlan körül állanak és melynek számára egy millió gyutacsot viszünk a consultól. A Cabotól másnap öszvéreken folytatók utunkat San-José város felé, mely mintegy 5 magyar mértföldre van. Az emberek itt kocsikat nem használnak, lóháton vagy öszvéreken utaznak a hegyek oldalain, bokrok közt csavargó gyalog csapásokon, ahol még gyalog menni is igen bajos volna, de az öszvér a legnagyobb biztossággal halad, soha egy hibás lépést nem teszen; sokszor majdnem térden mászott a kövek között, mig máskor a legnagyobb vigyázattal tette lépéseit az esések fölött. E föld szegény, homokos és az egész utón ritka apró bokrokat és az azok közt magasra emelkedő óriási kaktusokat láthatni."[80] San José településen „igen szívesen fogadták" a társaságot, ahonnan La Pazba, a tartomány fővárosába folytatták az útjukat, ahol ismét hajóra szálltak. Zákány leveleiben részletes leírást közöl San José, La Paz és a többi általuk meglátogatott mexikói településekről is.

Zákány véleménye szerint Alsó-Kaliforniában „a nép, kivéve La-Paz-t, igen vendégszerető, mi egy család tagjainál voltunk szállva az egész utón, mely mintegy 20 magyar mértföld hosszú, maga a családfő az ut közép táján lakik, Mira Flores [helyesen: Miraflores – a szerző] nevű helységnél, fiai és lányai pedig bizonyos távolságban a patakok partjain telepedtek le, úgy hogy a család egy láncolatot képez, Cabo-San-Luka-tól egész La-Paz-ig, ez utolsó városban, az Egyesült-Államok ott székelő consula Elmar ezredes bennünket igen nagy udvariassággal fogadott, és miután fölkért, hogy tudósításunkat minden alkalommal hozzá intézzük, La-Paz-tól búcsút vevénk.

Január 21-dikén este már indulófélben valánk, midőn egy, az öböl más oldaláról Altata-ból érkező hajócska azon hirt hozta, hogy a franciák Mazatlanban megtudták Ogazon tábornok érkezését és szándékát Sinaloa államban kiszállni, egy gőzöst utasítottak a part hosszában portyázni és a tábornokot a vele menendőkkel elfogni. Szükség volt tehát utunkat megváltoztatni és csakis 25-dikén este indulhattunk. A tábornok, mint matróz öltözködve indult egy kis hajón Navachista [helyesen: Navachiste – a szerző] kikötő felé, mi pedig egy hasonszerű hajócskán indulánk a még jobban északra fekvő Fuerte folyónál levő Ahome városkához. Hajónk kiérvén a la-paz-i öblöcskéből, szüntelen a partok közelében észak-nyugotnak vitorlázott egész a San-Jose-szigetig,

[80] *Zákány* 1865i. 2. o.

mely La-Paztól mintegy 16 mértföldre fekszik, hova 16-dikán délbe értünk és megálltunk az öböl átnézése végett. A sziget hegyének legmagasabb csúcsára hágván, kémlelők a széles tengeröblöt, nem lenne-e kivehető az utunk elállására küldött francia gőzös pipázása. Nem annyira becses személyünket féltettük, mert mi eléggé biztosítva valánk az Egyesült Államok csillagos zászlajával röpülő sas címeres polgár-levél által, de ha esetlegesen a gőzössel találkoznánk, kénytelenek lettünk volna a köztársasági kormány számára vitt egy millió értékű gyutacsot a tengerbe lökni, a mi mindenesetre igen érzékeny veszteség lett volna, tudván, hogy e cikknek nagy hiánya van a köztársasági seregnél. A hegy csúcsáról gyönyörű kilátás volt, messze a tengeröblön túl keletre, a Mejico közepén keresztülhuzódó »Cordilleras« hegy vonalnak majdnem a tengerig futó ágain, az egyes magasabb bércek kéklének, mintha vetélkedni akarnának az ég kék színezetével, világosan megkülönböztethető volt a Culiacan, Sinaloa és az alamosi bércek, mely utolsó tövénél a derék Rosales tiszteinek nagy része lön áldozata az Európából ide áthozott politikának. Miután mintegy 1 óra hosszáig látcsőveztük a tengeröböl láthatáron belüli területét és a mondott gőzösnek semmi jelét sem voltunk képesek fölfödözni, délutáni 3 órakor az éppen észak-nyugotról fújni kezdő hatalmas széllel útnak indultunk. A hajósok ellátták a szükséges és a San-Jose-szigetnél bőségesen található ostrigákkal hajónkat."[81]

A Kalifornia-öblön keresztül történő átkelés sikeresen lezajlott, a csoport 1866. január 27-én Sinaola állam partjánál, a Rio Fuerte torkolatánál tartózkodott, majd a folyó rövid szakaszán két mérföldet felhajózva tették őket partra, ugyanis „a »Lucifer« nevű francia gőzös" őrjárata miatt a torkolathoz közel ez veszélyes művelet lett volna. „A legelső ültetvényhez érve, fölfrissitésünkre cukor-nádat hoztak, melynek nedve igen jótékonyan hatott a nap meleg sugárai által fölhevült testünkre, folytonosan cukor-nádat rágcsálva érénk délután két órakor Zargosába, hol, mintegy 40 lovas fogadott bennünket, mig a többiek minden képzelhető módon erősítették az indusok támadásai ellen fővédelmül szolgáló házakat, azonban munkájokat egy időre félbeszakították ismételve a lovasok által megkezdett kiáltásokat: »Viva la republica, a bajo el imperio« (éljen a köztársaság, le a császársággal)", olvashatjuk Zákány közlésében. A levél tanúsága szerint a csoport 1866. február 17-éig a Rio Fuerte folyónál várakozott, innen Culiacán városba indultak, ahová február 22-én érkeztek meg „hol Rubi kormányzó által igen jól fogadtatánk, – két nap múlva indulunk az innét 5 napi járásra fekvő Mazatlan tengerparti város felé, hol Corona, mint egy 5000-ből álló hadsereggel a franciákat és a császáriakat ostrom alatt tartja, elküldvén már előbb Martinez tábornokot 2000 emberrel Sonora állam felé Garcia Morales segítségére, kik aztán egyesülvén, Guaymást fogják megszállani. A tegnap ideérkezett hirek szerint

[81] *Zákány* 1865k. 2. o.

a Mazatlanból kitörő franciákat és császáriakat Corona szétüzte és igy Mazatlan nem sokára kezeink között leend."[82]

Zákány tizenötödik levele már a „Mazatlan előtti táborból érkezett", az ezt következő két levelében nem került feltüntetésre sem a feladási helyszín, sem pedig a feladás ideje, azonban a szöveg alapján ez is ugyanonnan érkezhetett valamikor 1866 tavaszán, vagy esetleg kora nyarán. Ezekben visszautal a Rio Fuerte folyónál történt eseményekre, hosszasan kitér Banjamin Franklin amerikai elnöknek egy 1784-es „az amerikai államokbani indusokról" írt levelére, Culiacánba történő utazásukra (korábbi levelével szemben ebben március 13-át jelöli meg a városba történő megérkezés dátumaként), illetve rövid leírást ad a republikánusok kormányzójánál tett látogatásukról, és pontosan megjelöli, hogy Culiacánból mikor is indultak útnak (1866. március 27-én) Mazatlan irányába, végül utalást tesz a térség általános hadiállapotáról is.[83]

Sonora államban az intervenció kezdeti időszakában Rosales tábornok Alamos közelében csapott össze a tízszeres túlerőben lévő császári sereggel (200 fő a 2000 ellen), melynek során a teljes republikánus csapat megadta magát. Mindezek ellenére az Ures és Guadalupe településeknél kivívott győzelmeknek köszönhetően a liberális erőknek sikerült átvenni az irányítást Sonora állam felett, olyannyira, hogy 1866. szeptember 14-én a franciák már Guayamas kikötőjének kiürítésére kényszerültek. 1866 júniusában a Juárez kormány elrendelte a nyugati seregtest újbóli felállítását, melynek parancsnokául Corona tábornokot nevezték ki, akinek sikerült egyesíteni a térség szétszórt republikánus erőit, melyet követően a császárság összeomlásáig sikeres hadjáratokat vezetett Sonora államból kiindulva.[84]

A mexikói republikánus nyugati hadsereg történetét taglaló munkában említést tesznek arról, hogy a Concordia-akció előestéjén két magyar állampolgár, „Zakany Estéban" és „Coloman Tiji" (Tichy /Kiss/ Kálmán László) – akik korábban az Unió hadseregében szolgáltak –, az Egyesült Államokban jelentkeztek, hogy felajánlják szolgálataikat a mexikói republikánus sereg részére, melyet a San Franciscó-i republikánus konzul támogatásban részesített. A két magyar és társaik (ezen szövegből nem derül ki egyértelműen, hogy rajtuk kívül még kik vehettek részt a műveletben) százezer darab – mint fentebb láthattuk, Zákány a levelében egymillió gyutacsot említ – gyutacsot szállított a köztársasági sereg részére, mely okán Zákány századosi, míg Tichy hadnagyi ranggal nyert belépést Corona tábornok seregébe.[85]

Ismereteink szerint az *Amerikai levelek* legutolsó darabja 1867. március 31-ei keltezéssel Sinaola állam fővárosából, Mazatlanból érkezett. Ezen levél a császárság

[82] *Zákány* 1865l. 2. o.

[83] *Zákány* 1865m. 1., 2. o. és *Zákány* 1865n. 2. o. Az 1866-os Zákány-levelek keltezésüket tekintve 1866 januárja és májusa között íródtak, melyeket a *Szegedi Hirado* a nevezett év januárjában, áprilisában, augusztusában, októberében és novemberében közölt. Kutatásaink szerint a feladás idejét tekintve 1866 májusát követően az adott évben már nem érkezett több Zákány-levél.

[84] *Leon Toral* 1962. 214–215. o.

[85] *Vigil – Bautista Hijar y Haro* 1874. 375. o. A művet idézi *Szente-Varga* 2019. 40–42. o.

végóráiban íródott, és ennek megfelelően röviden bemutatja az általános hadihelyzetet, illetve Zákány a saját 1866-os és 1867-es katonai pályájáról is említést tesz. Mint írja, 1866 „december 15-én indulánk Mazatlanból a visszavonult franciákat követni és a különféle városokban hátramaradó császári seregeket tönkre tenni". A magyar tiszt jelen volt Guadalajara (Jalisco tagállam), Colima (Colima tagállam) és Morelia (Michoacán tagállam) városok elfoglalásánál. A levél alapján az utóbbi településre 1867. február 13-án érkezett meg a 8000 fős köztársasági sereg, ahol Mendez császári tábornok utóvédcsapataival ütköztek meg.[86] A Zákány által leírtakat figyelembe véve Ács Tivadar tévesen tesz arról említést, hogy az egykori '48-as magyar honvéd „vezette a döntő ütközetben Miksa derékhada ellen a győzelmes támadást. Queretaro térségében 9000 lovasával bekerítette Miksa császár csapatait – és ez a fegyvertény Mexikó teljes függetlenségének kivívásához vezetett. Az ütközet után Inarez [helyesen: Juárez – a szerző] ezredessé és a mexikói első lovas hadosztály parancsnokká nevezte ki",[87] ugyanis Zákány saját állítása szerint a moreliai összecsapásban „újból" megsebesült, a további harcokban nem vett részt és visszautazott Sinaola államba, hogy a Juárez-kormánytól kapott földjét birtokba vegye.

Erről ő az alábbiakat írta: „Mazatlanból indulánk, a nyugati sereg Corona alatt csak 2000 emberből állott, és alig két hónap alatt három nagy államot szabadítánk föl a császárság alól s 6000 embert tevénk tönkre a különféle csatákban, kik elestek, kiket elfogtunk és kik fegyveröket elhányva szétfutottak; e két hónap alatt többet haladánk 200 mértföldnél Gadalajára, Colima és Morelia városokig, mely három város három hasonnevű állam fővárosa [sic!][88], és mint mondám, ámbár Mazatlanból csak 2000 emberrel indulánk, de már Moreliába febr. 13-án 8000 emberrel érkezénk. Ez alkalommal a várost sebesen elhagyó császári tábornok Mendez utócsapata a mi előcsapatainkkal összeütközésbe jött, hol én újra megsebesíttettem; és igy legnagyobb sajnálatomra képtelen valék az előnyomuló sereggel haladni s jelen lenni Miksa fegyverletételénél. Február utolján már Miksa 7000 emberével ostrom alá lön véve, mintegy 25 000 főből álló összpontosított köztársaságiak által és igen valószínű, hogy midőn én ezt irom, már megadta magát. Én Moreliából vissza felé indulék február 25-én és Colimán keresztül egész Manzanillo-ig lóháton, onnét pedig egész Mazatlanig hajón jövék, s e hó 26-án érkeztem ide. – Sebem már meggyógyult s mihelyt Miksa fegyverletételének biztos hire érkezik, a Fuerte-folyó felé fogok menni, hol a kormány nekem 1000 hold földet adott, mely a legtermékenyebbek közé tartozik, hol igen csekély munkával terem a cukornád, pamut és minden más nemei a gabonának

[86] *Zákány* 1865ö. 6. o.
[87] *Ács* 1965. 7. o.
[88] Valójában Guadalajara Jalisco tagállam, míg Morelia Michoacán tagállam fővárosa. Egyedül Colima esetében helytálló Zákány megjegyzése.

kétszer egy évben, ennél fogva elvagyok határozva a hadsereget elhagyni és komolyan a földműveléshez fogni."[89]

Arra vonatkozóan, hogy Zákány István a császárság bukását követően is a köztársasági seregben szolgált-e – ahogyan azt többen is állítják[90] –, nem találtunk megerősítő forrásokat a mexikói kutatásaink során.

Tichy Kálmán László

Zákány István személyén felül, az ugyancsak a Corona tábornok seregében szolgált Tichy Kálmán Lászlóról állnak rendelkezésre még számottevő adatok, aki, hadnagyként nyert felvételt a mexikói köztársasági seregbe. Tichy haláláról 1882 októberében egykori bajtársa, Zákány küldött értesítést az Egyesült Államok budapesti konzulátusának (a levél szerint Tichy amerikai állampolgárságot nyert), melynek teljes szövegét több hazai lap is közreadta. A levélben közöltek szerint Tichy „1864/65-ben Canby tábornok alatt mint tiszt az Egyesült-Államok hadseregében szolgált és több expedícióban vett részt, különösen azokban, melyek 1864-ben Baton Rouge ellen Louisiánában indíttattak. 1865 december havában Corona tábornok által, ki a francia és a császári seregek ellen küzdő köztársasági hadsereg egy részének parancsnoka volt, Mexikóba hivatott. Itt Corona tábornok oldalánál nagyon kitüntette magát; jelen volt Miksa császár megadásánál is Queretaroban. Porfirio Diaz tábornok őt küldte a városba, hogy a Khevenhüller tábornok alatt álló osztrákokat Queretáró kapitulációjáról értesítse. Tichy azonban fogságba került és Leonardo Marguera [helyesen: Leonardo Márquez – a szerző] tábornok parancsára halálra ítélték, mielőtt azonban az ítéletet végrehajthatták volna, Marguera tábornok kénytelen volt a várost gyorsan elhagyni, Khevenhüller tábornok pedig aztán a várost átadta Porfirió Diaznak. Tichy később visszavonult a magánéletbe, végre Sinaloa állam Chino falujában húzta meg magát, a hol nem rég meghalt."[91] Tichy Kálmán László Mexikóban történő tartózkodásának tényét megerősítik a Mexikói Állami Levéltárban őrzött okmányok is, ugyanis a hajóregiszterek alapján az 1870-es évek folyamán több utazást is tett Mexikó és az

[89] *Zákány* 1865ö. 6. o.

[90] Domokos életrajzi regényében azt olvashatjuk, hogy Zákány a háborút követően tábornoki rangban továbbra is a köztársasági seregben szolgált, mely adatot közli még *Nagy* 2004. 91–104. o. és *Torbágyi* 2004. 261. o.

[91] A sajtóban Tichy későbbi sorsáról az alábbiakat olvashatjuk: „Tichy később visszavonult a magánéletbe, végre Sinaloa állam Chino falujában húzta meg magát, ahol nemrég meghalt. Tichy családja Budapesten lakik, miután azonban a levél írója a család címét közelebbről nem ismeri, az Egyesült-Államok helybeli konzulátusát kérte fel, hogy az elhunyt Tichynek hátra hagyott levelét a családnak kézbesítse." *Pesti Hirlap,* 1882. október 31. (300. sz.) 10. o.; *Fővárosi Lapok,* 1882. október 31. (250. sz.) 1557. o.; *Nemzet,* 1882. október 31. (61. sz.) 6. o. Halálhírét kivonatolva közölte még a *Vasárnapi Újság,* 1882. november 5. (45. sz.) 721. o. és *Bobay* 2022. 550–560. o.

USA között.[92] Igencsak érdekes a mexikóvárosi ostrommal kapcsolatosan lejegyzett küldetésének története annak fényében, hogy a mexikói osztrák önkéntes sereg egyik aradi származású császári tisztje, Varjassy Béla Mexikóváros 1867. évi ostromáról írt egyik memoárjában egy hasonló történetet tárt az olvasók elé. Varjassynak *A kém* című visszaemlékezése 1867. május 28-án veszi kezdetét és a mexikóvárosi Fulcheri vendéglőbe helyezi a történet nyitányát. A közlés szerint egy német fényképész a feleségével a magyar tiszt asztalához ült, ahol azt közölték vele, hogy értesüléseik szerint másnap egy Querétaro városából érkező magyar honfitársa fogja felkeresni Varjassyt, aki fontos információkat kíván megosztani vele a Querétaro városában körbekerített császár helyzetéről. Varjassy, mint olvashatjuk, miután elhagyta a kávéházat, nem foglalkozott az esettel, hanem két bajtársával, Hompesch főhadnaggyal és Kurzbauer ezredessel egy játékbarlangot látogattak meg. Varjassy másnap a hajnali órákban egy Villa de Guadalupe irányába történő sikertelen kitörési kísérletben vett részt, melyet követően visszatért szállására a St. Augustin szállóba, ahol fáradtan rögvest nyugovóra tért. Azonban pihenése nem tartott sokáig, ugyanis tiszti szolgája, Argyelán Árkád kisvártatva azzal ébresztette őt, hogy egy ismeretlen mexikói férfi óhajt beszélni vele. „Az idegen belépett a szobába és ismerőseként köszöntötte Varjassyt, akit még jobban meglepett, hogy ez anyanyelvén, magyarul történt."[93] A két férfi között az alábbi párbeszéd kezdődött:

„– Nem ismer, kapitány ur?

– Istenemre nem! És mégis úgy tetszik, mintha arcza …

– Kutasson csak jól emlékében, – szólt közelebb lépve ágyamhoz.

– Nem emlékezem. Mit kíván? Beszéljen! – Ezután letette sombreróját és igy folytatá:

– Én az ön szakaszában szolgáltam Olaszországban, a magyar légióban. Emlékszik ama kis, de csinos attakra, melyet 1862 junius 29-én intéztünk egy lovas brigand csapatra s ama epizódra, a mi ez alatt velem és Bánffy Albert báró[94] bajtárssal történt? Nevem Kálmán Ernő[95], Aradon születtem, atyám 49 után emigrált, Kaliforniában halt meg, a hol anyámat felkerestem."[96]

A párbeszéd alapján Kálmán a republikánus sereg tisztjeként szolgált és Ramón Corona tábornok hadsegédje volt, aki azt is elmesélte, hogy egyenesen Querétaro városából érkezett. Állítása szerint Pawlowsky Ede huszárjaitól tudta meg, hogy Varjassy a fővárosban tartózkodik. „Kálmán" részletesen elmesélte Varjassynak a querétarói

[92] AGNM, México Independiente, Gobernación y Relaciones Exteriores, Movimiento Marítimo, Vol. 94/54816/39/ Exp. 39. és México Independiente, Gobernación y Relaciones Exteriores, Movimiento Marítimo, Vol. 100/54822/33/ Exp. 33.. Lásd még *Bobay* 2022. 550–560. o.

[93] *Bobay* 2022. 550–560. o.

[94] Esetleg azonos a beresztelki születésű báró Bánffy Zoltánnal (1841–1896), aki 1861 októberétől 1862 szeptemberéig szolgált az olaszországi Magyar Légióban. *Lukács* 1986. 244. o.

[95] Kálmán vezetéknévvel csupán két személy (Kálmán József és Kálmán Márton) szerepel az olaszországi Magyar Légió listáján, de egyikük sem aradi születésű. *Lukács* 1986. 314. o.

[96] *Varjassy* 1904. 17. o. Közli *Bobay* 2022. 550–560. o.

eseményeket és Habsburg Miksa császár fogságba esésének (1867. május 15.) körülményeit is. Állítása alapján Felix Salm-Salm császári főhadsegéd feleségének, Agnes Salm-Salm[97] közbenjárásnak köszönhetően ő maga személyesen is beszélt a fogságba került uralkodóval.[98]

Visszaemlékezése alapján a köztársasági magyar tiszt ekkor egy merész tervvel állt elő, mégpedig azzal, hogy Varjassy szedje össze Mexikóvárosban állomásozó huszársága maradékát, segít nekik megszökni és elkíséri őket Tacubayába, ahol Porfirio Díaz már várja őket, aki egy republikánus lovasezredest kíván melléjük adni annak érdekében, hogy kiszabadítsák a császárt a querétarói fogságából.[99] Varjassy erre az alábbi választ adta: „Kedves barátom – szóltam –, hiszem a lesújtó hirt. Köszönöm bizalmát, de nem tehetem meg azt, a mit ön kíván. Lehetetlen! Hallgasson meg. Én hiszek az esetleges sikerben, s szívesen feláldozom magam a derék herczegért, ki oly igazán szereti a magyart! De hát az én századom már csak 45 emberből áll."[100] A császári magyar tiszt tudatta honfitársával, hogy az esetet köteles jelentenie a felettesei számára, mire Kálmán „könyörögni kezdett", hogy senkinek se beszéljen a látogatásáról, mivel a republikánus magyar tiszt attól rettegett, hogy a város főparancsnokának, Márqueznek – a „hóhérnak" – a fogságába kerül. Varjassy ekkor igyekezett megnyugtatni őt, hogy csupán közvetlen felettesét, Khevenhüller ezredest értesíti, akit megbízható és jó barátjának tartott (Carl Khevenhüller ezredes szintén úgy emlékezett meg naplójában Varjassy Béláról, mint az egyik legmegbízhatóbb beosztottjáról[101]). „Kálmán" rosszat sejtve azt közölte Varjassyval, hogy amennyiben nem cselekszenek időben, Miksa császárt ki fogják végezni.[102]

A memoár szerint Varjassy a beszélgetést követően az Alameida térre vágtatott, ahol a katonazenekar a város ostroma idején is minden nap zenélt a lakosság számára.[103] A császári magyar huszártiszt itt találta a vörös huszárok parancsnokát,

[97] Az amerikai Agnes Salm-Salm, a poroszországi születésű Felix Salm-Salm herceg felesége volt, aki férjével érkezett Mexikóba. (A herceg az északiak oldalán részt vett az amerikai polgárháborúban, a konföderációs seregek vereségét követően Mexikóba távozott, ahol 1867-ben Miksa császár hadsegéde lett.) Agnes Salm-Salm kiadta memoárját, melyben leírja az 1867-es esztendő történéseit. Ezek alapján a Mexikóváros és Querétaró városának ostromai idején Tacubaya városából Querétaróba ment, ahonnan két ízben San Luis Potosiban felkereste a köztársasági kormányzat fejét, Benito Juárezt is, hogy az uralkodó és a férje számára szabadon bocsájtást kérjen. Querétaro városában többször is bebocsájtást nyert a fogva tartott uralkodóhoz és főtisztjeihez. Memoárjában azt állítja, hogy szökési terv is felmerült Miksa császárnak és a férjének a kiszabadítására, mely végül nem valósult meg. A visszaemlékezésben nem történik utalás arra vonatkozóan, hogy a köztársasági sereg európai vagy magyar származású tisztjével találkozott volna. *Salm-Salm* 1868. Vol. II. 3–88. o. és *Salm-Salm* 1877. 186–216. o.

[98] *Bobay* 2022. 550–560. o.

[99] Uo.

[100] *Varjassy* 1904. 17. o. Közli *Bobay* 2022. 550–560. o.

[101] *Hamann* 1989. 198–219 o.

[102] *Bobay* 2022. 550–560. o.

[103] William Knechtel a capultepeci császári palota kertésze is tesz erről említést naplójában. *Knechtel* 2018. 206. o.

Khevenhüller ezredest, Zichy Ödön, Kulmer István és Stanislaus Wodiczky tisztek társaságában. Varjassy félrehívva feljebbvalóját, előadta neki a történteket és a Kálmán Ernő által elmondottakat, aki kinevette a hallottakat, és a felsorolt tiszteket is beavatta a történetbe, megmutatva Varjassynak az *El Diario del Imperio*[104] aznapi számát, amely a mexikói császári csapatok győzelméről és Mexikóváros felé történő közeledéséről adott hírt.[105] Khevenhüller az értesüléssel Márquez tábornokhoz ment, aki végül elfogatta a titokzatos magyar férfit. Varjassyt állítása szerint nagyon megviselték a történtek, ám később azzal nyugtatta magát, hogy időnként értesítéseket kapott „Kálmán Ernő" hogyléte felől, mígnem június 10-én egy császári tiszt érkezett a Plateros utcán (Calle Plateros) lévő Café de la Concordiába[106] azt közölve az éppen ott tartózkodó Varjassyval, hogy elfogott honfitársát ki fogják végezni.[107] „Megrendítő volt e hir mindannyiunkra. Én eszméletemet vesztettem. Átszállítottak lakásomra, hol kitűnő barátom, Saalhauzen báró (egykori 48-as honvédkapitány)[108], századom főhadnagya ápolt bajtársi hűséggel és szeretettel."[109]

Mexikóvárost 1867. június 21-én adták fel a császári csapatok, Varjassy memoárja alapján a császári palotában összegyűlt császári tisztek a június 21-ei lefegyverzésüket követően elhagyhatták az épületet. Varjassy, mint írja „ekkor visszatért a korábbi szállására és összekészítette a poggyászait egy esetleges gyors hazaindulás reményében, majd a szállásához közeli fürdőbe sietett." Amikor belépett az épületbe – mint olvas-

[104] A II. Mexikói Császárság hadügyi lapja. Bővebben lásd *Curiel – Castor – Celis de la Cruz* 2003. 114–115. o.

[105] Megvizsgálva az *El Diaro del Imperio* 1867 májusi és júniusi számait (június 19. keltezésű az utolsó kiadott példány), valóban megfigyelhető a félretájékoztatás az adott időszakra vonatkozóan. A június 3-ai számban Mexikóváros körüli felmentőseregekről írnak, holott addigra Querétaro (1867. május 15-én) már elesett, és az uralkodó is fogságba került; a június 4-ei számban Miksa császár nevében intéztek toborzási felhívást a mexikói fiatalsághoz, míg a június 6-ai és 10-ei lapszámokban május 28-ai keltezéssel a querétarói harcokról írnak. *El Diario del Imperio,* 3 de Junio de 1867. (Num. 726.), 4 de Junio de 1867. (Num. 727.) 1. o., 6 de Junio de 1867. (Num. 729.) 1. o., 10 de Junio de 1867. (Num. 732.) 2. o.

[106] A 19. század végén még működött a Café la Concordia, az akkori Plateros és San José del Real utcák sarkán (ma az Av. Francsico I. Madero és az Isabela la Católica utcák sarka) szemben a San Felipe Neri La Profesa templommal. *Ceballos* 2006. 39. o.

[107] *Bobay* 2022. 550–560. o.

[108] Báró Sahlhausen Mór a tanulmányait a bécsi Tereziánumban végezte. 1848 nyarán az Abaúj vármegyei nemzetőrség kassai 1. zászlóaljához csatlakozott, ahol hadnaggyá nevezték ki. Másfél hónapnyi szolgálatot követően már a hadügyminisztériumban találjuk, ahol fogalmazóként működött. Nem telt el két hónap, és az ifjú Sahlhausen a hadi események sodrába került, ugyanis 1848. október 19-én hadnagyi kinevezést nyert a 42. honvédzászlóaljhoz, amelynek kötelékében végigküzdötte a téli, illetve a tavaszi hadjáratot is. 1849-ben a nyári hadjárat során a fiatal tiszt már főhadnagyként szolgált a III. hadtestnél. A szabadságharc bukását követően, 1849. október 16-án önként lépett be az 1. vadászezredhez, ahol hadnagyként szolgált, majd 1850 végétől főhadnagyként a 11. huszárezredhez helyezték át, ahonnan 1854-ben kilépett. 1890-ben Kassán élt, az Abaúj megyei Honvédegylet tagjaként. 1894. április 30-án hunyt el Kassán. *Bona* 2018. – Korábban egy másik munkámban személyéről néhány téves adatot közöltem. Vö. *Bobay* 2022. 557. o. 151. jegyz.

[109] *Varjassy* 1904. 18. o. Közli *Bobay* 2022. 557. o.

hatjuk – ott találta az általa halottnak hitt „Kálmán”-t, akit, mint ekkor kiderült, nem végezték ki, és aki – a császári magyar tiszt állítása alapján – a történtek ellenére sem neheztelt a császári magyar huszárra. Varjassy közlése alapján olyannyira nem, hogy karon fogta őt és elvitte magával a Hotel de France-ba, hogy bemutassa felettesének, Ramón Corona Mendeznek, a nyugati republikánus seregtest tábornokának. Varjassy a történetet a mexikói tábornokkal való találkozással zárja, aki állítólag a következőket mondta: „Ön csaknem föbelövette Kálmánt, az én kedves Ungaro[110]-mat, segéd-tisztemet – szólt hozzám kemény, szaggatott hangon a tábornok. És azután jobb kezét egész súlyával vállamra téve, mintha csak le akart volna gyűrni, igy folytatta: Szerencséjére, sennor, hogy igy történt, hogy nem lőtték főbe és szerencsésen megmenekült, mert én – én megboszultam volna.”[111]

Többször idézett korábbi írásunkban a Varjassy által előadott történettel kapcsolatosan tettük fel azt a kérdést, hogy egyáltalán „kit is takar »Kálmán Ernő« személye”, és kifejtettük, hogy általánosságban megállapítható, hogy a Varjassy által említett bajtársai mind létező, hiteles személyek voltak, „akik akkoriban bizonyíthatóan Mexikóban tartózkodtak, továbbá a történetben megemlített helyszínek is pontosnak tűnnek. Sem levéltári kutatásaink során, sem pedig a szakirodalmak és kiadott forrásgyűjteményekben a történet hitelességét cáfoló vagy teljesen megerősítő adatokat eddig nem találtunk.” Kálmán Ernő nevét azonban nem találtuk meg az olaszországi Magyar Légió anyakönyvi listáján.[112] A Zákány által már idézett nekrológ más fénybe helyezi az elmondottakat, ugyanis annak alapján úgy gondoljuk, hogy Kálmán Ernő valójában az a Tichy Kálmán László lehetett, akivel együtt érkezett Mexikóba az Amerikai Egyesült Államokból.[113] Ezen elméletet azonban tovább bonyolítja, hogy Tichy név sem szerepel az olaszországi Magyar Légió névsorában.[114] A Zákány leveleiből előkerült újabb adatok fényében a legújabb feltételezésünk a következő: Tichy Kálmán László valójában a Zákánnyal az olaszországi Magyar Légiónál, majd a 14. New York-i önkéntes lovasezrednél együtt szolgált Kiss Kálmán lehetett, aki Zákányhoz hasonlóan nevet változtathatott Mexikóba érkezését megelőzően – talán amikor megkapta az amerikai állampolgárságot –, hogy elfedje valódi kilétét egy esetleges császári fogságba kerülés esetére.[115] Elméletünket erősíteni látszik, hogy Kiss

[110] Helyesen: húngaro.
[111] *Varjassy* 1904. 18. o.
[112] *Bobay* 2022. 550–560. o.
[113] *Pesti Hirlap,* 1882. október 31. (300. sz.) 10. o.; *Fővárosi Lapok,* 1882. október 31. (250. sz.) 1557. o.; *Nemzet,* 1882. október 31. (61. sz.) 6. o. Közli *Bobay* 2022. 550–560. o.
[114] Vö. *Lukács* 1986.
[115] Elméletem Zákány levelére és az általa írt nekrológból származó információk összevetésére alapozom. Tudniillik Zákány az *Amerikai levelek*ben azt állította, hogy Baton Rouge-ban szolgáló egységénél csupán egyetlen magyar személy szolgált még rajta kívül, Kiss Kálmán, aki korábban szintén szolgált az olaszországi magyar légióban is.

Kálmán és Varjassy Béla 1861-ben egy egységnél, az 1. huszárszázadnál szolgáltak az olaszországi Magyar Légióban.[116]

Meier Ferenc

Torbágyi Péter *Magyarok Latin-Amerikában* című munkájában megemlíti, hogy az argentin Edelmiro Mayer az Egyesült Államokban „ismerkedett meg Meier Ferenc volt magyar honvéddel, aki egy álnevet használó grófnak vallotta magát, és Mayer állítása szerint Kossuthtal levelezés útján végig kapcsolatban állt. Edelmiro Mayer a hadsegédjévé lett Meierrel a polgárháború után lépett be a mexikói köztársasági seregbe, ahol az amerikai seregben elért tiszti rangjukat elismerték, sőt Mayert nem sokkal később tábornokká nevezték ki." Az argentin származású főtiszt – aki Escobedo tábornok északi seregtestéhez csatlakozott és jelen volt Querétaro ostrománál – emlékirataiban egy „külön fejezetet szentel a titokzatos magyarnak".[117] Mint Edelmiro Mayer írja, spanyol nyelvtudásuk okán tartott vele Mexikóba két egykori bajtársa, a magyar Meier Ferenc (az Unió hadseregében a 80. gyalogezrednél szolgált, innen az ismeretség) és a dániai születésű Enking nevű személy is, akikkel közösen részt vett Richmond ostromában, valamint az utolsó texasi hadjáratban Lee tábornok Lynchburgban történt fegyverletételét követően. Az argentin tiszt közlése alapján a magyar Meier Ferencet igazából osztrák „gyűlölete" vitte Mexikóba, ahol az Escobedo tábornok vezette északi hadsereg vezérkarához került, mint hadmérnök. Edelmiro Mayer azt is megemlíti, hogy a magyar barátjára jellemző volt a túlzott alkoholfogyasztás, egy állítólagos alkoholmámoros állapotban lezajlott beszélgetést meg is örökít a visszaemlékezésében. Történt ugyanis, hogy amikor egy ízben a köztársasági katonák elfogták az osztrák önkéntes sereg több tagját – köztük tiszteket is –, Zaragosa és Montesions ezredesek közbenjárásának köszönhetően végül nem végezték ki őket – az 1865. évi Fekete Rendeletre válaszul –, hanem szabadon távozhattak. Edelmiro Mayer közlése nyomán Meier Ferenc a nevezett nap estéjén illuminált állapotban Zaragosa ezredes sátrához ment, és állítólag kettejük között az alábbi párbeszéd zajlott le:

„– Rendben van, Meier, de beszéljen a lehető legnyugodtabban, nagyon izgatottnak tűnik, és mellesleg, mint barátja mondom Önnek, hogy mindannyian sajnáljuk, hogy néha sokat árt magának a túlzott alkoholfogyasztással.

– Szükségem van rá, igen, szükségem van rá; de még így sem tudom elfelejteni azt az osztrák gazembert, akit az Isten verjen meg. Ó, nem is tudja, mit okoz az embernek a tehetetlenség dühe! Látni, hogy lehetetlen a bosszú, ami számomra az igazságos büntetést jelentené. Valóban, ma izgatottabb vagyok, mint valaha, de minden okom megvan rá: kegyelmet kaptak azok a hírhedt osztrákok és ön az, aki a legtöbbet tette

[116] Vö. *Bobay* 2022. és *Lukács* 1986.
[117] *Torbágyi* 2004. 83–84., 259. o. 46. jegyz.

azért, hogy megmentse őket a megérdemelt haláltól. Azért jöttem ide, hogy panaszkodjak önnek, hogy a dühömet kiadjam.

– De uram, önből teljesen kiveszett az emberség? Mi az ördögöt tehettek ön ellen ezek a szegény rabok?

– Emberség! Nem érzek emberséget azon átkozott faj iránt, amelyik soha nem érezte azt irántunk, magyarok iránt, akiknek a létüket köszönhetik, mióta megmentettük Mária Terézia császárnőt. Sem mint 48-as hazafi, sem, mint ember nem érzek irántuk empátiát, mert ők voltak hazám és családom hóhérai. A legnagyobb szeretettel és tisztelettel vagyok ön iránt, és ennek bizonyítékául elmondom önnek, hogy elhatároztam végrendelkezésemet, ugyanis bármelyik pillanatban magával ragadhat a halál, és szeretném, ha ön lenne az örökösöm: most jelenleg semmi vagyonom sincs, de később egy napon sokat örökölhet utánam. Most bizalmasan, és csak önnek fogom elárulni: Vorgrätz [esetleg Forgách ? – a szerző] gróf vagyok, Magyarország egyik legrégibb nemesi családjának utolsó leszármazottja; és azért emelem ki, hogy utolsó, mert már ötvenöt éves vagyok, és már valószínűleg nőtlen maradok. Azok a levelek, amelyeket a richmondi táborban kaptam, amiket az angol követség küldött, és amelyek annyira felkeltették az adjutáns érdeklődését, gyermekkori barátaimtól és 1848-as harcostársaimtól, Klapka György tábornoktól és Kossuth Lajostól származtak. Gyűlölöm az osztrákokat, akik száműztek hazámból, akik elkobozták vagyonomat, azután, hogy lánytestvéreimet a halálba kergették a szégyen és a fájdalom miatt, mivel nyilvánosan megkorbácsolták őket, mert nem voltak hajlandóak feljelenteni engem és átadni az irataimat, amiket elrejtettek."[118]

Meier Ferenc, Miksa császár bukását követően Mexikóban maradt és Tampico kikötővárosban nyert hadmérnöki állást – mint őrnagy –, ahol 1869-ben agyvérzésben hunyt el. Zaragosa ezredes egyik levelében arról ír, hogy a magyar hadmérnök halála előtt felmentését kérte a mexikói szolgálatból és a fővárosba tervezett utazni.[119] Meier valódi kilétét és magyar származását illetően egyéb adat nem állt a kutatás rendelkezésére. Talán azonos lehet azzal a személlyel, aki az *Új Idők* értesülései szerint magát Nádasdy grófnak kiadva jelentkezett az USA-ból Mexikóba induló amerikai önkéntesek közé: „Mexikó (A juaristák) toborzásai az ejszakamerikai unió városaiban állítólag még folyvást tartanak s a még fegyverben levő guerillák azzal biztatják magukat, hogy nem sokára ezen toborzott éjszakamerikaiak segélyökre jönnek. Az unió városaiból a toborzottak Texasba küldetnek s ott elhelyeztetnek addig, míg számuk nem üti meg a 40 000-et. Akkor aztán fölfegyverzik, s Juarez segélyére küldik őket. A Newyorkban toborzottak parancsnoka Alsen nevű amerikai ezredes; alatta

[118] Campaña y guarnición 1985. 99–104. o. A szerző szabad fordítása. Ezúton is nagyon köszönöm Havasiné Schultz Máriának, hogy segített a fordítás szaklektorálásában.

[119] Uo.

Leichterkost vezényli a német dandárt; a tisztek közt vannak németek, lengyelek s magyarok; ez utóbbiak egyike állítólag Nádasdy grófnak (?) adja ki magát."[120]

Politzer Sándor

A mexikói republikánus sereg feltételezhetően egy másik magyar tagjának, Politzer Sándornak három levelét Balogh Gyula, „1867-ben a Vasmegyei Lapok szerk-je […] 1884-től Vas vm. allevéltárnoka, 1889-től főlevéltárnoka"[121], 1885. április 19-én tette közzé a *Vasmegyei Lapok*ban.[122] Politzer nagy valószínűséggel 1848–1850 körül született Kiscellben, állítása szerint Garibaldi légiójában harcolt, majd az Egyesült Államokban próbált szerencsét, ahonnan átment „Mexikóba és Juarez hadseregében, itt is a forradalmárok oldalán vitézül harcolt Miksa császár csapatai ellen. A mexikói császárság összeomlása után egy ideig Mexikóban, majd Brazíliában élt. 1873-ban a bécsi világkiállítás alkalmával rövid időre visszatért hazájába. Ekkor találkozhatott börtönviselt öccsével, azonban 1874-ben már útban volt Afrika felé. Egyiptomból Tuniszba, Tripoliszból Marokkóba, onnan Palesztinába vándorolt. 1880-ban arra határozta el magát, hogy Közép-Afrikába utazik."[123]

Ormay Norbert József

1867 decemberében a *Magyarország és a Nagyvilág* hasábjain közölt rövid életírásban megemlítik, hogy a cseh születésű Ormai (Auffenberg) Norbert[124] 48-as honvédezredes, aradi vértanú fia „ki atyja nevét viseli (Ormay Norbert), ugyanazon zászló alatt küzd ma, mely alatt küzdött egykor atyja: a szabadság zászlója alatt, – igaz, hogy egy más országban, egy más világrészben, de a szent szó, mely e zászlóra irva van, mindenütt egy, s a kik érette harczolnak, testvérek a világ minden részében. Az ifju Ormay Norbert főhadnagy a mexikói köztársaság hadseregében."[125]

Ormay (Auffenberg) Norbert fiának, Ormay Norbert Józsefnek az életrajzát Babós Lajos adta közre nemrégiben. Ezek alapján több kérdés is felmerül az 1850-ben Pesten született ifjú Ormay mexikói szolgálatvállalásával kapcsolatosan. Babós kutatásai alapján Ormay Norbert József gyermekéveit Csömörön töltötte, „»mostohatestvéré-

[120] *Idők Tanúja,* 1865. július 20. (164–165. sz.) 655. o.
[121] *Szinnyei* 1891. 458–460. o.
[122] Ezek közül kettőt 1881 tavaszán Afrikából, Kartúmból küldött „Miksa nevű bátyjá"-nak, aki akkoriban Brünnben élt, míg a többi levél négy évvel később Kairóból érkezett nővérének Kiscellbe (ma Celldömölk része).
[123] *Dömötör* 1955. 4. o. Az 1885. április 19-én *Vasmegyei Lapok* hasábjain közzétett írásban Politzer Sándor mexikói szolgálatvállalására vonatkozóan bővebb információ nem szerepel. *Vasmegyei Lapok,* 1885. április 19. (32. sz.) 3. o.
[124] Életrajzát lásd *Bona* 2015. II. k. 451–452. o.; *Babós* 2016.; *Süli* 2016.
[125] *Magyarország és a Nagyvilág,* 1867. december 21. (51. sz.) 602. o.

vel« az adoptált Franciskával (Mayer) együtt, aki 1859. február 19-én született Budán". Norbert ifjúságának éveit „magánzóként tengette nemesnek, földesúrnak kiadva magát a »von« arisztokratikus előnevet is használva. Válófélben volt, amikor nyakába szakadt az örökség, majd gyorsan elhagyta az országot, fiaival és Franciskával[126] Amerikába vándorolt. 1885. március 14-én hajózott be New-Yorkba, ahonnan mint gróf Galvestonba (Texas) ment nagy feltűnést keltve."[127] Ormay innen gyorsan tovább állt, és San Antonióban, a Medina folyó partján vásárolt farmon marhatenyésztésbe kezdett, majd 1886-ban Brazíliába utazott, ahonnan ugyancsak hamarosan távozva visszatért az USA-ba, ahol feleségül vette a drezdai származású Emília H. Hoschkét. A pár innen egy rövid németországi kitérőt követően Brazíliába hajózott és Rio de Janeiróban éltek Emília 1889-es haláláig, amikor Ormay „visszatért Texasba, és nagyvállalkozásokba kezdett. Több nagybirtokot, haciendát vásárolt Mexikóban, ahol sörgyára is volt, melynek termékét Von Ormay néven forgalmazták."[128]

Ormay Norber József sorsa ezt követően sem volt költözésektől és fordulatoktól mentes. 1891-ben vette nőül amerikai származású harmadik feleségét, akivel később Galvestonban éltek. Ormay 1895-ben orvosi diplomát vásárolt és a tengerparti városban praktizált, „feleségével mint szülésznővel", ami miatt később perbe fogták őket, de az ügyük felmentéssel végződött. Ezt követően Ormay a város címjegyzékében már mint pék szerepel, azonban a századforduló után Brazíliában találjuk, ahol, mint orvos praktizált. Utolsó ismert adat életéről, hogy 1915-ben Brazília Rio Grande do Sul államában élt.[129]

Ormay Norbert József ismertetett életrajza alapján tizenhat-tizenhét esztendős korában kellett, hogy elhagyja Magyarországot a mexikói köztársasági seregben történő szolgálatvállaláshoz. Amennyiben hitelt érdemlőnek gondoljuk a *Magyarország és a Nagyvilág* értesüléseit, ez esetben is felvetődik a kérdés, hogy az ifjú Ormay milyen úton módon érkezhetett Mexikóba, miért nem maradt ott hosszabb távon is, mikor térhetett vissza Magyarországra, illetve, hogy a későbbiek során miért nem oda vezetett vissza az útja.

Hofman Ferenc és Bán Mihály

Ács Tivadar *Magyarok az Észak-amerikai polgárháborúban 1861–65* című munkájában szerepel „Hofman Ferenc" neve, aki Ács értesülése szerint „Sonorában volt

[126] Ormay Norbert Józsefnek első feleségétől, Hornyák Etelkától két fia született: Frederick 1877-ben és Norbert 1878-ban. *Babós* 2016. 16. o.

[127] *Babós* 2016. 16. o. Ormay Norbert József édesanyja, Kornhofer (Rozsváry) Ida Vilma 1850-ben a megtorlástól félve Konstantinápolyba menekült, ahol megismerkedett egy brazil kávéültetvényessel, akivel később házasságot is kötött. Távolléte alatt anyagilag mindvégig támogatta fia nevelését. Uo. 15–16. o.

[128] Uo.

[129] Uo.

tüzértiszt".[130] Személye talán azonos lehet azzal a „Hoffman Dn. José" nevű tüzérhadnaggyal, aki az *Archivo Histórico de la Secretaria de la Defensa Nacional* (Mexikói Honvédelmi Minisztérium Történeti Levéltára) anyagában őrzött tiszti lista alapján 1856. július 16-án lépett a mexikói haderő szolgálatába.[131] Ács ugyanezen írásában megemlít egy „Bán Mihály Hajdú megyéből való főhadnagy"-ot is, akire mint a 3. gyalogezred tisztje hivatkozik és közlése szerint már Zákányék érkezése előtt a mexikói nyugati republikánus seregtestnél szolgált.[132]

Dezertőrök

A köztársasági oldalon harcoló idegen önkéntesek harmadik nagy csoportját azok a katonák alkották, akik – többnyire a háború végső szakaszában – a francia erőkből, illetve a belga és osztrák önkéntes seregekből dezertáltak és álltak át a republikánus oldalra. (Douglas és Hanson a tényleges létszámukat az amerikaiaknál is magasabbra becsülte.)[133] Ezen jelenségről az egyik magyar szemtanú, Burián István is megemlékezett a naplójában: „Voltak huszárok kik oda mentek a császár hintójához, s kijelentették, miszerint éhen-szomjan, fizetés nélkül egy lépést sem tesznek többé s készebbek lesznek átmenni az ellenséghez, amint ezt utólagosan be is váltották, de ezzel sem törődött senki, annyira zavart állapot volt már közöttük" a császárság végóráiban.[134]

1866-ban egy európai liberális szervezet, a *Comité Europeo Republicano* (Európai Republikánus Bizottság) azt a javaslatot tette, hogy a fent nevezett dezertőrökből a mexikói liberális seregek mellé egy mexikói „európai köztársasági sereget" *(ejército europeo republicano)* is állítsanak fel, melyre végül nem került sor. A köztársasági hadsereg vezetői közül nem mindenki támogatta az ötletet. Mariano Escobedo tábornok például egy ízben ki is jelentette, hogy ő maga európai dezertőröket nem vesz be az északi sereg állományába, ennek ellenére az alkotmányos hadsereg katonái között több olyan európai személy volt jelen Querétaro ostrománál, akik korábban Miksa császár szolgálatában álltak. Ezzel párhuzamosan Porfirio Díaz Mexikóvárost ostromló seregeiben is találunk közülük néhányat. Néhány egykori „osztrák" és belga önkéntes a keleti hadseregben szolgált, illetve ugyanezen egységnél egy Chenet nevű francia által szervezett csoport is tevékenykedett (ennek állománya hat tisztből és 333 közlegényből állt).[135]

Arra vonatkozóan, hogy létrehoztak valamiféle külön egységet a császári seregből dezertált önkéntesekből, a bécsi katonai törzslapokból is értesülünk. Többeknél

[130] *Ács* 1965. 7. o.
[131] AH SDN Operaciones Militares, XI/481.3/7802.
[132] *Ács* 1965. 7. o.
[133] *Douglas – Hanson* 1987. 228. o.
[134] *Burián* 1868. 356. o.
[135] *Douglas – Hanson* 1987. 229. o.

szerepel azon kitétel, hogy miután 1866 őszén a mexikói osztrák önkéntes seregből dezertáltak, szolgálatra jelentkeztek és felvételt nyertek a mexikói republikánus sereg ún. „disszidens" egységéhez (a magyarországi állományból öt főnél szerepel a törzslapokon ezen adat: Berti József Alajos,[136] Borbély István,[137] Fornaus Károly,[138] Linka János[139] és Ormos András[140]). Az osztrák önkéntes seregből történő dezertálások száma 1866 végére gyorsult fel, azonban fontos kijelenteni, hogy a jelenség már a sereg kiérkezését követően – sőt egyes esetekben még a krajnai kiképzés során – megindult, és a köztársasági oldalra átállt személyek száma jóval magasabb lehetett.[141] Mint ahogyan Walter Klinger egyik művében közli Tlapacoyan városának 1865. szeptember 22-ei császári támadása idején a város megvédésében kiemelkedő szerepet játszottak az osztrák önkéntes seregből dezertált és átállt tüzérek.[142]

Összegzés

A köztársasági oldalon harcoló magyarok számáról nem rendelkezünk pontos adatokkal, mexikói kutatásaink során nem találtunk olyan dokumentumot, mely a republikánus seregben szolgált külföldi katonák neveit külön felsorolásban tartalmazná.[143] Az ott szolgált magyarok névlistájának összeállítása kihívást jelentő feladat, melyre főként a korabeli sajtóközlések és memoárok segítségével nyílt lehetőségünk.

Domokos László *Zákány tábornok Amerikában* című történelmi regényében (melyben Zákány István életrajzát közli regényes formában) 50-60 főre teszi a köztársasági seregek nyugati hadseregében szolgált magyaroknak a számát,[144] mely adatot Ács Tivadar is átvette egyik írásában hozzátéve, hogy ezen személyek jó része „az

[136] 1866. október 31-én dezertált Oaxaca állam területén és a mexikói republikánus sereg ún. „disszidens" egységének szolgálatába lépett. ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps, Karton 139. Nr 13/112.

[137] 1866. október 18-án a la carbonerai csata (San Francisco Telixtlahuaca; Estado de Oaxaca) során dezertált és a mexikói republikánus sereg ún. „disszidens" egységének szolgálatába lépett. ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps, Karton 131. Nr 5/68.

[138] 1866. október 18-án dezertált és a mexikói republikánus sereg ún. „disszidens" egységének szolgálatába lépett. ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps, Karton 133. Nr 7/47. és Karton 158. Nr 32/5.

[139] 1866. szeptember 27-én dezertált és a mexikói republikánus sereg ún. „disszidens" egységének szolgálatába lépett. ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps, Karton 144. Nr 18/98.

[140] 1866. október 18-án dezertált és a mexikói republikánus sereg ún. „disszidens" egységének szolgálatába lépett. ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps, Karton 136. Nr 10/107.

[141] Kutatásaink alapján a magyarországi születésű állományból 57 fő dezertált a mexikói harcok során, akik közül öt személy esetében került feljegyzés a katonai törzslapra, hogy átállt a republikánus oldalra.

[142] *Klinger* 2013. 183–190. o.

[143] Mexikói kutatásom során a mexikóvárosi hadtörténeti levéltárban érdeklődésemre azt a választ kaptam, hogy nem tudnak olyan listáról, amely a republikánus seregben szolgált külföldi személyek külön bontásban történő névsorát tartalmazná, és egyéb levéltári feltárásaim során sem találtam rá ilyen jellegű dokumentumra.

[144] *Domokos* 1904. 131. o. Vö. *Torbágyi* 2004. 259–260. o.

olaszországi magyar légiókból került át az Újvilágba. Végigküzdötték a nyugat-amerikai alakulatokban[145] a rabszolga-felszabadító háborút és Mexikó függetlenségi harcának megsegítésére siettek."[146]

Kutatásunk során a vizsgált időszakban ez idáig tizennégy magyar személyt tudtunk név szerint azonosítani a mexikói republikánus seregben vagy ahhoz köthetően, közülük öten Habsburg Miksa császár önkénteseinek sorából álltak át, azonban nem kizárt, hogy a későbbiek során még kerülnek elő nevek, ugyanis ahogy Torbágyi Péter is fogalmaz „feltehetőleg még több 1848/49-es magyar honvéd kötött ki ebben az időben a Juárez vezette Mexikói seregben".[147] Ebben az esetben talán nem is olyan túlzó a Domokos és Ács által említett 50-60 fő, ahhoz képest, mint ahogyan Vida István Kornél *Világostól Appomatoxig című* munkájában rámutatott a magyarok számának eltúlzására az amerikai polgárháborúban.[148]

Melléklet: Név szerint említett magyarországi katonák a mexikói republikánus seregben 1861 és 1867 között a rendelkezésre álló adatok alapján

	Név	**Egyéb adat**
1.	Bán Mihály	Ács Tivadar szerint főhadnagy volt a Corona tábornok vezette mexikói nyugati hadsereg 3. gyalogezredénél, további adat nincs.
2.	Berti József Alajos	1866. október 31-én dezertált a mexikói osztrák önkéntes seregből, melyet követően a mexikói republikánus sereg ún. „disszidens" egységénél szolgált.
3.	Borbély István	1866. október 18-án dezertált a mexikói osztrák önkéntes seregből, melyet követően a mexikói republikánus sereg ún. „disszidens" egységénél szolgált.
4.	„Constantini Luis" Konstantini Lajos (?)	José del Castillo szerint 1861-ben „tüzérségi főtiszt" volt, a keleti hadseregnél.
5.	Fornaus Károly	1866. október 18-án dezertált a mexikói osztrák önkéntes seregből, melyet követően a mexikói republikánus sereg ún. „disszidens" egységénél szolgált.
6.	„Hainz ezredes" (?)	Magyar sajtóértesülések szerint Kaliforniában toborzott a mexikói republikánus sereg számára.

[145] A szerző vélhetően az északi unionista csapatokra gondolt.
[146] *Ács* 1965. 7. o.
[147] *Torbágyi* 2004. 259. o.
[148] *Vida* 2011. 91–93. o.

	Név	Egyéb adat
7.	Hoffman Ferenc/ József (?)	Ács Tivadar szerint tüzértiszt volt Sonora államban.
8.	Linka János	1866. szeptember 27-én dezertált a mexikói osztrák önkéntes seregből, melyet követően a mexikói republikánus sereg ún. „disszidens” egységénél szolgált.
9.	Ormay Norbert, ifj.	Magyar sajtóértesülések szerint főhadnagy, további adat nincs.
10.	Ormos András	1866. október 18-án dezertált a mexikói osztrák önkéntes seregből, melyet követően a mexikói republikánus sereg ún. „disszidens” egységénél szolgált.
11.	Politzer Sándor	Levelezése szerint a Corona tábornok vezette mexikói nyugati hadseregben szolgált, további adat nincs. Állítása szerint az USA-ból érkezett Mexikóba.
12.	Meier Ferenc (?) (gróf „Vorgrätz” Ferenc?)	Az argentin Edelmiro Mayer memoárja alapján vele érkezett Mexikóba az Egyesült Államokból, hogy a köztársasági seregben szolgáljon. Az északi hadsereg vezérkaránál volt hadmérnök.
13.	Tichy (Kiss) Kálmán László	Hadnagy volt a Corona tábornok vezette nyugati hadseregben. Az USA-ból érkezett Mexikóba.
14.	Zákány (Csala) István	Százados volt a Corona tábornok vezette nyugati hadseregben. Az USA-ból érkezett Mexikóba.

Bibliográfia és rövidítések

Ács 1964. — *Ács Tivadar:* Magyarok az Észak-amerikai polgárháborúban, 1861–65. Budapest, 1964.

Ács 1965. — *Ács Tivadar:* Magyarok az Észak-amerikai polgárháborúban, 1861–65. *Kanadai Magyar Munkás,* 1965. február 25. (29. sz.) 7. o.

AGNM — Archivo General de la Nación de México (Mexikóváros)

AH SDN — Archivo Histórico de la Secretaria de la Defensa Nacional (Mexikóváros)

Autrey Dabbs 1963. — *Autrey Dabbs, Jack:* The French Army in Mexico 1861–1867. A Study in Military Government. The Hague, 1963.

Babós 2016.	*Babós Lajos:* Tények és dokumentumok Ormai Norbert életéről. Budapest, 2016.
Batres 1962.	*Batres, Oscar Castañeda:* La Convención de Londres. 31 de Octubre de 1861. (Colección del Congreso Nacional de Historia para el estudio de la Guerra de Intervención. Tomo 1.) México, 1962.
Bazant 1995.	*Bazant, Jan:* Historia de la deuda exterior de México. 1823–1946. México, 1995.
Bobay 2022.	*Bobay István Zoltán:* „Negyvenöt csata hőse". Varjassy Béla élettörténete és visszaemlékezései. In: Batthyány Lajos Alapítvány Doktori Ösztöndíjprogram Tanulmánykötet, 2020/2021. Szerk. *Dezső Tamás – Pócza István.* Budapest, 2022. 536–576. o.
Bona 2015.	*Bona Gábor:* Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. II. k. Miskolc, 2015.
Bona 2018.	*Bona Gábor:* Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara. Arcanum online. Budapest, 2018. https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/ (A letöltés időpontja: 2022. április 15.)
Burián 1868.	*Burián István:* Egy mexikói önkéntes naplótöredéke. *Jász-Kunság,* 1868. november 1. (44. sz.) 355–356. o.
Campaña y guarnición 1985.	Campaña y guarnición. El Ambiente Republicano Contra el Imperio de Maximiliano. Memorias de Edelmiro Máyer militar argentino en el ejército republicano de Benito Juárez. Ed. *Sierra Brabatta – Carlos J. México,* 1985.
Ceballos 2006.	*Ceballos, Ciro B.:* Panorama Mexicano. 1890–1910. (Memoria). Viveros Anaya, Luz América (Estudio introductorio y edícion crítica). Ciudad de México, 2006.
Covarrubias 1990.	*Covarrubias, Ricardo:* Nuevoleoneses ilustres. Monterrey, 1990.
Curiel – Castor – Celis de la Cruz 2003.	*Curiel, Guadalupe – Castro, Miguel Ángel – Celis de la Cruz, Martha* (Coordinación y asesoría): Publicaciones periódicas mexicanas del siglo XIX, 1856–1876 (Parte I–II.). Ciudad de México, 2003.
Castillo 1904.	*Castillo, José del:* Juárez y la intervención. México, 1904.
Domokos 1904.	*Domokos László:* Zákány tábornok Amerikában. Szeged, 1904.

Douglas – Hanson 1987.	*Douglas, Lawrence – Hanson, Taylor:* Voluntarios extranjeros en los ejércitos liberales mexicanos, 1854–1867. *Historia Mexicana,* 37. (1987) No. 2. 205–237. o.
Dömötör 1955.	*Dömötör Sándor:* Egy vasi forradalmár kalandjai a XIX. század végén, Afrikában. *Vasmegye,* 1955. július 5. (156. sz.) 4. o.
Fowler 2020.	*Fowler, Will:* La Guerra de Tres Años (1857–1861). México, 2020.
González Montesinos 2000.	*González Montesinos, Carlos:* Por Querétaro hacia la eternidad. El general Miguel Miramón en el Segundo Imperio. México, 2000.
Hamann 1989.	*Hamann, Brigitte:* Con Maximiliano en México. Del diario del príncipe Carl Khevenhüller, 1864–1867. México, 1989.
Horváth 2008.	*Horváth Gyula:* III. Napóleon és Habsburg Miksa kalandjai Mexikóban. *Mediterrán Világ,* 3. (2008) 8. sz. 15–28. o.
Klinger 2013.	*Klinger, Walter:* Für Kaiser Max nach Mexiko. Das Österreichische Freiwilligenkorps in Mexiko 1864/67. Wien, 2013.
Knechtel 2011.	*Knechtel, Wilhelm:* Las memorias de Jardinero de Maximiliano. Apuntes manuscritos de mis impresiones y experiencias personales en México entre 1864 y 1867. *Amparo Gómez Tepexicuapan* (Estudio introductorio) – *Susanne Igler* (Traducido del alemán). [México D. F.], 2011.
Kovács 2007.	*Kovács István:* A lengyel légió lexikona, 1848–1849. Budapest, 2007.
Kovács 2015.	*Kovács István:* Honvédek, hírszerzők, légionisták. A szabadságharc lengyel résztvevőinek életrajzi lexikona, 1848–1849. Budapest, 2015.
Leon Toral 1962.	*León Toral, Jesús de:* Historia militar. La intervención francesa en México. (Colección del Congreso Nacional de Historia para el estudio de la Guerra de Intervención. Tomo 2.). México, 1962.
Lukács 1986.	*Lukács Lajos:* Az olaszországi magyar légió története és anyakönyvei, 1860–1867. Budapest, 1986.
McGuire 1993.	*McGuire, James Patrick:* The Hungarian Texans. San Antonio, 1993.

Monroy 1965. *Monroy, Guadalupe* (Edición y Prólogo): Archivo Histórico de Matías Romero. Catálogo Descriptivo. Correspondencia recibida. 1837–1872. Tom. I. México, 1965.

Nagy 2004. *Nagy Miklós Mihály:* Háry János utódai. A magyar katonai utazási irodalom. *Kortárs,* 48. (2004) 12. sz. 91–104. o.

NYSMM New York State Military Museum and Veterans Research Center https://museum.dmna.ny.gov/unit-history/cavalry/14th-cavalry-regiment (A letöltés időpontja: 2021. december 20.)

ÖStA HHS Österreichisches Staatsarchiv, Haus, Hof- und Staatsarchiv (Bécs)

ÖStA KA Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv (Bécs)

Pawlowszky 1894. *Rosenfeldi Pawlowski Ede:* Miksa császár szerencsétlen expeditiójának leirása. Kiváló tekintettel Queretaro 70 napig tartó ostromára. Budapest, 1894.

Pi-Suñer Llorens 1999. *Pi-Suñer Llorens, Antonia:* El eterno problema. Deuda y reclamaciones (1861–1868). In: España y el Imperio de Maximiliano. Comp. *Clara Eugenia Lida.* México, 1999. 37–104. o.

Ratz – Galeana 2008. *Ratz, Konrad – Galeana de Valadés, Patricia:* Tras las huellas de un desconocido. Nuevos datos y aspectos de Maximiliano de Habsburgo. México D.F., 2008.

Ratz 1998. *Ratz, Konrad:* Maximilian und Juárez. Das Zweite mexikanische Kaiserreich und die Republik. Bd. I–II. Graz, 1998.

Ryal Miller 1961. *Ryal Miller, Robert:* The American Legion of Honor in Mexico. *Pacific Historical Review,* 30. (1961) No. 3. 229–241. o.

*Salm-Sal*m 1868. *Salm-Salm, Felix:* My diary in Mexico in 1867. Including the last days of the Emperor Maximilian. With leaves from the diary of the Princess Salm-Salm. Vol. I–II. London, 1868.

Salm-Salm 1877. *Salm-Salm, Agnes:* Ten years of my life. Detroit, 1877.

Schoonover 2014. *Schoonover, Thomas D.:* Mexican Lobby. Matías Romero in Washington 1861–1867. Lexington, 2014.

Süli 2016. *Süli Attila:* Ormai Norbert, az első aradi vértanú. Budapest, 2016.

Szente-Varga 2019. *Szente-Varga, Mónika:* General Zakany in the Americas. *Orpheus Noster,* 11. (2019) 1. sz. 34–45. o.

Sziklay 1997.	*Sziklay Andor:* Vakmerő diplomácia. Amerikai ultimátum egy magyar szabadságharcosért. Budapest, 1997.
Szinnyei 1891.	*Szinnyei József:* Magyar írók élete és munkái. I. k. Budapest, 1891.
Torbágyi 2004.	*Torbágyi Péter:* Magyarok Latin-Amerikában. Budapest, 2004.
Varjassy 1904.	*Varjassy Béla:* A Kém. *Az Ujság,* 1904. június 18. (168. sz.) 17. o.
Vasváry 1988.	*Vasváry Ödön:* Magyar Amerika. Szeged, 1988.
Velásquez García et *al.* 2018.	*Velásquez García, Erik* et *al:* Nueva historia general de México. México, 2018.
Vida 2011.	*Vida István Kornél:* Világostól Appomatoxig. Budapest, 2011.
Vigil – Bautista Hijar y Haro 1874.	*Vigil, M. José – Bautista Hijar y Haro, Juan:* Ensayo histórico del ejército occidente. México, 1874.
[Zákány] 1865a.	*[Zákány István]:* Amerikai levelek. *Szegedi Hiradó,* 1865. május 25. (42. sz.) 1–2. o.
[Zákány] 1865b.	*[Zákány István]:* Amerikai levelek II. *Szegedi Hiradó,* 1865. május 28. (43. sz.) 1–2. o.
[Zákány] 1865c.	*[Zákány István]:* Amerikai levelek III. *Szegedi Hiradó,* 1865. június 1. (44. sz.) 1–2. o.
[Zákány] 1865cs.	*[Zákány István]:* Amerikai levelek IV. *Szegedi Hiradó,* 1865. június 4. (45. sz.) 2. o.
[Zákány] 1865d.	*[Zákány István]:* Amerikai levelek V. *Szegedi Hiradó,* 1865. június 18. (49. sz.) 1. o.
[Zákány] 1865e.	*[Zákány István]:* Amerikai levelek VI. *Szegedi Hiradó,* 1865. június 29. (52. sz.) 1–2. o.
[Zákány] 1865f.	*[Zákány István]:* Amerikai levelek VII. *Szegedi Hiradó,* 1865. szeptember 28. (78. sz.) 2. o.
[Zákány] 1865g.	*[Zákány István]:* Amerikai levelek IX. *Szegedi Hiradó,* 1866. január 4. (1. sz.) 1–2. o.
[Zákány] 1865gy.	*[Zákány István]:* Amerikai levelek IX. *Szegedi Hiradó,* 1866. április 15. (30. sz.) 1–2. o.
[Zákány] 1865h.	*[Zákány István]:* Amerikai levelek IX. *Szegedi Hiradó,* 1866. április 22. (32. sz.) 1–2. o.

[Zákány] 1865i. *[Zákány István]:* Amerikai levelek IX. *Szegedi Hiradó,* 1866. április 26. (33. sz.) 2. o.

[Zákány] 1865j. *[Zákány István]:* Amerikai levelek XI. *Szegedi Hiradó,* 1866. augusztus 5. (62. sz.) 1. o.

[Zákány] 1865k. *[Zákány István]:* Amerikai levelek XI. *Szegedi Hiradó,* 1866. augusztus 9. (63. sz.) 2. o.

[Zákány] 1865l. *[Zákány István]:* Amerikai levelek XI. *Szegedi Hiradó,* 1866. augusztus 12. (64. sz.) 2. o.

[Zákány] 1865ly. *[Zákány István]:* Amerikai levelek XI. *Szegedi Hiradó,* 1866. október 14. (82. sz.) 1. o.

[Zákány] 1865m. *[Zákány István]:* Amerikai levelek XV. *Szegedi Hiradó,* 1866. október 18. (83. sz.) 1–2. o.

[Zákány] 1865n. *[Zákány István]:* Amerikai levelek XV. *Szegedi Hiradó,* 1866. október 28. (86. sz.) 2. o.

[Zákány] 1865ny. *[Zákány István]:* Amerikai levelek XV. *Szegedi Hiradó,* 1866. november 1. (87. sz.) 1. o.

[Zákány] 1865o. *[Zákány István]:* Amerikai levelek XV. *Szegedi Hiradó,* 1866. november 4. (88. sz.) 1. o.

[Zákány] 1865ö. *[Zákány István]:* Amerikai levelek XVI. *Szegedi Hiradó,* 1867. június 9. (46. sz.) 6. o.

Zubirán Escoto 2001. *Zubirán Escoto, Norma:* El estado de la historiografía de la Intervención Francesa. Hacia nuevos caminos. Iztapalapa, julio-diciembre, 2001. (N. 51.) 105–128. o.

Zubirán Escoto 2016. *Zubirán Escoto, Norma:* Los ejércitos republicanos ante la Intervención Francesa. In: *Patricia Galeana* et *al.* (y otros nueve): La República errante. Ciudad de México, 2016. 59–84. o.

István Bobay

"IF WE CAN BE OF BUT LITTLE USE TO THE REPUBLIC, WE WILL GLADLY GIVE OUR BLOOD"

Hungarians Fighting on the Side of the Mexican Republicans in the 1860s

(Summary)

In the history of the wars of the 19th century, it is not uncommon to find Hungarian soldiers in both camps of the warring parties, and the Mexican wars of 1861–1867 are no exception, as not only did Emperor Miksa Habsburg's Austrian volunteer army in Mexico include a large number of Hungarian volunteers, but Hungarian-born soldiers also joined the Mexican Republican Army. This article will tell their story. As with the Hungarians who served in the American Civil War, the number of Hungarians who appeared in the Mexican Republican Army at that time was previously overstated. In our work, we have attempted to determine the exact number of Hungarians who marched under the banner of President Benito Juárez, and have identified press correspondence of one of the most prominent Hungarian officers, István Zákány (Csala), which gives us an accurate picture of how he crossed from the United States to Mexico to fight against the imperial troops, accompanying a shipment of arms.

István Bobay

„WENN WIR DER REPUBLIK NUR EIN WENIG VON NUTZEN SEIN KÖNNEN, DANN VERGIESSEN WIR MIT FREUDE UNSER BLUT"

Ungarn auf der Seite der Republikaner in Mexiko in den 1860er-Jahren

(Resümee)

In der Geschichte der Kriege des 19. Jahrhunderts ist es nicht ungewöhnlich, dass ungarische Soldaten in beiden Lagern der Kriegsparteien zu finden sind, und die mexikanischen Kriege zwischen 1861 und 1867 bilden da keine Ausnahme, da nicht nur die österreichische Freiwilligenarmee von Kaiser Maximilian von Österreich in Mexiko eine große Anzahl ungarischer Freiwilliger umfasste, sondern sich auch ungarischstämmige Soldaten der mexikanischen republikanischen Armee anschlossen. In dieser Studie wird ihre Geschichte erzählt. Wie bei den Ungarn, die im Amerikanischen Bürgerkrieg dienten, wurde die Zahl der Ungarn, die damals in der mexikanischen republikanischen Armee auftauchten, bisher überschätzt. In unserer Arbeit haben wir versucht, die genaue Zahl der Ungarn zu ermitteln, die unter dem Banner von Präsident Benito Juárez marschierten, und haben den in der Presse veröffentlichten Briefwechsel eines der berühmtesten ungarischen Offiziere, István Zákány (Csala), identifiziert, der uns ein genaues Bild darüber vermittelt, wie er – eine Waffenlieferung begleitend – von den Vereinigten Staaten nach Mexiko kam, wo er gegen die kaiserlichen Truppen kämpfte.

István Bobay

«SI NOUS POUVONS ÊTRE UTILES POUR LA RÉPUBLIQUE NE SERAIT-CE QU'UN PEU, NOUS VERSERONS VOLONTIERS NOTRE SANG ». Des Hongrois aux côtés de la République mexicaine dans les années 1860

(Résumé)

Dans l'histoire des guerres du 19e siècle, il n'est pas rare de trouver des soldats hongrois dans les deux camps des belligérants et les guerres mexicaines de 1861–1867 ne font pas exception: non seulement l'armée autrichienne de volontaires de l'empereur Maximilien de Habsbourg au Mexique comprenait un grand nombre de volontaires hongrois, mais des soldats d'origine hongroise ont également rejoint l'armée républicaine mexicaine. Cette étude relate l'histoire de ces derniers. Comme pour les Hongrois qui ont servi dans la guerre civile américaine, le nombre de Hongrois qui ont rejoint l'armée républicaine mexicaine à cette époque a été surestimé. Dans mon travail, j'ai tenté de déterminer le nombre exact de Hongrois qui combattaient sous la bannière du président Benito Juárez. Les recherches ont permis d'identifier la correspondance publiée dans la presse de l'un des officiers hongrois les plus connus, István Zákány (Csala), ce qui nous donne une image précise de la façon dont il est passé des États-Unis au Mexique accompagnant une cargaison d'armes pour se battre contre les troupes impériales.

Иштван Бобаи

«ЕСЛИ МЫ МОЖЕМ БЫТЬ ХОТЬ НЕМНОГО ПОЛЕЗНЫ ДЛЯ РЕСПУБЛИКИ, МЫ С РАДОСТЬЮ ОТДАДИМ СВОЮ КРОВЬ». Венгры на стороне Мексиканской республики в 1860-их гг.

(Резюме)

В истории войн 19-ого века нередко то явление, что в обоих лагерях воюющих сторон находим венгерских солдат, при котором не являются исключением события мексиканских военных действий, происходящих между 1861 и 1867-ими годами, так как большое количество венгерских добровольцев служили не только в мексиканской австрийской добровольнической армии императора Максимилиана Габсбург, но и лица, родившиеся в Венгрии, также вступали в ряды мексиканской республиканской армии. Эта статья описывает их историю. Подобно венграм, служившим в Американской Гражданской войне, в отношении числа венгров, появившихся в то время в армии Мексиканской республики, стали доступны также ранее казавшиеся преувеличенными данные. В нашей работе мы попытались определить точное число венгров, собранных под знаменем президента Бенито Хуарес. В ходе исследования была идентифицирована опубликованная в печати переписка одного из самых известных венгерских офицеров Иштвана Закани (Чала), из которой мы можем получить точную картину того, как он сопровождал перевозки оружия из США в Мексику, где он воевал против императорских войск.

KÖZLEMÉNYEK

MÉSZÁROS KÁLMÁN – TUZA CSILLA

KÁROLYI SÁNDOR KURUC GENERÁLIS BÉCS ALATTI PORTYÁI I. 1704. március 21–22.[1]

Károlyi Sándor báró (1669–1743), kuruc tábornok itineráriumának összeállításakor[2] a forrásadatok egyeztetése során olyan kronológiai problémára bukkantunk, amelyre a témával korábban foglalkozó neves történészek nem figyeltek fel. A kérdés tisztázásával a kurucok első dunántúli hadjáratának fordulópontját jelentő, 1704. március 21–22-ei Bécs alatti portyázás és az ugyanakkor megindított császári ellentámadás részleteit sikerült az eddigieknél alaposabban feltárni, és a korábbi szakirodalom tévedéseit helyreigazítani. A vonatkozó források alapos ismertetése és kritikai ütköztetése jelentős mértékben megterhelné Károlyi itineráriumának készülő 1704–1705. évi fejezetét, ezért célszerűnek tűnt a téma önálló feldolgozása.[3] Az események pontos rekonstrukciója és az időrendi korrekció kellő alátámasztása érdekében a függelékben – korábban már megjelent levélbeli híradások mellett – két egykorú bécsi hírlap (a *Wienerisches Diarium* és a *Der Post-tägliche Mercurius*) vonatkozó tudósításait is közöljük eredeti nyelven, illetve ezzel párhuzamosan magyar fordításban is.[4]

A téma historiográfiai áttekintése

A kurucok első dunántúli hadjáratának forrásai közül kétségkívül Károlyi Sándor önéletírása a legfontosabb, amely már a 19. század utolsó harmadában is ismert volt a kutatók előtt. A Szalay László (1813–1864) által kiadásra előkészített munka már csak a neves történész halála után látott napvilágot Thaly Kálmán (1839–1909)

---

1 Közleményünk a Károlyi Kutatócsoport keretei között készült, a kutatócsoport támogatását ez úton is hálásan köszönjük. (Tevékenységére lásd a kutatócsoport honlapját: www.karolyikutatocsoport.com)

2 Lásd *Mészáros – Csákvári* 2019.

3 Eredeti szándékunk szerint Károlyi nem sokkal később vezetett újabb (június 9-ei) Bécs alatti portyájának ismertetésével zártuk volna közleményünket, ám terjedelmi okokból azt önálló részben közöljük. (A II. rész folyóiratunk 2023/3. számában várható.)

4 A tanulmány Mészáros Kálmán, a függelékben közölt források átírása és fordítása Tuza Csilla munkája. Ezúton is köszönjük lektoraink: Czigány István, Kincses Katalin Mária és Kovács Ágnes, valamint a fordítást ellenőrző Domokos György és Soós István észrevételeit, hasznos tanácsait, továbbá egyes kérdések megválaszolásához az Oross Andrástól és Lenkefi Ferenctől kapott segítséget.

bevezetőjével.[5] A kiadás nem lehetett teljes, de a később előkerült kéziratok nyomán a hiányzó részeket is sikerült pótolni,[6] a témánkat érintő 1704. évi rész azonban már az alapkiadásban elérhetővé vált,[7] így a későbbi kiegészítéseket most mellőzhetjük. Az önéletírás ugyanakkor egyrészt szubjektív műfaji jellemzőinél, utólagos megszerkesztésénél fogva, másrészt az események időbeli távolsága, az emberi emlékezet szükségszerű hiányosságai miatt is kritikával kezelendő. Károlyi ugyan kalendáriumba jegyzett naplókat is vezetett, ám ezek közül a szabadságharc időszakából csupán az 1703. és az 1706–1707. éviek maradtak fenn. Az önéletírás 1704-ben megszakad, így csupán az 1703. évi feljegyzésekkel tudjuk azt összevetni, és annyi mindenképpen megállapítható, hogy akadnak időbeli ellentmondások. Hogy Károlyi önéletrajzának megírásakor támaszkodhatott-e még 1704. évi feljegyzéseire, azt nem tudjuk, de egy fontos kronológiai tévedése kimutatható, amit aligha követett volna el pontos naptári feljegyzések használata esetén: 1704. február 17-én és az azt követő napokban ugyanis sikertelen kísérletet tett Sopron meghódoltatására, és ezt önéletírásában márciusra teszi.[8] Károlyi Sopron alól legkésőbb február 21-én visszatért Kismartonba,[9] s a hézagos adatok szerint kereken egy hónapig ott is maradt. (Azt, hogy ez idő alatt hányszor és mennyi időre hagyhatta el a várost, források híján csak találgathatjuk: vadászatra és a szomszédos támaszpontokra talán ki-kiruccant, de főhadiszállását végig a nádor rezidenciájában tartotta, Sopron alá már nem tért vissza.) Már ebből az egyetlen példából is láthatjuk, mennyire fontosak az egyéb kortárs források, így például Csányi János soproni polgár krónikája,[10] de legfőképpen az egykorú iratok, levelezések. Szerencsére a Rákóczi-szabadságharc első két évének meglehetősen hézagos forrásanyagában Károlyi levelezése viszonylag épen fennmaradt: egyrészt Károlyi levéltárában eredetiben,[11] másrészt azok az iratok, amelyek Nagykárolyban 1704 nyarán a szatmári császári őrség kezére kerültek, bő tartalmi kivonatok, illetve kivonatos másolatok formájában állnak rendelkezésünkre.[12] Az időszakunkra vonatkozó iratok döntő hányada ezek

[5] Károlyi önéletr.

[6] *Waltherr* 1872. és *Pásztor* 1945.

[7] Különös módon Károlyi magyar nyelvű önéletírásának ez a részlete Waltherr Imre átírásában is fennmaradt, amely stílusa alapján egy latin szövegváltozat 19. századi magyar fordítása lehet. Hogy mikor, milyen céllal készülhetett a latin szöveg, vagy annak hiányában miféle – tartalmilag Károlyi eredeti önéletírásával megegyező, de szövegében eltérő magyar nyelvű változat lehet a Waltherr-féle átírás, az megválaszolásra váró kérdés. Waltherr szövegváltozatát lásd *Bánkúti* 1976b. 301–310. o. (No. VI/1.)

[8] Károlyi önéletr. I. k. 87. o.; *Bánkúti* 1975. 58., 63–64. o.; Csányi-krónika 180–181. o.

[9] 21-én már innen írt levelet Esterházy Pálnak. A nádor február 26-ai válaszát Bécsből lásd AR I/I. k. 339. o. (No. 3.)

[10] Az utolsó éveket (1700–1704) nagyrészt már Csányi János fia, György Fülöp fejezte be. Lásd Csányi-krónika.

[11] Ezek jó része a Károlyi család nemzetségi levéltárának Acta Rákócziana állagában (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, a továbbiakban MNL OL P 396. 1.), kisebb hányada pedig a Missiles iratsorozatban (uo. P 398.) maradt fenn.

[12] A szatmári császári őrség 1704-ben kétszer is kitört a várból és a kuruc blokád szétverésével fontos iratanyagot sikerült megszerezniük, amelyekről azután a várba menekült nagyszőlősi har-

közül nyomtatásban is megjelent: a Károlyi-archívumból előbb Thaly Kálmán adta közre Bercsényi Miklós leveleinek döntő hányadát,[13] majd Géresi Kálmán (1841–1921) bőséges iratválogatása látott napvilágot a család megbízásából,[14] végül Bánkúti Imre szinte teljes egészében publikálta az 1704. január–áprilisi dunántúli hadjárat fellelhető dokumentumait.[15] A Szatmárra került iratanyag Reviczky-féle kivonatait pedig már Thaly Kálmán közzétette az Archivum Rákóczianum (AR) első kötetében.[16] Témánk szempontjából Bercsényinek Rákóczihoz írott levelei, illetve a bécsi angol követ jelentései is fontos adatokat tartalmaznak, amelyek szintén az Archivum Rákóczianum sorozatban láttak napvilágot.[17] A fejedelemhez benyújtott folyamodványok szövegében is több hasznosítható utalást találhatunk, amelyekből Esze Tamás (1903–1993) adott ki egy értékes válogatást példamutatóan alapos tudományos apparátus kíséretében.[18]

A feldolgozások közül elsőként a Károlyi önéletírását kiadásra előkészítő Szalay László szintézisét kell kiemelnünk, aki Károlyi nyomán igen bőven ismerteti az eseményeket Magyarország történetének nagyívű, de csonkán maradt áttekintésében.[19] A Szalayt mesterének valló Thaly Kálmán szintén csonkán maradt Bercsényi-életrajzában tért ki a dunántúli eseményekre is.[20] Az osztrák hadilevéltár Gustav Ratzenhofer (1842–1904) által vezetett munkaközössége Savoyai Eugén hadjáratainak évenkénti feldolgozásával *(Feldzüge)* járult hozzá a Rákóczi-szabadságharc katonai történetének pontos és részletes bemutatásához, bár lényegében megelégedtek a gyakran egyoldalú császári hadijelentések ismertetésével. E hatalmas vállalkozás hatodik kötete taglalja az 1704. évet.[21] A modern magyar hadtörténetírásban Markó Árpád (1885–1966) kezdte meg a Rákóczi-szabadságharc hadjáratainak, csatáinak és ütközeteinek szakszerű feldolgozását, publikálni azonban csak egyes részleteket sikerült készülő művéből, melynek kézirata sajnos a második világháborúban nagyrészt megsemmisült.[22] Jórészt Thaly és Markó munkáinak, valamint a *Feldzüge* vonatkozó köteteinek felhasználásával készült el Bánlaky József (1865–1945) kompilatív művében a Rákóczi-szabadságharcot tárgyaló, több mint ezeroldalas rész.[23]

mincados, Reviczky Imre készített latin és magyar nyelvű kivonatokat, részben a császári hadvezetés tájékoztatására, részben saját történetírói szándékától vezérelve. Minderre lásd *Esze* 1954.; Szatmár kapitulációja után az iratok Rákóczi levéltárába kerültek, jelenlegi lelőhelyük MNL OL G 15. I. 1. Caps. A2. Fasc. 1.

13 RT II. k. (NB. épp a témánkat érintő időszaknál jelentős hiátus van: az 1704. március 7. és 29. közötti időszakból Bercsényinek egytelen levele sem maradt fenn Károlyihoz.)

14 KO V. k.

15 *Bánkúti* 1976a. és *Bánkúti* 1977.

16 AR I/I. k. 49–350. o.

17 AR I/IV. és II/I. k.

18 *Esze* 1955.

19 *Szalay* VI. k. 129–130., 144–146., 156–163. o.

20 *Thaly* 1892. III. k. 97–102., 108–109., 135–145. o.

21 *Ratzenhofer* 1879. I/VI. k.

22 *Markó* 2014. I. k. 137. o.

23 *Bánlaky* 1941. XVIII. k.

Mivel Markó Árpád munkájának éppen a Károlyi Sándor által vezetett dunántúli hadjáratra vonatkozó része kéziratban maradt, és mert Károlyi történelmi szerepének tisztázása is megkívánta, Bánkúti Imre (1927–2009) önálló kismonográfiában dolgozta fel a témát, amelyben a katonai helyzet áttekintésén túl a társadalmi és gazdasági vonatkozásokra is nagy hangsúlyt fektetett.[24] Az osztrák örökös tartományokat ért kuruc betörések közül a stájer területek megpróbáltatásait részletesen feldolgozták,[25] a témánkat érintő alsó-ausztriai portyákról azonban csak egy vázlatos áttekintés készült.[26] Hogy e téren mennyire komoly adóssága van mind a magyar, mind az osztrák hadtörténetírásnak, illetve hogy mennyire jelentős forrásanyag lappanghat még az osztrák, német és cseh levéltárakban, arról Iványi Béla (1878–1964) forrásközleménye is tanúskodik, aki csupán a freisingi püspök levelezéséből igen értékes és részletes adatokat tett közzé.[27] A részletkutatások szűken vett témánkhoz már csak kevéssel (pl. egy alakulattörténeti áttekintéssel[28]) járultak hozzá, az összefoglaló munkák és kézikönyvek pedig szükségszerűen az addigi alapkutatásokra épültek, így a pontatlan vagy téves adatok ismétlése természetesnek mondható.[29] Károlyi önéletírásának egyes részletei újabb kiadást is megértek, sőt egy témánk szempontjából nagy fontossággal bíró, Rákóczihoz benyújtott emlékirata *(Magamnak gravamenjeim…)* is megjelent nyomtatásban.[30]

Az alábbiakban a már ismert források és a szakirodalom ellentmondásainak ütköztetése mellett csupán az egykorú bécsi hírlapok tudósításainak bevonásával próbáljuk meg kiküszöbölni a korábbi tévedéseket, és pontosabban rekonstruálni az események menetét. A két hírlap, a bevezetőben már említett *Der Post-tägliche Mercurius* és a *Wien(n)erisches Diarium* közül különösen az utóbbi sajtótörténeti szerepét nevezhetjük jelentősnek, hiszen 1703. augusztus 8-ai megindulásával az egyik legrégebbi olyan sajtóorgánum, amelynek megjelenése (1780 óta *Wiener Zeitung* néven) napjainkig folyamatosnak mondható, sőt magánkiadású lapból Ausztria hivatalos közlönyévé vált. Nincs terünk rá, és nem is tekintjük feladatunknak, hogy sajtótörténeti elemzést adjunk, vagy akár csak vázlatosan is áttekintsük a téma irodalmát, de feltétlenül utalnunk kell az osztrák hírlapi tudósítások magyar sajtótörténeti jelentőségére: Rákóczi ugyanis éppen ezek ellensúlyozására indította

[24] *Bánkúti* 1975. NB. A téma forrásainak már említett közreadásán túl (lásd fentebb a 15. jegyzetet) a szerző nem merült el az eseménytörténet minden apró részletében.
[25] *Posch* 1968.
[26] *Broucek* 1985.
[27] *Iványi* 1933.
[28] *Mészáros* 2000.
[29] A monográfiák közül Károlyi Sándor életrajzát kell kiemelnünk, amely – sajnos – csak népszerű formában, tudományos apparátus nélkül látott napvilágot. *Kovács* 1988. A kézikönyvek közül pedig egy mára jelentősen elavult, de műfajában egyedülálló, átfogó hadi krónika és az újabb, de már szintén meghaladott általános magyar történelmi kronológia vonatkozó köteteit érdemes kiemelni. *Rónai Horváth* 1896. II. k. és MTK II. k.
[30] RTü I. k. az önéletírás dunántúli hadjáratra vonatkozó része 99–114. o., a sérelmi emlékirat 116–127. o.

meg saját újságját, a *Mercurius Hungaricus,* majd *Mercurius Veridicus ex Hungaria* címet viselő első hazai hírlapot.[31] Bár Rákóczi és környezete éppen a hamis bécsi hírekkel kívánta szembeállítani az „igazmondó magyar Merkúr" tudósításait, a bécsi lapok forrásértéke mégis megkérdőjelezhetetlen. Egy-egy hadiesemény bekövetkeztéről, annak helyszínéről, időpontjáról, az események részvevőiről és az eredményről többnyire valós információkat közölt, miközben természetes módon volt a propaganda eszköze is.

Az elsődleges forrásokat a sajtóhírek általában nem pótolhatják, de mivel gyakran szó szerint közli a hivatalos hadijelentéseket, amelyek egy része ma már nincs is meg eredetiben, bátran használhatjuk azokat ebben a minőségben is. A *Wienerisches Diarium* híreit már a kortárs összefoglalók is forrásként használták, a Rákóczi-szabadságharc kapcsán jó példa erre a *Theatrum Europaeum* című frankfurti kiadvány, amely hosszabb-rövidebb időközönként megjelent, retrospektív módon szerkesztett köteteiben a közelmúlt történéseinek krónikaszerű összegzését és az azokról kiadott tudósítások szemelvényes szöveggyűjteményét foglalta magában.[32] A Savoyai Eugén hadjáratait feldolgozó osztrák hadilevéltári munka is támaszkodott rá, és a magyar történettudomány is korán felfedezte forrásértékét: egyes híradásait már Szalay László[33] hasznosította, majd főként Markó Árpád merített a benne közölt katonai jelentésekből a hadműveletek pontos rekonstruálásához.[34] Hanskarl Erzsébet (1905–1991) a pesti, budai és óbudai híreket közölte éppen korszakunkból, s írásának bevezetőjében kitér a lap történetére, valamint első kiadójának (egyúttal szerkesztőjének), Johann Schönwetternek a szerepére is.[35] A kora újkori sajtótörténeti kutatások egyik legjelentősebb hazai képviselője, G. Etényi Nóra az ónodi országgyűlés tricentenáriumára írt tanulmányában a *Wienerisches Diarium* vonatkozó híradásainak ismertetésén túl átfogóan mutatja be magának a lapnak a korabeli információáramlásban játszott szerepét és történelmi jelentőségét is.[36] Az ónodi országgyűlésen lekaszabolt turóci követek ügyéről szóló tudósítások a mai szlovák történetírásban is visszhangra találtak,[37] és a szlovák–magyar tudományos együttműködés szempontjából is örvendetesnek mondható, hogy az 1712. évi pozsonyi koronázó ünnepségről szóló bécsi híreket ismertető magyar nyelvű tanulmány az Eperjesi Egyetem kiadványában látott napvilágot.[38] A hazai törénetírásban újabban a 18. századi bécsi magyar jelenlét

[31] A kutatástörténetet is tartalmazó elektronikus kiadást lásd https://epa.oszk.hu/00900/00904/mv.html.

[32] A Rákóczi-szabadságharcra vonatkozó szemelvények közreadója három helyen azonosította a *Wienerisches Diarium*ot a *Theatrum* forrásaként. ThEu 14. o.

[33] Lásd pl. témánkra vonatkozóan is *Szalay* VI. k. 143., 163. o.

[34] Lásd pl. a koroncói csatáról írott tanulmányának erre való hivatkozásait *Markó* 2003. 67–70., 74–75., 77., 80–83., 88., 92. o.

[35] *Hanskarl* 1938.

[36] *G. Etényi* 2007.

[37] *Kamenický* 2008.

[38] *Bagi* 2016.

és reprezentáció dokumentálása szempontjából is figyelmet kapott a császárváros sajtója.[39] Meggyőződésünk azonban, hogy a „Bécsi Napló" még mindig messze kiaknázatlan forrásbázist jelent a hasonló kutatások számára, így a Rákóczi-szabadságharc katonai történetének részletes feldolgozásához is új ismeretanyagot szolgáltathat.[40]

Az északnyugat-dunántúli katonai helyzet 1704 márciusában

Károlyi önéletírásának egyik jelentős időrendi tévedése kapcsán említettük, hogy a kuruc fővezér február végétől egy teljes hónapig Kismartonban tartotta főhadiszállását, és onnan legfeljebb a környékbeli őrállások megtekintésére, esetleg vadászatokra rándulhatott csak ki.[41]

A császári hadvezetés eközben az örökös tartományok, főként Bécs előterének védelmére rendezkedett be. Az év elején kinevezett (és egyben tábornaggyá előléptetett) fővezér, Siegbert Heister közvetlen parancsnoksága alatt mintegy 3000 főnyi katonaság állomásozott a Lajta mentén Schwechat–Lajta-Bruck–Ebenfurt térségében, és ennek több mint a fele lovas volt.[42] Február első dekádjának vége felé ezzel az erővel megpróbált a Fertő mellékén teret nyerni, illetve Kismartont elfoglalni, de Károlyi erélyes fellépésére Kis- és Nagyhöflánynál megállapodott, majd visszavonult a Lajta mögé, és kordonszerű harcálláspontok láncolatában helyezte el csapatait.[43] Az ezt követő hosszú hetek a kurucok betörései elleni védekezéssel és egy általános támadás előkészítésével teltek. A kurucok kismartoni főhadiszállása elleni készülődésekről Károlyi is elég pontosan értesült, de kellő számú serege neki sem volt. Részben már feljebbvalói és utóbb a történetírók is felrótták neki, hogy seregét felaprózta a Dunántúlon, valójában azonban nem is tehetett mást: a Duna mentén Pozsony, Győr, Komárom, Esztergom és Buda erős császári helyőrségeivel, valamint a két nagy sziget és Szentendre rác lakosságával szemben Tatán, Székesfehérvárott és Zsámbékon próbált megfelelő kuruc támaszpontokat létesíteni, ugyanakkor a Dráván és Murán túli területekről is fenyegető veszélyt jelentett számára a kurucokéval egyenrangú haderőt képviselő rác és horvát katonaság. Maga Heister is számított a délről érkező támogatásra: Szlavónia felől Dietrich Nehem altábornagy, pétervárádi parancsnok, Horvátország felől pedig az ugyancsak altábornagyi rangban lévő horvát bán, Pálffy

[39] Lásd pl. *Kökényesi* 2015.

[40] Elegendő itt a kuruc szabadságharc egy alig ismert epizódjára, az 1704. május 22-ei ágasegyházi harcra utalni, amelyről a magyar forrásokban csak szórványos utalások maradtak fenn, ám legutóbb éppen a *Wienerisches Diarium* tudósítása alapján sikerült az eseményt viszonylag pontosan rekonstruálni. *Mészáros* 2018.

[41] Lásd a 9. jegyzetet.

[42] *Ratzenhofer* 1879. I/VI. k. 133. o. és ennek nyomán *Bánlaky* 1941. XVIII. k. 94–95. o.

[43] Károlyi önéletr. I. k. 77–78. o. dátum nélkül írja le, *Bánlaky* 1941. XVIII. k. 95. o. február 9-e utánra datálja, *Bánkúti* 1975. 63–64. o. pedig február 6. és 10. közé teszi az eseményt. A hadmozdulat pontos idejét és lezajlásának részleteit talán császári források alapján lehetne tisztázni.

János előrenyomulására. A dunántúli kuruc haderő koncentrálására tehát nem volt mód, s Károlyi hiába sürgette Bercsényinél és Rákóczinál erősítés küldését, a kuruc hadvezetés sem tudott további csapatokat nélkülözni. Károlyi az addigi kisebb diverziók után személyesen kívánt egy nagyobb akciót vezetni Bécs alá, hogy ezzel elhárítsa Heister Magyarország elleni támadását. Március 21-én, nagypénteken hajnalban indult el Kismartonból.

Az események menete viszonylag jól ismert a témát feldolgozó szakirodalomban, de – mint fentebb előrebocsátottuk – egy kronológiai tévedés minden vonatkozó munkában fellelhető. Ez legfőképpen egy Károlyi önéletírásából vett hibás adaton alapszik, amelyben az szerepel, hogy a várva várt és meg nem kapott segítség ellenére március 20-áig sikerült kitartania, majd megismétli a dátumot: „20-a Martii indultam az lovas haddal Bécs alá portára, hogy megértvén azt az ellenség, forduljon utánam”.[44] Visszatérését pedig nagypéntekre teszi, ami 21-ére esett: „Magyarországra nagypénteken szerencsésen bejutottunk, s ugyan nagypénteken Nesiderben érkezvén beszállottunk”.[45] Március 25-én Pápáról azonban Károlyi egynapos eltéréssel adja meg a gyorsan pörgő események menetét a fejedelemnek írott jelentésében: „Már sok esztendőktül [!] fogva[46] Ebenfurton s ottan körül való németségre portázván, kívántam volna mezőre kicsalnom, de semmi úton-módon szerét nem tehettem, hanem naponként gyülekezvén, az én hadam penig oszolván és fogyván, kívántam volna, hogy onnat Bécs felé revocáljam [elvonjam]. Azért oda egy erős portát kívántam expediálnom [küldenem], de senki nem vivén végbe, mostan már nagypéntekre virradóvan [!] magam indultam el az lovas hadnak nagy részével, az gyalogságot Kismartonban hagyván az Ocskai árváival”, azaz a már korábban elvezényelt Ocskay László lovasainak maradékával.[47] A hadjárat történetét feldolgozó Bánkúti Imre és Károlyi életrajzírója, Kovács Ágnes sem figyelt fel a különbségre, mindketten az önéletírás kronológiáját követik.[48] Az egykorú dokumentumok alapján is nehéz tisztázni a pontos időrendet, de

[44] Károlyi önéletr. I. k. 89. o.

[45] Uo. 89–90. o.

[46] Nyilvánvaló elírás, már-már freudi elszólás, hiszen legfeljebb hetekben, február 10-e óta 5-6 hétben mérhető a két sereg egymás közelében való állomásozása, de a feszült, idegőrlő várakozás éveknek tűnhetett. Károlyi joggal érezhette úgy, hogy éveket öregedett közben. A feleségének tréfálkozott is ezzel: „Úgy látom, megunta uram heverni, csak elébb-elébb menne; a németet ki nem csalhatja. […] Írja uram ő kegyelme: a sok gondba az ősz haja talám mind megfeketedik” – olvashatjuk Barkóczy Krisztina Buday Istvánnak írt tudósításában. Nagykároly, 1704. március 11. AR I/I. k. 316. o. (No. 274.) Utóbb Rákóczihoz benyújtott sérelmi emékiratában („Magamnak gravamenjeim” 1705) is némi túlzással írja Károlyi, hogy „kilenc egész hétig” lakott „Hajszter táborának ellenében”. RTü I. k. 119. o.

[47] *Bánkúti* 1977. 74. o. (No. 149.) Önéletírásában Lóczi András, Benkő Ferenc és üresen maradt helyen még egy elfeledett nevű kapitány gyalogságát említi kb. 1200 főnyi létszámmal, és mellettük két század lovasról ír, alakulatuk megnevezése nélkül, mint akiket Kismartonban hagyott hátra. Lásd Károlyi önéletr. I. k. 89. o. A harmadik gyalogkapitány Csomai Máté volt, 25-ei jelentésében őt is megnevezi. *Bánkúti* 1977. 75. o.

[48] *Bánkúti* 1975. 68–69., 122. o. és *Kovács* 1988. 55–58. o.

többnyire a fejedelemnek írt jelentés adatait erősítik meg, és ha korrigáljuk a császári forrásoknál is előforduló dátumtévesztéseket, akkor elég pontosan, olykor óráról órára követhetjük az eseményeket. Az alábbiakban erre teszünk kísérletet a lehető legtöbb forrás bevonásával és az ellentmondások feloldásának igényével.

Károlyi Bécs alatti portyája (március 21–22.)

Károlyi tehát március 21-én, nagypéntekre virradó hajnalban lovasságával megindult Kismartonból.[49] Az előző éjjel[50] Forgách Simon gróf, császári tábornok Bécsből kijőve csatlakozott a kurucokhoz: a Lajtakörtvélyesnél állomásozó Naszvadi Mihály kapitány előőrseinél jelentkezett, és bár Naszvadi Károlyihoz szerette volna irányítani, Forgách inkább a csallóközi Somorjára igyekezett, a kurucok ottani hídfőállásának parancsnokához, Perényi Farkas báróhoz. A Károlyi által már előzőleg magához rendelt Naszvadi 20-án tájékoztatta a tábornokot Forgách csatlakozásáról (ezt a levelét, sajnos, nem ismerjük), majd 21-én Köpcsényből újabb levélben írta meg az átállás részleteit és Forgách Somorjára kísérését, valamint a Forgáchtól kapott alapos tájékoztatást a császáriak várható támadásáról, mire Perényi őt Köpcsényhez rendelte az ottani átjáró őrzésére, és ezért nem tudta eddig teljesíteni Károlyi hívó parancsát.[51] Somorjáról 21-én maga Forgách is írt Károlyinak. Levelében szabadkozik, hogy nem mehetett hozzá, mert a fejedelemhez kell igyekeznie a béketárgyalások ügyében, Károlyit azonban figyelmezteti Heister készülő ellentámadására: tudomása szerint Fraknó felé szándékozik Károlyi hátába kerülni, majd Sopronon át Győrbe igyekszik; Magyaróvárt is meg akarja szállni, és a Dunán is támadást terveznek a kurucok somorjai hídfőjének megszerzésére. Heisternek Forgách szerint mintegy 6000 katonája volt ekkor, azokon kívül, akik a dunai vízi úton készültek támadni. Forgách azt javasolta, hogy Károlyi szállja meg „jó fegyveres emberekkel" Óvárt és az abdai hidat, valamint emeljen a Duna mindkét partján néhány zárt sáncot („retuttát"), és helyezzen

[49] Egy, a szakirodalomban eddig ismeretlen nyugat-dunántúli nemesi napló pontosan még nem azonosított szerzője is 21-ére teszi Károlyi indulását: „Die 21. Martii. Ment ki Kismartonbul Károly uram." MNL OL P 285. No. 2. A Sallér család iratanyagában fennmaradt 1703–1706. évi rövid naplójegyzetek kiadásra való előkészítése folyamatban van, a naplóíró vélhetően a család egyik tagja volt.

[50] Nem teljesen egyértelmű, hogy a 19-éről 20-ára virradó éjjel, vagy 20-án késő este történt-e Forgách átállása. Az események alapján inkább az utóbbi valószínű, lásd erre a következő jegyzetet.

[51] *Bánkúti* 1976a. 128. o. (No. 131.) Naszvadi úgy fogalmaz, hogy már 20-án megírta Károlyinak, hogy Forgách az éjjel Körtvélyesen csatlakozott hozzá. Ha tekintetbe vesszük, hogy a Körtvélyes–Somorja (kb. 20-25 km), majd vissza a Somorja–Köpcsény távot (25-30 km) a lovasok néhány óra alatt megtehették, akkor nincs rá okunk, hogy 20-a késő esti órái helyett 19/20-a éjjelére tegyük Forgách átállását. Ez esetben Naszvadi mindjárt 20-án éjjel megírta első levelét Károlyinak, és 21-én napközben, talán már délelőtt a másodikat. Bánkúti Imre bizonyára azért tette korábbra Forgách átállását, mert ő még Károlyi 20-ai indulásával számolt. Lásd *Bánkúti* 1975. 122. o. 26. jegyz.

beléjük tarackokból álló tüzérséget is.[52] (Naszvadi és Forgách is Kismartonba címezte levelét, vagyis egyikük sem tudta még, hogy Károlyi elhagyta a várost, ami 20-a hajnali indulás esetén már nehezen volna hihető.)

Károlyi fentebb idézett 25-ei jelentése szerint már útban volt, amikor Kismartontól „mintegy négy mérföldre" biztos hírt kapott róla, „hogy az német egyenessen Kismartonra szándékozik".[53] Önéletírásában konkrétan az előző napon átállt Forgách leveléről mondja, hogy útközben kapta kézhez, és Forgách tudósításából értesült arról, hogy a császáriak egyenesen Kismarton ellen indulnak.[54] Rákóczihoz benyújtott 1705. évi sérelmi emlékiratában téves dátummal („circa 14 martii") említi elindulását, de abban is Forgách útközben vett értesítését említi, amelyből megértette, „hogy Hajszter bizonyossan Kismartonban megyen".[55] Forgách fentebb említett levelében az szerepel, hogy „az német" Károlyira „megyen", de nem közvetlenül Kismarton ellen, hanem az ismertetett átkaroló művelet végrehajtásával.[56]

Sajnos nem tudjuk pontosan, Károlyi milyen útvonalon haladt Bécs irányába. Nem valószínű, hogy a Lajta-hegységen át, inkább annak lábainál, a Fertővel párhuzamos utakon haladhatott, és Nezsidernél forulhatott észak–északnyugati irányba, hogy ott a Duna völgyében nyomuljon tovább. Ez esetben a mintegy 4 mérföldnyi (bő 30 km-es) távolság Kismartontól éppen Nezsider térségében (vagy attól kissé már távolabb) számítható. Állítása szerint ekkor küldött vissza írásos parancsot (talán kettőt is) a Kismartonban maradt helyőrségnek: járőrözzenek, és mihelyt észlelik az ellenség átkelését a Lajtán, azonnal jöjjenek ki és csatlakozzanak hozzá.[57] A kijelölt találkozási pont minden bizonnyal Nezsider volt, ahol a visszavonuló kismartoni őrség és a diverzív akcióból visszatérő Károlyi seregének egyesülni kellett volna.

A császárvárosban eközben a húsvéti ünnepekre készülődtek. A korabeli hírlapok szerint nagycsütörtök (március 20.) még a szokott szertartásokkal, szentmisékkel zajlott. Az udvariak nagypénteken (21-én) is az ünnepi szertartásokra vonultak, de a bécsi raktárakból Heister seregének szállított élelmiszer alapján a lakosság már biztosra vette a Károlyi kismartoni főhadiszállása elleni támadás megkezdését. A *Wienerisches*

---

52 *Bánkúti* 1976a. 127. o. (No. 129.)

53 *Bánkúti* 1977. 74. o. (No. 149.)

54 Károlyi önéletr. I. k. 89. o.

55 Lásd Károlyi „Magamnak gravamenjeim" című beadványát a fejedelemhez. RTü I. k. 119. o.

56 Mivel a Forgách kíséretét biztosító Naszvadi is utal saját előző napi (20-ai) levelére, nem zárhatjuk ki, hogy Forgách is írt Károlyinak még Körtvélyesről 20-án este, és abban rövidebben említést tett a támadás tervéről, de ilyen levél nem maradt fenn, ahogy Naszvadiét sem ismerjük, így azt sem tudjuk, hogy azt megkapta-e Károlyi.

57 Minderről Károlyi március 25-ei jelentését tarthatjuk a leghitelesebbnek. Lásd *Bánkúti* 1977. 74–75. o. (No. 149.) Önéletírásában ugyanakkor az szerepel, hogy Károlyi már elindulásakor azt adta parancsba Lócziéknak, hogy az ellenség támadása esetén azonnal vonuljanak ki a városból és húzódjanak az erdőkbe, mivel védekezésre az élelem és a puskapor hiánya miatt nem gondolhatnak. Lásd Károlyi önéletr. I. k. 89. o. Az 1705. évi sérelmi irat pedig úgy fogalmaz, hogy Forgách levelének vétele után azonnal parancsot küldött Kismartonba, hogy jöjjenek ki, majd ugyanezt másodszor is megparancsolta. RTü I. k. 119. o.

Diarium tudósítása szerint már ekkor 2-3000 kuruc portyázott Bécs előterében, és zsákmányul ejtette egy császári zsoldba szegődött dán segédcsapat poggyászát. Heister a lázadók visszavonulási útját is el akarta vágni a támadással, de a Horvátország felől érkező Pálffy János bán és az egyelőre még csak Buda felé tartó Nehem altábornagy csapatait is be akarta várni.[58] Másnap (22-én, nagyszombaton) a kurucok (immár biztosan a Károlyi vezette portyázók) a Duna mentén előrenyomulva felprédálták Fischát, Schwechatot és Zwölfaxingot.[59] Károlyi önéletírásában Schwechatig való nyomulását említi, ahol „két regimentnek bagázsiáját" nyerték el, és „azon felül Bécs alól is feles hintóslovakat, egyéb nyereségeket bővségesen" zsákmányoltak.[60]

A *Der Post-tägliche Mercurius* részletesebben tudósít a kurucok 22-ei pusztításáról: mintegy 2000 főnyi sereggel nyomultak Schwechatig, ahol kirabolták a kapucinus kolostort, templomi kegytárgyakat vittek el és házakat gyújtottak fel, útközben pedig megtámadtak egy dán poggyászszállítmányt, amelynek kíséretét mind egy szálig lekaszabolták. A *Wienerisches Diarium*ban március 21-ei dátummal szereplő dán poggyász tehát azonos a Károlyi által említett két ezredpoggyásszal, csak az nem világos, miként lehetséges, hogy ugyanazon portyáról 21-ei és 22-ei dátummal (66. és 67. szám) is miért tudósítottak. (Ehhez óráról órára kellene ismerni az eseményeket és az újság szerkesztésének, kiadásának részleteit is.) A kurucok legfeljebb néhány órát tartózkodtak Schwechatban, és még 22-én délelőtt visszavonultak a schwandorffi erdőbe,[61] s bár Károlyi seregének zömével még aznap késő délután Nezsiderre érkezett, lemaradozott katonái és talán a Csallóközből Somorján át érkezett újabb portyázók még 22-én éjjel, sőt 23–24-én is gyújtogattak, fosztogattak Bécs környékén. A városból 22-én este 8 órakor „az emberek látták Hunberg [helyesen: Himberg!] falut lángolni", a tűz fénye az égbolton is visszatükröződött, és 23-án egy, 24-én pedig több kurucot, illetve gyanús személyt is sikerült elfogni.

A hírlapi tudósítások mellett szemtanúi beszámolók is maradtak fenn. A bécsi angol követ, lord George Stepney 22-én este tájékoztatta sir Charles Hedges minisztert az eseményekről: a kurucok támadását aznap hajnalra teszi, a *Wienerisches Diarium*ban szereplő Schwechat és Zwölfaxing mellett Mannswörth kirablását és felgyújtását is megemlíti, a levél zárásaként pedig megjegyzi, hogy a nap lemenőben lévén, látják a szikrákat, és úgy tűnik, hogy az ebersdorfi császári palotát[62] is felégették.[63] Következő, március 26-ai levelében Stepney az utóbbi hírt annyiban pontosítja, hogy nem az ebersdorfi kastélyt gyújtották fel a kurucok – akik szerinte legfeljebb nyolcszázan voltak –, hanem Bucellini udvari kancellár himbergi birtokát, és annak lángjairól

[58] Lásd Függelék, 1. *Wienerisches Diarium,* No. 66.
[59] Uo. No. 67.
[60] Károlyi önéletr. I. k. 89. o.
[61] Függelék, 2. *Der Post-tägliche Mercurius,* 1704. március 26-ai sz.
[62] Kaiserebersdorf Schwechattól nyugatra fekszik, ahol a régi, 1683-ban elpusztult várat I. Lipót barokk kastéllyá építtette át. 1892 óta Bécs XI. kerületének (Simmering) része.
[63] AR II/I. k. 206–208. o. (No. 88.)

vélték azt, hogy Ebersdorf ég. Ugyanekkor arról is beszámolt, hogy húsvét vasárnap (tehát a kuruc támadás másnapján) a környező falvakból és külvárosokból elmenekült lakosok (több ezer fő) – gyermekeikkel, ágyneműkből kötött batyukkal és mozdítható értékeikkel a hátukon – ellepték Bécs utcáit. (E jelenetet bibliai képpel az egyiptomi kivonuláshoz hasonlította.) A császár a hatalmas zűrzavar közepette a császárné tanácsa ellenére is elment a Szent István-dómba, így nem kerülhette el, hogy oda- és visszaútja során is hallania kelljen a nép ellene is irányuló, elkeseredett átkozódását.[64]

Lord Stepneynél is részletesebben tudósított a vidéket ért pusztításokról a freisingi püspök enzersdorfi uradalmának adminisztrátora, Everhardt báró. Ő március 25-én, tehát már az események után, a tények alaposabb ismeretében (és ezzel együtt nyilván kevésbé megbízható kronológiai pontossággal, illetve részletességgel) azt írta János Ferenc hercegpüspöknek, hogy a kurucok négy óra leforgása alatt 12 helységet égettek fel, melyek közül kilencet (Mannswörth, Schwechat, Dorff és Markt Fischa, Ellend, Haslau, Regelsbrunn, Deutsch-Altenburg és Himberg) név szerint is felsorol.[65]

A dunántúli hadjárat monográfusa, Bánkúti Imre jórészt ugyanezen forrásokat hasznosította (talán csak a hírlapi tudósításokban nem mélyedt el kellően), és meg is állapította, hogy a támadások csúcspontja 22-ére esett, mivel azonban ragaszkodott Károlyi önéletírásának addigra már „kanonizált" téves dátumához, úgy vélte, hogy a 22-ei pusztításokat már nem az addigra visszavonult Károlyi csapatai, hanem talán a Csallóköz felől átkelt újabb kuruc egységek követték el.[66] Nem zárhatjuk ki, hogy Perényi Farkas somorjai táborából is érkeztek portyázók, de a diverzió fő csapását nem lehet elvitatni Károlyitól, aki 1703 karácsonyának előestéjén történt sikeres morvaországi betörése[67] után immmár másodszor hajtott végre rendkívül jól szervezett, nagyszabású akciót az örökös tartományok ellen.

Heister ellentámadása, a feketevárosi ütközet és a gálosi templom ostroma, Károlyi visszavonulása (március 22–23.)

Ahogyan Károlyi diverzióját, úgy a császáriak ellentámadását is a valóságosnál egy nappal korábbi dátummal tárgyalja az eddigi szakirodalom, feltűnő, hogy még az osztrák hadilevéltár dokumentumai alapján összeállított feldolgozás is 20-ára

[64] AR II/I. k. 210. o. (No. 89.) – Stepney ezen tudósítását sokan idézik, így pl. *Thaly* 1892. III. k. 138. o., de ő sem ügyel a részletekre és a kronológiára, így a riadalmat húsvét hétfőre (tehát éppen nem egy nappal korábbra, hanem későbbre) teszi, és az ebersdorfi kastély felgyújtását is a későbbi cáfolat nélkül említi.

[65] Függelék, 4.

[66] *Bánkúti* 1975. 69. o.

[67] Lásd erre legújabban, a korábbi szakirodalom felsorolásával *Mészáros – Csákvári* 2019. 930–931. o.

teszi Heister elindulását Ebenfurthból.[68] A *Der Post-tägliche Mercurius* 1704. március 26-ai száma ezzel szemben Heister március 23-ai jelentését úgy tolmácsolja, hogy a tábornagy 21-ére tervezett elindulását a gyalogság késlekedése miatt 22-ére kellett halasztania, de a mondat folytatásában már bizonyosan téves hiperkorrekció (vagy egyszerű nyomdahiba) folytán azt olvashatjuk, hogy „így 23-án, majdnem dél felé tudta csak folytatni felvonulását Kismarton *(Eisenstadt)* felé, ahová 2 órakor érkezett meg".[69] Teljesen egyértelmű, hogy mindez még 22-én történt. Károlyi 22-én délután érkezett vissza Nezsiderre, bár önéletírásában nem csak a napot, hanem úgy tűnik, a napszakot is elvétette: „egész éjtszaka masérozván, Magyarországra nagypénteken szerencsésen bejutottunk, s ugyan nagypénteken Nesiderben érkezvén, beszállottunk".[70] Mint láttuk, a bécsi híradások többnyire 22-én hajnalra teszik a támadások időpontját, és délelőttre a kuruc sereg zömének visszahúzódását, az éjszakai masírozás így a Bécsig tartó felvonulásra, majd a Nezsiderről való visszavonulásra is igaz lehetett, de éppen a Bécstől Nezsiderig tartó visszaútra nem. A már többször idézett sérelmi emlékiratában Károlyi „Nizsidert" mint „designált *[kijelölt]* hely"-et említi érkezése kapcsán,[71] és ebből arra következtethetünk, hogy a kismartoni őrség számára ezt a helyet adta meg visszavonulási és vele való találkozási pontként.

Erre utal az is, hogy Kemény János feketevárosi salva guardia már 21-én Nezsiderre címezte az ellenség mozgolódásáról szóló tudósítását Károlyinak. A homályos megfogalmazású, részben hiányos olvasatú szövegből az vehető ki, hogy Heister felderítői már 21-én megjelentek a Lajtán innen, Fertőszéleskút és Feketeváros térségében, veszélyeztetve ezzel az összeköttetést Károlyi és a Kismartonban maradt őrség között, de a császáriak általános támadásáról még nincs szó.[72] A kuruc járőrök csak 22-én késő délelőtt vitték meg a biztos hírt Kismartonba, és a három kuruc gyalogezred teljes felszerelésével és jelentős élelmiszerkészlettel (négy vagy hat ágyúval és száz szekérrel) együtt, dél körül kezdte meg a visszavonulást.[73] A mindössze 17 kilométernyire lévő Feketevárosnál azonban megálltak, Károlyi szerint dorbézolni kezdtek, a császári jelentéseken alapuló bécsi tudósítások szerint azonban a mocsárban elakadt 60 szekér miatt nem tudtak tovább haladni, és Heister lovassága itt érte őket utol. A soproniak

[68] *Ratzenhofer* 1879. I/VI. k. 141. o.; *Thaly* 1892. III. k. 141. o.; *Bánlaky* 1941. XVIII. k. 99. o.; *Rónai Horváth* 1896. II. k. 332–333. o.; *Bánkúti* 1975. 122–123. o. Az újabb történelmi kronológia nemcsak Heister indulását, de a feketevárosi összecsapást is 20-ára teszi. MTK II. k. 532. o. (A vonatkozó részt Nagy József Zsigmond állította össze.)

[69] Függelék, 2. *Der Post-tägliche Mercurius,* 1704. március 26-ai sz., Nezsiderről keltezett március 23-ai tudósítás.

[70] Károlyi önéletr. I. k. 89–90. o.

[71] RTü I. k. 119. o.

[72] *Bánkúti* 1976a. 128–129. o. (No. 132.)

[73] Károlyi március 25-ei jelentése szerint a kurucok „szombaton 12 óra tájban jöttenek ki" Kismartonból. Lásd *Bánkúti* 1977. 75. o. A bécsi hírlapi tudósítások szerint a császáriak érkezése (du. 2 óra) előtt mindössze egy órával távoztak: Függelék, 1–2. *Wienerisches Diarium,* No. 67. és *Der Post-tägliche Mercurius,* 1704. március 26-ai sz.

úgy értesültek (állítólag már a 22-én délután 3 órakor érkező postából), hogy Feketeváros után, Fertőszéleskútnál (Bräidten-Brunn) történt az összecsapás.[74] Károlyi szerint a kurucok „először az németeket megfordították s jól is vagdaltak le bennek, de utoljára az németnek dandárja érkezvén, megnyomta őket. Az Ocskai katonáiban is veszett, s az gyalogságban is, de nem sok, hanem széllyelszakadozván az erdőnek és hegyeknek vette magát az hajdúság."[75] A császári jelentésekben az áll, hogy a konvoj kíséretét lekaszabolták, a szekereket és ágyúkat elnyerték, és folytatták a menekülők üldözését. Útközben egy hegy mellett[76] újabb összecsapásra került sor: 800 kurucból 500-at megöltek, sok foglyot ejtettek, 10 zászlót és 14 ágyút zsákmányoltak, a menekülők pedig fejvesztve dobálták el a lóra kötözött zsákmányt, hogy minél könnyebben és gyorsabban jussanak a közeli erdőbe. (Lehetséges, hogy Heister katonái itt már a Bécs alatti portyáról visszatérő kuruc lovasokkal csaptak össze.)

Az események időrendjének korrekciójához néhány közvetett forrást is hasznosíthatunk: bizonyosnak látszik, hogy 22-én Kőszegen és Szombathelyen még mit sem tudtak a császáriak támadásáról, Kismarton elfoglalásáról és feketevárosi győzelmükről, erről tanúskodik Krugovics Mihály és a Kőszegi Kamarai Adminisztráció levele Kőszegről, illetve Niczky Sándoré Szombathelyről, valamennyi Károlyihoz címezve.[77] Lakompakról Luka Benedek ezredes is csak 23-án tudósítja Károlyit arról, hogy az előző nap Kismartonba indított szekerek az ellenség kezére kerültek.[78] (Ha a császáriak már 21-én kiszorították volna Kismartonból a kurucokat, annak híre 22-ére eljutott volna Lakompakra!) Két, hónapokkal későbbi visszaemlékezés viszont ismét eltérő dátumokkal utal vissza a császári ellentámadás kezdetére. Jánki Gábor, a feketevárosi ütközetben fogságba esett kuruc vitéz Bécsből megszabadulva Rákóczihoz benyújtott 1704. novemberi folyamodványában nagypéntekre (tehát március 21-ére) teszi a feketevárosi harc időpontját,[79] a Kismartonnal szomszédos Kishöflányon védőrséget adó ifj. Huszár György 1705. február elején viszont úgy emlékezett, hogy „húsvít előtt, szombat napjában" rontott rá az ellenség, és akkor esett sebesülten fogságba.[80] (Nyolc-tíz hónap elteltével már nem meglepő, ha egyikük téved, de azt nem feltételezhetjük, hogy a császáriak csak egy nappal Kismarton elfoglalása után rontsanak rá Kishöflányra, vagy hogy támadásuk hírére az ottani

[74] Csányi-krónika 195–196. o.
[75] 25-ei jelentését lásd *Bánkúti* 1977. 75. o.
[76] Mivel az út végig a hegyek lábánál vezet, a helyszín így nem azonosítható biztosan, de valószínűnek tarthatjuk, hogy Fertőszéleskút után, a Sásony és Nyulas közötti szőlőhegyek (Hackelsberg és Jungerberg), esetleg már Nezsider szőlőhegyei értendők, amelyek a Lajta-hegység utolsó magaslatai a Fertő északnyugati partján.
[77] Az utóbbin még Kismarton, a kamarai hivatalén már Ibi-Ubi szerepel a címzésben. Lásd *Bánkúti* 1977. 67–69. o. (No. 135–137.)
[78] Uo. 69–70. o. (No. 139.)
[79] *Esze* 1955. 173. o. (No. 61.)
[80] Uo. 197–198. o. (No. 77.)

kuruc salva guardia ne oldjon azonnal kereket, és még egy éjszakát eltöltsön az ellenséges főerők szomszédságában.[81])

Közben Károlyi serege éppen csak egy órát pihenhetett Nezsiderben, amikor (becslésünk szerint délután 5 óra körül) a menekülők megvitték a vereség és az üldözők közeledtének hírét. Az Ocskay-féle 200 lovas maradékán kívül Károlyi Csomai Máté gyalogságát említi úgy, mint amely „nagy nehezen" megmenekült, a hírt tehát ők vihették meg a tábornoknak. Károlyi a városból azonnal kirendelte seregét a tópartra, felderítőit pedig a Nezsidertől nyugatra elterülő szőlőkön át visszaküldte az ellenség erejének megállapítására, és egy darabon ő maga is utánuk ment szűk kísérettel, de mivel ellenséget nem látott, visszatért felsorakoztatott csapatai élére. Járőrei hamarosan jelentették, hogy a császáriak (nyilván Heister elővédje) visszafordultak, és erre – mivel kellő gyalogság híján nyílt csatát egyébként sem szívesen vállaltak volna – Károlyi az esti órákban (napnyugta este fél 7 körül volt) visszavonulót rendelt el kelet felé. Az éjszakai menetelés során „az nyughatatlanság miá az hadi tisztek elaluván" (talán szekéren utazva?), a sereg nagyobbik része lemaradt Károlyitól, de ő folytatta útját, és 23-án virradatig Zurányba érkezett,[82] lemaradt katonái pedig napkeltére (reggel 6 óra körül) Miklósdorfig[83] jutottak, és a két seregrész Magyaróvárott ismét egyesült.[84]

Heister főserege eközben a feketevárosi ütközetből elmenekült (vagy már az ütközet idején is menetben lévő) kuruc hajdúságot üldözte, akik többnyire Lóczi András ezredéhez tartozhattak. A kismartoni gyalogság három alakulata közül Károlyi Csomai Máté megmeneküléséről írt, ő tehát gyalogezredének nagy részével bizonyára sikeresen csatlakozott hozzá. Benkő Ferenc gyalogsága dunántúliakból, többnyire Vas vármegyeiekből állt, ők nyilván teljesen szétoszlottak, és egyénileg igyekeztek hazafelé, éppen ellenkező irányba. A Lóczi-hajdúk azonban felső-magyarországiak, jórészt zempléniek voltak, számukra az idegen terepen nem az egyéni menekülés, hanem a zárt csapatrend fenntartása lehetett a túlélés záloga, ők ezért kötelékük megtartásával igyekeztek elérni vagy Károlyi seregét, vagy a dunai átkelőket. A Fertő északi partján azonban délre kanyarodva nem Károlyi nyomán haladtak, hanem Gálos községbe jutottak, ahol az ódon templom kerítését és zömök tornyát foglalták el védelmi állásul, amikor a császáriak utolérték

[81] Esze Tamás jegyzetben próbált magyarázatot adni az általa is észlelt kronológiai eltérésre: „A folyamodványt valószínűleg úgy kell értenünk, hogy midőn a kurucok által üresen hagyott Kismartonba beszállottak a császáriak, akkor fogták el Huszár Györgyöt is." (*Esze* 1955. 198. o. 2. jegyz.) Tudjuk azonban, hogy Heister már a feketevárosi üközet előtt megszállta Kismartont, gyalogságát és tüzérségét ott is hagyta, így nem hihetjük, hogy a szomszéd falu védőrségét a következő napon meglepetésként érte a támadás.

[82] Az önéletírás kéziratában *Szúndorf*, amelyet egykorú kéz *Schwanndorff*ra javított. Bánkúti Imre helyesen korrigálta Zurányra, amelynek német neve Zurndorf. *Bánkúti* 1975. 124. o.

[83] Miklósfalu, majd Miklóshalom, illetve Miklóshalma, ma Nickelsdorf Ausztriában.

[84] Károlyi önéletr. I. k. 90. o. (A dátumokat természetesen korrigáltuk.)

őket. A heves védekezés 23-án reggelig tartott, maga Heister azonban nem maradt Gáloson, hanem lovassága egy részével a menekülők üldözésére indult. A templomba szorultak száma a *Wienerisches Diarium* és Károlyi önéletírása szerint 300, a *Der Post-tägliche Mercurius* szerint pedig 500 fő volt, bár utóbbi a helyi lakosok védekezését is említi, és a kurucok veszteségét végül 200 főre teszi.[85] Egy későbbi forrásból megtudhatjuk, hogy nemcsak Lóczi András, hanem Csomai Máté hajdúi közül is többen a gálosi templomba szorultak: négy somlóvásárhelyi közlegény az ő ezredéből esett itt fogságba, és előbb Bécsben, majd Regedében (Radkersburg, Stájerország) raboskodva 1705. november 11-e körül („Szent Márton nap tájban") szabadultak ki.[86] Lóczi menekülő hajdúi közül pedig a helyi, Moson vármegyei parasztság is sokat megölt, Károlyi egy évvel később többek között erre hivatkozva javasolta a megye megsarcolását.[87]

A gálosi templom fotója (Orosz Dániel, https://www.varak.hu/)

[85] Lásd *Wienerisches Diarium,* No. 67. 1704. március 25-ei (tévesen 24-ei) keddi híradás (Függelék 1.); *Der Post-tägliche Mercurius,* 1704. március 26-ai sz., Nezsiderről keltezett március 23-ai híradás (Függelék, 2.); Károlyi önéletr. I. k. 90–91. o.

[86] *Esze* 1955. 316–318. o. (No. 151.) NB. a folyamodók 18 havi rabságukat említik, de 1704. március 23-ától 1705. november 11-éig majdnem 20 hónap telt el. Esze Tamás nem csak hogy nem figyelt fel a különbségre, de Szent Márton napját megmagyarázhatatlan tévedésből július 4-ére teszi (ami alig több mint 15 havi fogságot jelentene). Uo. 318. o. 6. jegyz.

[87] Károlyi 1705. február 24-ei levelét Mezőörsről Bercsényihez lásd *Baráth–Mészáros* 2021. 46. o. (No. 3.)

Üldözés és menekülés Magyaróvártól Pápáig (március 23–25.)

Károlyi önéletírása szerint Heister nem magának Károlyinak, hanem a tőle lemaradt seregrésznek a nyomára akadt, s az ő útvonalukat követve 23-án naplemente (fél 7) előtt Miklósdorfon szállt táborba.[88] Károlyi 23-át Magyaróváron töltötte, és a város templomait szemlélte meg, bizonyára azok védelmi képességeiről kívánt tájékozódni. Óvárról írt levelet egyik udvari főemberének, Eötvös Miklósnak, tájékoztatva őt a vereségről, és utasítva személyes poggyászának, a pápai főhadiszálláson őrzött gazdag hadizsákmánynak a menekítésére.[89] Egy sereget átküldött a Sziget-, illetve a Csallóközbe is, hogy helyreállítsa az összeköttetést az ottani kuruc erők parancsnokával, Perényi Farkas báróval, és hogy „jó dispositiókat" tegyen „az kompok iránt", melyek végrehajtását Perényire és a Csallóközben birtokos Somogyi Ferenc ezredesre bízta.[90] Perényi minden bizonnyal a Károlyitól vett hírekre reagált a Somorjáról 23-án este 10 órakor keltezett, Óvárra címzett levelében. Ebben korábbi levelére is utal, amelyben még azt tervezte, hogy ő is átkel a Dunántúlra, útközben azonban Károlyi szekereivel találkozott, de annak kísérete nem tudta megmondani, merre ment Károlyi. Ebből arra is következtethetünk, hogy a Schwechat környékén nyert zsákmány nagy részét Károlyi a Csallóköz felé menekítette, ahol egyelőre Pozsonypüspökinél és Somorjánál is kuruc kézen voltak még az átkelők.[91] Forgách Simon már idézett levelében is figyelmeztetett rá, hogy „az Dunára is köll vigyázni, mert azon is kíszült az német hajókkal, hogy ezen Somorját megvegye".[92] Perényi most friss hírként azt közölte, „hogy az posonyi németek le akarnának jüni az Dunán tarackkal, hogy elvehesse az püspöki révet". Ennek megakadályozására Perényi intézkedett, hogy a hajókat még aznap úsztassák le Somorjához. Ő maga a menekülők összegyűjtése és a Csallóköz biztosítása érdekében a Pozsonnyal szembeni őrállásban kívánt maradni, és további parancsot várt Károlyitól.[93] (Károlyi Perényi levelét már csak visszavonulása közben kaphatta meg, és az összeköttetés meg is szakadt közöttük; a csallóközi katonai helyzet pontos

[88] Károlyi önéletr. I. k. 91. o. 25-ei jelentésében Károlyi úgy fogalmaz, hogy az üldöző német sereg „az Lajtán innét csak egy mérföldnire szállott". *Bánkúti* 1977. 75. o.

[89] Eötvös ezt a levelet 24-én este 8 órakor vette kézhez Pápán, és onnan válaszolta meg éjfél körül. *Bánkúti* 1977. 70–71. o. (No. 141.)

[90] Erről Károlyi 25-ei jelentésében van szó. *Bánkúti* 1977. 75. o.

[91] Erre utalhat Bercsényi 1704. április 5-ei levelének azon megjegyzése, hogy Károlyi szekerei Semptén vannak. RT II. k. 63. o. (No. XLVI.)

[92] Lásd 51. jegyz.

[93] Perényi levelét lásd *Bánkúti* 1977. 70. o. (No. 140.) NB. A dunai átkelők megszerzésére tett császári kísérletek kapcsán Bánkúti Imre tévesen rekonstruálta az eseményeket, ő ugyanis Franz Dilherr Freiherr von Althan (Althann) császári ezredes pontos dátumok nélkül írt visszaemlékezései alapján egy hetekkel (majdnem egy hónappal) későbbi eseménysort tárgyal Károlyi menekülésével párhuzamosan. *Bánkúti* 1975. 124–125. o. Az Adam Friedrich von Trampe dán tábornok halálos sebesülésével végződő pozsonypüspöki ütközet valójában április 19–20-án zajlott le, lásd részletesen *Sípos – Markó* 2016. 521–522. o. Vö. legújabban *Bagi* 2022. 317. o.

alakulása is további kutatásokat igényelne, mindenesetre Károlyi Óvártól lentebb már nem számolt a Dunán való átkelés lehetőségével.)

23-án, az esti takarodó után Károlyi elhagyta Óvárt, és a szomszédos Moson melletti mezőre szállította seregét, de az éjjeli pihenőt kellő vigyázattal rendelte el: megtiltotta a tűzrakást, dohányzást, és parancsba adta, hogy „ki-ki kantárszáron tartsa paripáját, s füttyegetésre is felüljön". Őrséget a dunántúli katonaságból állított, és felderítőket kívánt Miklósdorf felé kiküldeni, de főstrázsamestere hamarosan jelentette, hogy a felderítésre senki sem vállalkozik. Károlyi erre az őrségek ellenőrzését rendelte el, és amíg főstrázsamestere ez ügyben intézkedett, Lébényszentmiklósról megérkezett Kajdacsy Péter ezredes. Mivel az ő egységére még nem ragadt át a visszavonulók nyugtalansága, Károlyi őt küldte 12 emberrel Miklósdorf felé. Előbb a főstrázsamester tért vissza azzal, hogy az őrségre rendelt katonaság mind elszökött, majd Kajdacsy jelentette, „hogy nem messze az óvári úton, kirendelt seregekben jön az német". Ekkor éjjel 10-11 óra körül járt az idő, de a hold kellően világított, és Károlyi ismét elszánta magát az ütközetre: seregét felültette, és Mosonon át a győri útra vezette, majd az út két oldalán hadrendbe állította, hogy az érkező császáriakat két oldalról támadhassák meg. A Mosonon túl 60 katonával utóvédnek hagyott Gencsy Zsigmond ezredes (Károlyi saját ezredének parancsnoka) azonban hamarosan jelentette, hogy a császáriak Óvárra mentek, ezért azt javasolta, hogy Károlyi szép lassan kezdje meg a visszavonulást, ő majd katonáival megpróbál rajtaütni a németen. Mivel a tisztek egyébként is lázadoztak, és nem akartak harcba bocsátkozni, Károlyi az elvonulás mellett döntött: három oszlopba rendezve seregét, megindult Győr irányába. Gencsy azonban hamarosan tűzharcba keveredett az ellenséggel, és a puskaropogásra a vonuló sereg pánikba esve menekülni kezdett, Károlyit is majdnem eltiporták, alig bírta kivont fegyverrel helyreállítani a rendet. Újabb lármára az eset megismétlődött, ezúttal a kurucok mellett szolgáló lengyel csapat fegyelme bomlott fel elsőként, de ismét sikerült rendezni soraikat, és 24-én reggelre Lébényszentmiklóshoz érkeztek.

A vizek áradása és az ellenség miatt sem a Duna, sem Abda felé nem tudtak tovább menni, mert a Rábca abdai hídját a győri császári őrség lerombolta, így – miként Károlyi találóan megjegyezte – „szoros volt az kapca". A Rábcán végül nagy nehézségek árán, úsztatva vergődtek át Szentmiklóstól délre, ahol „szőrin az lovakat nekicsapván", a nyergeket és az egyéb felszerelést pedig nádból és gyékényből készített lapokon, kötélen vontatva húzták át.[94] A Tóköz mocsarai között, mintegy félmérföldes szakaszon ismét „hol úsztatva, hol gázolva" keltek át a Jenden.[95] A sereg nagy része

[94] Károlyi önéletírása és 25-ei jelentése elég jól kiegészíti egymást. Károlyi önéletr. I. k. 91–93. o. és *Bánkúti* 1977. 75. o.

[95] A Jend pontos folyása – már amennyiben a vizek szabályozása előtt volt ilyen egyáltalán – már a II. József korabeli katonai felméréseken sem állapítható meg. Egy két világháború közötti vízrajzi leírás szerint a Jend-csatorna Rábcakapi „belvizeinek levezetését szolgálta", és a Fehér-tó

ezután az árpási Rába-híd felé került, maga Károlyi pedig csónakon Kisfaludy Zsigmondhoz ment Tétre („Tecsére").[96] Önéletírásában ezután Károlyi már csak annyit ír, hogy onnan (Tétről) seregével egyesülve Pápára ment, de sem az útvonalat nem részletezi, sem pedig azt nem írja meg még a fejedelemnek szóló 25-ei jelentésében sem, hogy oda pontosan mikor vonult be.

Úgy tűnik, hogy Tétről maga Károlyi is Árpásra ment csapatai elé, mert 24-én Árpásról írt Kajdacsy Péter ezredesnek Sövényházára, hogy tőle nyerjen információt a császáriak helyzetéről, létszámukról, arról, hogy bevonultak-e Győrbe, és megjavították-e az abdai hidat. Kajdacsy helybéliként jól ismerhette a vidéket, és Mosonnál sikeres felderítésével bizonyította rátermettségét is, Károlyi ezért nyilván őt hagyta hátra utóvédnek, és mivel a levelet Győrsövényházra küldte, feltehető, hogy Károlyi menekülő seregének egyik állomása is volt a település. (Az átkelések kapcsán említett Jend itteni torkolata is erre enged következtetni.) Károlyi ugyanakkor nem volt biztos benne, hogy Kajdacsy ott tartózkodik-e, ezért levelét a helyi plébánosnak és bírónak is címezve, őket is válaszadásra szólította fel. Nem tudjuk pontosan, Kajdacsy hol lakott, de bizonyára a környékbeli falvak egyikében, nagy valószínűséggel éppen Szentmiklóson, mert korábbról ismert négy levele közül hármat is innen keltezett,[97] most pedig válaszában kitért rá, hogy a német mindenét felprédálta, feleségével és gyermekével alig menekülhetett el, még „csak egy falat kenyeret sem" vihetett magával. Az ellenségről azt a tájékoztatást adta, hogy „mind Sz. Miklóson és Libent [azaz Lébényen] hál az ítszakán", és valamennyi közülük Győr felé is ment, de nem tudja, hogy sok-e. Úgy tudja, „az abdai hidat is csinálták tegnap", de mindezeknek holnap kíván a végére menni, és akkor részetes tájékoztatást küld majd. Mindez azonban kronológiailag nehezen magyarázható, mert Kajdacsy is 24-ére dátumozta levelét, ám ez esetben a császáriak lébényi és mosonszentmiklósi éjszakázása inkább

---

északi oldalán egyesült a Kis-Rábából Belednél kiágazó Keszeg-ér itt már Lórét-csatornának nevezett szakaszával, és „mint Jend–Lórét-csatorna éri el Sövényházát, hol hamarosan a Rábcába ömlik". Lásd *Kövér* 1930. 19. o. NB. A mai térképeken már a győrsövényházi torkolatnál is csak a Keszeg-ér szerepel vízrajzi névként. (A Jend, ill. a Jend–Lórét-csatorna azonosításához Dominkovits Pétertől kaptunk segítséget, amit ezúton is köszönünk.)

96 A kiadott szövegben (Károlyi önéletr. I. k. 93. o.) szereplő névromlást már Bánkúti Imre javította. *Bánkúti* 1975. 125. o. (Tét német neve Tietzing, de ez a nem sokkal utóbb érkezett sváb telepesektől származhat inkább, magyar birtokosa nyilván nem a német nevet használta.) Kisfaludy Zsigmond szerepéről szinte semmit sem tudunk, Tét története szempontjából is fontosnak tűnik, hogy családjának ekkor itt már lakóépülete állt. Ha ugyanis nem lett volna itt nemesi udvarház, Károlyi bizonyára nem jött volna éppen ide, illetve Kisfaludy nem invitálta volna magához. E következtetésnek pedig még némi irodalomtörténeti vonatkozása is van, hiszen a költő Kisfaludy Károly szülőházának helyén ma emlékmű áll, és Károlyi önéletírásának adata az egykor itt állt házra vagy annak elődjére enged következtetni.

97 Lásd Kajdacsy 1704. január 30-ai, február 11-ei és március 11-ei leveleit Károlyihoz. *Bánkúti* 1976a. 67., 80. o. (No. 23. és 46.), valamint AR I/I. k. 343. o. (No. 9.) – Ez esetben az is érthetővé válik, hogy Károlyi serege 23/24-én éjjel éppen eddig menetelt, vélhetően Kajdacsy kalauzolása mellett, és a Rábcán való átkelésre is itt, a közelben vállalkoztak. Kajdacsyra és ezredére lásd még *Mészáros* 2000. 60. o.

aznapi nyugovóra téréssel volna csak értelmezhető, és erre utalhat a jelen idő használata is (*hál*, *hált* helyett), az előző napi hídépítés viszont ez esetben nem vonatkozhat Heister csapataira, 23-án ugyanis csupán a Győrből kijött császáriak végezhettek javításokat a korábban általuk lerombolt hídon, talán épp Heister parancsára, seregének fogadása végett. Mivel Károlyi 24-én hajnalra/reggelre ért Szentmiklóshoz, és a Rábcán való átkelés kapcsán külön is hangsúlyozza, hogy szerencséjük volt, amiért nem üldözte őket az ellenség úgy, mint Óvárig tette, mert akkor ott veszett volna az egész sereg. Kajdacsy válaszát nehéz lenne úgy értelmezni, hogy a császáriak 24-én virradóra értek volna Lébényhez és Szentmiklóshoz, és ekkor szálltak volna meg a két szomszédos faluban. (Azt sem zárhatjuk ki egészen, hogy Kajdacsy elvétette a napot levelének dátumában, és 25-e helyett írt 24-ét.)[98]

Károlyi serege Árpásnál a Rábán, Mórichidánál pedig a Marcalon is átkelve, vélhetően Téten, Gyarmaton és Takácsin át vonult Pápára, akár még 24-én késő éjjel vagy legkésőbb 25-én. Bár a következő napok kronológiája is bizonytalan, újabb források híján nem tudjuk pontosítani hézagos imereteinket Károlyi vonulásáról. 26-án még biztosan Pápán tartózkodott, itt próbálta meg összevonni még fegyverben lévő csapatait, de a teljesen széthullott dunántúli haderőre már nem támaszkodhatott, és tiszántúli csapataival 28-án vagy 29-én Dunaföldvár térségében átkelt a Dunán. Bercsényi és Rákóczi azért mindenesetre joggal neheztelhetett rá, hogy túlzott sietséggel hagyta el az országrészt, hiszen a császáriak csak április 4-én délelőtt vonultak be Pápára, Székesfehérvárnál pedig Károlyi helyettese, Esterházy Dániel generális nyílt csatában, majd a városba zárkózva próbált meg április 8–9-én ellenállást kifejteni, sikertelenül.[99]

[98] Károlyi Kajdacsyhoz írt levele eredetiben maradt fenn, mert Kajdacsy – papiros híján – annak hátoldalára jegyezte rá válaszát. A kettős levél azonban ma nem eredeti jelzetén (MNL OL P 396. 1. Ser. I. No. 262–263.) található, Bánkúti Imre ezért csupán a leveleskönyvbe írt, bő kivonatukat közli. *Bánkúti* 1977. 71. o. (No. 142.) Sikerült azonban fellelni az eredetit is, amelynek új jelzete MNL OL P 398. No. 35 384.

[99] *Ratzenhofer* 1879. I/VI. k. 143–145. o. és *Bánkúti* 1975. 128–129. o.

Függelék

Károlyi Bécs alatti portyája és Heister ellentámadása egykorú osztrák forrásokban (1704. március 20–25.)

1.
A Wienerisches Diarium 1704. évi 66–67. számában megjelent híradások

Num. 66.

Den 20 Martii als an dem Gründonnerstag erhuben sich sambtliche Kayser- und Königlich-Majestäten, wie auch die Durchl[euchtigen] Junge Herrschafften mit den vornehmbsten Ministern und Damen nach der Hof-Kirchen bey den W. W. EE. PP. Aug. und verrichteten allda offentlich Ihre Oesterliche Andacht, nachdem wohnten Sie bey der Predig und übrigem Gottes-Dienst; Von dar begaben sich Dieselbe allerseits nach der Kayserl[ichen] Burg, allwo Ihre Majestäten der Römische Kayser und König 12. arme Männer Ihre Mayestäten aber die Röm[ischen] Kayser- und Königin sambt der Durchl[euchtigen] Jungen Herrschafft 12. arme Weiber speiseten, ihre Füß waschten, und jeden mit einem Beutel mit Geld von neuer Kayserlichen Müntz beschenckten, auch dieselben mit den Hartschier- und Trabanten die übergeblibene Speisen tragend wieder nacher Hauß begleiten liessen; Nachdem giengen die sambtliche Herrschafften zur Tafel, des Abends aber verfügten Sie sich wieder in Dero Hof-Kirchen und warteten abermahlen dem gewöhnlichen Gotts-Dienst ab.

66. szám

Március 20-án, vagyis zöldcsütörtökön[100] mindegyik császári és királyi felség, mint ahogyan az ifjú herceg uraságok is, a legelőkelőbb miniszterekkel és hölgyekkel együtt az Ágoston-rendiek udvari templomába vonult, és ott nyilvánosan elvégezték húsvéti ájtatosságukat, meghallgatták a prédikációt, és részt vettek a többi istentiszteleten. Azután valamennyien a császári Burgba vonultak, ahol Őfelsége, a római császár és király 12 szegény férfit; Őfelsége, a római császár- és királyné a főméltóságú ifjú uraságokkal együtt 12 szegény nőt látott vendégül, megmosták lábaikat, majd mindegyiküket megajándékozták egy zacskó pénzzel az új császári érmékből. Azután a hacsírosokkal[101] és darabontokkal, akik a maradék ételt szállították, ismét hazamentek. Ezután az összes uraság asztalhoz ült, de este megint ugyanazon udvari templomba mentek, és ismételten meghallgatták a szokásos istentiszteletet.

[100] Nagycsütörtök német nevének tükörfordítása a Magyar Katolikus Lexikon szerint éppúgy eredhet a liturgikus zöld színből, mint a *grinen* (sírni) igéből.

[101] Az eredetileg íjászokból álló (de erre már csak nevében utaló) Hartschier- (utóbb Arciere-)testőrséget magyarosan hacsírosoknak hívták.

Heuth *den 21. Mart.* am Charfreytag hat Sich der Kayserl[iche] Hof abermahlen sowohl des Mittags als Abends bey dem Gottes-Dienst in der Hof-Kirchen eingefunden. So ist ingleichen auß dem hiesigen Burgerl. Zeug-Hauß vieles Provianth wieder zu dem Heysterischen Corpo abgeführt worden, von wannen man vernimbt, daß der commandirende H[er]r General alle an der Leutha und in der selbigen Nachbarschafft liegende Mannschafft zusammenziehen, und würcklich vor Eysenstadt darinnen der Caroli mit 700. sich befindet, geruckt seyn solle, umb durch Occupierung dieses Platz denen in 2 biß 3000 starck da herumb streiffenden Rebellen, so allerhand Feindseligkeiten mit Abbrenn- und Außplünderung ein und andern Orths, wie auch würcklich beschehener Hinwegnehmung einig angetroffenen Dähnischen Bagage verüben, den Ruck-Marsch abzuschneiden, und, wie man sagt, den mit seiner croatischen Militz auff dem Marsch begriffenen Hrn. Gen. Palffi, wie auch den von unten gegen Ofen mit 12 000 theils Teutsch, theils Ratzischer Mannschafft anruckenden H[er]rn Gen[eral] Nehm abzuwarten; Von deren guten Unternehmungen alsdann hoffentlich etwas mehrers zu vernehmen seyn wird.

Ma, *március 21-én,* nagypénteken a császári udvar ismételten istentiszteleten vett részt délben is, és este is az udvari templomban. Eközben az itteni polgári hadszertárból megint sok élelmet szállítottak a Heister-féle csapattestnek, ami alapján feltételezhető, hogy a parancsnokló tábornok úr minden, a Lajtánál *(Leutha)* és annak környékén állomásozó csapatot összevonni szándékozik, és tényleg elindul Kismarton *(Eysenstadt)* felé, ahol Károlyi *(Caroli)* áll 700 [emberével],[102] hogy ennek a helynek az elfoglalásával elvágja az ott portyázó 2-3000 lázadónak a visszavonulási útvonalát, akik mindenféle ellenségeskedést elkövetnek, hol egyik, hol másik helységet égetik fel és fosztják ki, mint ahogyan az odaérkezett dánok poggyászát is zsákmányul ejtették. Azt is beszélik, hogy [Heister] be akarja várni a horvát katonaságával éppen meginduló Pálffy *(Palffi)* generális urat, miként a délről Buda felé 12 000, részint német, részint rác katonával vonuló Nehem *(Nehm)* generális urat is.[103] Remélhetőleg később valamivel többet is megtudhatunk sikeres vállalkozásaikról.

Num. 67.

Sambstag den 22. Martii. Heut entstunde in hiesiger Nachbarschafft ein Allarm, weilen etliche Trouppen vom Rebellischen

67. szám

Szombat, március 22. Ma riadó volt a szomszédságban, mivel a Duna mentén portyázott a lázadó rabló

[102] A Károlyival lévő csapat létszáma alábecsülve áll itt, maga Károlyi önéletírásában csak a hátrahagyott gyalogság létszámát is kb. 1200 főnek írja, és mellettük említ két századnyi lovast. Károlyi önéletr. I. k. 89. o. Itt viszont még nem tudják, hogy Károlyi a lovasság zömével elindult Kismartonból.

[103] Pálffy János (1663–1751) gróf, horvát bán és Dietrich Heinrich von Nehem (†1713) báró, pétervárадi parancsnok, ekkor mindketten altábornagyi rangban szolgáltak a császári seregben.

Raub-Gesindel an der Donau herauff gestreifft, und zur Fischa, Schwächet und Zwölff-Axing geraubt und geplündert, hernach selbige Oerther angezündt und mit ihrem Raub sich wieder zuruck gezogen. Eben selben Abende wurden noch unterschiedliche Rebellen, wie auch andere verdächtige Personen, welche die Burger in den Vorstädten auff der Patrollirung ertappet, gefänglich eingezogen.

Eodem vernahme man von der Neustadt, wie das dasige Commendant H[er]r von Arnold nach erhaltener ordre von seiner unterhabenden Guarnison gestern Nachts 200. Mann vom Hollstein-Plönischen Regiment zu Fuß, nebst einem allda gestandenen Rittmeister mit 200. Pferdten und 100. Freywilligen von dasigen Inwohnern, so auff vier Tag mit Provianth versehen worden, gegen Ebenfurth marchiren lassen. Hingegen wäre des gantzen Laturischen Regiments Bagage allda eingeruckt und einquartirt worden.

Eben diesen Tag früh giengen ihre Majest[ät] der Römis[sche] König zu Fuß in Begleitung vieler Kayserl[icher] und Königl[icher] Ministern die heilige Gräber in den meisten Kirchen zu besuchen, und nachdeme verfügten Sich Dieselbe mit dem sambtlichen Kayserl[ichen] Hoff benebens Ihrer Churfürstl[ichen] Durchl[aucht] zu Pfaltz in die Hof-Kirchen der W. W. EE. PP. Augustinern und thäten die allda gewöhnliche Fasten-Andachten mit höchster Aufferbaulichkeit beschliessen.

Sontag den 23. Martii., als am H[eiligen] Ostertag empfiengen Ihre Kayserl[ichen] und Königl[ichen] Mayestäten von allen einhei-

csőcselék néhány csapata, és Fischát, Schwechatot *(Schwächet)* és Zwölfaxingot *(Zwölff-Axing)* kirabolták és kifosztották, majd ugyanezen helységeket felgyújtották, és zsákmányukkal ismét visszavonultak. Még ugyanazon az estén különféle lázadókat, ahogyan más gyanús személyeket is, a külvárosokban járőröző polgárok foglyul ejtettek.

Ugyanezen a napon, ahogy hírlik, Bécsújhelyből *(Neustadt),* hogy az ottani parancsnok, von Arnold úr a kapott parancs szerint az alája rendelt helyőrségből tegnap éjjel a Hollstein–Plön-ezred 200 gyalogos katonájával, és az ott állomásozó lovaskapitány 200 lovasával, valamint az ottani lakosok 100 önkéntesével, négynapi élelemmel ellátva Ebenfurt felé vonult. Ellenben megérkezett oda a Latour-ezred teljes poggyásza, amelyet el is helyeztek.

Ezen a napon Őfelsége, a római király a császári és királyi miniszterek kíséretében korán elgyalogolt a legtöbb templomba, hogy meglátogassa a szent sírokat. Ezt követően úgy határoztak, hogy Őfelsége az egész császári udvarral, köztük a herceg pfalzi választófejedelemmel[104] az Ágoston-rendi udvari templomba megy a szokásos böjti áhítatra, legnagyobb épülésére.

Vasárnap, március 23. Húsvét szent napján a császári és királyi Felségek fogadták valamennyi hazai és a kül-

[104] A Wittelsbach-házból származó János Vilmos (1658–1716), 1690-től haláláig pfalzi választófejedelem. (1689-ben elhunyt első felesége Lipót császár féltestvére volt.)

misch- und ausländischen Ministern die gewöhnl[ichen] Glückwünschungs-Complimenten, nachdem erhuben Sich Dieselbe mit Ihrer Curf[ürstlichen] D[u]r[ch]l[aucht] zu Pfaltz nach der Dom-Kirchen und nach verrichtem Gottes-Dienst begaben Sich Dieselbe wieder in die Kayserl[iche] Burg, und speisten allda offentlich; Selbigen Vormittag erhube sich abermahlen ein blinder Lärm, indeme das Gerüchterschollen, als ob eine Parthey Rebellen gegen die Vor-Städte anrucke; nachdeme man aber genaue Kundtschafft einholen lassen, hat sich das gemachte grosse Geschrey und der Auff auch gantz falsch befunden, ausser daß man etliche Rebellen auß dem am Wienner-Berg gelegenen Waldt reiten gesehen, wovon die hiesige Burger und andere Leuth einen gefangen bekommen, und sambt andern verdächtigen Persohnen dahier eingebracht.

Montag den 24. Dito. heut früh seyndt Ihre Majest[ät] der Römische König unter Begleitung des H[er]rn Land-Marschalln und vieler Cavalliern, Ingenieren wie auch der Königl[ichen] Hartschiern und Jägern benebenst vieler Bürger zu Pferdt umb sowohl wegen Anordnung der projectirten Linien als auch wegen der Ungaris[chen] Rebellen recognosciren gewesen, haben aber nicht das geringste von denselben angetroffen, immassen dieses Raub- und Brand-Gesindl auff Vernehmung, daß ein Detachement von Schlickischen Dragonern gegen sie im Anzug seye, sich zuruck gezogen, des Abends aber seynd abermahlen unterschiedliche Rebellen, Spionen und Mordbrenner, bey denen man würcklich Brieff und Brand-Mate-

földi miniszter szokásos jókívánságait, majd ugyanők a pfalzi választófejedelem herceggel a dómba mentek, az istentisztelet után pedig ismét a császári várba vonultak, ahol nyilvánosan étkeztek. Ugyanezen a délelőttön ismét vaklárma volt annak a híresztelésnek a következtében, hogy a lázadók egy portyázó csapata állítólag bevonult a külvárosokba. Miután azonban pontos híreket szereztek, kiderült, hogy a nagy kiabálás és felhajtás teljesen alaptalan. Kivéve azt, hogy láttak néhány lázadót kilovagolni a Bécsi-hegyen lévő erdőből, akik közül az itteni polgárok és más emberek egyet el is fogtak, és más gyanús személyekkel együtt ide behoztak.

Hétfő, 24-e. Ma korán reggel Őfelsége, a római király,[105] a tartományi marsall úr és sok lovag, mérnök, valamint a királyi testőrök és vadászok kíséretében sok lovas polgárral egyetemben felderítésre indult, egyrészt, hogy intézkedjenek a tervezett védelmi vonalakról, másrészt, hogy a magyar lázadókat kikémleljék, közülük azonban eggyel sem találkoztak, mivel ez a rabló és gyújtogató csőcselék megtudta, hogy a Schlick-dragonyosok egyik különítménye ellenük vonul, így visszahúzódtak. De estefelé ismét idehoztak különféle lázadókat, kémeket és gyilkos gyújtogatókat, akiknél valóban találtak levelet

[105] A trónörökös, József főherceg értendő.

rialien gefunden, ja gar einer von diesen den Marckt Fischau verbrennen mitgeholffen haben soll, dahier eingebracht, welche ihren verdienten Lohn ehistens bekommen dörfften.

Dienstags den 24ten [sic!] Mart. kame früh umb 6. Uhr aus dem Reich der Posta hier an, der Kayserliche General-Feld-Zeugmeister Herr Graf von Friesen, so wie Welt-kündig, hiebevor mit grosser Tapfferkeit Commandant in der Vestung Landau gewesen, umb von allen dem jenigen, was sowohl zwischen denen hohen Häuptern einiger derer hohen Allijrten selbst als insonderheit derer Engell- und Holländischen an Selbige abgeschickten Ministers zu Außführung einer glücklichen Campagne bey denen bißherigen deßwegen besonders angestellten Conferentzien, denen sambt den Kayserl[ichen] H[er]rn Gen[eral] Lieutenant Er mit beygewohnt, verabredet und geschlossen worden, an Ihre Kays[erliche] Majest[ät] außführliche Relation abzustatten, und nachdem hinwieder zu Dero Commando nach denen Linien abzugehen.

Eodem langten vom General Heisterischen Corpo die beede Herren Grafen Köry und Nadasti allhier an, mitbringend die gewisse Nachricht, daß nachdem jüngstgedachter massen der Kayserl[iche] General-Feld-Marschall Graf von Heister zu Ebenfurth die Trouppen zusammen ziehen lassen, und von

és gyújtóeszközöket, sőt, egyikük minden bizonnyal részt vett Fischa mezőváros *(Marckt Fischau)* felgyújtásában. Az ilyenek rögvest megkaphatták megérdemelt jutalmukat.

Kedd, március 24. [helyesen: 25.][106] Kora reggel, 6-kor megérkezett a birodalmi posta. A császári táborszernagy, von Friesen gróf úr, aki, miként az egész világ tudja, korábban Landau erődjének parancsnokaként nagy bátorságot tanúsított,[107] a császári főhadvezér[108] úrral – akivel együtt részt vett azokon a konferenciákon, amelyeket az eddigieknél sikeresebb hadjárat érdekében rendeztek néhány fontos szövetséges magas rangú vezetővel, különösen az angolok és a hollandok által őhozzá [von Friesenhez] küldött miniszterekkel egyetemben – megbeszélték és elhatározták, hogy mindenről, ami[ről ezeken a konferenciákon szó esett,] részletes jelentést tesz Ő császári Felségének, s azután ismét visszatér parancsnoki helyére.

Ugyanaznap megérkezett a Heister generális-féle hadtesttől a két gróf, Kéry *(Köry)* és Nádasdy *(Nadasti),*[109] és azt a biztos hírt hozván, hogy miután az imént említett császári tábornagy, Heister gróf Ebenfurtnál *(Ebenfurth)* összevonta a csapatait, és onnan tüzér-

[106] Az e napi híradás már az örökösödési háború nyugati hadszínteréhez kapcsolódik, de az érintett kronológiai problémák szempontjából önmagában a dátumtévesztés is figyelemre méltó, ezért közöljük.

[107] Julius Heinrich von Friesen (1657–1706), 1702-ben birodalmi grófi címét is a Landaunál tanúsított helytállásáért kapta.

[108] A *Generalleutnant* az adott hadjárati évben egy hadszíntéren lévő császári csapatok fővezérének címe volt, lényegében az uralkodó hadvezéri helyettesének felelt meg. Itt Badeni Lajosról van szó.

[109] Kéry János (†1731) gróf, királyi főlovászmester és a frissen császári tábornokká kinevezett Nádasdy Ferenc (1655/56? – 1723) gróf.

dar mit der bey sich habenden Artiglerie die Leytha passiret, und auff die Eysenstadt angerucket, hätte er den Orth gantz von Rebellen lär gefunden, massen nicht allein der Caroli mit der Cavallerie den Tag zuvor, sondern auch ein Stund vor obgedachten H[er]rn Gen[eral] Ankunfft die völlige Rebellische Guarnison, vermög des von ihnen auff den Bergen angezündten Losungs-Feuer, sambt 6. Stucken und vielen Wägen mit Raub sich davon gemacht, und gegen den See gezogen; Weswegen der Herr General die bey sich gehabte Infanterie und Artiglerie in bemeldter Stadt zuruck lassend, sofort mit der Cavallerie dem Rebellischen Feind geschwind nachgefolgt, und bey Puerbach 6. Stuck, sambt 60. Wägen mit Proviant im Morast steckend, angetroffen und selbe benebens Niedermachung der Convoy sambt Bagage und Raub wieder abgenommen, mithin den Marsch ferner nach dem Neusidler-See angetretten. Unterwegs bey einem Berg ohngefehr gegen 800. Rebellen angetroffen, solche sogleich angefallen, geschlagen, bey 500. getödtet, und viele gefangen, 10. Standarten nebst 14. Stucken erobert, die übrigen aber in solche Verwirrung gebracht, daß sie umb desto geschwinder mit der Flucht sich salviren zu können, den auff den Pferdten gebundenen Raub abgeschnitten, hinweg geworffen, und über Halß und Kopff in den nechst-gelegenen Wald sich retiriret; Darauff hätte sich der Herr General mit der Cavallerie nach Goltz gewendet, von wannen so gleich bey 300. Rebellen Feuer herauß gaben, auch etliche von uns erlegten, als aber mit Macht auff sie gesetzt wurde, salvirten dieselbe sich in die

ségével átkelt a Lajtán *(Leytha),* majd Kismartonhoz *(Eysenstadt)* vonult, a helyet a lázadóktól teljesen üresen találta, mivel nemcsak Károlyi *(Caroli)* vonult ki onnan lovasságával egy nappal korábban, hanem a nevezett tábornok érkezése előtt egy órával a lázadók egész helyőrsége is elmenekült, az általuk a hegyeken gyújtott jelzőtűznek köszönhetően, 6 ágyúval és sok, rabolt dologgal teli kocsival, és a tó felé húzódott. Ezért a tábornok úr gyalogságát és tüzérségét az említett városban hátrahagyva, lovasságával rögtön követte a lázadókat, és Feketevárosnál *(Puerbach)* talált 6 ágyút, 60 kocsit, amelyek élelmiszerrel megrakodva elakadtak a mocsárban, ezeket a konvoj lemészárlásával, a poggyásszal és a zsákmánynyal együtt visszaszerezte, és tovább vonult a Fertő felé. Útközben egy hegy mellett mintegy 800 lázadóba ütközött, ezeket rögtön megtámadta, megverte, mintegy 500-at megölt, sokat foglyul ejtett, 10 zászlót és 14 ágyút szerzett, a többieket pedig úgy megzavarta, hogy ezek, a minél gyorsabb menekülés céljából, a lovakra kötözött zsákmányt levágták és eldobálták, és fejvesztve menekültek a közelben fekvő erdőbe. Erre a tábornok lovasságával Gálos *(Goltz)* felé fordult, ahonnan mintegy 300 lázadó tüzet nyitott. Néhányan elestek a mieink közül is, de amikor a lázadók erővel találták szembe magukat, akkor a templomba és a temetőbe menekültek.[110] Közben tűz

[110] Minden bizonnyal a templom körüli, fallal övezett temetőről van szó.

Kirch und Freyt-Hoff, unterdessen fienge der Orth Feuer, und gienge im Rauch auff; Der Herr General verliesse sofort den Orth und befahle, daß die Infanterie mit der Artilerie und Bagage nach Neusidel marschiren, und allda verbleiben sollte, Er aber verfolgte noch mehrers den nach der Insul Schütt fliehenden Rebellischen Feind, und nachdem indessen der H[er]r Gen[eral] Kundtschafft erhalten, daß etliche Rebellische Trouppen zu Pferdt der Donau hinauff gestreifft, auch grosse Schaden verursachet, commandirte Er sogleich unter dem Schlickischen Obrist-Lieut[enant] H[er]rn Stadelmayer etliche 100. Dragoner nacher Schwandorff hinauff, umb diesen Raub-Gesindl nachzugehen, von wannen der H[er]r Rittmeister Graf Heyster des Generalen H[er]r Sohn auff Parthey gehen, so glücklich gewesen, daß Er ein Troupp vonselben angetroffen, zerstreuet, viele davon niedergemacht, und benebens Befreyung der Gefangenen wie auch Wieder-Abnehmung vieler Bagage, worunter man meynt die Dähnische zu seyn, und andern Raubs grosse Beuthe gemacht.

ütött ki, és minden füstbe borult. A tábornok azonnal elhagyta a helységet, és megparancsolta, hogy a gyalogság a tüzérséggel és a poggyásszal vonuljon Nezsiderbe *(Neusidel),* és maradjon ott, ő azonban még tovább üldözte a Csallóköz *(Insul Schütt)* felé menekülő lázadó ellenséget, és miután a tábornok úr hírül vette, hogy egynémely lázadó lovascsapat a Duna mentén felfelé portyázik, és nagy károkat okoznak, a Schlick[-ezred] alezredesét, Stadelmayer urat néhány 100 dragonyossal Schwandorff irányába rendelte,[111] hogy kövesse ezt a rabló bandát. Onnan a tábornok úr fia, Heister *(Heyster)* kapitány úr portyára indult, és olyan szerencséje volt, hogy találkozott az egyik [lázadó] csapattal, szétszórta őket, sokakat levágott, és a foglyok kiszabadításán kívül sok poggyászt visszaszerzett, amely között, úgy vélik, a dánoké is ott volt, és más rablott holmiból nagy zsákmányt ejtett.

2.

A *Der Post-tägliche Mercurius* 1704. március 26-ai számában megjelent híradások

Auß Wienn

Verwichenen Oster-Sambstag ist ein Corpo von denen Rebellen in ohngefehr 2000 starck biß an das zwey Stund von hier gelegene Marckt Schwechät angeritten, alldort

Bécsből

Az elmúlt Nagyszombaton a lázadók egyik hadteste, egy kb. 2000 fős sereg megrohanta az innen kétórányira fekvő mezővárost, Schwechatot,

[111] Ilyen nevű települést nem sikerült biztosan azonosítani, az alsó-ausztriai Schwadorf Scwechattól délkeletre még az első katonai felmérésen is Schwandorffként szerepel ugyan, de az itt tárgyalt 22/23-ai események forgatagában túlságosan távolinak tűnik. Végső soron nem zárhatjuk ki persze, hogy újabb csallóközi egységek bukkantak fel a Lajtán túl, de valószínűbb, hogy valamelyik Fertő melléki település német nevének (talán épp Károlyi pihenőhelyének, Zurndorfnak) eltorzításáról van szó, és a bécsi hírlapszerkesztők ezt vélték Schwa(n)dorfnak.

einige Persohnen so sich zu Gegenwehr gestelt, nidergesäbelt, das Capuciner-Closter außgeplündert, Kelch, Ciboria, und andern Kirchen-Ornat hinweg geraubt, und etliche Häuser abgebrandt, etwelche Dänische Bagage haben sie etwas weiters daraussen auff der Strassen überkommen, und etlich Mann von der schwach dabey befindlich gewesenen Escorte getödtet, haben sich nicht lang so nahe bey hiesiger Stadt auffzuhalten getrauet, sondern seynd widerumb noch Vormittag in den Schwandorffer Waldt zuruck gangen, Nachts aber um 8 Uhr hat man das Dorff Hunberg in Brandt gesehen, und mitten in allhiesiger Stadt das Feuer im Himmel abnehmen können. Es ist diesen Abend ein grosses Flüchten von dem Landt-Volck herein gewesen, und hat man alle rühmliche Praecautiones, im Fall sie etwas weiters anhero versuchen wolten, genommen; die Burgerschafft auff die vornehmste Plätz postiret, auff der Stuben-Posten Stuck auffgeführet, die Königl. Hartschier aber und Feld-Reut-Knecht zu Pferdtt nebst der burgerlichen Reuterey vor die Vorstädt hinauß rucken lassen. Folgenden heiligen Tag Mittagszeit ist ein sehr grosser Allarme worden, und das Flüchten auß denen Vorstädten gantz häuffig gewesen, hat sich aber falsch befunden, und war von keinen Feind nichts zu sehen gewest, jedoch aber wurde nicht unterlassen, so wohl in- als vor der Stadt fleissige und starcke Wacht zu setzen. Ihro Kayserl[ichen] und Königl[ichen] Majestäten, wie auch die Durchleuchtesten Prinzessinnen seynd dannoch

ott aztán egynéhány személyt, akik ellenálltak nekik, lekaszaboltak, kifosztották a kapucinus kolostort, elrabolták a kelyhet, az ostyatartót és más egyházi öltözetet, és felgyújtottak néhány házat. Valamivel távolabb, kint az úton elfogtak valamiféle dán poggyászt, és a gyér számú kíséretből néhány embert megöltek. Nem szándékoztak sokáig e város közelében maradni, hanem még délelőtt visszavonultak a schwandorffi erdőbe. Este 8 órakor azonban az emberek látták Himberg *(Hunberg!)* falut lángolni, még a város közepén is lehetett látni az égen a tűz [fényét]. Ezen az estén a falusi nép nagy számban menekült ide, és minden előkészületet megtettek arra az esetre, ha [a lázadók] esetleg tovább próbálkoznának. A polgárság a legfontosabb állásokban őrködött, a Stuben-őrállásba[112] ágyút is vittek, a királyi hacsíros testőrséget, a tábori lovászságot[113] a lovas polgárőrséggel együtt kiküldték a külvárosokba. A következő szent napon, dél körül nagy riadó volt, és nagyon sokan menekültek el a külvárosokból, de a riadó hamisnak bizonyult, és nem láttak egy ellenséget sem, de nem szüntették meg sem a bel-, sem a külvárosban a buzgó és erős őrséget. A császári és királyi Felségek, valamint a fenséges hercegnők délután 2 órakor a Szent István[-dóm]ba

[112] Bizonyára Bécs négy középkori kapujának egyike, a Stubenburg kapu értendő, amelyet a városi őrség védett.

[113] Czigány István lektori megjegyzése szerint a mezei haderőbe beosztott, fegyveres lovászokról van szó.

nach 2 Uhr Nachmittag bey St. Stephan zum Gottes-Dienst erschinen. Montags frühe haben sich Ihro Königliche Majestät, Ihro Durchleucht Printz Eugenius von Savoyen nebst einer Anzahl von vil vornehmen, hier anwesenden Officieren und Hof-Cavallerien, wie dann in Begleitung dero gewöhnlichen Guarde zu Pferdt der Burgerlichen Cavallerie einigen berittenen Jäger in allen etwa 3 biß 400 Pferdt starck biß gegen das Neugebäu hinaußbegeben, und den Umkreyß hiesigen Vorstadt recognoscirt, auch wie selben zu fortificiren wären, sich allergnädigst vorstellen lassen, daß sie erst umb 12 Uhr wider zuruck in die Burgg kommen. Auff den Abend ist die Zeitung gebracht worden, daß die Rebellen geschlagen, auß Eysenstadt verjagt, und von Ihro Excellentz dem Herrn General von Heister verfolget worden.

Extract-Schreiben Neusidel am See vom 23. Martii 1704

Obwohlen Herr General Heyster gesinnet war, als den 21. dieses von Ebenfurth Abends auffzubrechen, so hat es wegen der Infanterie langen Außbleiben, auff den 22, müssen verschoben werden, und also den 23. dieses schier umb Mittag unseren Marsch auff Eisenstadt fortgesetzet, umb 2. Uhr allda angelanget, weilen aber die Rebellen unseren nicht erwartet, sondern eine Stund zuvor die Stadt verlassen, mit 4. Stücken und etliche 100. Wägen die Flucht genommen, hat der H[err] General anbefohlen, die Infanterie, Artiellerie und Bagage solle in Eisenstadt verbleiben; Ihro Excell[enz] der Herr General aber haben die Cavallerie genommen, den Feind verfolget, solchen atrapiret, vil von selbigen erleget, unweit dem Neusidler See biß 500. welche sich in einen Thurn sal-

mentek istentiszteletre. Hétfőn reggel Ő Királyi Felsége és a főméltóságú Savoyai Eugén herceg, valamint sok előkelő, itt tartózkodó tiszt és udvari ember a szokásos udvari testőrség, a lovas polgárőrség és néhány lovasvadász kíséretében, [összesen] mintegy 3-400 lóval kilovagolt a Neugebäudeig, és megvizsgálták ennek a külvárosnak a környékét, és a legkegyelmesebben előterjesztették, hol kellene még azt megerősíteni, úgyhogy csak 12 óra felé értek vissza a Burgba. Estefelé hozták a hírt, hogy a lázadókat megverték és kiűzték őket Kismartonból *(Eysenstadt),* és Őexcellenciája, Heister generális úr üldözte őket.

Kivonat, Nezsider *(Neusidel am See),* 1704. március 23.

Habár Heister generális úr úgy tervezte, hogy 21-én estefelé elindul Ebenfurtból, de a gyalogság hosszas késlekedése miatt ezt 22-ére kellett halasztania, és így 23-án, majdnem dél felé tudták csak folytatni a mieink felvonulásukat Kismarton *(Eisenstadt)* felé, ahová 2 óra körül érkeztek meg. Mivel azonban a lázadók nem várták be a mieinket, hanem egy órával korábban elhagyták a várost, 4 ágyúval és néhány 100 szekérrel elmenekültek, így a generális úr megparancsolta, hogy a gyalogság, a tüzérség és a poggyász maradjon Kismartonban, a generális úr Őexcellenciája azonban fogta a lovasságot, és elindult az ellenség üldözésére, csapdába ejtette őket, sokakat levágott közülük. Nem messze a Fertőtől mintegy 500-at,

viret, eingespehrt, umb selbige mit Feuer zu bewzingen, den Uberrest zerstreuet, auch die Bagage so sie uns abgenommen nebst den 4. Stücken abgejagt; der Caroli selbsten hat sich im Hemmet kümmerlich salvirt; Den 23. in aller Frühe haben die Unserigen in Göltz abgebrandt, weillen die Inwohner sich zur Gegenwehr gesetzet, die Kirchen auffgesprengt, und bey 200. Mann erleget, die Cavallerie verfolget noch immer den Feind.

akik egy toronyba menekültek, körülzárták, hogy tűzzel kényszerítsék őket [megadásra], a többieket szétszórták, a poggyászt, amit ők tőlünk raboltak el, a 4 ágyúval együtt visszavették. Maga Károlyi *(Caroli)* is nyomorúságosan, egy szál ingben menekült el. 23-án, kora reggel a mieink felégették Gálost *(Göltz),* és mivel a lakosok ellenálltak, felrobbantották a templomot, 200 embert levágtak, és a lovasság még mindig üldözi az ellenséget.[114]

3.
Bécs, 1704. március 22.
Johann Lorenz Trunckh von Guettenberg udvarmester levele János Ferenc freisingi hercegpüspökhöz (részlet)[115]

Hochwüerdtigist hochgebohrner Fürsst, gnädtigister Füersst und Herr Herr etc. etc.
Euer hochfürstlichen Gnadten muesz mehrmahlen laidter gehorsambist berichten: Dasz nach deme die ungarischen rebellen je mer zue avarzieren unnd jüngsthin mit über aus eingefahlener starckher Parthey dem Marckht Fischa theils abgebrennf, sie auch anheunt Schwechät mit elich tausent Mann angefahlen, selben auch neben noch andern herumb ligenten Dorfschafften an villen orthen in brandt gestockht, vil jämerlich

Nagytiszteletű, méltóságos, legkegyelmesebb herceg úr, Nagy Jóuram stb. stb.
Hercegi Méltóságodat a legnagyobb alázatossággal, sajnos, ismételten arról kell tájékoztatnom, hogy miután a magyar lázadók egyre inkább előretörtek, és nemrégiben egy kiváltképpen erős csapat részben felégette Fischa mezővárost,[116] a minap pedig Schwechatot *(Schwechät)* támadták meg[117] néhány ezer emberrel, amelyet a környező falvakkal együtt sok helyen felgyújtottak,

[114] A néhány sorral fentebb említett torony minden bizonnyal azonos a gálosi templommal, a szövegben tehát ugyanarról az ostromról olvashatunk mindkét helyen. Hogy Károlyi egy szál ingben menekült volna, az túlzásnak tűnik. Bár csupán Károlyi saját, 25-én kelt jelentése és későbbi visszaemlékezései állnak rendelkezésünkre, az események gyors sodrásában mindvégig ura volt a helyzetnek: elképzelhetetlen, hogy levetkőzve tért volna nyugovóra, és álmából felriadva kellett volna menekülnie.

[115] A müncheni bajor királyi levéltárban őrzött eredeti alapján közli *Iványi* 1933. 288. o. (No. 15.) A külzetére vezetett feljegyzés szerint 1704. április 6-án érkezett a címzetthez.

[116] Ez az akció még Károlyi támadása előtt történt, március 16-án. Vö. *Bánkúti* 1975. 68. o.

[117] Az időpont nehezen érthető: ha a levél valóban 22-én kelt, aznapi friss élményekről kellett volna szólnia, de az előző jegyzetben említett március 16-ai portyázás is érintette Schwechatot.

zerhauet unnd fast biss auf eine Stundt lang sich heisiger Statt mit unzähliger anzahl genächert, das also gefahr halber die Stuckh umb unnd umb auf den wähl gefüehrt, unnd alles zur tapferer defension unnd gegenwöhr eiffrigist veranstaltet wirdt.

Wass Confusion bey disen auflauff in ganzen lanndt entstechet, ist fast nicht zu beschreiben, wie dan die Unterthannen ausz villen Dorfschafften ten entloffen, Hausz und Hoff verlassen unnd alles sich sahzieren thüet.

[…][118]

Euer hochfürstlichen Gnadten etc. etc.

Threy underthenigist
gehorsambister diener
Johann Lorenz Trunckh
von Guettenberg m. p.

Wienn, den 22. Märti 1704.

igen siralmasan feldúltak, egyórányi távolságra megközelítették ezt a várost [Bécset] megszámlálhatatlanul nagy nagy számban. Így tehát a veszedelem miatt ágyúkat helyeztek el körben a védműveken, és mindenkit bátor védelemre és a legbuzgóbb ellenállásra utasítottak.

Szinte leírhatatlan, milyen zűrzavar keletkezett ennél a támadásnál az egész vidéken, midőn sok faluból elmenekültek a jobbágyok, hátra hagyván házukat és földjüket, és mindenüket magukkal vitték.

[…]

Hercegségednek stb. stb.

hű alattvalója,
legalázatosabb szolgája
Johann Lorenz Trunckh
von Guettenberg m. p.

Bécs, 1704. március 22.

4.
[Enzersdorf], 1704. március 25.
Everhardt jószágkormányzó levele János Ferenc freisingi hercegpüspökhöz (utóirat)[119]

P. S.

etc. etc. Auch genädigister Fürst und Herr etc. etc.

Vergangen heyligen Oster Abent hat man alhie so balt es völlig tag wordten, sehr starkh schiessen gehört, nach einer Stundt sache man gradt von der Stadt ein grosse prunst und erkante man das es Manswert, nach

P. S.[120]

stb. stb. Szintén a Legkegyelmesebb Herceg[nek] és Úr[nak] stb. stb.

Az elmúlt Szent Húsvét [elő]estéjén, majd virradatkor úgyszintén, itt mindenütt erős lövöldözés hallatszott, egy óra múlva a várostól egyenes irányban nagy tűz látszott, [melynek fényénél]

[118] A levél hátralevő, gazdasági természetű részét Iványi Béla nem közölte.

[119] A müncheni bajor királyi levéltárban őrzött eredeti alapján közli *Iványi* 1933. 288–289. o. (No. 16.) A külzetére vezetett feljegyzés szerint 1704. április 16-án érkezett a címzetthez.

[120] A latin Post Scriptum (utóirat) közkeletű rövidítése.

geringen Verlauff sache man gleich wider unterhalb ein prunst zu Schwechet. dise volgte ein andere an den dorff Vischa und einer immer wider ein frische alsz Markh Vischa, Ellendt, Hasselau, Reglsbrun, Teütsch Altenburg, Himberg etc., also das man ehe 4 stundt verflossen, 12 orth gezelt, wo helles feyer und grosser rauch aufgangen, yber die ganze Statt gienge ein grosser rauch und von Manswert und Schwechet hat der windt die floken yber die Tanau bisz an die Statt getragen, ankommene von Wienn haben gemelt, dast auch von der Schwechet solche flokhen in die Statt Wienn geflogen.

Mannswörthöt *(Manswert)* ismerték fel. Rövid idő múlva lejjebb, Schwechat *(Schwechet)* felé ismét tüzet láttak. Ezután jött az újabb tűz Fischa falunál *(dorff Vischa),* majd újra és újra Fischa mezővárosban *(Markh Vischa),*[121] Ellendben *(Ellendt),*[122] Haslauban *(Hasselau),*[123] Regelsbrunnban *(Reglsbrun),* Deutsch-Altenburgban *(Teütsch Altenburg),*[124] Himbergben stb. stb.,[125] tehát 4 óra leforgása alatt 12 helységet számoltak össze, ahonnan nagy tűz és füst szállt fel, a füst az egész várost belepte;[126] és Mannswörth *(Manswert)* és Schwechat *(Schwechet)* felől a szél a Dunán *(Tanau)* keresztül a városig fújta a pernyét, a Bécsből *(Wienn)* érkezők elmondták, hogy ilyesféle pernye Schwechatból Bécsig is elszállt.

Die rebellen haben alle diese Orth in einen straiff in höchsters eyll ausgeraubt, nachmahlsz angezüntet, sehr vill leuth erschröklich niedergehaut, man hat von Manswörth das Shreyen der leuth bisz in die Statt gehört, ainige von der Statt haben sich auf Zillen yber den vorbey rinenten Tanau arm und durch die Au bisz an den Tanau fluss gewagt, da sye mit betriebten

A lázadók mindezeket a helységeket egyetlen portya során a legnagyobb sietséggel kirabolták, még egyszer felgyújtották, sok embert szörnyű módon felkoncoltak, Manswörthből a városig elhallatszott az emberek jajkiáltása. Néhányan a városból ladikokon az előttük folyó Duna-ágon *(Tanau)* és az Au-n át egészen a Duna folyóig merészkedtek,

[121] A mai Fischamend, amely történelmileg két részből áll, ezek neve ma is Fischamend-Dorf és Fischamend-Markt.
[122] Ma Haslau-Maria Ellend része.
[123] Ma Haslau an der Donau.
[124] Ma Bad Deutsch-Altenburg.
[125] A felsorolt települések Schwechattól Deutsch-Altenburgig egymást követik a Duna jobb partján nyugatról kelet felé, szemközt a főmeder túlsó partjától kissé távolabb fekvő Enzersdorf (ma Groß-Enzersdorf) városával. Deutsch-Altenburgtól keletre Hainburg városa található (ma Hainburg an der Donau), Himberg pedig Schwechattól és Zwölfaxingtól délre, ez utóbbi légvonalban 15, az előbbi pedig 30 km-re Enzersdorftól, így mindkét települést érinthette a kurucok gyújtogatása, de a bécsi angol követ, lord Stepney tudósításából biztosan tudjuk, hogy Himberg valóban lángokban állt.
[126] Értsd: a Duna túlsó partján felgyújtott falvak füstjét a nagy szél Enzersdorf városáig vitte.

äugen gesechen, wie die rebellen auf den anderen landt denen armen leutten mit blossen säblen nachgeritten, ainige Ellendt nidergehaut. andere ins wasser gesprengt und sonst in vill weeg grausamb barbarisch verfahren, das grosse Ellent und der ungleublibhe schaden, so innerhalb 4 stundten disen landstrich betroffen ist unmiglich zu beschreiben. Jetzt ist der boden an der Leithe fast in den erbärmlichen standt alsz Er anno 83. geratten, diser boden und ganzen Marchfeldt aber ist nun in der aller eusseristen gfar, massen die rebellen der sicherm Kundtschaft nach, an der March tag und nacht an flössen und Zillen arbeitten, umb ybersezen zu können, sollen 15 bis 20 000 seyn, wan innerhalb 8 tagen dennen rebellen kein Bataille abgewonnen, oder sonst ein empfindlicher abbruch beschihet, ist unmiglich das diser boden mehr sicher ist, ich stehe also in grester leib und lebens gfar, versichere aber Euer hochfürstliche Gnaden untterthenigst, das ich die mir gnädigist anuertrautte statt und Herrschafft so lang mir Gott das leben lasset nit verlassen werde, sollte Gott verhengen yber nach, das ich hie von dennen rebellen solte nider gehaut werdten, bitte ich allein Euer hochfürstliche Gnaden untterthenigst, der meinigen in hochfürstlicher Gnaden zu gedenkhen, zu dennen ich mich euch untterthenigst gehorsambist empfelche. Actum ut in litteris, den 25. Martii 1704.

F. F. Freicherr von Euerherdt m. p.

ahol szomorúan látták, hogy a lázadók a másik oldalon a szegény embereket kivont szablyákkal üldözték, néhány nyomorultat levágtak, másokat a vízbe szorítottak, és sok más kegyetlen barbárságot követtek el; lehetetlen leírni azt a nagy nyomorúságot és hihetetlen károkat, amelyek ezt a vidéket 4 óra leforgása alatt sújtották. A Lajta *(Leithe)* menti föld most majdnem ugyanolyan siralmas állapotban van, mint amilyenbe ’83-ban került.[127] Ez a föld és az egész Morvamező most a legnagyobb veszélyben van, mert biztos hírek vannak róla, hogy a lázadók a Morva folyónál éjjel-nappal dereglyéken és tutajokon dolgoznak, hogy átkelhessenek rajta, 15-20 000-en lehetnek, ha nyolc napon belül nem nyerünk csatát a lázadókkal szemben, akár még egy fájdalmas betörés is bekövetkezhet, és ez a föld már egyáltalán nem lesz biztonságban. Én tehát a lehető legnagyobb testi és életveszélyben vagyok, de a legalázatosabban biztosítom róla hercegi Kegyelmességedet, hogy a kegyesen rám bízott várost és uradalmat, amíg Isten éltet, nem fogom elhagyni, és ha Isten úgy rendeli, hogy a lázadók levágjanak, akkor legalázatosabban kérem hercegi Kegyelmességedet, hogy gondoljon az enyéimre hercegi kegyelemmel. Melyekre nézve a legalázatosabban és legengedelmesebben ajánlom magamat. Kelt, amint a levélben áll, 1704. március 25-én.

F. F. Freiherr von Euerherdt m. p.

[127] Ti. Bécs török ostroma idején, amikor tatár hadak is pusztították a vidéket.

Bibliográfia, rövidítések

AR I/I. k. — II. Rákóczi Ferencz fejedelem leveleskönyvei, levéltárának egykorú lajstromaival, 1703–1712. Közli *Thaly Kálmán*. I. k. (1703–1706) (Archivum Rákóczianum. II. Rákóczi Ferencz levéltára, bel- és külföldi irattárakból bővítve. Első osztály: had- és belügy, I. k.) Pest, 1873.

AR I/IV. k. — Székesi gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczi fejedelemhez, 1704–1712. Közli *Thaly Kálmán*. I. k. 1704–1705. (Archivum Rákóczianum. I. oszt. IV. k.) Budapest, 1875.

AR II/I. k. — Angol diplomatiai iratok II. Rákóczi Ferencz korára. Angol levéltárakból közli *Simonyi Ernő*. I. k. [1703–1705.] (Archivum Rákóczianum. II. osztály: Diplomatia, I. k.) Pest, 1871.

Bagi 2016. — *Bagi Zoltán Péter:* Az 1712. évi pozsonyi királykoronázás a Wienerisches Diariumban. In: Snem roku 1715 a Uhorská spoločnosť v 18. storočí. – Az országgyűlés 1715-ben és a magyar társadalom a 18. században. Ed. *Peter Kónya.* Prešov, 2016. 152–160. o.

Bagi 2022. — *Bagi Gábor:* Dán csapatok Szolnok környékén 1705–1707-ben. Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok megyei múzeumok évkönyve, XXX. Szolnok, 2022. 315–328. o.

Bánkúti 1975. — *Bánkúti Imre:* A kurucok első dunántúli hadjárata. (1704. január–április.) (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 78.) Budapest, 1975.

Bánkúti 1976a. — *Bánkúti Imre:* Iratok a kurucok első dunántúli hadjáratának történetéhez. (1704. január–április.) I. rész. 1704. január 11. – március 21. In: Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv, 7. Szerk. *Kanyar József.* Kaposvár, 1976. 51–130. o.

Bánkúti 1976b. — Rákóczi hadserege, 1703–1711. Vál. és bev. *Bánkúti Imre.* Budapest, 1976.

Bánkúti 1977. — *Bánkúti Imre:* Iratok a kurucok első dunántúli hadjáratának történetéhez. (1704. január–április.) II. rész. 1704. március 22. – április 30. In: Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv, 8. Szerk. *Kanyar József.* Kaposvár, 1977. 65–122. o.

Bánlaky 1941. XVIII. k.	*Bánlaky József:* A magyar nemzet hadtörténelme. Tizennyolcadik rész. II. Rákóczi Ferenc nemzeti fölkelése, 1701–1714. Budapest, 1941.
Baráth – Mészáros 2021.	*Baráth Julianna – Mészáros Kálmán:* Károlyi Sándor kiadatlan levelei Bercsényi Miklóshoz (1705–1708). In: „Az ifjak tanítása oly nagy jó." Tanulmányok Kovács Ágnes tiszteletére. Szerk. *Fogarassy Zoltán – Mészáros Kálmán – Török Péter*. Debrecen, 2021. 39–90. o.
Broucek 1985.	*Broucek, Peter:* Die Kuruzzeneinfälle in Niederösterreich und in der Steiermark, 1703–1709. (Militärhistorische Schriftenreihe, 55.) Wien, 1985.
Csányi-krónika	Csányi János magyar krónikája 1670–1704. Közli *Paur Iván*. *Magyar Történelmi Tár,* 5. (1858) 5–231. o.
Esze 1954.	*Esze Tamás:* Acta Reviczkyana. *Levéltári Közlemények,* 25. (1954) 152–169. o.
Esze 1955.	Kuruc vitézek folyamodványai, 1703–1710. Összeáll., bev. és jegyz. *Esze Tamás*. Budapest, 1955.
G. Etényi 2007.	*G. Etényi Nóra:* Az ónodi országgyűlés a Wienerisches Diariumban és a The Boston News-Letter-ben. *Hadtörténelmi Közlemények,* 120. (2007) 4. sz. 1316–1336. o.
Hanskarl 1938.	*Hanskarl Erzsébet:* Budai, óbudai és pesti hírek a „Wiennerisches Diarium" első ötven évfolyamában (1703–1752.). *A Fővárosi Könyvtár évkönyve,* VIII. (1938) 181–237. o. Különlenyomatban önálló kiadványként lásd Tanulmányok. Fővárosi Könyvtár, XII. Budapest, 1939.
Iványi 1933.	*Iványi Béla:* Levelek a freisingi püspökhöz a kurucok alsóausztriai betöréseiről, 1703–1707. *Hadtörténelmi Közlemények,* 34. (1933) 1. sz. 265–304. o.
Kamenický 2008.	*Kamenický, Miroslav:* Onódský snem v zkardle novín Wiennerisches Diarium. In: Memorialis – historický spis slovenských stolíc. Zborník prác z medzinárodnej vedeckej konferencie, ktorá sa konala pri príležitosti 300. výročia tragických udalostí na počesť turčianskych martýrov Melchiora Rakovského a Krištofa Okoličániho 7. a 8. júna 2007 v Martine. Ed. *Miloš Kovačka – Eva Augustínová*. Martin, 2008. 47–56. o.
Károlyi önéletr.	*Gróf Károlyi Sándor* önéletírása és naplójegyzetei. Kiadta *Szalay László*. [*Thaly Kálmán* előszavával.] I–II. k. (Magyar Történelmi Emlékek IV–V.) Pest, 1865.

KO V. k.	A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. V. k. II. Rákóczi Ferencz fejedelem korabeli oklevelek és levelezések, 1703–1707. S. a. r. *Géresi Kálmán*. Budapest, 1897.
Kovács 1988.	*Kovács Ágnes:* Károlyi Sándor. (Magyar História. Életrajzok.) Budapest, 1988.
Kökényesi 2015.	*Kökényesi Zsolt:* Mise és presztízs. A magyar főpapok jelenléte és reprezentációja a bécsi udvarban 1711 és 1765 között. *Századok,* 149. (2015) 4. sz. 905–939. o.
Kövér 1930.	*Kövér Fidél József:* A Hanság földrajza. *Föld és ember. Tudományos Szemle,* 10. (1930) 3–47., 91–139. o.
Markó 2003.	*Markó Árpád:* II. Rákóczi Ferenc csatái. (Válogatott tanulmányok.) S. a. r., [bev., kieg. jegyz., bibliográfia és mutatók] *Mészáros Kálmán*. Budapest, 2003.
Markó 2014. I. k.	Tudós és katona. Markó Árpád visszaemlékezései. I. k. S. a. r. *Kincses Katalin Mária*. Budapest, 2014.
Mészáros 2000.	*Mészáros Kálmán:* Dunántúli lovasezredek Károlyi Sándor kuruc generális 1704. január–áprilisi hadjáratában. In: „Huszárok a történelem forgószínpadán". Tudományos konferencia. Sárvár, 2000. szeptember 14–15. Szerk. *Söptei István*. (Nádasdy Ferenc Múzeum kiadványai 5.) Sárvár, 2000. 49–75. o.
Mészáros 2018.	*Mészáros Kálmán:* „Szegény Apestaki doktor veszedelme." Az ágasegyházai ütközet, 1704. május 22. In: Res publica confoederata: Tanulmányok Zrínyi Ilona születésének 375. és halálozásának 315. évfordulója tiszteletére. Szerk. *Őze Sándor – Szelke László*. Budapest, 2018. 72–83. o.
Mészáros – Csákvári 2019.	*Mészáros Kálmán – Csákvári Kristóf:* Báró Károlyi Sándor itineráriuma, 1703–1711. I. rész: 1703. *Hadtörténelmi Közlemények,* 132. (2019) 4. sz. 909–942. o.
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
MNL OL P 285.	Festetics család keszthelyi levéltára. Sallér család levéltára, család által rendezett iratok.
MNL OL P 396. 1.	Károlyi család nemzetségi levéltára. Acta publica. 1. Acta Rákócziana.

MNL OL P 398.	Károlyi család nemzetségi levéltára. Missiles.[128]
MTK II. k.	Magyarország történeti kronológiája a kezdetektől 1970-ig. Négy kötetben. Főszerk. *Benda Kálmán*. II. k. 1526–1848. Budapest, 1983[2].
Pásztor 1945.	*Pásztor Lajos:* Károlyi Sándor önéletrajzának ismeretlen részlete. 1698–1703. *Magyar Könyvszemle,* 69. (1945) 1–4. sz. 99–121. o.
Posch 1968.	*Posch, Fritz:* Flammende Grenze. Die Steiermark in den Kuruzzenstürmen. Graz, 1968[1] és 1986[2].
Ratzenhofer 1879. I/VI. k.	*Ratzenhofer, Gustav:* Spanischer Successions-Krieg. Feldzug 1704. (Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. Herausgegeben von der Abtheilung für Kriegsgeschichte des k. k. Kriegs-Archivs. Verlag des K. K. Generalstabes. Ser. I. Bd. VI.) Wien, 1879.
Rónai Horváth 1896. II.	*Rónai Horváth Jenő:* Magyar Hadi Krónika. A magyar nemzet ezeréves küzdelmeinek katonai története. Második rész: A mohácsi vésztől a legújabb korig. Budapest, 1896. (A *Hadtörténelmi Közlemények* melléklete.)
RT II. k.	Székesi gróf Bercsényi Miklós levelei Károlyi Sándorhoz, 1703–1711. A gr. Károlyi-nemzetség levéltárában levő eredetiek után közli *Thaly Kálmán*. (Rákóczi Tár. Történelmi érdekű naplók, emlékiratok, levelezések, II. k.) Pest, 1868.
RTü	Rákóczi Tükör. Naplók, jelentések, emlékiratok a szabadságharcról. A kötet[ek] anyagát felkutatta, vál., szerk., az előszót és a naplórészleteket bevezető kistanulmányokat írta *Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes*. A jegyz. írta és a mutatókat összeáll. *Bánkúti Imre*. I–II. k. (Magyar Századok.) Budapest, 1973. – 2. kiad. (Millenniumi Magyar Történelem. Források.) Budapest, 2004. (NB. a pontosabb szöveggondozás miatt az első kiadást idézzük!)
Sípos – Markó 2016.	*Sípos Ferenc:* Felvidéki hadi események 1704 tavaszán. Kiadatlan részlet Markó Árpád monográfiájából. *Hadtörténelmi Közlemények,* 129. (2016) 2. sz. 506–531. o.

[128] E két utóbbi fond teljes Rákóczi-kori iratanyaga digitalizát másolatban is elérhető: Acta Rákócziana. A Károlyi-levéltár Rákóczi-kori iratai. Szerk. Laczlavik György. Készítették: Avar Anton, Laczlavik György, Mészáros Kálmán. A mustrakönyveket feldolgozta Mészáros Kálmán. Fotók: Czikkelyné Nagy Erika. Arcanum, 2011. (DVD-ROM)

Szalay VI. k. — *Szalay László:* Magyarország története. VI. k. A karloviczi békekötéstől a szatmári békéig, 1700–1711. Pest, 1859[1]–1866[2]. (NB. a mű 1707-tel megszakad!)

Thaly 1892. — *Thaly Kálmán:* A székesi gróf Bercsényi család, 1470–1835. III. k. Budapest, 1892.

ThEu — Theatrum Europaeum. A Rákóczi-szabadságharc krónikája az európai kulturális színtéren. / Die Kronik des Rákóczi-Freiheitskampfes im Kulturkreis Europas. Vál., a bev. tan. írta, a jegyz. és mutatókat összeáll. *Kincses Katalin Mária.* Ford. *Tuza Csilla*. (Rákóczi Források.) Budapest, 2013.

Waltherr 1872. — Károlyi Sándor naplójának töredéke 1703-ból. Közli *Waltherr Imre*. *Századok,* 6. (1872) 10. sz. 713–716. o.

Kálmán Mészáros – Csilla Tuza

THE RAIDS OF SÁNDOR KÁROLYI KURUC GENERAL UNDER VIENNA.
PART I.
21–22 MARCH 1704

(Summary)

Sándor Károlyi, a Kuruc general, led several successful raids into Lower Austria, reaching the outskirts of Vienna on three occasions. Hungarian and Austrian military historiography has already partially dealt with these raids, but in the process of compiling Károlyi's itinerary as a general, it became clear that the exact route and time of these raids could not be clarified in any satisfactory way due to the lack of detailed sources. For example, Károlyi's raid on 21 March 1704 is mentioned in his autobiography a day earlier, and later literature has taken it over, although Károlyi's own report to Prince Ferenc Rákóczi II of 25 March and the sources in Vienna make it clear that the diversionary operation took place on Good Saturday, not Good Friday. Károlyi marched from Kismarton (Eisenstadt) to Schwechat with the aim of preventing an attack by Marshal Siegbert Heister, the Imperial Generalissimo stationed at Ebenfurt. However, the successful operation (raid and burning of Fischa, Schwechat, Zwölfaxing, Mannswörth, Himberg, etc.) proved to be too late, as Heister launched an attack on the headquarters of the Kurucs near Lake Fertő on the same day that Károlyi and the cavalry were marching under Vienna. The Kuruc commander-in-chief, who had returned to Nezsider (Neusiedl am See) on the afternoon of 22nd, was faced with the fact that in his absence the imperial army had driven the Kuruc infantry out of Kismarton and then caught up with and defeated them at Feketeváros (Purbach am Neusiedler See). (Earlier literature also misidentified the date of the battle of Feketeváros, but the sources under review now make it clear that it took place on 22 March, not 21.)

Although Károlyi tried to fight the pursuing imperial troops, the loose discipline of his own troops and the slowness of the pursuers finally led him to retreat. Taking full advantage of his few hours' head start, he succeeded in reaching Pápa, where Heister's troops did not follow him. In the midst of the retreat, an interesting episode in the fighting was the siege of the fortified church of Gálos (Gols), where some of the Kuruc infantry who had fled from Feketeváros took refuge and tried to defend themselves – without success. Károlyi's skilfully executed action, which terrified the surroundings of Vienna and the imperial city itself, was therefore ineffective, while Heister's counter-attack, launched at the same time, proved overwhelming, because the local Kuruc forces were dispersed, and Károlyi felt himself insufficient to defend the Transdanubian region with his own troops from the Trans-Tisza region, and therefore left the western part of the country shortly afterwards. The appendix to this publication, which corrects earlier errors and inaccuracies in the literature, contains relevant reports from two Viennese newspapers of the period, the *Wienerisches Diarium* and *Der Post-tägliche Mercurius,* with both the original German texts and their Hungarian translations.

Kálmán Mészáros – Csilla Tuza

DIE STREIFZÜGE VON KURUZENGENERAL SÁNDOR KÁROLYI VOR WIEN. TEIL 1. 21–22. März 1704

(Resümee)

Der Kuruzengeneral Sándor Károlyi führte mehrere erfolgreiche Streifzüge nach Niederösterreich durch und erreichte dreimal den Stadtrand von Wien. Die ungarische und österreichische Militärgeschichtsschreibung hat sich bereits teilweise mit diesen Streifzügen befasst, aber bei der Zusammenstellung von Károlyis Reiseroute als General wurde deutlich, dass die genaue Route und der Zeitpunkt dieser Raubzüge aufgrund des Mangels an detaillierten Quellen nicht zufriedenstellend geklärt werden konnten. So wird Károlyis Streifzug am 21. März 1704 in seiner Autobiografie einen Tag früher erwähnt und von der späteren Literatur übernommen, obwohl aus Károlyis eigenem Bericht an Fürst Ferenc II. Rákóczi vom 25. März und aus den Quellen in Wien klar hervorgeht, dass das Ablenkungsmanöver am Karsamstag und nicht am Karfreitag stattfand. Károlyi machte sich von Eisenstadt aus auf den Weg nach Schwechat, um einen Angriff des kaiserlichen Generalissimus, Marschall Siegbert Heister, der in Ebenfurt stationiert war, zu verhindern. Die erfolgreiche Operation (Überfall und Brandschatzung von Fischa, Schwechat, Zwölfaxing, Mannswörth, Himberg usw.) erwies sich jedoch als zu spät, da Heister am selben Tag, an dem Károlyi und die Kavallerie vor Wien marschierten, einen Angriff auf das Hauptquartier der Kuruzen am Neusiedler See startete. Der Oberbefehlshaber der Kuruzen, der am Nachmittag des 22. nach Neusiedl am See zurückgekehrt war, sah sich mit der Tatsache konfrontiert, dass das kaiserliche Hauptheer in seiner Abwesenheit die Kuruzen-Infanterie aus Eisenstadt zurückgedrängt und sie dann bei Purbach am Neusiedler See eingeholt und besiegt hatte. (In der früheren Literatur wurde auch das Datum der Schlacht bei Purbach am Neusiedler See falsch angegeben, aber die jetzt untersuchten Quellen stellen nun klar, dass sie am 22. März und nicht am 21. März stattgefunden hat).

Karolyi versuchte zwar, die verfolgenden kaiserlichen Truppen zu bekämpfen, doch die lockere Disziplin seiner eigenen Truppen und die Langsamkeit der Verfolger veranlassten ihn schließlich zum Rückzug. Mit einigen Stunden Vorsprung gelang es ihm, Pápa zu erreichen, wohin ihm die Truppen Heisters nicht mehr folgten. Eine interessante Episode während des Rückzugs war die Belagerung der Kirchenburg von Gols, in die sich ein Teil der aus Purbach am Neusiedler See geflohenen kuruzischen Infanterie geflüchtet hatte und sich zu verteidigen versuchte – ohne Erfolg. Károlyis geschickt ausgeführte Aktion, die die Umgebung Wiens und die Kaiserstadt selbst in Angst und Schrecken versetzte, war daher wirkungslos, während sich der gleichzeitig gestartete Gegenangriff Heisters als überwältigend erwies, weil die lokalen Kuruzen-Kräfte zerstreut wurden und Károlyi sich nicht in der Lage sah, den transdanubischen Raum mit seinen eigenen transdanubischen Truppen zu verteidigen, und daher den Landesteil kurz darauf verließ. Der Anhang zu dieser Publikation, der frühere Fehler und Ungenauigkeiten in der Literatur korrigiert, enthält einschlägige Berichte aus zwei Wiener Zeitungen derselben Zeit, dem *Wienerischen Diarium* und *Dem Post-täglichen Mercurius*, mit deutschem Originaltext und ungarischer Übersetzung.

Kálmán Mészáros – Csilla Tuza

LES INCURSIONS DU GÉNÉRAL KURUC SÁNDOR KÁROLYI EN AVAL DE VIENNE I.
21–22 mars 1704

(Résumé)

Le général kuruc Sándor Károlyi a mené plusieurs incursions réussies en Basse-Autriche, atteignant à trois reprises les faubourgs de Vienne. L'historiographie militaire hongroise et autrichienne a déjà traité ces actions, mais en reconstituant l'itinéraire du général Károlyi, il est apparu que même les dates et l'itinéraire précis de ces incursions n'ont pu être déterminés de manière satisfaisante en raison du manque de sources détaillées. Par exemple, l'incursion lancée par Károlyi le 21 mars 1704 est avancée d'un jour dans son autobiographie et cette date a été reprise par la littérature plus tard, alors que le rapport du 25 mars de Károlyi destiné au prince François II Rákóczi et les sources viennoises indiquent clairement que l'opération de diversion a eu lieu le Samedi saint et non le Vendredi saint. Károlyi est parti de Kismarton (Eisenstadt) vers Schwechat dans le but d'empêcher une attaque du maréchal Siegbert Heister, généralissime impérial en garnison à Ebenfurt. L'opération réussie (pillage et incendies de Fischa, Schwechat, Zwölfaxing, Mannswörth, Himberg, etc.) s'est toutefois avérée trop tardive, car Heister a lancé une attaque contre le quartier général des Kurucs près du lac Fertő le jour même où Károlyi et la cavalerie sont arrivés en aval de Vienne. Le commandant en chef kuruc, qui est retourné à Nezsider (Neusiedl am See) dans l'après-midi du 22 fut confronté au fait qu'en son absence, l'armée impériale avait chassé l'infanterie kuruc de Kismarton avant de la rattraper et vaincre à Feketeváros (Purbach am Neusiedler See). (Les publications précédentes ont également mal identifié la date de la bataille de Feketeváros, mais les sources récemment examinées révèlent clairement qu'elle a eu lieu le 22 mars et non le 21).

Bien que Károlyi ait tenté de combattre les troupes impériales qui le poursuivaient, le manque de discipline de ses propres troupes et la lenteur de ses poursuivants l'ont amené à battre en retraite. Profitant de ses quelques heures d'avance, il a réussi à atteindre Pápa où les troupes de Heister ne l'ont pas suivi. Le siège de l'église fortifiée de Gálos (Gols) constitue un épisode militaire intéressant de la retraite : après s'être enfuie de Feketeváros, une partie de l'infanterie kuruc s'est réfugiée dans l'église et a tenté de se défendre, mais sans succès. L'action habilement menée par Károlyi, qui a terrifié les environs de Vienne et la ville impériale elle-même fut donc inefficace, tandis que la contre-attaque de Heister, lancée au même moment, s'est avérée écrasante, car les forces kuruc locales étaient dispersées. Károlyi ne se sentant pas en mesure de défendre la Transdanubie avec ses propres troupes issues de l'Est du pays a quitté cette région peu de temps après. L'annexe de cette publication rectifiant les erreurs et les inexactitudes précédentes de la littérature spécialisée contient les rapports pertinents de deux journaux viennois d'époque, le *Wienerisches Diarium* et le *Der Post-tägliche Mercurius* avec le texte original allemand et sa traduction en hongrois.

Калман Месарош – Чилла Туза

НАБЕГИ КУРУЦКОГО ГЕНЕРАЛА ШАНДОРА КАРОЙИ ПОД ВЕНОЙ I. 21–22-ое марта 1704 г.

(Резюме)

Куруцкий генерал Шандор Каройи несколько раз совершал успешные набеги на Нижнюю Австрию, трижды он достиг до самих окраин Вены. Венгерская и австрийская военная историография частично уже обработала эти акции, но при составлении военного путеводителя военначальника Каройи выяснилось, что из-за отсутствия подробных источников точный маршрут и время этих набегов не могут быть удовлетворительно выяснены. Набег Каройи, предпринятый 21-ого марта 1704-ого года, например, появляется в его автобиографии на день раньше, и следующая позднее спецлитература обычно принимает это, хотя сам Каройи в своём докладе князу II. Ференц Ракоци от 25-ого марта и венские источники также однозначно дают понять, что диверсионное военное действие произошло не в Страстную пятницу, а в Великую субботу. Каройи отправился из Кищмартона (Айзенштадт) в Швехат с целью предотвратить нападение маршала Зигберта Хейстера, императорского главнокомандующего, дислоцированного в Эбенфурте. Однако успешно проведенная акция (грабеж и сожжение Фиши, Швехата, Цвельфаксинга, Маннсвёрта, Химберга и т. д.) оказалась запоздалой, так как Хейстер в тот же день предпринял атаку против главного управления куруцов на окраине озера Фертё, когда Каройи выступил с кавалерией под Вену. Куруцкому главнокомандующему, благополучно вернувшемуся во второй половине дня 22-ого в Незидер (Нойзидль-ам-Зее), пришлось столкнуться с тем, что императорская главная армия в его отсутствие вытеснила его из Кишмартона, а затем догнала и разбила пехоту куруцов у Черного города (Пурбах-ам-Нойзидлер-Зее). (Предыдущая спецлитература также ошибочно определяла дату сражения у Чёрного города, из ныне исследуемых источников видно, что оно произошло не 21-ого марта, а 22-ого марта.)

Хотя Каройи пытался принять бой с преследующими его императорскими войсками, но из-за слабой дисциплины своих войск и медлительности преследователей в конце концов решил отступить. Воспользовавшись своим преимуществом в несколько часов, он успешно добрался до Папы, куда команды Хейстера больше уже и не преследовали его. В середине отступления произошел интересный боевой эпизод: осада церковной крепости Гольс (Gols), где укрылась часть куруцкой пехоты, бежавшей из Черного города, и пыталась защититься - безуспешно. Искусно проведенная акция Каройи, терроризировавшая окрестности Вены и сам имперский город, была поэтому нерезультативной, а начатая одновременно контратака Хейстера оказалась подавляющей, поскольку местные военные силы куруцов были рассеяны, а Каройи чувствовал, что он со своими собственными войсками из Задунайского края недостаточен для защиты Задунайского края, поэтому вскоре после этого некоторое время спустья он покинул эту часть страны. Исправления предыдущих ошибок и неточностей в спецлитературе можно прочесть в приложении соответствующие отчеты двух современных венских газет, *Wienerisches Diarium* и *Der Post-tägliche Mercurius,* как на оригинальном немецком языке, так и в венгерском переводе.

Joseph Digl: Vrancsics Pál kapitány portréja, 1748. (Nemzeti portrétár, NPG-78)

RÉFI ATTILA

EGY HUSZÁRPORTRÉ NYOMÁBAN[1]

Vrancsics Pál ezredes élete és katonai pályafutása

Bevezetés

2021 tavaszán egy olasz galériában bukkant fel egy 18. századi, magyarországi huszártisztet ábrázoló festmény. Ezt, a portrén található aláírás szerint, 1748-ban készítette egy Joseph Digl nevű festő, a kép hátsó felén lévő felirat ezen felül annyit közöl, hogy az ábrázolt személy egy bizonyos Vrancsics Pál kapitány.

Örvendetes módon a több mint két és fél évszázados képzőművészeti alkotás, röviddel áruba bocsátását követően, Itáliából a Budapesten található Nemzeti Portrétár gyűjteményébe került. Az egykori huszártiszt arcképének „hazatérése" adta az ösztönzést arra, hogy átvitt értelemben is megpróbáljuk felvázolni a portréját, annál is inkább, mivel az napjainkra a teljes ismeretlenség homályába veszett.

A festményen található, fent említett, meglehetősen kevés információ alapján kezdtük meg kutatásunkat, amelynek során az előzetesen reméltnél jóval több adatot sikerült fellelnünk. Ezeknek köszönhetően egy rendkívül érdekes és mozgalmas 18. századi életút, egy erényekkel és hibákkal egyaránt rendelkező, hús-vér személy alakja bontakozott ki előttünk, akinek bemutatása minden bizonnyal a szélesebb közönség számára is érdekes lehet.

Származás, családi háttér

Vrancsics Pál 1722 és 1725 között született Somogy vármegyében, római katolikus vallású, valószínűsíthetően horvát eredetű katonacsaládban, amely magyar nemesi családok hölgytagjaival kötött előnyös házasságai révén a Dél-Dunántúlon telepedett meg.[2]

[1] Jelen tanulmány elkészítése az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával és az NKFI Hivatal által kibocsátott Támogatói Okirat alapján (száma: FK 137816) valósult meg.
Ezúton is szeretném kifejezni köszönetemet Lenkefi Ferencnek, az Osztrák Hadilevéltár melletti állandó Magyar Kirendeltség munkatársának, valamint Kiss Gábornak, a Hadtörténelmi Levéltár vezetőjének a kutatásomhoz nyújtott segítségükért. Emellett köszönettel tartozom Reicher Péternek is, a Nemzeti Portrétár Alapítvány főtitkárának az ezredes arcképéről készített digitális másolat rendelkezésre bocsátásáért.

[2] Halotti anyakönyvi bejegyzése szerint, 1790-ben bekövetkezett elhunytakor, 68 éves volt, vagyis 1722-ben született. Lásd Somogygeszti római katolikus plébánia anyakönyvei. 2. k. Halotti anyakönyvek, 1788–1853. 237. o. https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-6L93-1T?i=133&cc=1743180&cat=383935 (A letöltés időpontja: 2022. május 20.) A vonatkozó katonai

Apja, Vrancsics István maga is kiváló katona volt, aki a báró Dessewffy István altábornagy tulajdonában álló, utóbb 3. hadrendi számot nyert huszárezredben szolgált. Az 1733 és 1735 között vívott ún. lengyel örökösödési háború idején,[3] 1734. augusztus 14-én, kapitányként a rajnai hadszíntéren küzdve, Grünstadtnál egy francia lovasezred egész poggyászát sikeresen zsákmányul ejtette.[4] Minden bizonnyal vitézségének köszönhető, hogy 1735 végén már alezredessé lépett elő.[5]

Komoly katonai erényeire utal egy jelentős külföldi érdemrenddel történő kitüntetése is. 1735–36 telén, az akkor éppen a baden-durlachi Rötteln uradalomban (ma: Lörrach város településrésze, Németország) szálláson lévő alezredes ugyanis kérelmet nyújtott be Károly Vilmos baden–durlachi őrgrófhoz a Badeni Hűség Rend elnyerése céljából. Kérése támogatásra is lelt, és 1736. április 29-én az őrgróf odaadományozta számára a magas kitüntetést.[6] Vrancsics István ígéretes karrierjét azonban korai halála félbeszakította. Az 1737–39-es osztrák–török háború során ugyanis váratlanul agyvérzést kapott, és 1737. augusztus 23-án Niš városában elhunyt.[7]

Vele kapcsolatban megemlíthető még, hogy mint földbirtokos nemes, a katonáskodás mellett igyekezett a helyi közéletben is részt venni. Így például Tolna vármegyei birtokosként 1725. június 26–27-én ott találni a megjelentek sorában a Simontornyán tartott megyei közgyűlésen is.[8]

E helyütt érdemes szólni arról is, hogy a 3. huszárezred ezredtörténetében szerepel egy bizonyos „Peter de Franczics" is, valószínűsíthetően Vrancsics Péter, akit 1721-ben léptettek elő őrnagyból alezredessé, sőt 1725. augusztus 3-án ezredessé és ezredpa-

---

személyügyi nyilvántartások, az ún. mustrajegyzékek alapján viszont némileg később, 1723–25 körül látta meg a napvilágot. Lásd ML HR 8 1749, 1750 Karton-Nr. 7615; ML HR 10 1777 Karton-Nr. 7727. Meg kell jegyeznünk azt is, hogy a korai mustrajegyzékekben születési helyként Sümeg és Somogy vármegye van feltüntetve, ami így meglehetősen ellentmondásos adat. Nevezett település ugyanis akkoriban Zala vármegye része volt. A tévedés abból fakadhat, hogy a német nyelvű iratokban Somogy és Sümeg gyakran keveredik. Előbbit ugyanis, nyilván a hasonló hangzásból fakadóan, „Sümegher Comitat"-ként tartják számon. A korabeli, sümegi egyházi anyakönyveket átnézve, nem is leltük nyomát Vrancsics esetleges ottani születésének. Így Sümeg mint származási hely kizárható. A későbbi életút ismeretében jóval valószínűbbnek tűnik a somogyi kötődés. A későbbi mustrajegyzékekben már Bogát szerepel születési helyeként. Ez azonban abból következhet, hogy az 1760-as évektől itt volt a lakhelye, de az itteni születés kevéssé valószínű. Sajnos az alsó- és felsőbogáti anyakönyvek ez időből nem állnak rendelkezésre, így az esetleges itteni származást nem tudjuk ellenőrizni. – Ami a családnevet illeti, e tekintetben számos írásmód létezik, az eredeti alak valószínűleg a Vranchich volt. A horvát és szlavón nemesség genealógiája három Vranchich családot is megemlít, de, jelen információink alapján nem bizonyítható, hogy az ezredes ezek valamelyikéből, vagy ezektől független, hasonnevű családból származik-e. Vö. *Bojničić* 1899. 203. o.

3 Bár a háború hadműveletei 1735-ben lezárultak, a hivatalos békekötésre csak 1738-ban került sor.

4 *Amon* 1893. 48. o.

5 Uo. 52. o.

6 *Adler* 2013. 27. o.

7 Uo. és *Amon* 1893. 54. o.

8 *Maul-Link* [é. n.] 229. o.

rancsnokká is kinevezték.[9] Ebben a beosztásban szolgált 1732-ig, más forrás szerint 1735-ig.[10] Véleményünk szerint ő Vrancsics István apja vagy esetleg bátyja lehetett.[11]

Az apját korán elvesztő Vrancsics Pál édesanyja anyai ágon a tekintélyes és vagyonos, főként Somogy és Zala vármegyében jelentős birtokokkal rendelkező tóti Lengyel családból származott, édesanyja ugyanis tóti Lengyel Miklós és Martonfalvay Magdolna lánya, Julianna (Júlia) volt.[12]

Huszártisztként az osztrák örökösödési háborúban

Felnőve, az ifjú Vrancsics, apja példáját követve, maga is katonának állt. Szolgálatát az osztrák örökösödési háború idején, valószínűsíthetően 1743–1744 körül kezdte, miután csatlakozott az akkoriban bodorfalvi Baranyay János[13] altábornagy (1748-tól lovassági tábornok) tulajdonában álló, későbbi 8. számú huszárezredhez.[14]

Sajnos az ezred állományának személyi adatait nyilvántartó, ún. mustra-, illetve revíziós jegyzékek csak az 1748. évtől kezdődően maradtak fenn. Ennek következtében nincs információnk pályakezdésének pontos időpontjára és első rangfokozatára vonatkozóan sem. Szerencsés módon ugyanakkor az Udvari Haditanács iratanyagában sikerült fellelni néhány rá vonatkozó bejegyzést már az 1745. esztendőből, miután Vrancsics ekkoriban több jelentést is küldött a Haditanácsnak. Ezekből a következők derülnek ki: 1745 márciusában már a Baranyay-huszárok kapitánya volt, és Budán, illetve Fejér vármegyében tartózkodott a *remondák* (újonclovak) beszerzésére szolgáló pénzek beszedése céljából[15], 1745 júniusában pedig már azt jelentette, miszerint reméli, hogy nem lesz gondja a toborzással és hamarosan egy újoncokból, illetve remondákból álló szállítmányt tud küldeni.[16]

Az, hogy alig egy vagy két évvel pályakezdésének feltételezett időpontját követően már kapitányi rangot viselt, erősen valószínűsíti, hogy katonai szolgálatát rögtön tisztként kezdte. Ilyen rövid idő alatt, ilyen mérvű előrejutás legénységi állományból indulva ugyanis aligha volt lehetséges, a tiszti utánpótlásban később meghatározóvá váló hadapródi intézmény pedig ekkor még nem létezett. Így kadétként sem kezdhette pályáját.

---

9 *Amon* 1893. 43., 44. o.

10 Lásd uo. 411. o. és *Wrede* 1901. Bd. III/1. 243. o.

11 A rokonságot valószínűsíti Baranyai Béla, egykori Somogy vármegyei főlevéltáros megállapítása is, miszerint „Vrantsits (egy a Frantsitssal […])". Lásd *Baranyai* [1914.] 604. o.

12 Lásd uo. 622. o.; *Kaposi* 1989a. 227., 228. o., valamint *Uő* 1989b. 186., 188. o.

13 Az 1685 és 1766 között élt kiváló tábornokot Schmidt-Brentano, Wrede és Zachar József minden bizonnyal tévesen címezik bárónak (vö.: *Schmidt-Brentano* 2006. 8. o.; *Wrede* 1901. Bd. III/1. 271. o. és *Zachar* 2004. 280. o.), a tulajdonában álló huszárezred mustrajegyzékeiben ugyanis nem tüntetik fel báróként, továbbá Nagy Iván genealógiai munkája sem tud esetleges bárói rangra emeléséről. Vö.: ML HR 8. 1763, 1765, 1766 Karton-Nr. 7619, ill. *Nagy* 1857. 180–181. o.

14 ML HR 8 1749, 1750 Karton-Nr. 7615.

15 HKR Prot. Exped. 1745 Pro Mart et April (Bd. 788.) fol. 798r.

16 HKR Prot. Exped. 1745 Pro May et Jun (Bd. 789.) fol. 1675v.

A tiszti rangban történő szolgálatba lépést valószínűsíti az is, hogy az ezred tulajdonosa, Baranyay tábornok, fiatalabb korában, egészen 1734-ig, amikor is az akkor felállításra kerülő Károlyi-huszárezredbe helyezték, maga is a Dessewffy- (1727-ig Babocsay-) huszároknál szolgált. Ily módon Vrancsics apjának és nagyapjának vagy nagybátyjának tiszttársa volt.[17] Sőt, a két család rokonságban is állt, Vrancsics édesanyjának a testvére, Lengyel Borbála ugyanis a tábornok öccsének, Baranyay Imrének volt a felesége.[18] Előbbiek tükrében nyilvánvaló, hogy szolgálatának megkezdésekor az ifjú Vrancsics nem nélkülözte a kellő támogatást. Így minden bizonnyal nem a véletlen műve, hogy hadi pályafutása a Baranyay-huszároknál vette kezdetét, feltételezésünk szerint legalább kornétási[19] vagy hadnagyi rangban,[20] de az sem kizárható, hogy már rögtön kapitányként.

A Baranyay-huszárokról – amelynek akkoriban gróf Szapáry Péter alezredes volt a parancsnoka – érdemes megemlíteni, hogy a Habsburg-haderő azidőbeli huszárezredei közül ez volt a második legrégebben fennálló. Szervezését 1696 februárjában kezdte meg a neves lovasvezér, mihályi Deák Pál ezredes.[21] A csapattest alapításától kezdve részt vett a török elleni felszabadító háborúban, így ott volt már az 1696. augusztusi hetényi[22] és az 1697. szeptemberi zentai csatában is. 1698-ban reguláris alapokra helyezték.[23] A spanyol örökösödési háború (1701–1714) nagy részében az itáliai harctereken működött, de bizonyította vitézségét a rajnai és a németalföldi hadszíntéren is, ahol részt vett az 1709. szeptember 11-ei malplaquet-i csatában is, amelynek során a Marlborough hercege és Savoyai Eugén vezette szövetséges haderő véres győzelmet aratott a franciák felett. 1716 és 1718 között újra az ősi ellenséggel harcolt a század első osztrák–török háborújában. 1731–1732-ben az ezred két svadronja a Korzikára küldött segítő-hadtestbe volt beosztva. A lengyel örökösödési háború során pedig először a Rajna melletti hadseregbe vezényelték, majd az itáliai hadszíntérre került.[24]

Az ily módon jelentős múlttal bíró csapattest soraiban Vrancsics nagy valószínűséggel már belépését követően kivette részét az osztrák örökösödési háború akkor zajló küzdelmeiből, eltekintve persze a pótlovazással kapcsolatos 1745. évi magyar-

---

17 Lásd *Amon* 1893. 43 o. és *Pizzighelli* 1897. 73. o.

18 Lásd *Nagy* 1857. 180. o. és *Uő* 1860. 91. o. A rokonságból kifolyólag ráadásul több falut is, így például Vrászlón, illetve Buzsákon közösen birtokolt a két család.

19 A kornétás, a legalacsonyabb tiszti rang, a zászlós megnevezése volt a lovasságnál 1759-ig. Ekkor ugyanis helyébe az alhadnagyi rangfokozat lépett, a gyalogságnál ugyanakkor továbbra is megmaradt a zászlósi rang és elnevezés.

20 Ekkoriban még nem létezett külön al- és főhadnagyi rangfokozat.

21 *Wrede* 1901. Bd. III/1. 270. o. Deák utóbb francia fogságba esvén, rövid ideig, 1705–1706 folyamán egy franciaországi huszárezred parancsnoka lett. Hamarosan azonban visszatért a császári szolgálatba, ahol egyúttal generális-főstrázsamesteri kinevezést is nyert. Lásd *Schmidt-Brentano* 2006. 24. o. és *Zachar* 1982. 362. o.

22 A német nyelvű forrásokban „olasch-i" csataként említik, egy napjainkra már elpusztult település nyomán.

23 Österreichs Kriege 27. o. és *Wrede* 1901. Bd. III/1. 270., 272. o.

24 *Berkó* 1926. 84–87. o.

országi elvezénylésétől. Szolgálatba állásának feltételezett idején, 1743-ban, az ezred Bajorországban működött gróf Franz Wilhelm von Hohenembs táborszernagy megfigyelő hadtestének kötelékében, saját tulajdonosa, Baranyay altábornagy hadosztályába beosztva.[25]

Ebben az évben a legjelentősebb hadműveletek, melyekben az ezred részt vett Straubing blokádja, majd a bajorokkal kötött megállapodást követően, a visszavonuló francia csapatok üldözése volt.[26] 1744 folyamán a gróf Batthyány Károly lovassági tábornok vezette csoportosításban, gróf Festetics József altábornagy hadosztályába beosztva az ezred Csehországba vonult. Itt a Baranyay-huszárok részt vettek a Prágát ostromló poroszok elleni harcokban, majd a szeptember 6-án Beraunnál megvívott ütközetben.[27] 1745 első hónapjaiban ismét Bajorországban harcoltak, és ennek során kitüntették magukat az április 4-ei geisenhauseni ütközetben.[28] Majd a Bajorországból a Rajna irányába történő előrenyomulásban is aktívan közreműködtek, és a július 19-ei nordheimi ütközetben (ma: Biblis község része, Németország) ismételten kitűntek.[29]

1746-ban az ezredet az itáliai hadszíntérre vezényelték, ahol az akkoriban altábornagyi rangot viselő gróf Nádasdy Ferenc alárendeltségében harcoltak, többek között a június 16-án Piacenzánál vívott csatában is, amelynek során a császári-királyi csapatok jelentős győzelmet arattak a francia–spanyol haderő felett. A küzdelemben az ezred parancsnoka, Szapáry ezredes is megsebesült.[30] 1747–1748 folyamán jelentősebb hadműveletekben a Baranyay-huszárok már nem vettek részt.[31] 1748 áprilisában pedig a béketárgyalások is megindultak, majd májusban általános fegyverszünet megkötésére került sor.[32] Az ezred így még 1748 nyarán Szlavóniába vonult, ahol Verőce (ma: Virovitica, Horvátország) központtal diszlokálásra került.[33]

Az arckép keletkezése

Az ifjú Vrancsics, a festményen szereplő évszám alapján ekkor, 1748-ban, nyilvánvalóan a békeidőt kihasználva, készíttette el képmását Joseph Digl-lel, minden bizonnyal az ezred szlavóniai állomáshelyén. A barokk portréfestő ugyanis ezen a vidéken, Stájerországban, illetve Horvát-Szlavónországban, valamint a szűkebben vett Magyarország déli területein élt és alkotott. Személye valószínűsíthetően azonos volt

[25] *Amon* 1880.164. o. és *Thürheim* 1866. 191. o.
[26] *Amon* 1880. 165–166. o. és *Thürheim* 1866. 191. o.
[27] *Amon* 1880. 169–170. o. és *Thürheim* 1866. 191. o.
[28] *Berkó* 1926. 87. o. és Österreichs Kriege 44. o.
[29] *Amon* 1880. 172–175., 591. o. és *Berkó* 1926. 87. o.
[30] *Amon* 1880. 178., 182–184. o.; *Berkó* 1926. 87. o.; *Thürheim* 1866. 191–192. o.
[31] Lásd *Amon* 1880. 186–187. o.
[32] Az osztrák örökösödési háború hivatalosan végül az 1748 októberében, az Aachenben megkötött békével zárult le, amely a Habsburg Monarchia részéről október 23-án került aláírásra. Lásd *Amon* 1880. 187. o.
[33] Uo. 1880. 188., 591. o. és *Thürheim* 1866. 192. o.

a stájerországi Radkersburgban (ma: Bad Radkersburg, Ausztria) élő és itt 1765. március 18-án elhunyt Joseph Tigl-el. Munkássága során a portrék mellett templomi oltárképeket is készített, így 1749–50-ben a Mártonhelyen (ma: Martjanci, Szlovénia) található Szent Márton-templom mellékoltárának Nepomuki Szent Jánost, illetve Borromeo Szent Károlyt ábrázoló képeit is ő alkotta meg. 1756-ban pedig a luttenbergi (ma: Ljutomer, Szlovénia) Keresztelő Szent János templom oltárképét készítette el, amely Szent József halálát ábrázolta. Ez azonban sajnos nem maradt fenn.[34] Megőrződött viszont az ősi és előkelő Attems grófi család tagjairól festett hét portréja, amelyek eredetileg a dornaui (ma: Dornava, Szlovénia) kastély falát díszítették, napjainkban pedig különböző szlovén közgyűjteményekben találhatóak.[35]

Digl művészettörténeti szempontból nem volt kiemelkedő jelentőségű és tehetségű alkotó, művei nem emelkedtek felül a kor átlagán.[36] Mindenesetre a Vrancsicsot ábrázoló, szembe néző, félalakos portréja, melyen a kapitány bal kezével kardja markolatát fogja és díszes egyenruhájában büszkén feszít – a háttértől eltekintve – részleteiben is gondosan kidolgozott, történeti forrásként pedig egyenesen felbecsülhetetlen értékű alkotás, hiszen a viszonylag nagyméretű, 67×87 cm-es olajfestmény által mintegy testet ölt a több mint két évszázada élt huszártiszt, aki ily módon szerencsésen kiemelkedik a napjainkra túlnyomórészt arctalanná vált kortársai közül.

Házasság, családalapítás

Vrancsics Pálnak, a Baranyay-huszárok személyügyi nyilvántartásaiban történő első említése is ez időből maradt fenn, mégpedig az 1748. november 20-án, Eszéken összeállított revíziós jegyzék formájában. Ebből megtudjuk, hogy ekkor egy 92 fős kompánia, vagyis korabeli század élén állt mint kapitány. Az iratból az is kiderül továbbá, hogy Vrancsics maga személyesen nem volt jelen a revízió során, hanem felsőbb engedéllyel otthonában tartózkodott.[37] A hosszú háborús évek után nyilván találkozni kívánt családtagjaival, egyúttal birtokainak ügyeit is minden bizonnyal számba vette.

Vagyonos, fiatal nemesként fontos teendői közé tartozott a családalapítás is. 1751 első hónapjaiban meg is házasodott az akkor előírt 2000 forint kaució lefizetése mellett.[38] Választottja tolnai Festetics Katalin, Festetics Kristóf somogyi alispán, septem-

[34] *Ciglenečki* 2006. 375–376. o. és https://hu.wikipedia.org/wiki/Szent_M%C3%A1rton-templom_(M%C3%A1rtonhely (A letöltés időpontja: 2022. május 18.)

[35] Lásd *Ciglenečki* 2006. 375. o.

[36] Uo. 376. o.

[37] Lásd RL HR 8 1748 Karton-Nr. 7615.

[38] Utóbb, 1759-ben, őrnagyi előléptetését követően a kaució összegét visszakapta, miután akkoriban a törzstisztek még mentesültek ennek fizetése alól. HKR 1759 Justizprotokoll Register Juny Nro. 72. (Bd. 927.) fol. 177. – A házasságkötés időpontjára vonatkozóan sajnos csak közvetett információink vannak. Az 1750. december 27-ei mustrajegyzék még nőtlenként tünteti fel, lásd ML HR 8 1750 Karton-Nr. 7615. Az 1751. május 10-ei mustrajegyzékben viszont már nős emberként szerepel. Utóbbiban ugyanakkor az is feljegyzésre került, hogy az Udvari Haditanács

vir[39] és mezőszegedi Szegedy Judit lánya, nem mellesleg Festetics József lovassági tábornok unokahúga volt,[40] akit a családban valószínűsíthetően csak „Katiczának" hívtak.[41] Érdekesség, mely ez esetben is jól kifejezi a személyes kapcsolatok több szálon történő összefonódását, hogy Festetics tábornok korábban szintén együtt szolgált Vrancsics apjával a Dessewffy-huszároknál.[42]

Az ifjú pár első gyermeke, egy lány, Magdaléna Jozefa Katalin, már 1751 decemberében megszületett. Keresztelőjére december 14-én került sor Pécsett. A keresztapa, Vrancsics tiszttársa, a Baranyay-huszárok őrnagya, vagy ahogy ékes magyarsággal akkoriban nevezték főstrázsamestere, az ezred későbbi parancsnoka, Palásthy Ferenc volt.[43] Utóbbi mindössze néhány évvel volt idősebb Vrancsicsnál, miután az ezred nyilvántartásai alapján 1720 körül született.[44]

Vrancsicsnak hamarosan újabb gyermeke is született, mivel az 1753. május 12-ei mustrajegyzékben már két gyermek apjaként szerepel.[45] Végül, 1756 és 1758 között a gyermekeinek száma háromra nőtt.[46]

A hétéves háború, előlépés törzstisztté

Mindeközben, 1756-ban, újabb nagy, nemzetközi összecsapás vette kezdetét, amely utóbb a hétéves háború nevet kapta. A küzdelmet áprilisban a britek és a franciák közötti ellenségeskedés vezette be, majd amikor augusztusban a poroszok benyomultak Szászországba, a császári-királyi haderő is táborba szállt, szeptemberben pedig megindult II. Frigyes csapatai ellen.[47]

A kibontakozó hadműveletekben a Baranyay-huszárok kisebb-nagyobb egységei már a kezdetektől részt vettek. A szokásos kisháborús harccselekményeken túl, mint

engedélyével a mustra időpontjában Magyarországon volt szabadságon. Távolléte nyilvánvalóan összefüggött az akkoriban lezajlott házasságkötésével. Lásd ML HR 8 1751 Karton-Nr. 7616.

39 A Hétszemélyes tábla hétszemélynöknek is hívott bírája.

40 *Nagy* 1858. 163. o. és http://w.genealogy.euweb.cz/hung/festet1.html (A letöltés időpontja 2022. május 1.)

41 Legalábbis apja, Festetics Kristóf végrendelete erre enged következtetni. Lásd *Komáromy* 2006. 568. o.

42 Festetics 1734-től őrnagy, majd alezredes, 1735 áprilisától pedig 1739-ig fenti ezred parancsnoka volt. Lásd *Amon* 1893. 49–50., 57. o. Vrancsics István, mint láttuk, ekkoriban szintén őrnagy, majd 1737-es haláláig alezredes volt ugyanitt.

43 Pécs-Belvárosi Római katolikus plébánia, Pécsi egyházmegye, születési anyakönyvek. 2. k. 220. o. https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9Q97-YSY6-8KM?i=542&cc=1743180&personaUrl=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AX8H7-X8N (A letöltés időpontja: 2022. április 20.)

44 Lásd ML HR 8 1751 Karton-Nr. 7616.

45 Lásd ML HR 8 1753 Karton-Nr. 7617.

46 Az 1755. november 29-ei mustrajegyzékben ugyanis továbbra is csak két gyermeke szerepelt. A következő fennmaradt mustrajegyzékben, amelyiket az 1759. január 31-én megejtett mustra alapján állítottak össze, viszont már három gyerek apjaként tartották nyilván. Lásd ML HR 8 1755 Karton-Nr. 7617 és ML HR 8 1759 Karton-Nr. 7618.

47 *Amon* 1880. 190–191. o. és https://de.wikipedia.org/wiki/Siebenj%C3%A4hriger_Krieg (A letöltés időpontja: 2022. május 1.)

a felderítés, portyázás, zsákmányszerzés vagy előőrsszolgálat, a jelentősebb összecsapásokban is vitézül helytálltak, így 1756. október 1-jén a lobositzi (ma: Lovosice, Csehország), majd az 1757. május 6-ai prágai csatában is.[48] 1757. június 18-án pedig ott harcoltak a nevezetes kolíni csatában is, méghozzá a császári-királyi erők jobbszárnyán, gróf fogarasi Nádasdy Ferenc lovassági tábornok hadtestének Hadik András altábornagy vezette hadosztályában, a gróf Pálffy Rudolf vezérőrnagy parancsnoksága alatt álló dandárban, amelyet a Baranyay-huszárok mellett az Esterházy- és a Nádor-huszárezredek képeztek.[49] A csatában az egész ezred, így Vrancsics és kompániája is jelen volt, sőt a június havi állománykimutatás alapján a század egyik közhuszára el is esett, egy másik pedig a lovával együtt fogságba került.[50]

Szintén Hadik vezetése alatt az ezred zöme 1757 októberében részt vett a huszárgenerális elhíresült berlini portyájában is. Miután azonban az altábornagy már a vállalkozást megelőzően kikülönített az Elba megfigyelésére 1000 horvát gyalogos mellett 300 huszárt is,[51] majd a felvonulás során még további biztosítási célú kikülönítésekre is sor került, így nem tudhatjuk biztosan, hogy Vrancsics maga ténylegesen járt-e a porosz fővárosban. Mindenesetre a rendelkezésre álló források nem említik Vrancsics nevét a nagyhírű vállalkozás kapcsán.

1758 folyamán a kisebb-nagyobb portyázások mellett a Baranyai-huszárok derekasan kivették a részüket az október 17-én Chemnitznél, a november 12-én Torgaunál, illetve a november 15-én Eilenburgnál[52] lezajlott ütközetek megvívásából is.[53] Sajnos Vrancsics ezekben játszott szerepéről sem állnak közelebbi adatok a rendelkezésünkre.

Ennek ellenére bizonyos, hogy az elhúzódó háborúskodás során több ízben is kitüntette magát, legalábbis erre utal az a tény, hogy esetleges előléptetése már 1758 nyarán felmerült. A Nádor-, vagy másként jászkunnak is nevezett huszárezredben ugyanis ekkoriban az őrnagyi hely megüresedése volt várható, amelynek betöltése kapcsán Vrancsics neve is komolyan szóba került. Esetleges kinevezése azonban a Nádor-huszárok alezredesének, az ezredet Orczy Lőrinc ezredparancsnok rendszeres távolléte következtében ténylegesen irányító Török Andrásnak a heves ellenállását váltotta ki. Utóbbi állítása szerint ugyanis Vrancsics korábban dehonesztáló megjegyzéseket tett az újsütetű huszárezredre.[54] Az alakulatot ugyanis csak az ellenségeskedések megin-

[48] *Amon* 1880. 192–194., 198–201., 592. o. és *Berkó* 1926. 87. o.
[49] *Amon* 1880. 204., 592. o.
[50] ST HR 8 1757 Karton-Nr. 7637. és *Amon* 1880. 592. o.
[51] *Markó* 1941. 49. o. Arról sajnos nincs információ, hogy ezeket a Hadik alárendeltségében álló Hadik-, Baranyay-, illetve Nádor-huszárezred melyikéből különítették ki.
[52] A szakirodalom többsége a fenti összecsapás helyét tévesen Eulenburgnak nevezi.
[53] *Amon* 1880. 218–220. o. és *Thürheim* 1866. 193. o.
[54] *Fazekas* 2006. 146. o.

dulásakor, 1756-ban állították fel, ráadásul nem is állandó ezredként, hanem eredetileg csak a háború időtartamára szólóan.[55]

Előbbiek kapcsán meg kell jegyeznünk, hogy Török alezredes információja Vrancsics ilyetén jellegű megnyilvánulásáról másodkézből való, ezzel kapcsolatban ugyanis az ezrede egyik tisztje, Bagossy Sándor zászlós tájékoztatta őt levélben és szóban is. Török minderről konkrétan így írt Orczy Lőrincnek 1758. június 9-én Kamnitzból (ma: Kamenice, Csehország) küldött levelében: „ime accludálom[56] Bagossÿ zászlós úr Levelét melybül N[a]g[ysága]d méltóztassék informáltatni, de szóval énnékem többeket mondott és vádolta Vrancsics kapitány úrt, mert azt mondgya, hog[y] még aztat is szidta az ki meggondolta, hog[y] ezen ponyva[57] had fől álléttassék, kin öszve mocskolták[58] Fodor Had[na]g[y] Úr[ral][59] magokat […] itt értóztató beszédek vannak e felűl,[60] sőtt hog[y] engemet is szidott volna, én az Jámbornak soha nem vétettem, ezért N[a]g[ysága]dat, mint N[emes] R[e]gim[en]t Comend[ánst][61] alázatossan kérem […] méltóztassék […] ezen dolgot meg examináltatni,[62] mert a[nnyi]bb[an] nem hagyhattjuk […] hogy mér edgy kapitány edgy N[emes] R[e]g[imen]tet gyalázni, úgy hallom Bagossÿ Úrtól hog[y] Csanádi kapitány[63] úrral hassonló mocskos villongásban voltak, ezekkel hogy lehessen szolgálni, méltóztassék N[agysá]g[o]d ítéletet tenni."[64] Majd június 15-én „Vrancsics kapitány úr dolgát" ismételten megemlíti Orczynak, hogy „valami suscus[65] rajtunk ne maradgyon".[66]

Török alezredes tehát mintegy személyes sérelemként fogta fel Vrancsics Nádor-huszárokról tett kijelentéseit, és minden követ megmozgatott, nehogy utóbbi őrnagyi kinevezést nyerjen az ő ezredébe. Ezt érzékelteti, hogy az Orczynak írt levelei közül

---

55 Végül azonban a hétéves háború lezárásakor, 1763-ban, mégsem oszlatták fel, hanem átvették a reguláris alakulatok sorába. 1765-ben, Batthyány Lajos nádor halálát követően pedig ezredtulajdonost is kapott, méghozzá a korábbi parancsnok, az ekkorra már vezérőrnaggyá előlépett Török András személyében. Így ettől kezdve Török-ezrednek hívták egészen 1775-ös megszüntetéséig. Látható tehát, hogy ez az alakulat nem azonos az 1800-ban alapított, 1802-től 12-es hadrendi számot viselő, nagyhírű Nádor-huszárezreddel. Lásd *Wrede* 1901. Bd. III/2. 725. o.

56 Csatol, mellékel.

57 Értéktelen.

58 Itt: szóváltásba keveredtek, szidalmazták egymást.

59 Fodor Jakabról a Nádor-huszárok alezredesi, akkoriban Török András tulajdonában álló kompániájának hadnagyáról van szó. Egyébként ugyanebben a században szolgált Bagossy zászlós is. Lásd ST HR Török, FML 1758 Karton-Nr. 11.706.

60 Ezzel kapcsolatosan.

61 Ezredparancsnok.

62 Megvizsgáltatni.

63 A prominens hajdúsági család, a Csanádyak két tagja, Ferenc és Sámuel egyaránt kapitányként szolgált ez időben a Nádor-huszároknál. Így nem megállapítható, hogy kettejük közül vajon melyikre gondolt Török alezredes.

64 Török András Orczynak. Kamnitz, 1758. június 9. [1–2. o.] MNL OL Militaria Laurentii Orczy 1. d., 78. altétel.

65 Itt: rágalom, sérelem.

66 Török András Orczynak. Kamnitz, 1758. június 15. [2. o.] MNL OL Militaria Laurentii Orczy 1. d., 78. altétel. Idézi *Fazekas* 2006. 147. o.

négyben is szóba hozta Vrancsics ügyét, és több befolyásos személynek, így magának gróf Batthyány Lajos nádornak is írt az esetről, amint az az Orczyhoz írt június 28-ai leveléből kiderül: „Én valamint itt beszélgettünk, írtam M[éltóságos] Palat[inusnak],[67] és Koller Úr[nak], az Agensnek[68] is holnapi postával írok, minthogy eő jelenti hog[y] Vrancsics mellett iparkodnak, hog[y] Majork[ént] ide transzferáltassék,[69] én mind M[éltóságos] Palat[inusnak] ug[y] Koller Ú[rnak] is meg írom Casusát[70], hog[y] dicsérte meg az N[emes] R[e]g[imen]tet, ezzel ugyan soha meg nem egyeznénk. Eppen ezen Sz[ent] órában hogy ezt írám[,] veszem Pajtás[71] úr Levelét Prágábul s mivel ugy is staffetát[72] kölletik[73] az Nagy Armadához[74] küldenem[,] ujra minden kigondolhatott ell követek…”.[75] Török igyekezete nyilván abból is fakadt, hogy ekkorra már ténylegesen be is állt az üresedés a Nádor-huszárezred őrnagyi posztján. Június második felében ugyanis magát Törököt másodezredessé,[76] Pletrich János addigi őrnagyot pedig június 28-án alezredessé léptették elő.[77] Az üggyel kapcsolatos utolsó levelét július 8-án írta Orczynak, ekkor már csak röviden tért ki Vrancsicsra, mivel úgy tűnik, hogy immár felettébb bizakodó a kapitányt ellehetetlenítő buzgólkodásának sikerében, és valószínűleg nem tart szükségesnek további ez irányú lépéseket: „Én ugyan cathegor[ice][78] meg írtam Vrancsics úr dolgát eő Ex[cellenciá]j[ána]k,[79] nem is hiszem, hog[y] illyes emberrel bűntessenek bennünket.”[80]

---

67 A nádornak, vagyis Batthyány Lajosnak.

68 Valamennyi császári-királyi ezrednek – így a huszárezredeknek is – volt egy bécsi székhelyű hivatalnoka, ún. ágense, aki az adott alakulat és a tisztikar képviseletét biztosította a birodalmi fővárosban az udvar és a kormányszervek felé. Fazekas Zoltán a Nádor-huszárok fenti ágensét minden bizonnyal tévesen azonosítja nagymányai Koller Ferenc udvari tanácsossal. Vö. *Fazekas* 2006. 147. o.

69 Helyeztessék.

70 Eset.

71 Itt: hasonló rangban szolgáló katonatárs, bajtárs. Ez esetben konkrétan Orczy Lőrinc.

72 Futár, küldönc.

73 Kell.

74 Valószínű a fősereg táborkarára gondol.

75 Török András Orczynak. Kamnitz, 1758. június 28. [1. o.] MNL OL Militaria Laurentii Orczy 1. d., 78. altétel.

76 A Nádor-huszárezred állományának 1758. évi júniusi havi kimutatásai sajnos hiányoznak, így Török előléptetésének pontos dátuma ezekből nem megállapítható, a májusi és júliusi kimutatásokból viszont kiderül, hogy májusban még alezredes, júliusban pedig már másodezredes volt. Lásd ST HR Török, FML 1758 Karton-Nr. 11.706. A kinevezés némileg pontosabb datálásában Török Orczyhoz írt levelei segítenek. Június 15-ei levelében ugyanis még alezredesnek (oleud. [sic!]), a június 28-án írottban viszont már ezredesnek (obr.) címezte magát. Lásd Török András Orczynak. Kamnitz, 1758. június 15. [2. o.] és Kamnitz, 1758. június 28. [3. o.] MNL OL Militaria Laurentii Orczy 1. d., 78. altétel. Az Udvari Haditanács ugyanakkor már május 27-én levélben értesítette a nádort Török ezredesi kinevezéséről. *Illéssy* 1897. 604. o. Ez azonban, nyilván adminisztratív okokból, csak pár héttel később hatályosult.

77 Lásd ST HR Török, FML 1758 Karton-Nr. 11.706.

78 Határozottan, kategorikusan.

79 Valószínűsíthetően Batthyány nádorról van szó.

80 Török András Orczynak. Kamnitz, 1758. július 8. [1. o.] MNL OL Militaria Laurentii Orczy 1. d., 78. altétel.

Török tényleg el is érte végül a célját, mivel 1758. augusztus 1-jén a Nádor-huszárok őrnagyává, az általa is támogatott, gróf Gvadányi Józsefet, a későbbi tábornokot és neves író-költőt nevezték ki, aki addig egyébként, Vrancsics tiszttársaként, maga is a Baranyay-huszároknál szolgált.[81]

Az eset kapcsán némi képet kapunk a természetszerűleg a hadsereg tisztikarában is előforduló személyi ellentétekről, amelyek adott esetben súlyosan befolyásolhatták a tisztek karrierjét is. A kis közjátékból kitűnik továbbá az egyes huszárezredek, illetve tisztjeik közötti rivalizálás is. A régi és az újabb ezredek között nyilvánvalóan jelentős presztízskülönbség állt fenn, amit persze utóbbiak tisztjei, mint például a becsvágyó Török András nehezen viseltek.

Vrancsics védelmében meg kell jegyeznünk viszont, hogy a Nádor-huszárokat illető, erősen kritikus hangvételű megnyilvánulása, bár a bajtársiasságot kétségtelenül nélkülöző gesztusnak tekinthető, nem volt teljességgel alaptalan. A jászok, kunok és a hajdúk ezrede, amelynek szervezése 1756 októberében vette kezdetét, és majd csak 1757 tavaszán vonult a csehországi hadszíntérre, működésének első éveiben ugyanis rendre súlyos veszteségeket szenvedett.[82] Ezek nem is annyira az elesettek, sokkal inkább a fogságba jutók és a szolgálatra alkalmatlanná válók nagy számából fakadt. Jellemző, hogy az ezredből, alkalmazásuk első esztendeje, 1757 folyamán 427 fő esett fogságba.[83] Bár szolgálatteljesítésre alkalmatlanná ekkor még csak nyolc fő vált, a második év során már 83 főt kellett hazabocsátani, mivel nem bírták a katonáskodás fáradalmait, továbbá ebben az évben is fogságba esett 371 fő.[84]

Kezdetben tehát az ezred nyilvánvalóan nem rendelkezett olyan harcértékkel, mint a Baranyay-huszárok, akkor már hat évtizede fennálló, számtalan háborút végigküzdő, kipróbált csapatteste. 1758. április 21-én a nádornak írt levelében, egyes huszárai fogságba esése, illetve feladatuk nem megfelelő ellátása kapcsán, még Török is szégyenkezve kénytelen elismerni, hogy „…most tetszik ki, mit tészen az, a midőn a főtiszt és altiszt tudatlan és minden szigorral kötelességében nem oktatja és ahhoz keményen nem fogja az embert; eddig könnyebb volt más regimentekkel keverve szolgálni, de most magánosan lévén, tetszik ki, mit tudunk s mint viseljük magunkat."[85] Problémát okozott az is, hogy az ezred tagjaitól, rangfokozattól függetlenül, nem állt távol az időnkénti túlzott alkoholfogyasztás sem.[86] Továbbá az sem emelte az ezred fényét

[81] Lásd ST HR Török, FML 1758 Karton-Nr. 11.706. Török András Gvadányi kinevezéséhez való pozitív viszonyulására lásd Török András Orczynak. Kamnitz, 1758. július 15. [3. o.] MNL OL Militaria Laurentii Orczy 1. d., 78. altétel.

[82] *Botka* 2010. 33. o.

[83] *Illéssy* 1897. 610. o.

[84] *Botka* 2010. 41. o.; *Fazekas* 2006. 140–141. o.; *Illéssy* 1897. 610. o.

[85] Idézi *Illéssy* 1897. 604. o.

[86] Lásd *Fazekas* 2006. 137., 139. o.

és harckészségét, hogy utánpótlásul küldött újoncai esetenként rongyosan és tetvesen érkeztek be a hadszíntéren lévő egységhez.[87]

A Nádor-huszároknak ily módon, ellátásuk, felszerelésük és fegyelmük javításán túl, némi időre és tapasztalatszerzésre volt szükségük, hogy kellően ütőképes alakulattá váljanak. Ez, részben Török András elkötelezett fáradozásának köszönhetően, hamarosan sikerült is, 1759-ben ugyanis már számos alkalommal kitüntették magukat. Sőt, maga Török, főként az általa vezetett portyázások és előőrsi csatározások révén ebben az évben oly eredményesen működött, hogy utóbb, 1760. január 23-án, elnyerte a Habsburg Monarchia legmagasabb katonai kitüntetése, a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjét is.[88] Ehhez azonban hozzá kell tenni, hogy az ezredes – huszárai többségétől eltérően – ekkor már több, mint másfél évtizedes katonai múlttal bírt.

A Nádor-huszárok kétségtelen és folyamatos fejlődését egyértelműen jelzi az is, hogy a legeredményesebbé a háború utolsó hadjárati évére, 1762-re váltak. Ekkor már szinte brillíroztak, és fényes haditettek sorát hajtották végre.[89]

Vrancsicshoz visszatérve, sajnos nem ismerjük a valós szituációt és kontextust, vagyis azt, hogy mikor, milyen helyzetben és vajon miért fakadhatott ki a Nádor-huszárok kapcsán. Ily módon aligha alkothatunk az eset kapcsán reális képet. Azt az előbb említett, Török által Batthyány Lajosnak írt levélben is láthattuk, hogy a Nádor-huszárok eleinte más, tapasztaltabb ezredekkel együtt kerültek alkalmazásra. Így a Baranyay-huszárokkal is számtalanszor harcoltak együtt, például a kolíni csatában ugyanazon dandár, a berlini portya során pedig ugyanazon hadosztály kötelékében.[90] Vrancsicsnak ily módon nyilván kellő rálátása volt a Nádor-huszárok teljesítményére és valós értékére vonatkozóan, melyek 1757–58 folyamán, a fentiekben taglaltak tükrében, még aligha voltak a császári-királyi hadsereg állandó huszárezredeihez mérhetőek. Sőt, adott esetben, közös akcióik során, tapasztalatlanságuk és fegyelmezetlenségük révén, akár harcedzettebb bajtársaik dolgát is jelentősen megnehezíthették. Sajnos azt, hogy esetlegesen egy ilyen alkalom kapcsán ragadtatta-e el magát a kapitány, vagy tényleg puszta fennhéjázásból fakadtak a megjegyzései, feltéve hogy azok valóban olyan formában hangzottak el egyáltalán, mint Török írta, már aligha fogjuk megtudni.

Vrancsics mindenesetre nagy népszerűségre bizonyosan nem tett szert a Nádor-huszárok körében. Az is elég valószínű, hogy Török ellene irányuló tevékenységéről is értesült a nyilvánvalóan meglévő, sok közös ismerős révén.

Nem tudhatjuk biztosan, de feltételezhető, hogy az erőteljes lejárató kampány ellensúlyozása céljából, illetve őrnagyi kinevezésének meghiúsulása következtében döntött úgy, hogy maga is megpróbálja latba vetni a befolyását, miután ez a kellemetlen ügy komoly törést okozhatott volna a karrierjében. Ezt megakadályozandó, nem máshoz, mint

[87] *Fazekas* 2006. 138–139. o.
[88] *Wurzbach* 1882. 250–251. o.
[89] Lásd *Illéssy* 1897. 611. o.
[90] *Amon* 1880. 204. o. és *Markó* 1941. 48. o.

az akkoriban lovassági tábornoki rangban szolgáló, és már kellő tekintéllyel és befolyással rendelkező Hadik Andráshoz fordult, hogy támogassa őt az őrnagyi rang elnyerésében.[91] A Baranyay-huszárok ugyanis, mint részben az eddigiekből is kitűnt, sokszor voltak Hadik alárendeltségbe helyezve, aki így nyilván Vrancsicsot is jól ismerte.

A hírneves tábornok a kapitány kérésének eleget téve, 1758. október 1-jén Frauensteinből, egyenesen, az akkoriban a birodalom legbefolyásosabb katonai vezetőjének számító, gróf Leopold Daun tábornagynak írt levelet Vrancsics érdekében. Ebben elismerően szólt a kapitányról, és kiemelte, hogy már 15 éve, magát mindenkor kellőképp kitüntetve szolgál a Baranyay-huszároknál, továbbá viselkedéséről is csak tisztelettel lehet szólni. A maga részéről így Vrancsics kérését, előléptetésére vonatkozóan, támogatólag Daun magas jóindulatába ajánlotta.[92] Nyilván Hadik közbenjárása is jelentősen hozzájárult, hogy az előléptetés nem váratott magára sokáig. 1759. május 24-én ugyanis Vrancsics a saját ezredében nyerte el az őrnagyi, vagyis főstrázsamesteri kinevezést, miután Farkas József addigi őrnagy alezredessé lépett elő.[93]

Ezt megelőzően azonban egy ideig fogságban is volt, az 1759. január 31-ei keltezésű mustrajegyzék ugyanis hadifogságban lévőként tartotta számon. Sajnos sem fogságba esésének, sem szabadulásának pontos időpontját nem ismerjük. Valószínűsíthetően 1758-ban vagy 1759 elején kerülhetett az ellenség kezébe, és minden bizonnyal már 1759. január végén szabadon is bocsátották, mivel a harcoló felek ekkor kölcsönösen kicserélték a foglyaikat.[94] Ahhoz azonban, hogy ezt követően az ezredéhez beérkezzen, nyilvánvalóan még némi időre volt szüksége. 1759 májusi előléptetésének idejére azonban már biztosan újra a Baranyay-huszárok kötelékében volt.

Előbbiek következtében azt sem tudhatjuk, hogy vajon az 1759. május 8-án Aschnál (ma: Aš, Csehország) lezajlott győztes ütközetben, melyben az ezred vitézül küzdött, Vrancsics ott volt-e.[95] Az 1760. év küzdelmeiből azonban már egyértelműen kivette a részét, és kétséget kizáróan bizonyította, hogy érdemes volt az előléptetésre. 1760 áprilisában ugyanis az Érchegységben és a Vogtland[96] határvidékén folytatott szüntelen porosz portyázások következtében báró Wenzel Matthias von Kleefeld altábornagy vezetése alatt egy különítményt állítottak össze gyalogosokból, dragonyosokból és a Baranyay-huszárok néhány alegységéből, mely utóbbiak élén Vrancsics állt.[97]

Kleefeld, csapataival április 8-án este Zwickauba érkezett, ahol hírül vette, hogy egy jelentős porosz portyázó kötelék Niedermülsen faluba vetette be magát. Erre

[91] Lásd HL VII. Personalia. Gróf futaki Hadik András tábornagy és családja iratai, 1759/X-205. (A jelzet 1759-es dátuma hibás!)
[92] Uo.
[93] *Amon* 1880. 228. o. és ML HR 8 1760 Karton-Nr. 7618.
[94] Lásd *Amon* 1880. 222. o.
[95] *Amon* 1880. 223–224., 592. o. és *Berkó* 1926. 87. o.
[96] Vogtland: Bajorország, Thüringia, Szászország és Csehország határvidékén található történelmi régió.
[97] *Amon* 1880. 231. o.

a tábornok a különítményével, éjszakai menetet végrehajtva, elvonult a nevezett település irányába. A poroszok azonban értesültek a hadmozdulatról, és a faluból kivonulva, a Niedermülsen és Wernsdorf közötti magaslatokon kedvező pozíciót elfoglalva várták a császári-királyi erőket. Így, amint Kleefeld csapatai, köztük a Baranyay-huszárok megkezdték előrenyomulásukat, a porosz lövegek rögtön tüzelni kezdtek. Vrancsics erre ezrede két svadronjával támadást indított a magaslatok irányába, és az ellenséges balszárnyat vissza is vetette. Közben a különítmény dragonyosai sikeresen megkerülték az ellenséget, majd annak hátába kerülvén a császári-királyi lovasság nagy vérfürdőt rendezett a poroszok között. Akiket nem vágtak le, azokat foglyul ejtették vagy menekülésre kényszerítették. Kleefeld tábornok a jelentésében kiemelte, hogy Vrancsics főstrázsamester különösen kitűnt az akció során, és vitézségéről, valamint ügyességéről egyaránt tanúbizonyságot tett.[98]

1760 augusztusának végén a császári-királyi erők több portyázó különítményt is kiküldtek az ellenség nyugtalanítására. Ezek egyikét Vrancsics vezette, aki sikeres működése révén, egységével több foglyot is ejtett.[99]

1760 végén, 1761 elején viszont maga is újra porosz fogságba esett, ahonnan úgymond becsületszóra elengedték.[100] Ez akkoriban a tisztek esetében alkalmazott hadifogság megszűnésének egyik módja volt, részben a költségek csökkentésének céljából. A hivatalos közjogi aktusnak minősülő eljárás lényege az volt, hogy a becsületszóra elbocsátott személy az adott háború időtartama alatt az őt elbocsátó állam ellen már nem harcolt, kivéve a későbbi esetleges kicserélés vagy kincstári kiváltás esetét, amikor az illető már nem a becsületszó, hanem a kicserélés, illetve a kiváltás alapján minősült szabadnak. Az adott szavát megszegőt, ismételt elfogatása esetén az ellenfél haditörvényszéke halálra ítélhette.[101]

Előbbiek következtében Vrancsics sem harcolhatott fogságból való elbocsátását követően, így hazament és otthonában tartózkodott. A források hiányos volta miatt sajnos ezúttal sem tudjuk, hogy pontosan mikor bocsátották el, csupán annyi információ áll a rendelkezésünkre az 1761. évi állománytáblázatokból, hogy 1761 novemberében már Magyarországon volt, a hivatalos megfogalmazás szerint „szolgálatának akadályoztatása miatt létszámfeletti állományba helyezve".[102] 1762. március 3-án azonban a kincstár révén ténylegesen is kiváltásra került. Ily módon ismét hadba szállhatott, minek következtében 1762. június 14-én újra bevonult ezredéhez.[103]

Vrancsics fogságba esésével, illetve szabadulásával minden bizonnyal összefügg az alábbi eset is. A Somogy megyei kisközség, Andocs, búcsújáróhellyé vált temp-

[98] *Amon* 1880. 231–232. o.
[99] Uo. 234. o.
[100] ST HR 8 1761 Karton-Nr. 7637.
[101] Pallas 488–489. o.
[102] *Amon* 1880. 231. o.
[103] ST HR 8 1762 Karton-Nr. 7637.

lomának inventárumában található egy bejegyzés, miszerint az itt lévő Szűz Mária kegyszobor számára, pontosan az előbbi történések idején, 1761-ben, Vrancsics felesége, Festetics Katalin egy ruhát adományozott, valószínűsíthetően hálaajándékként.[104] A szerető hitves talán férje szabadulásáért fejezte ki ily módon a köszönetét, vagy még annak fogsága idején próbálta ekképpen a Szűzanya közbenjárását kérni.

1762-ben Vrancsics, miután visszatért ezredéhez, részt vett a döntő csatára készülő császári-királyi haderő szászországi előrenyomulásában, illetve az ennek során október 14–15-én megvívott freibergi csatában is, amelyre a következőképp került sor. Október 14-ére virradóan a császári-királyi fősereg a Zethau és Helbigsdorf (ma mindkettő Mulda település része, Németország) közötti magaslatokon foglalt állást. Ezt követően pedig Kleefeld vezérőrnagy kapott parancsot, hogy az általa vezetett összfegyvernemi kötelékkel, Helbigsdorfon keresztül nyomuljon a Rathswald nevű erdő irányába, majd az ott felállított porosz hadtest ellen hajtson végre támadást és vegye birtokba az erdőt. Kleefeld alárendeltségébe tartozott 300 Baranyay-huszár is, élükön Vrancsiccsal. A köteléknek, bár az előrenyomulást szűk mélyutakon kellett végrehajtani, ráadásul szakadó esőben, ami az utakat még nehezebben járhatóvá tette, mégis sikerült a poroszokat kemény küzdelemben az erdőből kiszorítani. Utóbbiak támogatására azonban ezt követően jelentős erősítés vonult fel, így végül visszavonulásra kényszerítették a császári-királyi csapatokat és újólag birtokba vették az erdőt. A küzdelemben Vrancsics és öt huszárja is megsebesült.[105]

Élete és karrierje a békeidőben

Több megpróbáltatás a hétéves háborúban már nem várt rá, miután 1762. november 24-én fegyverszünetre került sor a poroszokkal, majd az év végén kezdetüket vették a béketárgyalások is. 1763. február 15-én a Hubertusburgban aláírt békeszerződés révén pedig hivatalosan is lezárult a hét évig tartó küzdelemsorozat.[106] A Baranyay-huszárok ezrede, mely jelentős veszteségeket szenvedett a háborúskodás során, 1763 májusában vonult el Gabel (ma: Jablonne v Podještědi, Csehország) központú békeállomásaira, melyekben a következő 15 évet töltötte.[107]

A hosszú békeidőszak ellenére Vrancsics karrierje tovább ívelt felfelé. 1768. november 1-jén ugyanis létszámfeletti alezredessé lépett elő a Baranyay halála miatt 1766-tól immár Nauendorf-huszárezrednek hívott alakulatánál. Ekkoriban szabadságot vett ki,

[104] *Knapp* 2019. 30. o.
[105] *Amon* 1880. 244–245. o.
[106] Uo. 246. o.
[107] Uo. 247. o.

és Magyarországra utazott.[108] 1769-ben tartósan Bécsbe vezényelték udvari szolgálatra, majd elvezénylését a következő évben is fenntartották.[109]

1771. január 1-jén, az akkor gróf Bethlen Ádám József generális-főstrázsamester (vezérőrnagy) tulajdonában állt, későbbi 10. számú huszárezredbe helyezték át megbízott ezredparancsnokként, de továbbra is alezredesi rangban. Hamarosan viszont – 1773. május 1-jén – ezredessé, akkori megnevezéssel óbesterré, egyúttal hivatalosan is ezredparancsnokká lépett elő.[110] Bethlen tábornok halála következtében ugyanekkor az ezred is új tulajdonost kapott báró Barco Vince vezérőrnagy[111] személyében.[112] Mindeközben, 1772 folyamán, az addig Erdélyben, Dés központtal diszlokált ezredet áthelyezték a Lengyelország első felosztása révén a Habsburg Monarchia fennhatósága alá került Galíciába. 1775 áprilisában pedig az alakulatot az akkoriban megszerzett Bukovinába vezényelték, ahol az ezred törzsét, így Vrancsicsot is Csernovicba (ma: Csernyivci, Ukrajna) helyezték.[113]

Ez idő alatt ugyanakkor Vrancsics magánélete, szemben sikeres pályafutásával, meglehetősen rosszul alakult, mivel súlyos tragédiák érték. Egymás után elvesztette ugyanis valamennyi gyermekét. Mint korábban említettük, összesen három gyermeke született, akik közül a katonai személyügyi nyilvántartások alapján 1765-ben még mindegyik élt. 1767-ben azonban már csupán kettő, 1771-ben pedig már csak egy gyermeke, egy fiú volt életben.[114] 1778 elején azonban őt is elragadta a halál, amint arról az ezredes összetört szívű, gyászoló hitvese, Vrancsics Katalin szomorúan beszámol bátyjának, gróf Festetics Pálnak az 1778. február 12-én írt francia nyelvű levelében: „Helas avec quel parole puis je vous decrire l'amertume de mon ame, Mon cher fils, mon unique fils est mort."[115] Sajnos az irományból, a vigasztalhatatlan édesanya keserves siránkozásán túl, érdemi részleteket nem tudunk meg sem a fiáról, sem halálának körülményeiről.

Ily módon a Vrancsics házaspár szomorú története is jól példázza azt a sajnálatos tényt, miszerint a korszakban a gyermekek jelentős része nem érte meg a felnőttkort.

A bajor örökösödési háború és a Wesellényi-affér

Az ezredesnek ráadásul, a számára rendkívül tragikus 1778-as esztendőben, másfél évtizednyi béke után, ismét hadba kellett vonulnia. Az 1777 végén elhunyt utolsó Wittels-

[108] ML HR 8 1768 Karton-Nr. 7620.
[109] ML HR 8 1769, 1770 Karton-Nr. 7620.
[110] *Amon* 1892. 73., 75. o.; ML HR 10 1771 Karton-Nr. 7726; ML HR 10 1774 Karton-Nr 7727.
[111] Utóbb, 1773-tól altábornagy, 1788-tól pedig lovassági tábornok. Pályafutására lásd *Nagy-L.* 2020. 65–67. o.
[112] *Amon* 1892. 75. o.
[113] Uo. 73–74., 76. o.
[114] Lásd ML HR 8 1765 Karton-Nr. 7619; ML HR 8 1767 Karton-Nr. 7620; ML HR 10 1771 Karton-Nr. 7726.
[115] „Jaj, mely szavakkal lennék képes leírni Önnek lelkem keserűségét, az én drága fiam, az én egyetlen fiam halott." MNL OL Festetics II. Pálhoz címzett levelek 182. altétel.

bach uralkodó, III. Miksa bajor választófejedelem örökségéért ugyanis újabb összecsapásra került sor a Habsburgok és a poroszok, illetve utóbbiak szövetségesei között. Bár az ellenségeskedések csak 1778 júliusában vették kezdetüket, a Vrancsics parancsnoksága alatt álló Barco-huszárok már januárban menetkész állapotba helyeztettek, majd március második felében el is vonultak a fősereg Königgrätz (ma: Hradec Králové, Csehország) központú gyülekezési helyére, ahol az elővédbe nyertek beosztást.[116]

A bajor, cseh és morva területeken lefolyt furcsa háború a század korábbi nagy és véres küzdelmeivel szemben viszonylag gyorsan és békésen zajlott le. A főerők közötti igazán jelentős összecsapásra végül nem is került sor. A két szembenálló hadvezetést ugyanis – a nagyobb szabású hadműveletek helyett – sokkal inkább hadseregeik élelmezésének problémája foglalkoztatta.[117] A felvonult magyar huszárezredek számára azonban ez a végül még egy esztendeig sem tartó hadiállapot is elég volt ahhoz, hogy a felderítő portyázások és a kisebb összecsapások révén ismét megcsillogtassák vitézségüket. Így a Barco-huszárok a július 23-ei Rohenitz (ma: Rohnice, Csehország) és Groß Jessenitz (ma: Velká Jesenice, Csehország) között lezajlott ütközetben, majd az augusztus 25-én a bajorországi Burkersdorfnál (ma Küps település része, Németország) az ellenséges utóvéd felett aratott győzelem során is kitüntették magukat. Előbbi ütközetek mellett természetesen az előőrsi szolgálatban, valamint a portyázásokban és a felderítésekben is aktív szerepet játszottak.[118] Novembertől pedig, téli szállásra vonulva, határvédelmi feladatokat láttak el a határoknál felállított kordonokba beosztva.[119]

Magának Vrancsicsnak a hadjárat alatti működéséről sajnos nincs adatunk. Mindössze egyetlen érdekes epizódot sikerült ez időből fellelnünk, amely ezúttal is egy tiszttársával való konfliktusához kötődik. A hadszíntérre vonulást követően történt ugyanis, hogy összetűzésbe keveredett az ezredében akkoriban kapitányként szolgáló báró hadadi Wesselényi Miklóssal, a féktelen természetű, később „zsibói bölényként" elhíresült erdélyi főúrral. Utóbbi ugyanis feleségét, Cserey Helénát és gyermekét[120] is magával vitte a táborba. Ezt azonban felsőbb utasítás tiltotta. Így Vrancsics is parancsot adott ki, hogy a tisztek küldjék haza családtagjaikat. Wesselényi viszont vonakodott ennek eleget tenni.[121] Mire Vrancsics magához hívatta Wesselényit, akit állítólag ágyban fekve fogadott, majd ezt mondta neki: „Kapitány uram, a mint hallom, bárónéját a parancsolatok ellenére mind itt tartja, már én csak azt teszem, hogy kirendelvén két káplárokat, elkergettetem a regimenttől." Wesselényi erre, miután az ezredes a parancsot nyomban ki akarta adni, nekitámadt azzal, hogy „a mint látja, most nem obesterrel, hanem vaczkában fetrengő disznóval van dolga", majd kardot rántott.

[116] *Amon* 1892. 77–78. o.
[117] *Hahner* 1989. 5–6. o.
[118] *Amon* 1892. 79–80. o.
[119] Uo. 81–82. o.
[120] Ez a házaspár tíz korán elhalt gyermekének egyike volt, nem pedig ifjabb Wesselényi Miklós, a későbbi reformpolitikus, ő ugyanis csak 1796-ban született.
[121] *Földváry* 1898. 201. o.

Erre – az ágyában nyilván fegyvertelenül fekvő, Wesselényinél amúgy is mintegy három évtizeddel idősebb – Vrancsics, segítség után kiáltva a szomszéd szobába menekült.[122] Ezt hallva az ezredes segédtisztje és Wesselényi századának másodkapitánya is odasietett és közbeavatkozott,[123] így vérontásra szerencsére nem került sor.

A történet valószínűleg Wesselényi hátrahagyott leírása nyomán maradt fenn, ezért teljesen hiteles képet erre az esetre vonatkozóan sem tudunk felvázolni.[124] Az ágyban fekvő ezredes alakja ugyanakkor, amennyiben ez tényleg megfelel a valóságnak, mindenképpen kifejezi a fia halála következtében nyilvánvalóan rendkívül megviselt Vrancsics testi-lelki állapotát. Talán ilyetén enerváltságából is fakadt, hogy nem csinált komoly fegyelmi ügyet Wesselényi viselkedéséből, a katonai iratokban ugyanis az esetnek semmi nyoma nem maradt. Joggal feltételezhetjük, hogy az ezredes az affért nem jelentette a felettes szerveknek, noha Wesselényi rendkívül súlyos függelemsértést követett el. A kapitány megúszta annyival, hogy parancsnoka rövid fogdára ítélte, ami ez esetben igen csak enyhe büntetésnek tekinthető.[125]

Ezt követően azonban Wesselényi kilépett a hadseregből, rangjának és katonai jellegének megtartása nélkül. Kazinczy Ferenc Wesselényiről szóló rövid leírásában ezt a következőképp magyarázza: „Wesselényi kerülni akarva az ezredesével való újabb összeütközést, s mert imádott hitvesétől semmi tekintetek miatt nem akart külön lenni, egyedül óbestere által nem sajnálva, elhagyá szolgálatát és végkép haza költözött Zsibóra".[126] Ezt a szépítő narratívát más, későbbi életrajzírók is átveszik.[127]

Véleményünk szerint ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a hadseregben aligha sajnálták a felettébb problémás Wesselényi távozását, így tiszti rangját sem tarthatta meg. Távozásának ilyetén módja és az, hogy kilépése éppen egy háború kezdetén történt, amikor rendszerint minden katonára szükség volt, inkább arra enged következetni, hogy a tiszti rangra gyakorlatilag méltatlanná vált, és kvietálása inkább egyfajta közös megegyezésen alapult. Talán ez is hozzájárult ahhoz, hogy elkerülte a hadbíróság általi felelősségre vonást.

A még csak nyolc éve szolgáló,[128] öntörvényű és az arisztokrata gőgtől sem mentes Wesselényi,[129] aki kapitányi rangjához is vásárlás révén jutott 1773-ban,[130] kevéssé volt alkalmas a feltétlen engedelmességet és az alá-fölérendeltségi viszonyok szigorú

[122] *Petri* 1901. 441. o. Az idézetek forrását Petri sajnos nem közli.
[123] *Földváry* 1898. 201. o. és *Petri* 1901. 441. o.
[124] Életrajzírója, Földváry László, a Wesselényi által a történtekről 1781-ben írt „Species facti"-ra (tényleírásra) hivatkozik. *Földváry* 1898. 242. o. Petri Mór valószínűleg szintén ebből merített, jóllehet hivatkozás nélkül.
[125] Lásd *Petri* 1901. 441. o.
[126] *Kazinczy* 1880. 311. o.
[127] Lásd *Földváry* 1898.
[128] Katonai szolgálatát 1770. május 22-én kezdte alhadnagyként az akkor még Bethlennek nevezett, későbbi 10. számú huszárezredben. Lásd ML 1771 HR 10. Karton-Nr. 7726.
[129] Erre vonatkozóan lásd *Földváry* 1898. 200. o.
[130] *Amon* 1892. 76. o.

betartását megkövetelő katonaéletre. Ez tiszti pályafutása első és egyúttal utolsó háborújába vonulván élesen ki is ütközött. Ekkor ugyanis előbbiek betartását különösen megkövetelték, a békeidők lazább fegyelmével szemben. Azt mindenesetre kétséget kizáróan leszögezhetjük, hogy kettejük konfliktusában, aligha Vrancsics volt a hibás, aki csak a meglévő előírásoknak próbált érvényt szerezni. A korábbiakban ugyan megesett, hogy a tisztek magukkal vitték családjukat a táborba is, de a 18. század vége felé ez – az észszerűséget szem előtt tartva – már nem volt megengedett.

Wesselényi, bár kilépésére hivatalosan augusztus 31-ei hatállyal került sor, minden bizonnyal már július elején, anélkül, hogy egyszer is bevetésre került volna, elhagyta egységét és hazaindult.[131] Az Udvari Haditanács irataiban ugyanis feljegyzésre került, hogy július eleje körül a sziléziai Bielitzen (ma: Bielsko-Biała, Lengyelország) utazott keresztül, ahol máskülönben aligha fordult volna meg, mivel a hadműveletek jóval nyugatabbra zajlottak.

Az átutazás ténye és az ennek során történtek persze korántsem véletlenül, hanem abból kifolyólag kerültek feljegyzésre, hogy Wesselényi hazaútja során sem hazudtolta meg önmagát, amiről az életét taglaló művek természetesen nem szólnak. Az történt ugyanis, hogy a heves vérmérsékletű báró, Bielitzen való áthaladása során, ellenállt a vámvizsgálatnak, miközben a vámtisztviselőkkel a legalábbvalóbb módon viselkedett, sőt vezetőjüket tettleg is bántalmazta. A Sziléziai Bankhivatal és a tescheni Bankfelügyelőség jelentései alapján az ún. Miniszteriális Bankdeputáció (Ministerial-Banco-Deputation) emiatt panasszal élt ellene a katonai szerveknél.[132] Az Udvari Haditanács a bejelentés nyomán már július közepén meg is kezdte Wesselényi ellen a vizsgálatot. Végül azonban, arra hivatkozva, hogy Wesselényi már nincs a hadsereg állományában, elutasította a Bankdeputáció feljelentését, azt javasolva, hogy az ügyben forduljanak az illetékes erdélyi hatóságokhoz.[133]

Ennek kapcsán mindenesetre érdekes, hogy a Haditanács augusztus 19-én zárta le az ügyet ilyetén módon, Wesselényi viszont, mint említettük, hivatalosan csak augusztus 31-ei hatállyal lépett ki a szolgálatból. Bár a Haditanács érvelése nem teljesen állta meg a helyét, feltehető, hogy nem kívántak az üggyel foglalkozni, esetleg Wesselényinek akadt megfelelő helyen néhány magas rangú pártfogója. Ily módon ezen affér kapcsán is elkerülte a hadbírósági eljárást.

A szerencse azonban nem állt mindig mellette. Mint közismert, fékezhetetlen természetéből fakadóan utóbb, 1785-ben, több évre a kufsteini várbörtönbe zárták, miután szomszédja, gróf Haller János kastélyára támadt, majd azt el is foglalta.[134]

---

[131] Valószínű, hogy a történtek után nem marasztalták az ezredben, de az is lehet, önkényesen távozott a fenti időpontban. A kilépés engedélyeztetéséhez kapcsolódó hivatalos ügymenet ugyanakkor szükségszerűen bizonyos időt vett igénybe, ebből fakadhat a tényleges távozás ideje és a kilépés hivatalos dátuma közötti több hetes eltérés.

[132] HKR Prot. 1778 Dep. G. (Bd. 1316.) 3230. o. és HKR 1778 Prot. Dep. G. (Bd. 1317.) 3419. o.

[133] Lásd HKR 1778 Dep. G. Prot. (Bd. 1317.) 3419. o.

[134] *Kazinczy* 1880. 313–314. o. és *Kurucz* 2013. 117. o.

Nyugállományba vonulás

Wesselényi távozását követően alig fél évvel, 1778. december 31-ei hatállyal, Vrancsics maga is otthagyta a katonai szolgálatot, miután kérelmére nyugállományba helyezésre került.[135] A nehéz döntéshez, miszerint a háború közepén otthagyja az ezredét és a katonai szolgálatot, minden bizonnyal erősen hozzájárult családi tragédiája és ebből fakadó, lehangolt közérzete. Az ezred ügyeinek hivatalos átadás-átvételére 1778. december 19–20-án került sor Vrancsics és Filó József alezredes, leendő ezredparancsnok között.[136] Vrancsics nyugellátmánya, a rangjának megfelelően, évi 1200 forint lett, melyet, kérése nyomán, a pécsi hadipénztárból folyósítottak számára.[137]

A hadseregtől való távozása ugyanakkor korántsem zajlott le zökkenőmentesen. Már az előbb említett átadás-átvétel során kiderült, egyúttal jegyzőkönyvben is rögzítették, hogy az ezredpénztárban csak 7569 forint, valamint 55 és fél krajcár volt, noha állítólag 8808 forint, 21 és 3/8 krajcárnak kellett volna lennie.[138] Ennek nyomán az udvari haditanácsi számvevőség vizsgálatba kezdett, amelynek alapján a számvevőség 1781. június 21-ei jelentésében a következő megállapításokat tette:

– a fennálló hiány kevesebb a korábban becsültnél, mindösszesen 788 forint, 21 és fél krajcár, ez is részben még a Vrancsics kinevezését megelőző időből, 1767. november előttről származik;
– a pénztár ezen tartozásáról a kincstár felé az ezredesnek ugyanakkor tudomással kellett bírnia, de ennek rendezése ügyében semmit sem tett;
– némely beérkező pénzek, szabálytalanul, a hadipénztár helyett az ezred folyó kasszájába kerültek;
– az 1774-ben a tiszti egyenruhák beszerzésére kapott összeg szintén nem került átvezetésre az ezred pénztárába, miután annak összegét, vagy a már megvásárolt anyagot az ezred számvivője saját céljaira használta fel, valószínűsíthetően az ezredparancsnokság tudtával;
– a fennálló hiányhoz hozzájárult végül az is, hogy több tiszt is tartozott az ezrednek.

A vizsgálat nyomán utóbbiakat felszólították adósságuk megtérítésére. Ami pedig a számvivőt illeti, miután a fizetése egy részét már korábban, hónapokon keresztül átadta az ezredpénztárnak, és ily módon letörlesztette a ruhák árát, ráadásul időközben el is halálozott, vele a továbbiakban nem foglalkoztak.

Végül kártalanításra kötelezték magát Vrancsicsot is 643 forint és fél krajcár erejéig. Volt ezrede pedig egyúttal felhatalmazást nyert arra, hogy ha Vrancsics ennek nem tenne eleget, akkor előbbi összeget levonathassa a számára folyósított nyugilletményből.

[135] Lásd *Amon* 1892. 82. o.; ML HR 10 1780 Karton-Nr. 7729; HKR Prot. 1778 Dep. G. (Bd. 1322.) 4869. o.
[136] HKR Akten 1779-25-733.
[137] HKR Prot. 1778 Dep. G. (Bd. 1322.) 5107. o.
[138] Lásd HKR Akten 1779-25-733.

Minderről a magyarországi főhadparancsnokságon keresztül értesítették a nyugállományú ezredest, aki azonban a döntés ellen kifogással élt, és próbálta a kifizetést minél jobban elhúzni. Ennek végül nem is tett eleget, így az ezred 1781 vége felé kezdeményezte az illetményéből való levonást. Az ügy ily módon valószínűleg le is zárult minden egyéb következmény nélkül, gyakorlatilag tehát nem lépte túl az ezred és az érintettek közötti pénzügyi elszámolási vita keretét.[139]

Pár évtizeddel később előbbiek már komoly fegyelmi következményekkel is jártak volna, úgy látszik azonban, hogy ebben az időben nemcsak az ezredkasszát, de az ilyen jellegű ügyek megítélését is lazábban kezelték. Tapasztalataink alapján egyébként az effajta pénzügyi visszaélések és hanyagságok korántsem voltak példa nélküliek a korszak ezredparancsnokainak esetében. Nyilván a Vrancsics-féle 18. századi, vidéki nemesurakból lett katonákon aligha kérhetjük számon a mai értelemben vett számviteli szabályokhoz történő merev ragaszkodást.[140] Sajátos gazdálkodási habitusukhoz így valószínűleg a felsőbb vezetés is hasonló elnézéssel viszonyult. Utóbbi kapcsán talán az sem mellékes, hogy az Udvari Haditanács elnökét ekkoriban történetesen gróf Hadik Andrásnak hívták, aki korábban, mint láttuk, meglehetősen támogatónak bizonyult Vrancsics irányában. Ráadásul katona mivoltához képest meglehetősen humánus érzelmű ember volt.

A földbirtokos

Nemes Vrancsics Pál ezredes, vagyona révén a köznemesség elitje, az ún. *bene possessionati* (jómódú birtokosok) kategóriájába tartozott, akinek tekintélyét ráadásul társadalmi kapcsolatai és magas katonai rangja is emelték.

Vagyoni helyzete lehetővé tette, hogy katonai pályafutása mellett földesúrként is aktív, széles körű tevékenységet folytasson. Jelentősnek mondható birtokai, melyek elhunytakor 7417 holdat tettek ki, döntően anyai ágon, a tóti Lengyel család révén kerültek a tulajdonába.[141] Ezen birtokállomány keletkezése bő két évszázadra nyúlt vissza, és házasság útján került a tóti Lengyelek kezére. A 16. század első felében ugyanis Lengyel Boldizsár a jelentékeny vagyonú Faiszy Katalint vette feleségül, aki anyja, Somlyay Anna révén ezenfelül még a Somlyay-birtok egyik örököse is volt. Boldizsár ükunokája volt tóti Lengyel Miklós, akinek pedig az egyik lánya Vrancsics édesanyja, Julianna volt. Rá ily módon az ún. Somlyay-Faiszy-örökségből tekintélyes rész jutott, amely természetesen idővel a fiára szállt.[142]

[139] Lásd HKR Akten 1782-58-121.

[140] Kivételek persze azért akadtak, elég csak a pénzügyek terén is rendkívül gondos és körültekintő gróf Hadik Andrásra utalnunk. Lásd *Markó* 1941. 44–47., 79–80. o.

[141] *Kaposi* 1989a. 232. o. és *Uő* 1989b. 192. o.

[142] Lásd *Baranyai* [1914.] 622. o.; *Kaposi* 1989a. 226–227. o.; *Nagy* 1860. 91. o.

E vagyont Vrancsics ráadásul sikeresen tovább is gyarapította. Így például 1759-ben Lengyel Lajos elhunytával megszerezte a Baranya megyei Varga település birtokát.[143] Az 1760-as években pedig, miután 1764-ben az addig közösen birtokolt[144] vrászlói, pathi (ma: Pát) és gardosi földeket Lengyel Miklós öt gyermeke, illetve azok leszármazottai kimérették és ténylegesen felosztották egymás között. Vrancsics, az anyja révén őt illető ötödrész mellé, zálogba vette két rokona birtokrészét is. Ily módon a vrászló-pathi uradalom háromötödével rendelkezett, ami lényegesen hatékonyabb gazdálkodást tett lehetővé.[145]

A termelékenységet ezenkívül, gondos birtokosként, más módon is igyekezett növelni. Egy 1784-ben tartott összeírás szerint Vrancsics vrászlói, pathi és gardosi földjein 211 hold szántót és 35 kaszálórétet irtottak ki. Ezeket az irtást végző parasztoktól visszaváltotta és teljes egészében urasági földként használta a majorságához csatolva.[146] Mindemellett szőlőültetést is végeztetett a vrászlói hegyen, ahol egyúttal pincét is építtetett. Vrászlón kocsmát, Gardoson pedig bognárházat, továbbá az uradalom területén új béres házat istállókkal, új birkás házat és juhakolt, szénapajtát, gulyaakolt karámmal, pajtát padlással, majorsági házat, végül vízimalmot is építtetett, ahol deszkavágás folyt. Résztulajdonosként közreműködött továbbá a pathi lisztes malom építésében is.[147]

A legjelentősebb és egyúttal legmaradandóbb alkotása azonban a feleségével együtt, 1760 körül, a birtokaik központjává tett Felsőbogáton[148] emeltetett kúria lett. Az 50×10 méteres, téglalap alaprajzú, kéttraktusos, kontyolt manzárdtetős, földszintes barokk épület 16 helyiségből áll. Különlegessége, hogy a Vrancsics-Festetics házaspár kilenc helyiséget falfestésekkel díszíttetett.[149] Ezek, vagy legalábbis egy részük elkészítésével a késő barokk festészet népszerű mesterét, Dorfmeister Istvánt bízták meg. A bécsi művészeti akadémián végzett, ausztriai származású, de 1764-től Sopronban megtelepedő, rendkívül termékeny festő főként dunántúli templomok és kastélyok díszítése révén vált ismertté. Jóllehet oltár- és arcképeket is festett, művészete legfontosabb alkotásainak egyértelműen a freskói tekinthetőek.[150]

Az egykori Vrancsics-kúria legjelentősebb falfestménye a szalon 9×5 méteres menynyezeti freskója, amely a négy évszak allegóriáját ábrázolja, bizonyosan Dorfmeister alkotása. Ezen ugyanis megtalálható az aláírása, a mű készítésének időpontjára utaló

[143] *Bezerédy* 1982. 207. o.
[144] Az ezekből származó jövedelmet ugyanakkor felosztották egymás között. Lásd *Kaposi* 1989a. 227. o.
[145] Lásd uo. 227–228. o.
[146] *Kaposi* 1993. 199. o. és *Uő* 1997. 68. o.
[147] http://pativagyok.bloglap.hu/oldalak/leveltari-dokumentumok-rovid-ismertetese-39303/ (A letöltés időpontja: 2022. május 20.)
[148] Az épület ma Alsóbogát közigazgatási területéhez tartozik, Felsőbogát ugyanis az idők során, pusztává válva, elnéptelenedett.
[149] https://www.kastelyok.com/adatlap.php?details=1073 (A letöltés időpontja: 2022. május 10.)
[150] *Éber* 1935. 256–257. o.; *Kenyeres* 1967. 392. o.; *Mihályi* 1928. 540. o.

1771-es évszámmal együtt. Szignója néhány más helyiségben is fennmaradt, de sajnos nem mindenhol, így utóbbi esetekben csak feltételezhető, hogy szintén az ő munkáiról van szó.[151]

A tetszetős épület a kor és a tulajdonosok reprezentációs igényeinek megfelelően tájparkkal és franciakerttel is kiegészült.[152] Továbbá, gazdasági központ funkciójából fakadóan, egy 300 négyzetméteres boltozatos pince és gazdasági épületek is kialakításra kerültek.[153]

Végül, Vrancsics földbirtokosi működéséhez kapcsolódóan, szólni kell arról is, hogy természetszerűleg, a korabeli nemesurak többségéhez hasonlóan őt sem kerülték el a különböző birtok- és adósságperek, például a gigei földek használata révén a többi ottani közbirtokos ellen; a pathi vízimalom haszna kapcsán a Lengyel család egyik tagjával, vagy éppen sógornőjével, Festetics Borbálával szemben, akivel azonban felesége halálát követően egyezséget kötött.[154]

Az utolsó évek

Rokonságához természetesen a birtokpereknél kellemesebb események is kötötték, például gróf tolnai Festetics György és jakabházi Sallér Judit Rozália 1783. március 2-án, Rábahídvégen tartott mennyegzőjén zalabéri Horváth József császári-királyi kamarás, zalai alispán és nemes Foky József vasi szolgabíró mellett ő volt az egyik esküvői tanú.[155] A Georgikon majdani alapítója, Festetics György ugyanis felesége, már említett bátyjának, Pálnak volt a fia.[156] Az ifjú gróf nem mellesleg ekkoriban szintén huszártiszt volt, méghozzá a Graeven-huszárezred első kapitánya.[157] Ezt megelőzően pedig, 1779 és 1782 között, a Barco-huszárezredben szolgált mint az ezredesi osztály első svadronjának másodkapitánya.[158]

---

151 https://www.kastelyok.com/adatlap.php?details=1073 (A letöltés időpontja: 2022. május 10.); https://www.sonline.hu/kozelet-somogy/2013/05/igazi-kincsek-kerultek-elo-a-kastely-restauralasakor-fotok (A letöltés időpontja: 2022. június 2.); https://villabogart.hu/villabogart/vrancsics-kiskastely/ (A letöltés időpontja: 2022. május 27.)

152 Lásd Alsóbogáti kiskastély, https://www.youtube.com/watch?v=cpUgaVHIsQg (A letöltés időpontja: 2022. május 12.)

153 https://www.sonline.hu/kozelet-somogy/2013/05/igazi-kincsek-kerultek-elo-a-kastely-restauralasakor-fotok (A letöltés időpontja: 2022. június 2.)

154 Lásd *Kallós* 1862. 265., 401. o. és http://pativagyok.bloglap.hu/oldalak/leveltari-dokumentumok-rovid-ismertetese-39303/ (A letöltés időpontja: 2022. május 20.)

155 Rábahídvégi római katolikus plébánia anyakönyvei. 2. k. Házassági anyakönyvek, 1735–1786. fol. 122. Lásd https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-6RKV-Y?cc=1743180&cat=403421 (A letöltés időpontja: 2022. május 10.) és https://hu.wikipedia.org/wiki/Festetics_Gy%C3%B6rgy_(mez%C5%91gazd%C3%A1sz (A letöltés időpontja: 2022. május 10.)

156 Lásd http://genealogy.euweb.cz/hung/festet1.html (A letöltés időpontja: 2022. május 24.)

157 Egészen pontosan a 2. őrnagyi osztály 2. svadronjának volt a századparancsnoka. Lásd ML HR 4 1784 Karton-Nr. 7440.

158 ML HR 4 1784 Karton-Nr. 7440. és ML HR 10 1782 Karton-Nr. 7730.

Mindenképp figyelemre méltó, hogy 1779. január 16-án helyezték az előbbi ezredbe, ahonnan Vrancsics mindössze két héttel korábban vonult nyugállományba.[159] Ezredparancsnokként, nyilvánvalóan még tevőlegesen közreműködött Festetics Barco-huszárokhoz történő kinevezésében. Egy effajta áthelyezés ugyanis mindenkor egy időigényes, több lépcsős adminisztratív eljárás keretében került lebonyolításra. Előkészítése így feltehetően még Vrancsics idejében, egyúttal az ő támogatása mellett történt.

A nyugállományú ezredest fia elvesztése után hamarosan újabb tragédia érte. Vigasztalhatatlan hitvese, Festetics Katalin ugyanis hamarosan követte utolsó gyermekét a halálba.[160] Ennek időpontja sajnos nem megállapítható, miután a felsőbogáti egyházi anyakönyvek csupán 1788-tól állnak rendelkezésünkre.[161] Vrancsics ezt követően, ugyancsak ismeretlen időpontban, minden bizonnyal az 1780-as évek első felében, ismét megházasodott. Második felesége benefai Bacsák József és Kondé Anna lánya, Jozefa volt, aki 1762-ben született, tehát körülbelül 40 évvel volt fiatalabb az ekkoriban már éltesnek számító ezredesnél.[162] A menyasszony kora egyértelműen arra enged következtetni, hogy Vrancsics azon reményben lépett újra frigyre, hogy örökösről gondoskodjon. Ez azonban végül nem adatott meg neki.

Sőt, élete vége felé, 1788-ban, ismeretlen okból, talán anyagi nehézségekből,[163] esetleg idős korából vagy egészségügyi problémákból fakadóan, vagy azért, mert már reménytelennek látta utódlását, vrászlói, pathi és gardosi földjeit zálogba adta a kiváló üzleti érzékkel rendelkező ügyvédnek, Boronkay Józsefnek.[164]

Alig két esztendő múlva, 1790. július 7-én érte a halál Felsőbogáton.[165] Elhunytát a magyarországi főhadparancsnokság 1790. július 24-én jelentette Budáról Bécsbe az Udvari Haditanácsnak.[166] A jelentés érdekessége, hogy tévesen vezérőrnagyként tünteti fel Vrancsicsot, ami jelzi, hogy a Habsburg Monarchia sokrétű és rendszerint alapos katonai adminisztrációjának működése sem volt minden esetben hibátlan. Vrancsics ugyanis a nyugállományú ezredesek és tábornokok illetményeit nyilvántartó kasszakönyvek, az ún. *Stabsbuch*ok, illetve a halotti anyakönyvi bejegyzés alapján

[159] ML HR 10 1779 Karton-Nr. 7728. és *Kurucz* 2013. 103. o.

[160] Elhunytáról csak közvetett információinok vannak. Egyrészt a Kallós Lajosnál szereplő megjegyzés, miszerint, Festetics Borbála, testvére elhunytával, ennek férjével, Vrancsics Pállal peralkura lépett (*Kallós* 1862. 265. o.), másrészt Vrancsics másodszori házasságkötésének ténye valószínűsíti ezt.

[161] Egészen pontosan a somogygeszti római katolikus egyházközség anyakönyveiről van szó, miután Felsőbogát, önálló plébánia híján, ennek a fiókegyházaként működött.

[162] *Kempelen* 1911. 199. o. és https://www.geni.com/people/Jozefa-Bacs%C3%A1k-de-Benefa/6000000104639267972 (A letöltés időpontja: 2022. május 11.)

[163] A 18. század végére a magyar főnemesség és köznemesség jelentős része eladósodott. Lásd *Kurucz* 2013. 105. o. Így ez Vrancsics esetében sem kizárható, különösen az általa a korábbi évtizedekben eszközölt, nagyszabású beruházások fényében.

[164] *Kaposi* 1989a. 228. o. és *Uő* 1989b. 191. o.

[165] Somogygeszti római katolikus plébánia anyakönyvei. 2. k. Halotti anyakönyvek, 1788–1853. 237. o. Lásd https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-6L93-1T?i=133&cc=1743180&cat=383935 (A letöltés időpontja: 2022. május 20.)

[166] Lásd HKR Akten 1790-61-185.

is egyértelműen ezredes volt, és bizonyosan nem léptették elő nyugállományba helyezését követően címzetes vezérőrnaggyá.[167] A tévedés annak fényében még különösebb, hogy a jelentést nem más, mint az akkori magyarországi főhadparancsnok, báró Barco Vince lovassági tábornok küldte, aki fél évtizeden át Vrancsics ezredének tulajdonosa volt, így nyilvánvalóan jól ismerte őt. Az elíráshoz persze hozzájárulhatott Barco szellemi képességeinek – magas korából fakadó – esetleges hanyatlása vagy sokkal inkább valamely alárendeltjének a figyelmetlensége.

Az ezredest özvegye, Bacsák Jozefa mindössze egy évtizeddel élte túl, miután alig 38 esztendősen, 1800. április 26-án elhunyt Felsőbogáton.[168] A Vrancsics család eképpen kihalt, hatalma, gazdagsága szertefoszlott, neve idővel feledésbe merült, helyére új nemzetségek léptek.[169]

Vrancsics Pál egykori lakhelye azonban, szerencsés módon, máig fennmaradt, sőt a valaha oly pompás kúria, a jelenlegi tulajdonosok elhívatott fáradozásának köszönhetően, a közelmúltban példás felújításon esett át. Ily módon napjainkban, az enyészetből új életre kelve, ismét régi fényében tündököl.[170] A változatos sorsú ezredes, ismeretlenség homályából napvilágra került portréja pedig szintúgy kiváló állapotnak örvend. Így e két becses tárgyi forrás, Vrancsics Pál földi létének impozáns lenyomataként, újra büszkén őrzi az emlékét.

---

[167] Vö. ÖSTA KA Versorgungsunterlagen, Stabsbücher 55. Bd. fol. 1706. v. és Somogygeszti római katolikus plébánia anyakönyvei. 2. k. Halotti anyakönyvek, 1788–1853. 237. o. Lásd https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-6L93-1T?i=133&cc=1743180&cat=383935 (A letöltés időpontja: 2022. május 20.) Fentiek kapcsán azt is meg kell említeni, hogy Reiszig Ede a Somogy vármegye történetét taglaló reprezentatív monográfiájában, szintén tévesen, tábornoknak nevezi, valószínűleg ennek nyomán; máig több munkában előfordul Vrancsics, hibásan tábornokként történő említése. Vö. *Reiszig* [1914]. 60. o.

[168] Somogygeszti római katolikus plébánia anyakönyvei. 2. k. Halotti anyakönyvek, 1788–1853. 276. o. Lásd https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-6L93-R7?i=154&cc=1743180&cat=383935 (A letöltés időpontja: 2022. május 20.) Az anyakönyvbe Johanna (Joannisa) keresztnévvel került bejegyzésre, valószínűleg tévesen.

[169] Halála után férje egykori birtokai a nagyszámú oldalági rokon között kerültek felosztásra, később pedig, vásárlás révén, új családok birtokába kerültek. *Kaposi* 1989b. 192. o. A kiváló gazdaságtörténész, Kaposi Zoltán, több munkájában is, tévesen Vrancsics 1800., máshol 1801. évi elhunytát feltételezi, ami abból fakadhat, hogy második házasságáról nem tud, és csupán az örökség felosztásának időpontjából indul ki. Vö. például *Kaposi* 1989b. 192. o. és *Uő* 2016. 70. o.

[170] Az International Council on Monuments and Sites (ICOMOS) Magyar Nemzeti Bizottsága 2012-ben ICOMOS-díjat adományozott a műemlék kiemelkedő és példamutató módon megvalósított helyreállításáért, új funkcióba helyezéséért és az épületkutatás során feltárt díszítőfestés restaurálásáért. 2013-ban pedig a kulturális örökség megőrzéséért járó európai uniós kitüntetést, az Europa Nostra-díjat ítélték oda a tulajdonosoknak a felújításért. Lásd https://www.kastelyok.com/adatlap.php?details=1073 (A letöltés időpontja: 2022. május 10.)

Rövidítések

HL	Hadtörténelmi Levéltár, Budapest
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
Festetics II. Pálhoz címzett levelek	MNL OL P 245 Festetics család keszthelyi levéltára (1527–2000). Festetics II. Pál (1747–1785). VII. tétel Festetics II. Pálhoz címzett levelek
Militaria Laurentii Orczy	MNL OL P 524 Orczy család levéltára (16. sz.–19. sz.). Militaria Laurentii Orczy (1754–1759)
ÖStA KA	Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv
Exped.	Expedit
FML	Feldmarschallleutnant
HKR	ÖStA KA Wiener Hofkriegsrat
HR	Husaren-Regiment
ML	ÖStA KA Personalunterlagen, Musterlisten
Prot.	Protocolla
RL	ÖStA KA Personalunterlagen, Revisionslisten
ST	ÖStA KA Personalunterlagen, Standestabellen

Bibliográfia

Adler 2013. — *Adler*, *Lars:* Verleihungsliste. Die Ritter des markgräflich badischen Fidelitasordens oder Hausordens der Treue (1715–1802) (nach Matrikelnummern). Darmstadt, 2013. (https://www.deutsche-gesellschaft-fuer-ordenskunde.de/DGOWP/wp-content/uploads/2013/06/Verleihungsliste_badischer_Fidelitasorden_1715_1802_Adler.pdf (A letöltés időpontja: 2022. február 20.)

Amon 1880. — *Amon von Treuenfest, Gustav Ritter:* Geschichte des k.k. Huszaren-Regimentes Alexander Freiherr v. Koller Nr. 8. Von seiner Errichtung 1696–1880. Wien, 1880.

Amon 1892. — *Amon von Treuenfest, Gustav Ritter:* Geschichte des kaiserl. und königl. Husaren-Regimentes Nr. 10. Friederich Wilhelm III. König von Preussen. Zum 150 jährigen Regiments Jubiläum. Wien, 1892.

Amon 1893. — *Amon von Treuenfest, Gustav Ritter:* Geschichte des k.k. Hußaren-Regimentes Nr. 3. Feldmarschall Andreas Graf Hadik von Futak. Wien, 1893.

Baranyai [1914]. — *Baranyai Béla:* Somogy vármegye nemes családai. In: Somogy vármegye. Szerk. *Csánki Dezső.* Budapest, [1914]. 591–634. o.

Bezerédy 1982. — *Bezerédy Győző:* Gazdasági és társadalmi fejlődés a 17–18. században. In: Sásd. Szerk. *Füzes Miklós*. Sásd, 1982. 175–213. o.

Bojničić 1899. — *Bojničić, Ivan von:* Der Adel von Kroatien und Slavonien. J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch in einer neuen, vollständig geordneten und reich vermehrten Auflage mit heraldischen und historifisch-genealogischen Erläuterungen. Vierten Bandes dreizehnte Abtheilung. Nürnberg, 1899.

Botka 2010. — *Botka János:* Kunok-jászok katonáskodása és bandériumi hagyományai. *Zounok,* 25. (2010) 9–80. o.

Ciglenečki 2006. — *Ciglenečki, Marjeta:* Jožef Digl, portretist rodbine Attems. In: Vis imaginis – baročno slikarstvo in grafika. Jubilejni zbornik za Anico Cevc. Ured. *Barbara Murovec.* Ljubljana, 2006.

Éber 1935. — Művészeti Lexikon. I. k. A–K. Szerk. *Éber László.* (Második, bővített és átdolgozott kiadás.) Budapest, 1935.

Fazekas, 2006. — *Fazekas Zoltán:* A Nádor Huszárezred a hétéves háború első éveiben. In: Történeti Tanulmányok. XIV. (Acta Universitatis Debreceniensis series historica, LVIII.) Debrecen, 2006. 131–149. o.

Földváry 1898. — *Földváry László:* Id. Wesselényi Miklós báró és Cserey Ilona előélete s küzdelme és szenvedése vallásáért. In: *Zoványi Jenő – Révész Kálmán – Payr Sándor – Földváry László:* Magyar Protestáns Egyháztörténeti Monográphiák. I. k. Budapest, 1898. 175–245. o.

Hahner 1989. — *Hahner Péter:* A Bastille-tól Waterloo-ig. Budapest, 1989.

Illéssy 1897. — *Illéssy János:* A Nádor huszárezred a hétéves háborúban. *Hadtörténelmi Közlemények,* 10. (1897) 3. sz. 589–614. o.

Kallós 1862. — Magyarországi főtörvényszék ítéleteinek gyűjteménye a mostani időig. Készítette *Kallós Lajos.* Debrecen, 1862.

Kaposi 1989a. *Kaposi Zoltán:* A vrászlói uradalom kialakulása (1753–1832). In: A Dunántúl településtörténete. VII. k. Falvak, várak és puszták a Dunántúlon (XI–XIX. század). Szerk. *Somfai Balázs*. Veszprém, 1989. 225–236. o.

Kaposi 1989b. *Kaposi Zoltán:* A vrászlói uradalom kialakulása a XVIII–XIX. században. (Birtoktörténeti áttekintés). *Agrártörténeti Szemle,* 31. (1989) 1–4 . sz. 363–379. o.

Kaposi 1993. *Kaposi Zoltán:* Népességnövekedés és paraszti földhasználat a vrászlói uradalomban a 19. század első felében. In: Somogy megye múltjából. Szerk. *Szili Ferenc.* (Levéltári évkönyv, 24.) Kaposvár, 1993. 177–206. o.

Kaposi 1997. *Kaposi Zoltán:* Térszerkezeti változások Somogy és Zala vármegye határán a 18–20. században. In: Zalai Múzeum. (Közlemények Zala megye múzeumaiból, 7.) Szerk. *Kunics Zsuzsa.* Zalaegerszeg, 1997. 63–72. o.

Kaposi 2016. *Kaposi Zoltán:* Tudomány és gazdaság. Festetics Imre uradalmai és gazdálkodása a 19. század első harmadában. *Közép-Európai Közlemények,* 9. (2016) 3. sz. 67–83. o.

Kazinczy 1880. *Kazinczy Ferenc:* Erdélyi levelek. Kiadja *Abafi Lajos*. Budapest, 1880.

Kempelen 1911. *Kempelen Béla:* Magyar nemes családok. I. k. Budapest, 1911.

Kenyeres 1967. Magyar Életrajzi Lexikon. I. k. A–K. Főszerk. *Kenyeres Ágnes*. Budapest, 1967.

Knapp 2019. *Knapp Éva:* Öltözetek és ajándékok az andocsi Máriának 1731–1850 között. *Egyháztörténeti Szemle,* 20. (2019) 3. sz. 24–38. o.

Komáromy 2006. *Komáromy András:* A gróf Festetics család hitbizományai. Tolnai Festetics Kristóf végrendelete. 1765. szeptember 20. *Történelmi Tár,* Új folyam 7. (1906) 563–582. o.

Kurucz 2013. *Kurucz György:* Keszthely grófja. Festetics György. Budapest, 2013.

Markó 1941. *Markó Árpád:* Hadik András altábornagy berlini vállalkozása. 1757 október 10–23-ig. *Hadtörténelmi Közlemények,* 42. (1941) 1. sz. 38–92. o.

Maul-Link [é. n.] — *Maul-Link Dóra:* Tolna vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1721–1725. Szekszárd, [é. n.] (https://mnl.gov.hu/mnl/tml/tolna_varmegye_kozgyulesi_jegyzokonyveinek_regesztai (A letöltés időpontja: 2022. május 16.)

Mihályi 1928. — *Mihályi Ernő:* Dorfmeister Sopronban. *Magyar Művészet*, 4. (1928) 540–552. o.

Nagy 1857. — *Nagy Iván:* Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. I. k. Pest, 1857.

Nagy 1858. — *Nagy Iván:* Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. IV. k. Pest, 1858.

Nagy 1860. — *Nagy Iván:* Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. VII. k. Pest, 1860.

Nagy-L. 2020. — *Nagy-L. István:* A császári-királyi hadsereg magyarországi tábornokai, 1787–1815. Budapest, 2020.

Österreichs Kriege — Österreichs Kriege seit 1495. Chronologisches Zusammenstellung der Schlachten, Belagerungen etc. *Mittheilungen des k. k. Kriegs–Archivs,* 3. (1878) 1–200. o.

Pallas — A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. VIII. k. Budapest, 1894.

Petri 1901. — *Petri Mór:* Szilágy Vármegye Monográphiája. I. k. Szilágy vármegye általános története a legrégibb időktől napjainkig. [H. n.], 1901.

Pizzighelli 1897. — *Pizzighelli, Cajetan:* Geschichte des k. u. k. Husaren-Regimentes Wilhelm II. König von Württemberg Nr. 6 (1734–1896). Rzeszow, 1897.

Reiszig [1914]. — *Reiszig Ede:* Somogy vármegye községei. In: Somogy vármegye. Szerk. *Csánki Dezső*. Budapest, [1914].

Schmidt-Brentano 2006. — *Schmidt-Brentano, Antonio:* Kaiserliche und k.k. Generale (1618–1815). [H. n.], 2006. https://pdfslide.net/documents/kaiserliche-bzw-k-k-generale-1618-1815-liste.html (A letöltés időpontja: 2007. február 3.)

Thürheim 1866. — *[Thürheim, Andreas]:* Die Reiter-Regimenter der k. k. österreichischen Armee. Bd. II. Zweite Auflage. Wien, 1866.

Wrede 1901. — *Wrede, Alphons von*: Geschichte der k. und k. Wehrmacht. Die Regimenter, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts. Bd. III/1–2. Wien, 1901.

Wurzbach 1882. *Wurzbach, Constantin:* Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche 1750 bis 1850 im Kaiserstaate und in seinen Kronländer gelebt haben. Bd. XLV. Wien, 1882.

Zachar 1982. *Zachar József:* Ráttky György kuruc ezereskapitány, francia generális (?–1742). *Hadtörténelmi Közlemények,* 29. (1982) 3. sz. 355– 392. o.

Zachar 2004. *Zachar József:* Habsburg-uralom, állandó hadsereg és magyarság, 1683–1792. Budapest, 2004.

Attila Réfi

AN INVESTIGATION INTO A PORTRAIT OF A HUSSAR
The Life and Military Career of General Pál Vrancsics

(Summary)

In the spring of 2021, a portrait of Colonel Pál Vrancsics was transferred from a gallery in Italy to the National Portrait Gallery in Budapest. The oil painting, made in 1748, depicts the later colonel as a young captain. The emergence of the portrait provided the inspiration for sketching the life path of a hussar officer who has now been lost in oblivion. Thanks to this research, an extremely hectic 18th-century life path unfolded.

Pál Vrancsics was born between 1722–25 in Somogy county. His father, István Vrancsics, was also a hussar officer, but he died early. Vrancsics, following his father's example, joined the Baranyay Hussar Regiment around 1743–44. He probably began his career as an officer since sources mention him as a captain as early as 1745. In 1751 he married Katalin Festetics, by whom he had three children. During the Seven Years' War, in 1759, he was promoted to major, thanks in part to the support of the famous General András Hadik. In April 1760, he particularly distinguished himself during the clash between the villages of Niedermülsen and Wernsdorf, and again in August of that year as the head of a raiding detachment. However, during the war, he was twice captured by Prussians.

He was promoted to lieutenant colonel in 1768. From 1771 he was commander of the then Barcó Hussar Regiment, first with the rank of lieutenant colonel and from 1773 with the rank of colonel. In the meantime, however, his children died young, most recently his son in early 1778. It is probable that as a result, on 31 December 1778, he retired at his own request. Following the death of his wife in the 1780s, he remarried, but no heir was born. He died on 7 July 1790 in Felsőbogát. In addition to his portrait, his memory is also preserved in the recently renovated mansion built on his estate in Felsőbogát.

Attila Réfi

AUF DEN SPUREN EINES HUSARENPORTRÄTS
Das Leben und die Militärlaufbahn von Oberst Pál Vrancsics

(Resümee)

Im Frühjahr 2021 wurde ein Porträt von Oberst Pál Vrancsics aus einer Galerie in Italien in die Nationale Porträtgalerie in Budapest überführt. Das Ölgemälde von 1748 zeigt den späteren Oberst als jungen Hauptmann. Die Entdeckung des Porträts gab den Anstoß, das Leben des heute vergessenen Husarenoffiziers zu skizzieren. Dank der diesbezüglichen Forschung entfaltete sich ein äußerst bewegter Lebensweg im 18. Jahrhundert.

Pál Vrancsics wurde zwischen 1722 und 1725 im Komitat Somogy geboren. Sein früh verstorbener Vater, István Vrancsics, war ebenfalls Husarenoffizier. Dem Beispiel seines Vaters folgend, schloss sich Vrancsics um 1743–44 dem damaligen Baranyay-Husarenregiment an. Wahrscheinlich begann er seine Laufbahn sofort als Offizier, da er in den Quellen bereits im Jahr 1745 als Hauptmann erwähnt wird. Im Jahr 1751 heiratete er Katalin Festetics, und aus der Ehe gingen drei Kinder hervor. Während des Siebenjährigen Krieges wurde er im Jahr 1759 zum Major befördert, auch dank der Unterstützung des berühmten Generals András Hadik. 1760 zeichnete er sich im April beim Gefecht zwischen den Dörfern Niedermülsen und Wernsdorf und im August desselben Jahres an der Spitze eines Stoßtrupps besonders aus. Während des Krieges geriet er jedoch gleich zweimal in preußische Gefangenschaft.

Im Jahr 1768 wurde er zum Oberstleutnant befördert. 1771 wurde er Kommandeur des damaligen Husarenregiments Barcó, zunächst als Oberstleutnant und ab 1773 als Oberst. In der Zwischenzeit starben jedoch seine Kinder jung, sein Sohn als letzter Anfang 1778. Wahrscheinlich deshalb ging er noch am 31. Dezember 1778 desselben Jahres auf eigenen Wunsch in Ruhestand. Nach dem Tod seiner Frau heiratete er in den 1780er Jahren erneut, aber es wurde kein Erbe mehr geboren. Er starb am 7. Juli 1790 in Felsőbogát. Neben seinem Porträt erinnert auch das kürzlich renovierte Herrenhaus, das er auf seinem Anwesen in Felsőbogát hatte errichten lassen, an ihn.

Attila Réfi

SUR LA TRACE DU PORTRAIT D'UN HUSSARD
La vie et la carrière militaire du colonel Pál Vrancsics

(Résumé)

Au printemps 2021, un portrait du colonel Pál Vrancsics a été transféré d'une galerie italienne à la Collection nationale de Portraits de Budapest. Cette peinture à l'huile de 1748 représente le futur colonel comme un jeune capitaine. La découverte de ce portrait a incité l'auteur à retracer le parcours de cet officier de hussards tombé dans l'oubli. Les recherches ont dévoilé une vie extrêmement mouvementée du 18e siècle.

Pál Vrancsics est né entre 1722 et 1725 dans le comitat de Somogy. Son père István Vrancsics, également officier de hussards, est décédé prématurément. Suivant l'exemple de son père, Vrancsics a rejoint le régiment de hussards Baranyay vers 1743–1744. Il a probablement commencé sa carrière comme officier, puisque des sources le mentionnent déjà comme capitaine dès 1745. En 1751, il a épousé Katalin Festetics avec qui il a eu trois enfants. Pendant la guerre de

Sept Ans, en 1759, il fut promu major en partie grâce au soutien du célèbre général András Hadik. En avril 1760, il s'est particulièrement distingué dans le conflit entre les villages de Niedermülsen et de Wernsdorf, puis en août de la même année à la tête d'un détachement d'incursion. Il fut toutefois capturé deux fois par les Prussiens durant la guerre.

Promu lieutenant-colonel en 1768, il commande, à partir de 1771, le régiment de hussards de Barco, d'abord comme lieutenant-colonel, puis comme colonel à partir de 1773. Pendant ces années, ses enfants sont décédés jeunes, son fils étant le dernier à mourir au début de 1778. Probablement pour cette raison, il a demandé à partir à la retraite le 31 décembre 1778. Après le décès de son épouse, il s'est remarié dans les années 1780, mais aucun héritier n'est né de cette union. Il est décédé le 7 juillet 1790 à Felsőbogát. Outre son portrait, le manoir récemment rénové qu'il avait construit sur son domaine de Felsőbogát conserve sa mémoire.

Аттила Рефи

ПО СЛЕДАМ ГУСАРСКОГО ПОРТРЕТА

Жизнь и военная карьера полковника Пала Вранчича

(Резюме)

Весной 2021-ого года итальянской галереей в Национальную портретную галерею в Будапешт был передан портрет полковника Пала Вранчича. На картине, написанной маслом в 1748-ом году, позднее полковник изображен молодым капитаном. Появление портрета послужило стимулом наметить жизненный путь гусарского офицера, забытого до сих пор. Благодаря исследованиям в этом направлении развернулся чрезвычайно насыщенный жизненный путь 18-ого века.

Пал Вранчич родился между 1722–25-ими годами в комитате Шомодь. Его отец, Иштван Вранчич, тоже был гусарским офицером, однако он рано умер. Вранчич, следуя примеру отца, около 1743–44 гг. присоединился к Бараньяйскому гусарскому полку. Вероятно, что он начал свою карьеру сразу в качестве офицера, так как источники упоминают его уже капитаном в 1745-ом году. Он женился в 1751-ом году. Его женой была Каталин Фештетич, от которой у него родилось трое детей. Во время Семилетней войны, в 1759-ом году, он был возведен в майоры, отчасти благодаря поддержке известного генерала Андраша Хадика. В апреле 1760-ого года он особенно отличился во время столкновения между деревнями Нидермюльсен и Вернсдорф, а также в августе этого года во главе диверсионного отряда. Однако во время войны он дважды попадал в прусский плен.

В 1768-ом году был повышен в звании подполковника. С 1771-ого года он был командиром тогдашнего гусарского полка Барко, сначала в чине подполковника, а затем с 1773-его года - полковника. При этом, однако, его дети умерли в молодом возрасте, последним из которых был его сын в начале 1778-ого года. Вполне вероятно, что в результате, в следствии этого он был отправлен в отставку в том же году, 31-ого декабря 1778 года, по собственному желанию. После смерти жены он снова женился в 1780-их годах, но наследника у него уже не родилось. Он умер 7-ого июля 1790 года в Фельшобогате. Помимо его портрета, память о нем хранится в его недавно отреставрированном имении, построенном в его поместье в Фельшобогат.

CSORBA GYÖRGY

DOBOSOK AZ 1848–1849-ES SZABADSÁGHARCBAN: SZERVEZÉS, KIKÉPZÉS, FELSZERELÉS

A magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai szerint „a csatározásnál nagy szerepe van a dobosnak: figyelni kell ilyenkor a vezérlő tiszt minden jeladására s parancsára, hogy azt nyomban a csatárokkal vagy a segély- és tartalékszakaszokkal dobjel által közölhesse”.[1] A kiadvány máshol azt is megjegyzi, hogy „a csatárlánc nagy kiterjedése mellett a vezérlő hangja, a mozdulatok rendezéséhez nem elégséges, tehát a vezérszavak kipótlására [a] következő dobjelek szolgálnak…”[2] Ezek az idézetek is mutatják a dobok korabeli szerepét és jelentőségét. A katonai zenei hangjelzések – dob, kürt/trombita – a vizsgált korszakban nélkülözhetetlen fontosságúak voltak a parancsközvetítésben, azokat ugyanis a csatazajban is jól lehetett hallani és követni, ritmusuk és dallamuk, azaz a dob-, illetve kürtjelek könnyen megjegyezhetőek és értelmezhetőek voltak. Mind a harctéren, mind pedig a mindennapos katonai rutinban a szigorúan meghatározott hangjelzéseket a gyalogságnál a dobosok, a lovasságnál és a vadászalakulatoknál pedig a kürtösök biztosították. Minden század legalább egy hangásszal rendelkezett. Megfelelő kiképzésük hosszú időt vett igénybe, hiszen a hangjelek elsajátítása és a zenészek harcrendben való alkalmazása, mozgása komplex feladat volt. Történeti megismerésüket nehezíti szervezetük és kiképzésük sajátossága: nem egy egységes alakulatról van szó, hanem általában századonként besorolt 1–2 hangászról, akik nem egy kiemelt helyen vagy intézményben nyerték el kiképzésüket, hanem tapasztaltabb zenésztársuktól, vagyis az alakulat fődobosától vagy törzstrombitásától, és így a forrásokban is ritkán szerepelnek. Ráadásul kiképzési és eljárási rendjük, valamint a katonai hangjelzések is nehezen és lassan változtak, így ez sem köszön vissza az iratokban. Ezekkel magyarázható, hogy a történeti kutatások eddig nem fordítottak figyelmet rájuk, pedig ez ahhoz hasonló, mintha a modern háborúban nem foglalkoznánk a hadsereg kommunikációs rendszereivel.

Adódik a kérdés, hogy a frissen megalakult magyar nemzetőrség és honvédség hogyan tudta – egyáltalán tudta-e – biztosítani a megfelelő számú hangászt, illetve a felszerelésüket. A következőkben a dobosok feladatait, kiképzését, létszámuk biztosítását, felszerelésüket és költségeiket mutatjuk be az 1848–1849-es szabadságharc magyar oldalán.[3]

1848–1849-ben az osztrák, illetve a magyar sereg hangjelzései (dob és trombita) teljesen megegyeztek. Ennek legfőbb oka, hogy a magyar hadügyi rendszer felállításakor

[1] A magyar nemzeti őrseregnek 1848. I. k. 20. o.
[2] A magyar nemzeti őrseregnek 1848. II. k. 72. o.
[3] Harctéri alkalmazásukra vonatkozóan lásd *Csorba* 2021. 383–415. o.

nem arra készültek, hogy a császári hadsereg ellen kell harcolni, így semmi sem indokolta egy új hangjelzési rendszer bevezetését. Ha az áprilisi törvényeket a bécsi udvar maradéktalanul elfogadja és betartja, akkor a magyar csapatok a császáriak mellett szolgáltak volna, vagyis az egységes hangjelzések a közös vezénylést biztosítják. Ráadásul mind a nemzetőrségben, mind pedig a reguláris alakulatokban számtalan olyan katona szolgált, akik a császári seregben kapták a kiképzésüket, így már adott volt egy jól ismert jelzésrendszer, amit a már képzett állomány útján gyorsabban és hatékonyan lehetett a dobos és közkatona újoncoknak betanítani. Az is nyilvánvaló, hogy a császári hadseregben kiképzett tisztek, katonák és zenészek mind kiválóan ismerték a császári jelzéseket, idő hiányában nem lehetett új jelzésrendszert kialakítani, valamint azt az egész hadseregben következetesen bevezetni és begyakoroltatni. A szabadságharc folyamán azonban a császári és a magyar hadsereg jelzéseinek azonossága bizonyos körülmények között komoly problémát eredményezhetett, amelyre a nagyszombati ütközetnél láthatunk példát.

1848. december 16-án Balthasar Simunich császári altábornagy csapatai nagy erővel közeledtek Nagyszombat felé, „minthogy azonban erős köd volt, s meg nem tudta különböztetni, hol állunk, igen óvatosan járt el. Estefelé végre megtámadta a várost s a gyöngén védett lóvasúti indóházat, és mivel ezt csakhamar, a várost pedig hosszabb küzdelem után elfoglalta, Guyon csoportosulásra doboltatott, de a városon kívül is ugyanazt a jelt adták, úgyhogy zavarba ejtett honvédeink a közelebb eső dob felé siettek, és számosan fogságba kerültek.” Guyon Richárd 1848. december 24-én Ógyallán kelt levelében a vereség egyik okaként is ezt a tényt említette, és ezen keserű lecke után vetette fel a zenei jelzések reformját. Javasolta, hogy a hadijelekre használt dobpergés helyett trombitát használjanak a honvédseregnél, így az ellenséges jelekkel nem keverednének össze. Vetter Antal tábornok, a táborkari osztály vezetője azonban elvetette a felvetést, és inkább azt javasolta, hogy „minden mozgó sereg parancsnoksága bizonyos jeleket meghatározna, melyek a dobpergés *előtt* és *után* [kiemelés Vettertől] használandók lennének”.[4] A katonai helyzet miatt végül sem idő, sem valós akarat nem volt a hangjelzések megreformálására, így a szabadságharc végéig azok változatlanok maradtak.

Dobosok a császári hadseregben

A gyalogságnál a dobosok jelzéseire hajtották végre a mozgásokat, fegyverhasználatot, egyéb katonai tevékenységeket, illetve a napi rutint. A dobjeleket parancsszóként

[4] Guyon jelentése. Ógyalla, 1848. december 24. A megtévesztő dobjelek mellett még egy másik, ehhez hasonló problémára is felhívta a figyelmet, amikor a vereség okaira keresett magyarázatot: a magyar oldalon harcoló sorezredbeli katonák ugyanolyan egyenruhát viseltek, mint a császári oldalon állók, így ez is félreértésekhez vezetett. MNL OL H 2 1848:6545.; Vetter Antal levele Kossuth Lajosnak, az Országos Honvédelmi Bizottmány (OHB) elnökének. Budapest, 1848. december 27. MNL OL H 2 1848:6776.; *Zámbelly* 1889. 276. o.

kellett értelmezni, és ennek megfelelően kellett kivitelezni az ahhoz előírt mozdulatot, feladatot.

Az osztrák gyalogezredekben a dobosok altiszti fokozat nélkül, egyszerű katonaként szolgáltak. Egy gyalogos, illetve gránátos századnál 2 dobos alkalmazását írták elő. Két század, vagyis egy osztály esetén még egy, az ezredzenekarnál szolgáló harmadik dobos is beosztásra került.[5] Háború idejére 1844-től előírták a zászlóaljdobost is, akit a századddobosok közül választottak ki, és az ezreddobos irányításával vezette a dobosok kiképzését és gyakoroltatta őket. A zászlóaljdobosnak azonban már nem volt dobja, tizedes (Vice-Corporal) rangot töltött be és századánál egy aldobos pótolta a helyét.[6]

Dobosnak olyan erőteljes és határozott embereket kellett választani, akik az ellenséggel szemben bátran és vitézül viselkednek. Állásuk bizalmi jellegének egyik bizonyítéka, hogy az osztrák hadseregben külföldi állampolgárt csak akkor volt szabad dobosnak alkalmazni, ha már hosszú távon bizonyították megbízhatóságukat, és rendelkeztek a szükséges tulajdonságokkal. A dobosnak, az ezreddobos utasításainak megfelelően, szorgalmasan kellett gyakorolnia az előírt dobjeleket. Ha a dobost parlamenter kíséretére használták, vagy más célból küldték az ellenség elé, akkor szerényen kellett viselkednie, csak a feladata végrehajtására szorítkozhatott, nem vehetett részt semmiféle beszélgetésben és mulatozásban. Ugyanezen okból több nyelv ismerete is elengedhetetlenül fontos volt. Ha egy dobos fegyelmét nem lehetett kisebb büntetésekkel vagy botbüntetéssel megjavítani, a rendes katonasághoz kellett átsorolni, vagyis elveszítette dobosi állását; de ha fizikailag sem arcvonal, sem helyőrségi, sem pedig szekerész szolgálatra nem volt alkalmas, obsittal el kellett bocsájtani.[7]

Az ezreddobost az ezred belátása szerint választották ki: nemcsak a már meglévő zenészek közül volt kinevezhető, hanem más katonák közül is. Az ezreddobos hordozta az olasznádból készült botot, amelyből a jól ismert tamburmajor bot is kialakult. A parlamentírozásokat kivéve az ezreddobos csak az ezredes kíséretében hagyta el az ezredet. A parancsokat az ezredsegédtiszttől kapta, aki felé jelentéstételi kötelezettsége volt. Az ezreddobos nevezte ki a dobosokat, gyakoroltatta és ellenőrizte őket. Különös hangsúlyt fektettek arra, hogy a zenészek egységes ütemben és harmóniában verjék a jeleket. Amennyire csak lehetséges volt, az idegen hatalmak dobjeleire is tanítania kellett őket. Természetesen dobjaik jó állapotára is ügyelniük kellett. Ha egy dobos minden figyelmeztetés ellenére alulteljesített, jelenteni kellett a századparancsnoknak. Minden egyes századparancsnoknak ki kellett választania két katonát, akik rendelkeztek a dobos előírt jellemzőivel, és gondoskodniuk kellett arról, hogy tökéletesen oktassák ki őket a dobütésekben, és olyan gyakorlottak legyenek, hogy bármelyik hiányzó dobos helyére léphessenek. Az önálló

[5] Exercir-Reglement 1844. 2. o.
[6] *Barcy – Karch* 1985. 38. o. és Exercir-Reglement 1844. 11. o.
[7] *Hübler* 1820–1823. Bd. VII. 340–342. o. és *Barcy – Karch* 1985. 31. o.

zászlóaljaknál az ezreddobos feladatai a zászlóaljparancsnok által kijelölt dobosra vonatkoztak.[8]

A tüzérségnél és a szekerészeknél is dobosokat alkalmaztak, az utóbbinál azonban pont az 1840-es években váltották fel a trombitások a dobosokat. Háború alatt azonban már nem alkalmaztak dobjeleket a tüzérségnél, ugyanis ekkor raktárba helyezték a dobokat, így ott nem volt különösebb fizikai elvárás velük szemben, hanem saját belátásuk szerint dönthettek a megfelelő személy kiválasztásáról.[9]

A nemzetőr és honvéd dobosok feladatai

A magyar nemzetőr és honvéd szabályzatok szerint a dobosok általános kötelességei megegyeztek a közkatonáéval. *A magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai* szerint azon kívül arra is törekednie kellett, hogy a „dobolást a lehető ügyességgel értse, és valamint a fegyverviselő legnagyobb szorgalmát tartozik fegyverének jó karbani tartására fordítani: úgy a dobos gondoskodjék, hogy dobjának minden pillanatban hasznát vehesse; ha azon legkisebb baj történnék, tartozik azt azonnal századosának bejelenteni. Őrszolgálatban éjjel nappal kéznél legyen, hogy akármikor is a dobjel-adásra rögtön használni lehessen. Midőn riadalt ver az utcán, tartozik, ha p. o. tűzgyulladás van, egyszersmind kikiáltani, a város melyik részében ütött ki a tűz; ha a riadalnak más oka volna és azt a dobos tudná: kötelessége azt is a dobverés szünete közben kikiáltani. A csatározásnál nagy szerepe van a dobosnak: figyelni kell ilyenkor a vezérlő tiszt minden jeladására s parancsára, hogy azt nyomban a csatárokkal vagy a segély- és tartalékszakaszokkal dobjel által közölhesse."[10] Az oktatási szabályzat szerint a dobosnak „minden a csatározásnál elékerülő dobjeleknek jelentését érteni, s azokat kellően dobolni tudnia kell".[11]

A magyar gyalogság részére kiadott oktatási szabályzat 54. paragrafusa szabályozta a dobosok kiállását. Külön rendelkezés hiányában a sereg kikelésénél mindig dobbal kellett megjelenniük. Megszabták a dob viselésének szabályait is, részletesen előírták a dobosok mozdulatait, lépéseik ütemét. Az oktatást a dobos tizedes vagy a fődobos végezte. A dobost különösen meg kellett tanítani arra, hogy „figyelmét folyton a vezénylő kardintésére vagy parancsára szegezze, hogy annak következtében a dobolást jókorán megkezdhesse vagy megszüntethesse", továbbá minden dobjelet értenie és jól dobolnia kell. Az 56. §. a fődobosra vonatkozó szabályokat tartalmazta, akinek ismertető jele egy nagy gombos bot volt, amelyhez szintén előírt mozdulatsor tartozott.[12]

---

8 *Hübler* 1820–1823. Bd. VII. 342. o.

9 *Barcy – Karch* 1985. 51. o. A dobosok alkalmazására a szekerészeknél lásd *Hübler* 1820–1823. Bd. VII. 341. o.

10 A magyar nemzeti őrseregnek 1848. I. k. 19–20. o.

11 Oktató szabályzat 1849. 137. o.

12 *Barcy – Karch* 1985. 38. o. és Oktatási szabályzat 1848. 183–188. o.

A szabályzatok rögzítették a dobjelekre történő különféle harcmozdulatok gyakorlását, ahol a következő dobjeleket sorolták fel:

Lassú induló (közmars): előremenet jele,
Takarodó *(Retraire):* hátrálás vagy visszavonulás,
Pihenő *(Rast):* előremenetel szüneteltetése,
Ébresztő *(Tagwache),*
Dolgozó *(Schanzstreich),*
Hívó *(Ruf),*
Sebes induló *(Dublir-Marsch),*
Gyűjtő *(Vergatterung),*
Egy kolomp *(Rucker),* négy egyszerű ütés *(Streich),*
Őrmesterjel (egy hívó, három kettős ütés),
Tizedes-/káplárjel (egy hívó, két kettős ütés),
Roham *(Sturmstreich),*
Kettős ütés,
Két kolomp.

„E fennírt dobjelek jelentőségét minden katonának tudnia kell, és miután azok parancsszó gyanánt szolgálnak, tehát értésire kell adni, hogy azokat kemény büntetés alatt, serényen és pontosan teljesíteni köteles.”[13]

A rutinfeladatokon túl az oktatási szabályzat sajátos módon igyekezett ösztönözni a honvédek kiképzését: célbalövésnél minden jó lövést ki kell tüntetni, például a célpont fejét eltalálónak „könnyűgyalog (Fusilier) marsot”, aki pedig kört lőtt, gránátos indulót verettek.[14]

Szolgálat

A dobosok kiállásának szabályait szigorúan rögzítették.[15] Saját napi rutinjuk volt: az ébresztő, illetve a takarodó időpontjára valamennyien összegyűltek, és közösen verték a jelet négyszer egymás után a négy égtáj irányába. Az ébresztő jelezte egyébként az élelmiszer kiosztását, háborúban pedig a szabad zsákmányolás kezdetét, de ezt dobolták a vesszőfutás alatt is.[16] Az imára hívás is hangjelzésre történt, és mivel a déli ima és az őrségváltás ideje egybeesett békeidőben, sajátos koreográfia alakult ki a dobjelekre.[17]

Számos forrás megörökítette a nemzetőrségi és honvéd dobosok kiállásának, illetve rutinjának szabályozását. Rottenbiller Lipót, pesti helyettes polgármester

[13] Oktató szabályzat 1849. 153–155. o. és A magyar nemzeti őrseregnek 1848. II. k. 72–75., 87. o.
[14] Oktató szabályzat 1849. 56. o. és A magyar nemzeti őrseregnek 1848. II. k. 47. o.
[15] A magyar nemzeti őrseregnek 1848. II. k. 57–60. o.
[16] *Barcy – Karch* 1985. 154. o.
[17] Uo. 156. o.

1848. május 15-én az éjjeli zavargások megakadályozása céljából többek között elrendelte, hogy „az alkalmazandó nemzeti őrségnek dobszó általi összehívására, mind az 5 városrészben kész dobosok tartassanak”.[18] Azonban a *Marczius Tizenötödike* című lapban a következő sziporka jelent meg július elején: „A József téren lévő házak lakói köszönetet akarnak szavazni a reggeli 5 órakor ott gyakorlatokat tartó nemzetőrségi századnak, mint, mely hatalmas dobolásával nem engedi, hogy midőn a haza veszélyben van, valaki aludjék. Némelyek ugyan elég gyöngédtelenek azt hinni, hogy az érintett század dobolási gyakorlatait félrébbeső helyt is tarthatná, vagy legalább korán reggel dob nélkül is jobbra nézhetne, de ezek nem gondolják meg, mily elkerülhetetlenül szükséges az a kutyabőrös dobszó, a boldogult nemesi füleknek.”[19] A panasznak úgy tűnik, ebben az esetben lett is foganatja, legalábbis a fővárosi nemzetőrségnél 1848. július 19-én elrendelték, hogy a zászlóalj vagy század összegyűjtésére tilos doboltatni, hanem a „fegyverbeni kiállást gyakorlatra, vagy más egyéb célra mindenkor előleges bemondás által intézzék. Ennélfogva a dobolás csak a közriadal végett fog alkalmaztatni, éspedig csupán akkor, midőn ezt a város hatósága – egyetértve a budapesti nemzetőrség főparancsnokságával – szükségesnek fogja találni.”[20] Alig egy hét múlva azonban, július 27-én délután 6 órakor a Vérmezőn kellett gyülekeznie a nemzetőröknek, ezért elrendelték a szükséges „gyűlőzaj” kivételes doboltatását.[21]

A Pest megyei 4. nemzetőr zászlóaljnál augusztus 5-én parancsba adták, hogy minden zászlóaljparancsnok mellett állandóan egy dobos tartózkodjon, aki szükség esetén a központi jelre riadót verhet, ráadásul a dobosok védelmére néhány nemzetőrt is kirendeltek. Augusztus 29-én, megismételve a parancsot, azt is kikötötték, hogy a dobosnak az őrnagy lakásától engedély nélkül nem szabad eltávolodnia. A szolgálaton kívüli dobosoknak ráadásul kötelezően meg kellett adniuk tartózkodási helyüket, hogy minél előbb szolgálatba állhassanak.[22]

A dobosok napi feladatai közé tartozott a rendszeres gyakorlás is. Ennek egyik példáját a 31. zászlóalj parancskönyve szemlélteti részletesen:

fél 9-től 10-ig dobjelre fegyvergyakorlás,
10-től 11-ig altiszt iskola folyt dobjelre,
12-kor őrségváltás történt dobjelre,
2 és 3 óra között századdal történő gyakorlás dobjelre,
3 és 4 óra között fegyvergyakorlat dobjelre,
takarodó dobjelre.[23]

[18] *Czaga – Jancsó* 1998. 55–56. o.
[19] *Marczius Tizenötödike,* 1848. július 8. (99. sz.) 396. o.
[20] *Czaga – Jancsó* 2001. 179–180. o.
[21] Uo. 192. o.
[22] Uo. 200., 224. o.
[23] *Hermann – Németh – Süli* 2015. 198–199. o.

Később némileg változott az időbeosztásuk: a dobosoknak minden nap reggel 8 és 9, illetve délután 2 és 3 között kellett gyakorlatozniuk.[24] Előforduló fegyelmezetlenségre utal, hogy külön kikötötték: a dobosok csak parancsra verhetnek.[25] Egy másik napiparancsban pedig a legénység figyelmét hívták fel a dobjelekre való figyelem fontosságára.[26] Tóth Ágoston alezredes az 1849. január 19-ei kolozsvári napiparancsában a téves riadók és a pánik elkerülése érdekében elrendelte, hogy támadás esetén a főőrhelyről fogják verni a riadót. A városban elszállásolt katonaság gyülekezésére csak hívót *(Ruft)* kell verni. Egyébként pedig este 7-kor a főőrhelyről kiindulva a takarodót *(Zapfenstreich)* verik az egész városon keresztül. A veszély elmúltával a szünet *(Abschlagen)* dobjelet fogják verni.[27] A 9. zászlóalj 1848. júliusi napirendje csupán azt rögzítette, hogy a dobosok oktatása minden nap délután 2 és 4 óra között történjék, a századdal pedig csütörtökönként délután 3 és 4 óra között kellett dobjeles gyakorlást tartaniuk.[28]

Peter Driquet, az I. hadtest dandárparancsnokának 1849. március 29-ei napiparancsa szerint „a nyugvó doboláskor kötelessége lesz minden század-dobosnak fél órával előbb nálam megjelenni, és úgy a századjok szállása számába dobolni. Ébredőt minden század a maga szállása számába veressen, ha jel fog adatni nálam; éppen úgy minden dobjelek szállásomnál adandók, és aszerént minden dobosok századjoknál doboljanak."[29] 1849. augusztus 9-én az ezredparancsnokság elrendelte a 3. vadászezred Tordán állomásozó századai részére, hogy a fővártán lévő nemzetőr (!) doboson kívül mindig legyen egy trombitás, vagyis a nemzetőrségi és vadász hangásznak együtt kellett működnie.[30]

A szabályzatok részletezték a dobosok menet közbeni helyzetét is. Például arcmenetnél „a dobosok és ácsok az előlírt 12 lépésnyi távolságban követik a zászlóaljt, s az elsőbbek minden 12 lépésnyi szünet közt az indulót verik, míg annak félbe hagyására a zászlós parancsnok kardintéssel jelt nem ad."[31] A csatározásra kirendelt századnál az egyik dobos a százados mellett maradt, hogy parancsaira a szükséges jeleket dobolhassa, mire a lánc mellett álló dobos azokat ismételte. A dobosokat kifejezetten arra kellett szorítani, hogy addig semmilyen jelt ne doboljanak és ismételjenek, míg arra közvetlenül a parancsnokuktól utasítást nem kaptak, valamint katonáknak is csak arra a dobjelre szabadott engedelmeskedni, melyet az alakulathoz beosztott dobos ütött.[32]

---

24 *Hermann – Németh – Süli* 2015. 207. o.
25 Uo. 205. o.
26 Uo. 198–199. o.
27 *Honvéd,* 1849. január 19. (20. sz.) 77. o.
28 *Urbán* 1973. 396–397. o.
29 *Hermann – Bona – Molnár* 2020. 227. o.
30 A 3. vadászezred napiparancskönyve. MNL OL X 7156 Mf. 17670.
31 A magyar nemzeti őrseregnek 1848. III. k. 15. o. és passim.
32 Uo. 93–97. o.

Pest város ideiglenes nemzetőri szabályzata előírta, hogy két század, vagyis egy osztály gyakorlatánál a dobosok 6 lépésnyire a közép mögött álljanak. Amikor a 6 századból álló teljes zászlóalj állt fel, akkor a dobosoknak a közép mögött 12 lépéssel kellett állniuk, a zenekarnak pedig a jobbszárnytól 6 lépésnyi közre, két sorban.[33]

A hadiszokások szerint a trombitások és dobosok egyik sajátos és kiemelt feladata volt a parlamentírozás, pontosabban a parlamenterek kísérése. Ennek több oka lehetett: megadásra való felszólítás, fegyverletételi és megadási tárgyalás, tűzszünet kérése, sebesültek kimentése a harcmezőről, fogolycsere, politikai tárgyalás. Amikor a parlamenter az ellenség tábora felé vonult, fehér zászló mellett trombita- vagy dobjellel is jelezték szándékukat.[34] A hangászoknak egyébként emiatt kellett nemcsak a saját hadseregük, hanem az ellenséges vagy szövetséges hadseregek jeleit is ismerniük.

Parlamenterek küldésére a szabadságharc idején számos példa akad, ám leggyakrabban trombitakísérettel találkozhatunk. A dobosok alkalmazására kevés példára bukkantunk, amely az adott pillanatban akár a lovas alakulatok hiányára is utalhat.[35] Az ozorai fegyverletétel alkalmával Karl Roth vezérőrnagy, a szlavóniai horvát hadosztály parancsnoka is fehér zászlóval egy dobos kíséretében érkezett.[36] 1849. január 21-én Arad ostromakor Galsai Kovách Ernő százados a 29. zászlóalj egy dobosának kíséretében vitt egy levelet az osztrák parancsnokhoz. A válaszra várakozva kiderült, hogy a román származású honvéd valójában az aradi várból kiszökött és átállt dobos volt. Annak ellenére, hogy a császáriak felismerték, szerencséjére nem fogták el, pedig a hadijog alapján megtehették volna az egykori szökevénnyel; tegyük hozzá, hogy ugyanakkor ezzel megsértették volna a parlamenterekre vonatkozó hadijogot.[37] A mi szempontunkból fontos megjegyezni, hogy a feladatra olyan dobost választottak, aki képzett volt és kiválóan ismerte a dobjeleket.

Kiképzés

„Minden dobos igyekezzen magát állandó szilárd és egyforma lépésre szoktatni, mivel ez a jó dobolásnak lényeges feltétele. Eziránt, meg arról, miképp kell a rákezdést *(Aufschlagot)* adni, hogy a sereggel folyvást egyenlő lépésben és toppban maradhassanak, mindnyája dobosok a dobos-tizedes és fődobostól kapnak oktatást.

A dobost jól rá kell tanítni, hogy figyelmét folyvást a vezérlő parancsára, vagy annak kardja-intésére fordítsa, hogy ahhoz képest rendes időben doboljon, vagy dobolni megszünjen." – szól az oktatási szabályzat.[38] A dobos alkalmazásának fon-

[33] A Pest-városi nemzeti őrsereg 1848. 23–35. o.
[34] *Barcy – Karch* 1985. 109. o. és *Marosi* 1994. 11. o.
[35] A kürtösök alkalmazására a példákat lásd *Csorba* 2021. 399–402. o.
[36] *Bertók* 1999. 124. o.
[37] *Galsai Kovách* 1911. 29–30. o.
[38] Oktató szabályzat 1849. 137. o.

tosságát és elméletét jól ismerték a magyar oldalon is, a problémát a megfelelő számú ember harcrendbe állítása mellett elsősorban az oktatók hiánya okozta, amely forrásaink gyakran visszatérő panasza és tárgya mind a nemzetőr, mind pedig a honvéd alakulatoknál.

A sürgető problémára több módon próbáltak megoldást találni. A nemzetőrségnél gyakori volt, hogy egy helyi obsitost fogadtak fel. A honvédzászlóaljak a császári sorezredektől igyekeztek oktatási célból ideiglenesen vagy véglegesen áthelyeztetni képzett dobosokat. Több adat is arra utal, hogy dobos – önkéntesen, minden előzetes zenei képzettség nélkül – bárki lehetett.[39] Jellemző módon Szemere Bertalan kormánybiztos Klapka Györgynek, a felső-tiszai hadtest újdonsült hadtestparancsnokának írt 1849. január 14-ei levelében így összegezte tapasztalatait: „Például mennyi rossz dobos! És néhány jó. De azért nem látok intézkedést, hogy iskola alkottatott volna. Nehány nap alatt megtanulhatnák a legszükségesebbeket."[40] Nem véletlen, hogy 1849-ben már az újonctelepeken is figyelmet fordítottak a dobosok képzésére, mint ahogy azt majd látni fogjuk.

Dobosok kiképzése a nemzetőrségnél

Az alábbiakban elsőként a nemzetőrségnél folyó kiképzésre találunk példákat.

Győrött az 1848. május 3-ai, a nemzetőrségről szóló népgyűlésen gróf Zichy Ottó sürgette a dobosok kiképzését.[41]

Szolnokon egyszerűen minden században két főt választottak, hogy tanuljanak meg dobolni.[42]

A beregszászi nemzetőrség szervezésekor 1848 áprilisában három dobost írtak elő. Képzésükre Marian Edelén jelentkezett, aki „ügyességét és szorgalmát eddig is bizonyította, az őrsereghez fegyvergyakorlónak és dobosnak fogatik, s fizetése aláírás útján eszközöltetni rendeltetik".[43]

Kiss Miklós, a Pest megyei nemzetőrség 1. zászlóaljának parancsnoka 1848. július 12-én elrendelte, hogy július 20-áig a századdobosok délután 4 és 6 óra között a Vérmezőn Roszkoff zászlóalji dobos felügyelete alatt gyakoroljanak.[44]

---

39 *Hoffman* 1906. 10. o. és Bódy Imre őrnagy levele az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnak. Szolnok, 1849. december 10. MNL OL H 92 9497.

40 *Klapka* 1986. 84. o.

41 *Életképek,* 1848. május 21. (23. sz.) 2–3. o.

42 Bódy Imre őrnagy levele az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnak. Szolnok, 1849. december 10. MNL OL H 92 9497.

43 *Bagu* 2010. 150., 154. o.

44 MNL OL R 16 Budai nemzetőrség, 1. t. no. 112.

Veresegyház kérésére Mészáros hadügyminiszter 1848. július 22-én arról intézkedett, hogy a 62. (Turszky-) gyalogezredbeli Ágoston Kristóf tizedest és Szűcs János dobost oktatóként helyezzék át.[45]

Nyíregyháza 1848. augusztus 7-én azzal fordult a megyéhez, hogy a város két nemzetőr százada „betanult" dobosok nélkül van, ezért küldjenek egy dobos tanítót, ugyanis „az efféle tanítási költségek pedig a megyét illetnék". A Szabolcs megyei 1. nemzetőr zászlóalj arra kérte a vármegyét 1848 novemberében, küldjenek Nyíregyházára egy kiszolgált rendes dobost, mivel a dobosok tanítására korábban kirendelt személyeket visszaparancsolták saját alakulataikhoz. A megyei nemzetőrségnél azonban még december elején is hiányoztak a dobosok, illetve a dobok. A 2. (nyírbátori) nemzetőr zászlóalj parancsnoka december 7-én arról panaszkodott, hogy a doboshiány enyhítésére Kislétáról hozzájuk vezényelt ügyes dobost a megyei bizottmány rendelésének kézhezvételéig nem engedik el. Másnap a Bizottmány haladéktalanul és dörgedelmesen írt Kislétára. A kérdés azért is volt sürgető, mert az említett személy a zászlóalj egyetlen dobosa lett! Amíg a kormánytól nem érkeztek meg a nemzetőri törzstiszti kinevezések, a megye Kállay Emánuelt nevezte ki a Szabolcs vármegyei nemzetőrség ideiglenes főparancsnokának december 11-én. Feladatainak meghatározásánál kiemelték, hogy a nemzetőröket „kellőleg rendezze, gyakoroltassa, dobosokat választasson, a századok által dobokat szereztessen. 'S ha helyben dobosok nem taníttathatnának, azokat ide N. Kállóba tanítás végett rendeltesse be." 1849. június 4-én a megyei nemzetőrség szervezésekor, Kralovánszky András őrnagy azt javasolta, hogy századonként 3 dobost állítsanak ki, illetve ezeket Nyíregyházára küldjék kitanulni, kik elfoglaltságuk idejére napidíjat, az utazásokra pedig forspontot kapnának. Javasolta azt is, hogy a dobok megvételéről is időben gondoskodjanak.[46]

A 12 századra osztott kecskeméti gyalogos nemzetőrséghez a város 12 dobos kiállítását rendelte el, közülük hármat hamarosan Pestre küldtek tanulni a város pénzén.[47]

Batthyány Lajos miniszterelnök 1848. május 22-én arról értesítette Kecskemét főbíráját, hogy egy alkalmas dobos oktató iránti kérelmük ügyében a hadügyminiszterhez fordult azzal a kitétellel, hogy az oktató 10 krajcáros napidíját a városnak kell fizetnie.[48] A város azonban nemcsak az oktatónak, hanem tanítványainak is ennyit ígért. 1848 júliusában azonban arra panaszkodtak a kiskőrösi táborban betanulást folytató kecskeméti nemzetőr dobosok, hogy nekik a tanulási és gyakorlati időkre ajánlott napi 10 krajcárból csak 8-at kapnak, ezért kérték a várostól a különbözet kiadását. A tá-

[45] Mészáros Lázár hadügyminiszter levele Baldacci Manó ezredesnek, az Országos Haditanács elnökének. Budapest, 1848. július 22. MNL OL H 92 1968.

[46] *László* 2000. 176., 237., 283–284., 291., 294. 482–483. o.

[47] *Iványosi-Szabó* 1990. 72. o.

[48] *Urbán* 1999. I. k. 591. o.

borban tapasztalható egyéb elégedetlenségek lecsillapítása érdekében is már másnap elrendelték – többek között – a szükséges pénz kifizetését.[49]

Horváth Gábor főbíró júniusban Pesten négy trombitát vásárolt a jászberényi nemzetőrség számára, valamint sikerült elintéznie, hogy a helyi nemzetőrségi dobosok képzésére a hadügyminisztérium egy rendes dobost küldött.[50] Valószínűleg arról, a 60. (Wasa-) gyalogezredbeli Marcsó István tizedesről van szó, akit a Tiszán inneni önkéntes sereg 1. zászlóaljának 2. századához helyeztek át szeptemberben, és akiről feljegyezték, hogy korábban a jászkun nemzetőröknél volt dobos tanító.[51]

A vasi nemzetőrökhöz 1848. július 27-én fogadták fel Teleki Józsefet dobos oktatónak 20 krajcáros fizetséggel, aki vagyontalan obsitos katonaként nem lehetett volna nemzetőr, de a kanizsaiaknak napi 10 krajcárért dobolt. Inkey Sándor nemzetőr százados kérte, ha ezen obsitos „le fog tartóztatni" (?), egy rendes dobost küldjenek neki, mivel a század, illetve az osztály doboshiányban szenved.[52]

1848. november 24-én a budai nemzetőr zászlóalj a budai polgármesternek küldte át Klim Mihály folyamodását és díjjegyzékét, amiben mint nemzetőrségi dobos tanító napidíjat követelt. A parancsnok szerint a felsőbb rendeletek következtében ez a költség a várost terheli, és kérte a tartozás mielőbbi rendezését.[53]

Szilágyi Lajos debreceni nemzetőrparancsnok 1849. április 12-én azzal fordult a helyi katonai térparancsnoksághoz, hogy az itteni nemzetőrség megalakulásától kezdve hiányt szenved az „ügyes és kiképezett" dobosokban, mivel a sorezredekből egy pár hónapra felfogadott dobosokat az itt kiállított és kiegészített zászlóaljakhoz rendelték. Ekkor viszont a városban volt egy képzett és a szatmári önkénteseknél szolgált Goldhammer József nevű dobos, aki a harcokban szerzett sérülései miatt rendes katona már nem lehet. Azt kérték, hogy az illetőt rendes fizetésért a debreceni nemzetőrséghez nevezzék ki dobos tanítónak, fődobosi rangban. A térparancsnok továbbította a kérést a hadügyminisztériumnak, amely április 24-ei válaszában kifejtette, hogy a nemzetőrséghez kinevezendő dobos fizetésével az álladalmat nem lehet terhelni, de ha tényleg szükségük van rá, akkor „közös hozzájárulással" fedezhetik fizetését.[54]

A fenti példákból látható, hogy a dobosoktatást alapvetően két forrás biztosította: vagy obsitosok vállalták magukra, vagy pedig a gyalogezredek aktív dobosait vezényelték át ideiglenesen. A kiképzés többletköltsége, vagyis az ideiglenesen kivezényelt oktatók ellátása a nemzetőr alakulatot kiállító törvényhatóságot terhelte.

---

[49] *Iványosi-Szabó* 1988. 234–235., 237. o.
[50] *Rédei* 1989. 18. o.
[51] MNL OL H 83 4. d. 5. t. 16–72., 103., 161., 256.
[52] Inkey Sándor levele Csány László kormánybiztosnak. Berzence, 1848. augusztus 7. MNL OL H 103 4–49. p.
[53] *Czaga – Jancsó* 2001. 91. o.
[54] MNL OL H 75 1849:10045.

Dobosok kiképzése a honvédségnél

A nemzetőrséghez hasonlóan a honvéd alakulatok is változatos módon próbáltak oktatókhoz jutni. A 7. zászlóalj 1848. július 16. és 24. közötti állománykimutatása szerint még egyetlen dobossal sem rendelkezett, így nem csoda, hogy egy kitanult dobost kértek a „honvédsereg főparancsnokságától", megjegyezve, hogy ha nem lehet hozzájuk végleg áthelyezni, legalább hosszabb időre kerüljön oda. Az ügy a hadügyminiszter elé került azzal a kéréssel, hogy a sorkatonaságtól egy dobos áttételét vagy áthelyezését intézzék el, és küldjék Pápára.[55]

Az Országos Nemzetőrségi Tanács 1848 októberében kérvényezte a hadügyminisztertől, hogy Haas Hermann 32. (Ferdinánd d'Este-) gyalogezredbeli őrvezetőt, valamint Paulai Andrást és Szabó Flóriánt a 19. (Schwarzenberg-) gyalogezredből tegyék át betanítás végett, hiszen az újonnan felállított zászlóaljaknál legalább 21 dobost kell betanítani. A minisztérium el is rendelte áttételüket, és egyben felszólította a becskereki és verbászi seregek parancsnokait, hogy a gyalogezredek nélkülözhető dobosait helyezzék át a honvédséghez betanítás céljából.[56]

A 28. zászlóalj arra panaszkodott október 22-ei iratában a honvéd főparancsnokságnak, hogy nincs képzett dobosuk, ezért kérték, hogy Bodó János 39. (Dom Miguel-) gyalogezredbeli kiszolgált katonát tegyék át hozzájuk, aki most végső elbocsájtásáig a debreceni hadfogónál szolgál. Egyébként segítséget kértek a hangszerek beszerzéséhez is. Négy nappal később a honvéd főparancsnokság továbbította a hadügyminisztériumnak a folyamodványt, egyben megismételte korábbi kérésüket, hogy a dobosok oktatására képzett embereket küldjenek a honvédzászlóaljakhoz. A hadügyminisztérium válaszában elutasította az áthelyezést, arra hivatkozva, hogy az ellenséggel szemben álló sorgyalogoknak is szükségük van a dobosokra.[57] A Pest hadmegyei főparancsnokság november 26-án kérte Szilassy Mihály 34. (Porosz herceg-) gyalogezredbeli dobosnak a 26. zászlóaljhoz való áthelyezését, mivel az doboshiánnyal küzd, amelyhez december 1-jén hozzá is járultak.[58]

Előfordultak önkéntes jelentkezők is: Burzsa Rudolf és Bodonics Josef a 19. (Schwarzenberg-) gyalogezred dobosai 1848 júliusában Győrben kérvényezték, hogy helyezzék át őket az 5. honvédzászlóaljhoz oktatóknak. Horváth Dániel őrnagy melegen pártolta a kérést a Nemzetőrségi Haditanácsnál, amely a hadügyminiszter intézkedését kérte az ügyben. Végül a Haditanács Burzsát valóban áthelyezte, de július 20-án Bodonics áttételét elutasította, és egyben felszólította Horváthot, hogy a szükséges dobosokat egységéből válogassa és képeztesse ki. Bodonics neve

[55] MNL OL H 92 2219. és Gedeon László százados levele a hadügyminiszternek. Budapest, 1848. augusztus 20. MNL OL H 75 1848:5643.
[56] Buda-Pest, 1848. október 11. MNL OL H 75 1848:8139.
[57] 1848. október 26. MNL OL H 75 1848:8910.
[58] 1848. november 26. MNL OL H 75 1848:9974.

később felbukkan Komáromban: a 204. honvédzászlóaljnál 1849. szeptember 11-én rendelték el, hogy az őrmesterek századaikból két-két, némiképp már dobolni tudó, és dobossá válni akaró egyént válasszanak ki, és azokat Bodonics zászlóaljbeli dobos tizedes keze alá adják, aki reggel 5 és 8 óra, valamint délután 4 és fél 7 között fogja őket tanítani.[59]

Az északi mozgó hadtest parancsnoksága december 20-án arra utasította az összes alárendelt alakulatot, hogy „a dobosok zászlóaljankint a köztük legügyesebbik által naponkint legalább két óráig egy várostól távolabb eső helyen a szükséges dobolásban gyakoroltassanak”.[60]

Simonffy honvéd őrnagy 1849. március 6-ai rendelkezése szerint a 63. honvédzászlóalj dobosa, Radoo Pál, nemcsak a saját alakulata, de a 16. zászlóalj dobosait is naponként kétszer tanítsa „minden századból két első és két másod dobost véve”. Az oktatásból távol maradókat azonnal jelenteni kellett.[61]

A dobosok kiképzése az újonctelepeken is intenzíven folyt. Például a hódmezővásárhelyi újonctelep parancsnoka 1849. július 26-án jelentette, hogy 6 dobos újoncot július 19-én a 137. zászlóaljhoz tett át.[62]

Megjegyzendő, hogy a civilben muzsikus foglalkozású személyek nem váltak automatikusan katonazenészekké, amelyben feltehetően saját döntésük játszott szerepet. Ezt mutatja például az a Pest megyei járásonként felvett lista, amelyet a szabadságharc leverése után a magyar oldalon szolgált egyénekről készítettek. Ebben a kecskeméti járásból 8 muzsikust jegyeztek fel, akik mind csupán honvédek voltak, a váci járásban 2, a pestiben 6, a soltiban 13 hasonló eset volt. A Dömsödből származó és Komáromban szolgált két dobos pedig eredetileg béres volt.[63]

A kiképzés sikerének kulcsát egyértelműen az jelentette, ha legalább egy tanult oktatót találtak, illetve legalább egy honvéd dobost megfelelően kiképeztek, akik aztán tovább tudták folytatni a hangászok oktatását.

Fegyelmezés

A honvédsereg dobosainak nagy része – mint láthattuk – nem volt képzett zenész, sőt, valószínűleg korábban katona sem, így számos esetben találkozhatunk fegyelmi problémákkal. A kezeik közé került hangszer egyeseket önkéntelenül is dobolásra csábított, ami nyilvánvaló zavarokat idézhetett elő egy kiélezett helyzetben. Az utasítás nélküli, katonailag céltalan, „tetszés szerinti dobolás” természetesen tilos volt, de erre

[59] Győr, 1848. július 20. MNL OL H 92 1713. és 1856., illetve *Solymosi* 2013. 205. o.
[60] Miskolc, 1848. december 20. *Farkas* 1998. 32. o. és *Dér – Hajagos – Hermann* 2002–2004. I. k. 117. o.
[61] Nagyvárad, 1849. március 6. *Farkas* 1998. 89. o.
[62] MNL OL H 75 1849:26250.
[63] MNL Pest Megyei Levéltár IV. 106. b fond 5. kútfő. http://mnl.gov.hu/mnl/pml/honvedlistak (A letöltés időpontja: 2022. május 29.)

néha figyelmeztetni is kellett őket, mint ahogy például az 1849. január 14-ei komáromi várkormányi parancsban olvashatjuk: ekkor „keményen" eltiltották a dobosokat a parancs nélküli dobolástól, és az őrtiszteket tették felelőssé ennek a betartatására.[64]

Gyakori volt, hogy a dobosok nem jelentek meg az előírt helyen és időben. A komáromi vár 1849. márciusi szabályozása szerint a belső várban és a Vágon túli erődítményekben lévő zászlóaljak dobosainak a takarodó dobolása előtt fél órával meg kellett jelenniük a főőrtanyán. A hiányzó „a zászlóalji fődobosnak a hadtesti fődobos által, kinek egyébiránt több szorgalom ajánltatik, megfenyítés végett megnevezendő".[65] A komáromi 204. zászlóalj dobosai 1849 szeptemberében csak igen csekély számban jelentek meg a takarodóhoz, ezért a parancsnokot tették a továbbiakban felelőssé a dobosok hiánytalan megjelenéséért, illetve a távolmaradók megbüntetéséért.[66]

Az 1849. július 24-ei kolozsvári térparancsnokságtól érkezett napiparancs szerint a többször kiadott utasítások dacára a dobosok nem jelentek meg a takarodó leverésére sem. Felszólították a parancsnokokat, hogy csapataik dobosait este háromnegyed 9-re rendeljék a főőrtanyára takarodót verni. A fegyelem nem sokat javult: augusztus 2-án egyetlen dobos sem jelent meg a takarodó verésére, ezért a parancsnokoknak írásban kellett beszámolni a mulasztás okáról, valamint szigorúan megbüntetni a távol maradókat.[67] A büntetés mértékére példaként hozható fel, mikor az eszéki várban Ceininger József és Mittenhuber József 36. zászlóaljbeli dobosokat 6 órai vasra büntették, amiért nem jelentek meg parancsra.[68] Ezek az ügyek mutatják meg a honvédsereg gyors szervezésének és kiképzésének egyik hátulütőjét, a kellő fegyelem hiányát. Joggal feltételezzük, hogy a fenti kihágások ritkán fordultak elő a császári reguláris hadseregben.

Nem minden dobos volt hős: Tóth Ferenc, a 36. zászlóalj 2. századának dobosát lázítás miatt 1848. november 22-én könnyű vasban töltendő egy évi sáncmunkára ítélték.[69] Szökevény zenészről is tudósítanak forrásaink: Borbély Dániel 53. zászlóaljbeli százados jelentette a debreceni térparancsnokságnak, hogy Varga Péter zenész február 3-án a toborzóságtól Derecskére kéredzkedett, de akadályoztatás miatt Szoboszlón maradt, majd a nevezett és a Hajdú-kerületi kormánybiztosság által Borbély toborzóihoz rendelték, de még mindig nem érkezett meg, és végül Derecskén fogták el. Ezt követően intézkedést kértek a debreceni térparancsnokságra bekísért zenész büntetésével kapcsolatban.[70]

---

64 *Hajagos* 2017. 105. o. és *Hermann – Németh – Süli* 2015. 205. o.
65 *Hajagos* 2017. 203. o. 1849. március 5-iki hadtestparancs.
66 Az 1849. szeptember 15-ei várkormányi parancsot lásd *Solymosi* 2015. 526. o.
67 A 2. vadászezred parancskönyve. MNL OL X 7156 mf. 17670.
68 Eszék, 1849. január 10. MNL OL H 75 1849:1213.
69 Eszék, 1849. január 2. MNL OL H 75 1849:584.
70 Hajdúszoboszló, 1849. április 13. HL 1848–1849. 21/378.

Létszám

Dobosok a nemzetőrségnél

A nemzetőrségnél századonként 2 dobost kellett kiállítani,[71] de az „állandó országos nemzetőrsereg zászlóalj-parancsnokai számára" kiadott rövid utasítás szerint nagyobb, szétszórtabb földrajzi helyzet esetén 4 dobost ajánlottak. A zászlóaljakhoz 1-1 zászlóalji dobos is tartozott az előírás szerint, akit a zászlóalj választott meg.[72] A kezdeti, rendezetlen viszonyok között ezektől eltérő számú hangász alkalmazására is láthatunk példát.

A dési nemzetőrség szervezésekor meghatározták, hogy 50, illetve 100 fős század felállítása esetén 1, míg 150 fős század esetén már 2 dobost kell alkalmazni.[73]

Az erzsébetvárosi és a marosvásárhelyi nemzetőrségnél századonként 4 dobost állítottak ki.[74]

A szentlőrinci és siklósi járás nemzetőrségi zászlóalj 1848. szeptember 9-én készült állomány-kimutatása szerint századonként csak 1-1 dobos volt.[75]

A kőszegi nemzetőrök viszont túltengtek a dobosokban, századonként átlag 3 dobossal rendelkeztek, és volt több olyan század is, ahol minden szakasz külön dobossal bírt. Szabályzatuk szerint a dobosokat egy évre választották.[76]

Alapvetően a nemzetőrség is folyamatosan küzdött a dobosok hiányával. Az egri nemzetőrség szervezeti kialakításánál 1848. június 21-én arról állapodtak meg, hogy minden századnak egy dobosa legyen, de amint a pénzügyi lehetőségek adottak lesznek, eggyel növelni kell a számukat.[77]

A tolnai nemzetőrség 1848. áprilisi összeírása szerint a dobosok a következő módon oszlottak meg. Bátaszéken az 1. században nem volt dobos, a 2. és 3. században 2-2 dobos volt. A legtöbb településen csupán 1-1 szolgált, de volt, ahol egyáltalán nem jegyeztek fel dobosokat.[78] A Bácskába kiindult tolnai mozgó nemzetőrök 8 százada összesen 7 dobossal rendelkezett: volt olyan század, ahol 3 is szolgált, négy századnál pedig egy sem volt.[79]

A kecskeméti nemzetőrök Szenttamás környékén 1848 augusztusának végén nemcsak leváltásukat szorgalmazták, de addig is sürgősen egy dobost vártak, mert mint

---

71 A magyar nemzeti őrseregnek 1848. I. k. 13. o.
72 Rövid utasítás az állandó országos nemzetőrsereg zászlóalj-parancsnokai számára. Nyomtatvány. MNL OL R 16 1. t. 58.
73 *Süli* 2011. 29. o.
74 *Süli* 2011. 63., 97. o. és *Hints* 2002. 859. o.
75 Palánka, 1848. szeptember 9. MNL OL H 76 p. 229.
76 Kőszeg, 1848. szeptember 6. MNL OL H 92 3574.
77 MNL OL H 92 1317.
78 *Dobos* 1998. 196–215. o.
79 *Szilágyi* 2006. 26. o.

írták: „dobos nélkül semmire sem megyünk”. A város főbírája azonnal intézkedve útnak is indított egy dobost.[80]

A Torna megyei nemzetőrségnél első alkalommal a dobokról és dobosokról való gondoskodást a nemzetőr századosokra bízták azzal a kitétellel, ha augusztus 1-jére nem sikerül megoldani a kérdést, akkor részletes jelentést adjanak be intézkedéseikről.[81]

Szabolcs megye a nemzetőrség szervezettségének emelésére 1848. december 4-én szükségesnek látta „azonnal életbe léptetni, azt, hogy minden nemzetőrségi század két dobos tartására szoríttassék, mi az illető őrnagyok által lenne foganatba veendő”.[82]

A Bihar megyei 1. nemzetőr zászlóalj – valójában a Bihar megyei önkéntes őrhad, a későbbi 123. honvédzászlóalj – 1849. április 12-én arról értesítette a derecskei elöljáróságot, hogy a város még nem állította ki a szükséges újoncokat, és itt egy igen jó dobos ajánlkozott beállni, ezért kérik, ha még nem állították ki ténylegesen az újoncokat, akkor az önkéntest Derecske városa soroztassa be 100 váltóforint fizetés mellett, ami meg is történt.[83] Az említett összegnél nem derül ki, hogy havi vagy éves díjról van szó; előbbinek túl magas, utóbbinak alacsony; talán a lakóhelyen kívüli szolgálatért meghatározott pótlékról lehet szó.

Blaskovics Pál Hont megyei nemzetőr őrnagy 1848. szeptember 10-én jelentette, hogy befejezte a selmeci nemzetőrök századokba való beosztását, ugyanakkor a fegyverek és a dobosok hiánya miatt nem tudnak igazán gyakorlatozni.[84]

A Tiszán inneni önkéntes sereg 1. zászlóaljának 1. százada kimutatása szerint szeptember 9. és október 31. között nem tudták a dobosok számát növelni, azaz végig egy maradt, sőt, november 19-én még ő is megszökött. A decemberi kimutatásban azonban már két dobos szerepelt. A 2. századnál szeptember 18-án úgy lett egy dobos, hogy a 60. (Wasa-) gyalogezredbeli Marcsó István tizedest ide helyezték – a dobosok száma itt december végéig nem is változott. A 3–6. századnál sem volt jobb a helyzet, ahol szintén csak egy dobos szolgált ekkoriban.[85]

A Heves megyei nemzetőrség 18 századának csak a harmadánál volt dobos – igaz, mindegyiknél rögtön kettő – az 1849. június 21-ei kimutatás szerint.[86]

Sajátos jellegzetesség volt, hogy több helyen a megyei/helyi vadászcsapatok – ellentétben a császári mintával – nem kürtösöket, hanem szintén dobosokat alkalmaztak. Ezt láthatjuk az egri önkéntes nemzetőrségi vadászcsapatnál, a Torda megyei vadászcsapat 3. századánál, vagy a Belső-Szolnok megyei vadászcsapat esetében is; vagyis

---

80 *Iványosi-Szabó* 1988. 276–277. o.

81 Torna, az 1848. július 21-én tartott megyei választmány ülésének jegyzőkönyve. MNL OL H 92 2433.

82 *László* 2000. 261. o.

83 MNL OL R 365. Levelező és parancskönyv, 9., 16. f.

84 MNL OL H 92 3572.

85 MNL OL H 83 4. d. 5.t. 5–13., 16–72., 92., 103., 151., 161., 256., 274. Egyébként Marcsónak Ozorán 1 forint 20 krajcárért vettek egy bakancsot.

86 MNL OL H 16 1849:593.

a nemzetőrség keretein belül szervezett vadászalakulatoknál a hagyományos gyalogos logika érvényesült.[87] A jelenség mögött feltételezhetően az a tény áll, hogy a dob a trombitánál könnyebben tanulható és beszerezhető hangszer volt.

A Pest megyei nemzetőrség 1. zászlóaljánál is nagyon vegyes létszámban találkozunk dobosokkal. A 3. századnál négy dobos volt, míg az 5. századnál Bohos Ferenc mint választott és Wánovits János mint fogadott dobos szerepelt.[88] Az utóbbi század 1848. július 12-ei névsorában Bohos mellett Delmoro Alajost, a városi rendőrségnél szolgaként működő fogadott dobost sorolták fel.[89] Ugyanezen zászlóalj parancsnokánál 1848. augusztus 4-én egy kisfiút ajánlottak dobosnak azzal, hogy az alakuló önkéntes seregnél lehetne alkalmazni.[90]

Dobosok a honvéd alakulatoknál

A dobosok elvi beosztásával kapcsolatban a bécsi hadügyminisztériummal folytatott levélváltásból csak egyet ismerünk. Latour gróf hadügyminiszter 1848. július 17-én azután érdeklődött a magyar hadügyminisztériumnál, hogy a főhadi kormánytól (Generalcommando) a 12. (Vilmos főherceg-) gyalogezred azt tudakolta, az „1844. évi gyakorlati szabályzat [reglement] 5. §-a szerint felállítandó zászlóalji dobosok tizedesi díszjelei, az aldobosok [qua Tambour] kardja, szíjjal készítve és ezen a zászlóalji dobos helyett belépendő aldobos számfelettinek tartassanak-e?" A minisztérium álláspontja szerint, minthogy a „dobos a dobját a vállszíjjal és a játszótarisznyájával együtt a belépő aldobosnak adja át, ellenben a belépő aldobos tarisznyáját átveszi és a kardot vállszíjaival együtt a játék megkezdésére és megszüntetésére adandó jel végett megtartja, önként következik a belépő aldobos felfegyverzése és felszerelése a tarisznyát kivéve, számfelettinek tartandó, a fegyverzet a legközelebb eső vártüzérségi parancsnokságnak átadandó, a felszerelési cikkek pedig kamatilleték szerint használandók; ellenben az aldobos számára a kard vállszíjjal együtt kiadandó". Kérik egyben a Generalcommandót, hogy az illető ezredeket és parancsnokságokat az egységesség érdekében értesítsék erről.[91]

Alapvetően az első honvédzászlóaljaknál sikerült az előírt számú – századonként 2-2, összesen 12 – dobos helyét betölteni, a később alakult egységeknél azonban

[87] 1848. december 23-án 1 dobossal rendelkeztek. *Dér – Hajagos – Hermann* 2002–2004. I. k. 167. o. Továbbá 1849. február 9. kimutatás *Süli* 2018. 234. o.; 1849. március 18-ai kimutatás *Süli* 2016. 58–59. o.

[88] 1848. július 11. MNL OL R 16 1 t. no. 275. Dátum nélkül, no. 277.

[89] MNL OL R16 1. t. no. 268.

[90] „Ezen soroknak átadója igen lelkes kis fiú, el nem hagyá magát utasítani, ha talán az alakulandó önkéntes seregbe Önökhöz, mint dobost fel lehetne fogadni, egész rendelkezésére áthagyom." 1848. augusztus 3. MNL OL R 16 1. t. no. 281. Megjelent: Pest-budai nemzetőrök 1848–1849, 2001. 105. o.

[91] Budapest, 1848. július 28. MNL OL H 75 1848:1639. A hivatkozott szabályzat: Exercir-Reglement 1844. 10–13. o.

gyakran volt hiányos a létszám. A hadügyminisztérium egy dátum nélküli elképzelése szerint egy zászlóaljban 18 dobosnak kellett volna szolgálnia, amely a korabeli viszonyok között irreális elvárás volt.[92]

Néhány példa az előírt létszámú dobosra: 1848. július 31-én Pécsett a 8. zászlóalj, augusztus 10-én a verbászi táborban a 6. zászlóalj, szeptember 20-án Futakon az 5. zászlóalj, szeptember 21-én az Écskán állomásozó 10. zászlóalj, szeptember 20. és november 20. között a Fehértemplomnál állomásozó 9. zászlóalj, vagy november 10-én a 29. zászlóalj minden százada 2-2 dobossal rendelkezett.[93] A 96. zászlóaljnál 1849. június 20-án 1 dobos tizedesre és 18 dobosra kértek zsoldot, azaz itt még osztálydobosokat is ki tudtak állítani.[94] Eszéken 1848 decemberének végén az 50. zászlóalj 3. osztálya és a 60. gyalogezred 3. osztálya 3-3, a 2. (Sándor-) gyalogezred 3. osztálya csak 2 hadrafogható, a 36. zászlóalj 11 dobossal rendelkezett, míg az 51. zászlóaljnál az alakulat teljesen fel volt töltve, vagyis 12 dobossal volt ellátva.[95]

A dobosok hiánya valójában több honvéd alakulatnál komoly gondot okozott. Ezt jól mutatja az erdélyi toborzású honvédzászlóaljak szeptember havi állomány-kimutatása, ahol a létszámokban óriási különbségek voltak:

Dobosok/Létszám[96]							
	08. 24.	09. 01.	09. 08.	09. 16.	09. 24.	10. 01.	10. 16.
11. Kolozsvár	4/363	4	4	8/742	10/813	10/846	10/1086
12. Marosvásárhely	–/44			2/361	2/512	2/674	2/1053
13. Déva[97]	–/19			–/184	–/184	–/200	–/n. a.
14. Fogaras[98]	–/33			–/108	–/136	–/221	–/n. a.

1. táblázat: Az erdélyi toborzású honvédzászlóaljak augusztus–október havi állomány-kimutatása a dobosokról

Tóth Ágoston 1849. május 2-ai jelentése szerint hadosztálya súlyos doboshiánnyal küzdött: a legtöbb alakulat az előírt létszám felével sem rendelkezett, igaz, a honvédek létszáma is elmaradt az előírtaktól.[99] 1848 decemberének végén a lengyel légió ulánus százada menetkészen várta a parancsokat, de két dobosra volt szüksége, ekkor ugyanis lovak és lófelszerelés hiányában az alakulat még gyalogságként harcolt.[100] Kezdetben az olasz légió is doboshiánnyal küzdött: az 1849. április 30-ai állomány-kimutatás

[92] MNL OL H 81 55. p.
[93] Verbász, 1848. augusztus 10. MNL OL H 92 2808., Verbász, 1848. szeptember 20. H 92 4839., Verbász, 1848. július 31., Szentmiklós, 1848. november 10. H 92 8248, H 92 4851., H 92 4897., H 75 1848:10090.
[94] MNL OL H 75 1849:22169.
[95] MNL OL H 2 1848:117.
[96] MNL OL H 92 3173., 3542., 3582., 4050., 4487., 4999., 6379.
[97] Ez a szervezés alatt álló század a Temesközbe szorulva a 9. zászlóaljba olvadt be.
[98] Ez a szervezés alatt álló század végül a 12. zászlóaljba olvadt be. Kedves Gyula szíves közlései.
[99] *Hermann – Németh – Süli* 2015. 257–261. o.
[100] Miskolc, 1848. december 22. HL 1848–1849. 6/218.

szerint a három század összesen három dobossal rendelkezett, július 16-án azonban a nyolc gyalogos századból már csak egynél volt hiány.[101]

A honvédsereg is több forrásból próbálta biztosítani az előírt dobos-létszámot. 1848. július 22-én a honvédsereg főparancsnoksága arra kérte Mészáros Lázár hadügyminisztert, hogy teljesítse a 10. zászlóalj kérését, miszerint a 37. (Mihály-) gyalogezrednél szolgáló Fodro József és Murzsa Mitus dobost helyezzék át hozzájuk, amelyet másnap el is rendeltek.[102] A honvédsereg főparancsnoksága 1848. november 15-én arról értesítette a 26. zászlóalj parancsnokát, hogy a dobosok iránt adott kérelmét illetően a főparancsnokság nincs olyan helyzetben, hogy annak eleget tehessen, ezért őket a zászlóaljhoz tartozó alkalmas egyénekből állítsák ki.[103] Mint fentebb már láthattuk, ekkor a zászlóaljparancsnok egy gyalogezredbeli dobos áthelyezését kérte – nyilván oktatási célból is –, amelyhez december 1-jén végül hozzá is járultak.[104] A viszonyokat jól jellemzi, hogy Beöthy György százados, a 26. honvédzászlóalj parancsnoka február 3-án tiltakozott a hadtestparancsnokság azon rendelete ellen, hogy minden zászlóaljból két pék honvédet rendeljenek ki, mivel alakulatában csupán egyetlen pék van, aki egyben dobos is, ezért nem tudják nélkülözni. Kérését méltányolták.[105]

A doboshiányt kölcsönzéssel is próbálták enyhíteni. 1849. január 30-án Komáromban elrendelték, hogy a 2. (Sándor-) gyalogezred 3. zászlóalja rövid időre 3 dobost engedjen át a 40. zászlóalj számára.[106]

A dobosok száma alkalmanként császári katonaszökevényekkel is szaporodott. Az 1849. március 24-ei losonci rajtaütést követően Beniczky felszólította a foglyokat az átállásra, mire az olasz származású dobosok ezt azonnal megtették, és a különítmény már pergő dobszó mellett vonult ki a városból.[107] 1849. május 18-án 12 közlegény, egy tizedes és egy dobos szökött át, illetve vonult be dobszóval a besztercei magyar táborba.[108] A 22. zászlóalj 1849. május 30-ai létszámkimutatása szerint a Karl Urban cs. kir. ezredes táborából átjött és önkéntesen tovább szolgáló Nagy Gergelyt dobosként sorozták be az 5. századhoz.[109]

Tipikus filmes, szépirodalmi ábrázolás, amint a honvédeket dobos gyerekek vezetik harcba. A visszaemlékezések szerint valóban előfordult, hogy ezt a fegyelmet és képzettséget igénylő beosztást gyerekekre bízták. A komáromi 13 éves Buza Sándor a 37. zászlóalj soraiban esett el, de ugyanott szolgált „kis dobosként" Germann Károly

[101] *Berkó* 1929. 13., 24–25. o.
[102] Budapest, 1848. július 22. MNL OL H 75 1848:1493. Murza Péter (!) a zászlóalj 5. századához lett beosztva. MNL OL H 83 4. d. 5. t. 600. A század zsold és élelmi kimutatása szeptember hóra.
[103] HL 1848–1849. 3/375. (VII. 203.)
[104] Pándy Samu kérvénye a hadügyminisztériumnak. 1848. november 26. MNL OL H 75 1848:9974.
[105] *Dér – Hajagos – Hermann* 2002–2004. 294. o.
[106] *Hajagos* 2017. 132. o.
[107] *Villecz* 1898. 37. o.
[108] *Marczius Tizenötödike,* 1849. május 26. (34. sz.) 133. o.
[109] MNL OL H 75 Nem iktatott iratok 163. d. 208. o.

és Váczy József is. Váczy 1849. január 13-án Nyárasdnál esett át a tűzkeresztségen, ahol átlőtték a dobját, és az ijedtségtől hazáig futott. Szabó Mihály 14 évesként szolgált a 16. zászlóaljnál.[110] Az 1849. januári felvinci összecsapáskor az egyik honvédszázad dobosa egy 14 éves fiú volt.[111] 1849. május 7-én Szepestótfalunál ütöttek rajta egy császári csapaton, ahol az egyik magyar század mindkét dobosa gyerek volt: Hollecsek Pál 15 és Sonnenschein József 13 éves. Hollecsek rövid életrajza is fennmaradt, amelyből kiderül, hogy magyar kötődés nélkül vett részt a szabadságharcban. Stájerországban született, majd 8 éves korától, 1841 és 1849 között a kassai katonai nevelőintézetben tanult. Itt állt be 1849 áprilisában – nevelőtanára felszólítására – Sonnenscheinnel együtt a szepességi vadászzászlóaljba. Dobosként szolgálva több társát is kiképezte, majd fegyveres szolgálatot vállalt és hamarosan őrmesternek nevezték ki.[112]

Elméletileg háború alatt a tüzérség nem használta a dobokat, a magyar gyakorlat azonban mást mutat. Majthényi komáromi várparancsnok december 11-ei létszámkimutatása szerint a vártüzérségnél 9, a tábori tüzérségnél 2, a honvéd tüzérségnél Krivácsy alatt 2, a mérnökkarnál 1, a 15. és 17. zászlóaljnál a szabályzat szerinti 12-12, a 37. zászlóaljnál 13 dobos vagy trombitás (!) volt.[113]

Érdekességképp megemlítjük még, hogy a Mészáros-hadigőzösön is egy dobos szolgált a gyalogságból összeválogatott katonák között.[114]

Fődobos

A magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai szerint a nemzetőr zászlóaljak törzséhez egy fődobos tartozott, aki „szinte, mint a zászlós", a zászlóalj kisebb törzséhez tartozott. A fődobos kötelessége volt a zászlóaljhoz tartozó dobosokat oktatni, gyakorlatoztatni, szolgálatba beosztani, valamint a „fegyvergyakorlatoknál fegyelmét leginkább arra fordítani, hogy a szabályok követelései szerint minden osztálynál legyen a jeladásokra elegendő dobos". A fődobos irányítása alatt történt az „ima- és őrdíszleteknél" az előírt dobjelek verése.[115] Összegezve: feladatköre teljesen megfelelt az osztrák szabályzatokban foglaltaknak.

A forrásokban különböző néven szereplő, de ugyanazon funkcióval bíró fődobosok és zászlóaljdobosok alkalmazásáról viszonylag kevés adat áll rendelkezésünkre, de ezek alapján feltételezzük, hogy valóban nem csak papíron rendszeresített, hanem működő beosztás volt a nemzetőr alakulatoknál, illetve honvédzászlóaljaknál. A kőszegi nemzetőrök zászlóalji dobost, a dévaiak pedig maguk közül egy fődobost választottak.[116]

[110] *Szinnyei* 1887. 52–53., 58–59., 141. o.
[111] *Szilágyi* 1891. 283. o.
[112] *Tirts* 1903. 61., 110–111. o.
[113] MNL OL H 2 1848:5359.
[114] *Urbán* 1987. 674. o.
[115] A magyar nemzeti őrseregnek 1848. I. k. 12., 35. o.
[116] Kőszeg, 1848. szeptember 6. MNL OL H 92 3574. és *Csorba* 2002. 896. o.

1848. július 5-én a budapesti nemzetőr parancsnokság felszólította a zászlóaljakat, hogy minél előbb válasszák meg az előírt tisztségviselőket, így a zászlóaljdobosokat is.[117]

A fődobos személye számos honvédzászlóaljnál felbukkan a forrásokban. A 47. zászlóaljnál Gyika Jenő őrnagy október elején nevezte ki az 5. század dobosát, Varga Gábort tizedesi rangban zászlóaljfődobossá és a törzshöz rendelte.[118] A 69. zászlóaljnál is említik a zászlós dobost, akinek napi fizetése 16 krajcár volt.[119] 1849. június 10-én a Tatán lévő 99. zászlóalj parancsnoka felsorolva a létszámot, 1 fődobost említ, igaz, több dobosról és ácsról nincs is szó.[120] 1849. július 14-én Nagyváradon a Jenei Dániel őrnagy alá rendelt, még számnélküli (a későbbi 135.) zászlóaljnál egy zászlóalji fődobos és 6 dobos szolgált.[121] Az 1849. július 22-én Szegedre érkezett 90. és 130. zászlóalj is 1-1 törzsdobossal – azaz fődobossal – rendelkezett.[122]

Osztálydobossal egyetlen esetben találkoztunk. A debreceni térparancsnokság 1849. április 14-én utasította az egyeki szállítóház parancsnokát, hogy az ott lévő, 34. (Porosz herceg-) gyalogezrednél szolgált osztálydobost indítsák útnak a 20. honvédzászlóaljhoz, mivel a hadügyminisztérium rendelkezése értelmében tizedeseket és dobosokat kell oda küldeni.[123]

A komáromi vár 1849. márciusi szabályozása nemcsak a zászlóaljdobosokról, hanem hadtesti fődobosról is említést tesz: az ő „vezérlete alatt doboltatik valamennyi dobostól a takarodó a várbeli főőrtanyától egész a városi főőrtanyáig, innen elpártolnak a Vág-erősségi dobosok, ezek dobolva a Vág-erősségbe, amazok a Belvárba visszatérnek. Minden hiányzó dobos a zászlóalji fődobosnak a hadtesti fődobos által, kinek egyéb iránt több szorgalom ajánltatik, megfenyítés végett megnevezendő”.[124] A hadtesti fődobos beosztás más helyen nem bukkant fel egyelőre, így itt valami egyedi beosztásról lehetett szó.

Felszerelés

A dobosok felszereléséről a nemzetőrség esetében alapvetően az adott településnek, törvényhatóságnak kellett gondoskodni, a honvédseregben pedig az állam biztosított mindent.

[117] MNL OL R 16 Budai nemzetőrség, 1. t. no. 253.
[118] *Hermann – Bona – Molnár* 2020. 211., 220. o.
[119] Nagyvárad, 1849. március 29. MNL OL H 75 1849:3611.
[120] MNL OL H 75 1849:21235.
[121] MNL OL H 75 1849:26217.
[122] MNL OL H 75 1849:25575.
[123] Debrecen, 1849. április 14. HL 1848–1849. 21/519.
[124] 1849. március 5-iki hadtestparancs. *Hajagos* 2017. 203. o.

Dobok beszerzése a nemzetőrségnél

A nemzetőrségi alakulatoknál minden nagyobb egység igyekezett magának dobot is szerezni, hogy szervezettebbek legyenek és hatékonyabban tudják ellátni feladataikat. A beszerzést általában a falvak, városok vagy a megye finanszírozta, több esetben maga az alakulat gondoskodott erről, de egyéni felajánlásokra is volt példa, néha pedig magához a kormányhoz fordultak segítségért.

A legtöbb forrás a hangszerek település általi biztosításáról szól, például Szolnok, Miskolc vagy Kunszentmárton esetében.[125] Torda városa 1848. május elején 3 dobot készíttetett a városnak.[126] A győri nemzetőröknél volt egy öreg nagydob, amellyel zenekar híján a *Rákóczi-indulóhoz* verték a taktust.[127] Sárvár városa két dobot vásárolt nemzetőrségének 37,3 forint értékben.[128] Baja a szükséges 10 dobot nyilvános „árlejtés" útján kívánta beszereztetni.[129] A debreceni gyalogos nemzetőrök 1848. június 15-én kaptak a városi kapitányi hivataltól két hangszert.[130]

Marosvásárhelyen 1848 májusában a helybeli nemzetőrségi dobokat készítő mesterember más nemzetőrségek számára a dobokat magasabb árban kívánta készíteni, amibe a helyi nemzetőrség Intéző Bizottmánya nem kívánt beleszólni.[131] Mindenesetre a dobhiány nem oldódhatott meg, mert július 20-án a nemzetőrség 2. százada egy jó dobért esedezett, mivel más századok már kaptak a várostól. Augusztus 18-án a vezetés kijelentette, hogy a századok „a népi őrseregnek törvényes lábra állítása által nemsokára új alakot kelletvén, hogy váltsanak", addig nem intézkednek további hangszer beszerzéséről.[132] Az erdélyi főkormányszék is azzal utasította el a marosvásárhelyi nemzetőrök kérését, hogy a fegyvertárban Puchner szerint nincs felesleges dob.[133]

A nemzetőrségi dobok vásárlását Ugocsa megyében a falvak finanszírozták.[134] Békés megye az önkéntes nemzetőrök számára vásárolt egy rézdobot 16 ezüst forintért, amelyet megyei tulajdonként adtak át az önkéntesek kapitányának.[135] Szabolcs megye állandó hangszerhiányban szenvedett. 1848. augusztus 7-én felhívták a nemzetőrségi őrnagyokat, hogy jelentsék a dobok számát, illetve azok hiányában azt is, hogy melyik alakulat nem képes azokat beszerezni, hogy a megyei Központi Bizottmány intézkedhessen. A későbbiekben is kihívást jelentett a hangszerek biztosítása: november 6-án

[125] Bódy Imre őrnagy kérvénye az Országos Nemzetőrségi Haditanácshoz. Szolnok, 1849. december 10. MNL OL H 92 9497.; *Dobrossy* 1998. 128. o.; *Csekő* 2005. 65. o.
[126] *Süli* 2011. 41. o.
[127] *Hazánk,* 1848. július 29. (13. sz.) 52. o. és *Ecker* 1973. 96. o.
[128] *Söptei* 2000. 278. o.
[129] *Iványosi-Szabó* 1988. 200. o.
[130] Földváry Sándor százados nyugtatványa. MNL OL R 20 225. sz.
[131] Marosvásárhely, 1848. május 25–26. *Pál-Antal* 2001. 87. o.
[132] *Hints* 2002. 875–877., 882. o.
[133] Kolozsvár, 1848. július 5. *Pál-Antal* 2001. 187. o.
[134] Egry János levele Perényi Zsigmondnak. Halmi, 1848. október 27. MNL OL H 2 1848:2165.
[135] *Oláh* 1889. I. k. 280. o.

a Szabolcs megyei 1. nemzetőr zászlóalj csak használhatatlan dobbal bírt, ezért jó „instrumentumok” beszerzésére kérte a megyét.[136]

Az aradi ostromseregbe rendelt Békés vármegyei gyalogos szabadcsapat többek között dobosokban is hiányt szenvedett, ezért ismételten kérte a vármegyét, hogy dobosokon kívül a gyulai nemzetőrség 4 dobját is küldjék utánuk.[137] A Torna megyei nemzetőröknél első alkalommal a dobokról és dobosokról való gondoskodást a századosokra bízták azzal a kitétellel, ha augusztus 1-jére nem sikerül megoldani a kérdést, akkor részletes jelentést adjanak be intézkedéseikről.[138] A Borsod megyei önkéntes nemzetőrség parancsnokának december 21-ei jelentése szerint az alakulat a dobokat maga fogja beszerezni.[139] A Borsodi Védsereg gerillacsapatának Hellensteiner Imre kassai rostakészítő mester a dobigazításért (szétszedésért, összerakásért) és a hozzáadott új szíjjakért 17 forintot kért el.[140] A dési nemzetőrség a lőfegyverek mellett 4 rézdobot igényelt a kormánytól 1848 áprilisában.[141]

A Bihar megyei 1. nemzetőr zászlóalj kálváriája jól dokumentált. A zászlóalj 1849. április 12-én arról panaszkodott Csány Lászlónak és a kolozsvári főparancsnokságnak, hogy a megye dobokkal még nem látta el, ezért kéri a főparancsnokságot, hogy a Kolozson lévő század részére egy dobot nyugtatvány mellett addig adjon ki, míg Biharból meg nem érkezik a többi. A zászlóalj parancsnokának április 19-én, Bihar megyéhez intézett jelentése szerint zászlóaljának 6 dobra van még szüksége, „s mivel a századok nagysága miatt, szakaszok és félszakaszok vagynak elhelyezve, s többnyire dob nélkül vannak, kérem a kívánandó 6 dobost minél előbb elküldeni, s miután most dobokat felettébb nehéz kapni, nem lévén az álladalomnak heverő dobjai, azokat a nagyobb községeknél, milyen Derecske, Kaba, Böszörmény sat. kiknek négyesivel is találtatnak olyanok, szükségük úgy sem lévén reá, tőlük átvenni”. A megye ezek után elrendelte, hogy „a szükséges dobok, ha különben kéznél nem volnának, a sárréti járásunk nagyobb községeiben létező nemzetőrségtől, készpénzi fizetés mellett, könnyen kaphatók lennének”. A 6. és 8. hadmegye főparancsnoka, Cserey Ignác alezredes pedig arra utasította április 28-án Hodossy Miklós kormánybiztost, hogy a nagyváradi szitásnál már készen álló 6 dobot vegye meg és a Bihar megyei őrhadnak adja át, mivel az országos ruhabizottmánynál nincsenek kész dobok, így az őrhad ezek hiányában nem tudja kellőképpen elvégezni

[136] Nagykálló, 1848. augusztus 7. és november 6. *László* 2000. 176., 237. o.
[137] Okolitsny István őrnagy jelentése. [Arad], 1849. január 31. *Oláh* 1889. II. k. 98. o.
[138] Torna, 1848. július 21-én tartott megyei választmány ülésének jegyzőkönyve. MNL OL H 92 2433.
[139] *Dér – Hajagos – Hermann* 2002–2004. I. k. 140. o.
[140] Kassa, 1849. április 2. MNL OL H 111 Szemere Bertalan kormánybiztos iratai. 1.d. 1.t.
[141] *Kádár* 1890. 24. o.

a fegyvergyakorlatokat. Végül, május 12-én jelentették Csereynek, hogy megkapták az öt (!) hangszert, vagyis kereken egy hónap alatt teljesítették a kérést.[142]

Erdélyben különösen sok példát találunk a magánszemélyek által történt adakozásra. Hídvégen gróf Nemes Ábrahám ösztönzésére alakult meg a nemzetőrség, akiknek zászlót és dobot adományozott.[143] A Kolozs megyei Nagynyulason pedig gróf Thoroczkay József ajándékozott a nemzetőrségnek zászlót és dobokat.[144]

Déván 1848 májusában Pálffy Domokos adományozott két dobot a városi őrseregnek. Amikor 1849 júniusában újjáalakult a nemzetőrség, az első intézkedések egyike a hangszerek visszaszerzésére irányult, és egyet hamarosan meg is találtak.[145]

A főváros volt a dobok egyik fő beszerzési piaca. Kalocsa városa Budán vásárolt rézdobot.[146] Bereg megyébe is Pestről szállították, ahol azok „gyárilag készültek, s melyek falemezből álló nagy terjedelmű döbönt[147] képeztek, melyeknek két pántjával és cikcakkos zsineggel a fenekeket képező hártyabőrt feszítgetni lehetett."[148]

A dob gyakran jelent meg a költségek között Munkácson is:

– 1848. június 3-án egy harmadik dobra való vállszíjért 1 Ft 20 krajcárt,
– augusztus 20-án Behr Zsigmond piktornak az őrsereg dobjain való négy abroncs megfestéséért 1 Ft és 36 krajcárt,
– szeptember hó 21-én Maurer Fülöp rézgyári művesnek az őrsereg részére készített két dobért 15 forintot,
– és miután a dobos összeszaggatta a bőrt a dob mindkét fenekén, az újrabőrözésért november 28-án Robel Ferencnek 2 Ft és 15 krajcárt fizettek.[149]

Dobok beszerzése a honvédségnél

A politikai helyzet és császári katonai igazgatásra jellemző akadályoztatás miatt nem volt arra lehetőség, hogy a szükséges felszerelést a katonai raktárakból hiánytalanul beszerezzék, és mondani sem kell, a szabadságharc során a dobok biztosítása, illetve készíttetése is az állandó kérések között szerepelt. A hadügyminisztérium 1848 júliusában hirdetményben tette közzé felszerelési igényeit, ahol a felsorolt cikkek között szerepelt 280–280 darab sárgaréz dob „felkészítve", illetve dobverő pár.[150]

[142] Nagyvárad, 1849. április 28. MNL OL R 365. Levelező és parancskönyv 9., 12., 17. f.; MNL OL H 75 1849:18502.; MNL OL H 82 30. d. 90. kútfő. p. 990.
[143] *Kolozsvári Híradó,* 1848. július 25. (32. sz.) 127. o.
[144] *Süli* 2011. 37. o.
[145] *Csorba* 2002. 892., 897. o.
[146] *Barth* 1975. 230 o.
[147] Faedény, bödön.
[148] *Lehoczky* 1899. 8–9. o.
[149] Uo. 10–11. o.
[150] *Közlöny,* 1848. július 21. (42. sz.) 186. o.

Dobay Károly ezredes augusztus 18-án tudatta Vay Miklós királyi biztossal, hogy a toborzási bizottmány a kolozsvári honvédek számára 4 dobot csináltatott szíjakkal együtt, darabját 17 forintért.[151] A Vas megyében kiállítandó 44. és 45. zászlóalj számára a fegyverek mellett 24 dobot is igényeltek 1848 novemberében, azaz egy darabbal sem rendelkeztek.[152] A Muramelléki III., azaz Perczel Mór seregtestének az újonnan felállított alakulatokat magában foglaló hadosztálya (56., 60., 61. zászlóalj egy század huszár, 4 ágyú) 1848 decemberében az OHB-tól a gyalogság számára a többi felszerelés mellett 24 dobot kért.[153]

A 11. és 12. zászlóalj részére kolozsvári kézművesek készítettek dobokat – „sárgaréz katona dob két bornyúbőr fenékkel nemzeti színre festett abroncsokkal, dobkötéllel, összehúzó szíjjakkal, egyszóval egészen készen és egy pár dobpálcával" – 13 forint 48 krajcárért. A két alakulat számára végül 19 darabot rendeltek Binder üstgyártótól.[154] A 43. zászlóalj december 22-ei jelentése szerint Nyíregyházán 2 dobot vásároltak, egyenként 14 pengő forint áron.[155] A 19. zászlóalj 1849. márciusi pénztári naplója szerint március 2-án egy dobbőrre 4 ft 36 krajcárt fizettek ki.[156]

A kincstári beszerzések mellett a települések is beszálltak a finanszírozásba: Szeged a 3. zászlóalj számára 8 dobot biztosított.[157]

Az 1849. április 1-jétől életbe lépett hadseregi parancs szerint a gyalogos századok számára békében 30, háborúban 50 forint kiutalt átalányösszegből kellett – sok más egyéb mellett – a dobosok számára szükséges megkülönböztető paszományok, bőrkesztyűk, dobbőrök, abroncsok, zsinegek beszerzését és fenntartását finanszírozni.[158]

A debreceni ruharaktárban 1849. április 9-én 4 dob, míg május 5–6-án már 13 dobfelszerelés (dob, szíj, verő) volt. Ugyanakkor egy másik kimutatásban május 6-án 19 új és 15 használt dobvállszíjat soroltak fel.[159] 1849. május 26-án már 30 felszerelt dob, 30 dobszíj és 30 dobverő szerepelt a leltárban, majd június 3-áig mindenből 35 darab érkezett még, így összesen 65–65 darab volt.[160] Június 2. és 9. között ezekből nyolc teljesen felszerelt dobot adtak ki.[161] Június 18-án ugyanitt már 61 teljesen felszerelt dob volt, azaz újabb felszereléseket vételeztek be.[162] Csak találgatni tudunk, de a készlet nagy száma az általános hangszerhiány mellett azt mutatja, hogy a hadsereg igényei

151 Kolozsvár, 1848. augusztus 18. MNL OL H 113 704.
152 Reiszig Alajos kormánybiztos jelentése a Nemzetőrségi Haditanácsnak. Pest, 1848. november 2. MNL OL H 92 1848:7289.
153 Szekulits István jelentése az OHB elnökének. Letenye, 1848. december 21. MNL OL H 2 1848:6429.
154 Kolozsvár, 1848. szeptember 23. MNL OL H 92 1848:5988.
155 *Dér – Hajagos – Hermann* 2002–2004. I. k. 154–155. o.
156 MNL OL H 2 1849:6759.
157 *Urbán* 1955. 160. o.
158 MNL OL H 89. 2425. ff.
159 MNL OL H 75 1849:13852.
160 MNL OL H 75 1849:18564.
161 MNL OL H 75 1849:20577.
162 MNL OL H 75 1849:23155.

és a készletinformációk nem találkoztak a megfelelő helyen és időben. Ezt mutatja az is, hogy például 1849. június 5-én a Debrecentől légvonalban kb. 70 kilométerre lévő nagykárolyi újonctelep parancsnoka 24 darab dobfelszerelést kért a dobosok kiképzésére, mivel azt is feladatként kapta. Arra az esetre, ha nem tudnak küldeni, a hadügyminisztériumtól engedélyt kért a megvásárlásukra. 19-én a minisztérium el is rendelte a dobok azonnali kiadását – a pesti ruhabizottmány készletéből! [163]

Az első határvéd zászlóalj 1849. május 1-jei kimutatása szerint hiába rendelkeztek előírásszerűen 12 dobossal, 4 hangszer hiányzott.[164] A besztercei hadi főparancsnokság 1849. május 2-ai jelentésében a 2 tartalék székely zászlóaljnak 2 zászlót és 22 dobot igényelt a fegyverek és lőszer mellett.[165] A 95. zászlóaljnál az 1849. június 16-ai kimutatás szerint 5 dob hiányzott, miután Pestről csak 4 darabot tudtak beszerezni.[166]

Már feljebb is láthattuk, hogy a doboknak, illetve a hozzá tartozó alkatrészeknek nem volt rögzített áruk. Polgár Mátyás és fia dobkészítők 7 forintot kértek el egy dobra való alsó és felső bőrért 1849 márciusában.[167] A 20. zászlóalj 1849 áprilisában 10 dobot rendelt meg, darabját 25 forintért, ugyanakkor a 69. zászlóalj szervezésekor 12 dobért 240 forintot fizettek ki.[168] Kerekes Lajos esztergályos 90 forintról szóló nyugtát mutatott be az 52. zászlóalj számára készített 6 darab sárgaréz dob fejében, melynek darabja 15 ft 90 kr volt.[169] A 90. zászlóalj dobok vásárlására és kiigazítására 1849 júniusában 49 forint 24 krajcárt költött.[170] A 99. honvédzászlóalj részére 13 dobot rendeltek meg, darabját 10 pengő forintért.[171] A forrásokból jól érzékelhető, hogy a hangszernek területenként eltérő ára volt, de nyilván ezt a felhasznált anyagok minősége is befolyásolhatta.

Nem véletlen, hogy a dobok hadizsákmányként is értékesek voltak, így a csatatérről összeszedett felszerelési tárgyak listáján is feltűnnek, például valószínűleg a január 22-ei bodrogkeresztúri ütközet után 1 darab jó és 2 darab összetört dobot gyűjtöttek össze.[172] A szegedi Móra Ferenc Múzeum kiállításán is látható volt egy osztrák dob, amit a szőregi ütközetben zsákmányoltak.[173]

Hiába volt ugyanakkor megfelelő felszerelés, ha a dobosok és kürtösök időjárási okokból nem tudták teljesíteni kötelességüket. Teleki Sándor visszaemlékezése szerint

[163] MNL OL H 75 1949:19079.
[164] *Süli* 2014–2015. 220. o.
[165] MNL OL H 75 1849:13404.
[166] Uo. 1849:21811.
[167] Miskolc, 1849. március 27. MNL OL H 111 1. d. 2. t.
[168] Vagyis darabonként 20 forintért vásárolták. Nagyiván, 1849. április 8. MNL OL H 75 1849:3611. és Váradolaszi, 1849. április 6. MNL OL H 75 1849:9291.
[169] Debrecen, 1848. december 12. HL 1848–1849. 5/232.
[170] MNL OL H 75 1849:31225.
[171] Buda, 1849. június 13. Duschek pénzügyminiszter utalványoztatta a komáromi sóhivatalnál az összeget a hadügy június 9-ei kérésére. MNL OL H 75 1849:19974.
[172] *Dér – Hajagos – Hermann* 2002–2004. II. k. 170–171. o.
[173] https://moramuzeum.hu/zsakmanyazurzavarbanmarcius15/ (A letöltés időpontja: 2022. február 10.)

Erdélyben a téli hadjárat alatt olyan hideg volt, hogy a trombita befagyott és a dobok is alig szólaltak meg.[174]

Kevés adat szól arról, hogy milyen fegyverzettel látták el a dobosokat, de ez általában csak egy rövid szablya volt, lőfegyverrel nem rendelkeztek. November 17-én Aradon a 29. honvédzászlóaljnál kardokat adtak át 12 dobosnak.[175] Több esetben kértek az összes dobosnak egyszerre kardot: erre látunk példát a 17., a 3. vagy a 12. zászlóaljnál is; az utóbbiaknál 1849. június–júliusában jelezték igényüket.[176] Az alakuló 131. zászlóalj számára teljes felszerelést kértek (12 dob és dobszíj, 24 darab dobverő), amibe 12 utászkard (!) is beletartozott.[177] Az 55. zászlóalj 1. százada december 13-án nemcsak egy dobot, de két kardot is kért a dobosaik számára.[178]

Fizetés

A nemzetőri szolgálatért nem járt fizetés, akiket azonban valamilyen speciális feladatra fogadtak fel – például dobolás –, miközben maguk nem voltak alkalmasak a törvényi előírások szerint nemzetőri szolgálatra, valamilyen mértékű díjazásban részesültek. Őket alapesetben a kiállító települések fizették. Győrben május 11-én a nemzetőrségnél 30 dobost kívántak alkalmazni, akiknek havonta és fejenként 10 forint járt volna.[179] 1848. május 13-án Nagy János obsitos közvitéz kérte a jászberényi tanácstól, hogy miután nemzetőrségi dobosnak választották meg, rendezzék fizetését. A tanács a ruhán kívül a lándzsások bérét ajánlotta meg.[180] Kalocsa városa június 11-én fogadott dobost Vörös József személyében havi 15 forint bérért és ruhaellátásért nemzetőrsége számára.[181] Désen 1848 áprilisában két dobosnak egyenként 4 ezüst forint fizetést adtak.[182] Az Ung megyei mozgó nemzetőr zászlóalj 2. századában a dobos havi 4 forintot kapott.[183] A 468 nagybányai nemzetőr mellé két dobost sikerült a városnak alkalmaznia. Az első dobos havi 6, míg a másik havi 4 forint fizetést kapott a városi pénztárból a város határozata szerint ideiglenesen addig, amíg a zenészek alkalmasnak találtatnak.[184]

A fővárosban Rottenbiller Lipót helyettes polgármester az éjjeli zavargások megakadályozása céljából többek között elrendelte 1848. május 15-én, hogy „az

[174] *Teleki Sándor emlékezései* 1958. 151. o.
[175] MNL OL H 13. 10. kútfő. 9848. Nemzetőrségi haditanács 7987. sz. irat.
[176] 1848. november 18. H 92 1848:8974.; 1849. június 10. H 75 1849:22960.; 1849. július 4. H 75 1849:26042.
[177] Tótkomlós, 1849. július 15. MNL OL H 75 1849:31141.
[178] MNL OL H 106 2. d. 363. f.
[179] *Ecker* 1973. 83. o.
[180] *Rédei* 1989. 12. o.
[181] *Barth* 1975. 230. o.
[182] *Kádár* 1890. 24. o.
[183] *Lehoczky* 1899. 91. o.
[184] 1848. május 10-ei bejegyzés. *Balogh* 2014. 91. o.

alkalmazandó nemzeti őrségnek dobszó általi összehívására, mind az 5 városrészben kész dobosok tartassanak; kik amennyiben közvetlen a nemzeti őrségtől nem volnának megszerezhetők, a doboknak megszerzése és a dobosoknak fizetése városi költségen volna eszközlendő".[185]

Kiss Miklós, a Pest megyei nemzetőrség 1. zászlóaljának parancsnoka augusztus 18-án azután érdeklődött századosaitól, hogy századaikkal mennyiben egyeztek meg a „fizetendő és folytonosan oldaluk mellett lévő dobosok iránt?"[186] Ráth Péter, a Pest megyei 1. zászlóalj 5. századának kapitánya augusztus 25-én jelentette Kissnek, hogy csak egy fizetett dobosuk van, Wánovits városi rendőr. Jelenleg havonként 5 forintot kap, de havi 14 forintért teljes állásba jönne, azonban ehhez a század nem járult hozzá.[187]

A pesti 6. nemzetőr zászlóalj dobosai 1848. szeptember 27-én azzal fordultak parancsnokaikhoz, hogy a megterhelő szolgálat fejében részükre járandóságot utalványozzanak: „…hétfőn, a hét első napján a századnál kell jelen lennünk a gyakorlaton és ha mindjárt az egész századból 10 egyén is jelenik meg, a dobosnak okvetetlen jelen lenni kell. − kedden a fődobosnál oktatás tartatván, ugyan megjelenni tartozunk, szerdán ismét a század gyakorlatot tartván, oda megjelenni parancsoltatunk, csütörtökön az egész zászlóaljjal, pénteken szintén és szombaton mint kedden a fődobossal vagyunk, mely a fődobossali tanulás annál is inkább elkerülhetetlen, mint hogy a helyes dobolásra nem csak fáradhatatlan igyekezet, de többszöri gyakorlat is igényeltetik. Ezek előadása után hozzájárulván még az is, hogy az elsorolt szolgálatokon kívül meg strázsára menni is köteleztetünk […] kérelmünk odajárul, méltóztassék nekünk az annyira aránytalan szolg[á]latunk némi pótlásául – mint frank és német honokban – hol csak egy közdobos polgár havankint 10 vagy 12 tallérnyi fizetést húz, havi járandóságot utalványoztatni…"[188]

Október 27-én Pest város bizottmányi elnöke felszólította a pesti nemzetőr zászlóalj parancsnokát, hogy még aznap minden századhoz fogadjanak fel egy olyan dobost, aki futári szolgálatot is végez. A városi közgyűlés 22-ei határozata szerint ugyanakkor azok a dobosok, akik egyben futárok is, 12 pengőforint fizetést is kaphatnak, mivel szolgálatuk már „terhesebb" és akadályozza a rendes foglalkozásuk végzését.[189]

A nagykunsági mozgósított nemzetőr század nagyon megbecsülte egyetlen dobosát, ugyanis napidíja 1 forint 20 krajcárban és 10 krajcár húspótlékkal volt megállapítva.[190]

---

[185] *Czaga – Jancsó* 1998. 55–56. o.
[186] MNL OL R 16 1. t. no. 120.
[187] MNL OL R 16 1. t. no. 316.
[188] *Czaga – Jancsó* 1998. 111–112. o.
[189] *Czaga – Jancsó* 2001. 287. o. és *Kossuth Hírlapja,* 1848. december 15. (144. sz.) 626. o.
[190] *Dér – Hajagos – Hermann* 2002–2004. I. k. 218. o.

A munkácsi nemzetőröknél hivatalos kiküldetések alkalmával míg a nemzetőrnek 40 krajcár, a dobosnak 32 krajcár járt 5 napra, ezen felül egy adag kenyér. Azonban november 12-én a dobosoknak két forintnyi havi díjat állapítottak meg, hozzátéve, hogy többet is megérdemelnének, mert a sok dobolás miatt „más nemű polgári keresetök csökken". December 31-én Dobszai István nemzetőri dobosnak 31 napra napi 4 krajcárral számolva 1 forint 24 (helyesen: 2 Ft 4 krajcárt) krajcárt fizettek ki.[191]

A szántói nemzetőr zászlóalj 3. századánál 1848 augusztusában a dobos tizedesnek a közvitézi napi zsold dupláját, azaz 16 krajcárt fizettek naponta.[192] A szabolcsi nemzetőrségnél is napi 16 krajcárt fizettek a dobosnak, de itt a nemzetőrök is 10 krajcárt kaptak.[193] Az általános napidíj inkább 8 krajcár volt, vagyis megegyezett a közvitézekével.[194]

A fenti adatok alapján látható, hogy a dobosok szolgálatai sokkal intenzívebben voltak igénybe véve a többi nemzetőrhöz képest, hiszen számuk véges volt, ugyanakkor a nemzetőrség feladatainak ellátása – őrség, őrjárat, gyakorlatozás – megkövetelte állandó jelenlétüket. Ezt viszont csak rendes polgári foglalkozásuk terhére tudták vállalni, és ezt felismerve több település is plusz pénzt fizetett szolgálataikért. Kisebb összeget azok kaptak, akik maguk is nemzetőrök voltak a törvény alapján, míg a felfogadott dobosok nagyobb javadalmazásban részesültek.

A honvédségnél természetesen egységes szabályozás volt érvényben. 1848. május 28-ától a honvédek, a dobosok és az ácsok fizetése napi 8 krajcár volt, míg összehasonlításként a tizedeseké már 16 krajcárra rúgott.[195]

A dobosok, illetve a zenészek hivatalosan 1849. július 1-jétől a következő illetményt kapták (volna) *(lásd a 2. táblázatot).*[196]

[191] *Lehoczky* 1899. 10–11., 34. o.
[192] MNL OL H 103. 15. d. 1003. f.
[193] Szatmár, 1849. április 7. MNL OL 75 1849:10056.
[194] MNL OL H 103. 15. d. 1405–1430. f. pl. veszprémi nemzetőr zászlóaljak 1848. július–augusztusában kelt kimutatásai.
[195] Baldacci Manó ezredes jelentése Mészáros Lázár vezérőrnagynak. Budapest, 1848. július 9. A forrásban felsoroltak nemzetőr elnevezéssel, de honvéd értelemben szerepelnek. MNL OL H 75 1848:9256. k.; továbbá: MNL OL H 2 II. Min. eln. Kossuth Polizei–Akten 1848:3.
[196] Budapest, 1849. június 16. MNL OL H 75 1849:19146.; H 89 56–63. ff., H 148. 4. d. 397–398.; H 148 Nyomtatványok. 4. d.

Rangfokozat	Járandóság			havi járandóság 6 téli hónapokra		Havi Szállásbér		Napi útközti szállásbér
	havi illetmény		napi zsold					
	béke	háború		kemény	lágy			
	forint		krajcár	ölfa		Forint	krajcár	krajcár
Hadtestületi különbség nélkül								
karmester	50	50	–	5/6	1	5	–	24
zenész	–	–	16	–	–	–	–	–
ezredtrombitás	20	20	–	–	–	–	–	–
osztály- vagy századtrombitás	–	–	15	–	–	–	–	–
Gyalogságnál								
ezred-fődobos	–	–	24	–	–	–	–	–
dobos	–	–	8	–	–	–	–	–
közvitéz	–	–	8	–	–	–	–	–
gránátos dobos	–	–	10	–	–	–	–	–
koronaőrségi dobos	–	–	10	–	–	–	–	–

2. táblázat: A dobosok, illetve a zenészek illetménye 1849. július 1-jétől

Tiszti karrierek

Végezetül figyelemre méltó, hogy a szabadságharc során számos, korábban a császári seregben szolgált dobos emelkedett tiszti rangra. A morvaországi születésű zenész, Josef Baumann 1835-től szolgált dobosként, majd 1847-től tizedesként a 34. (Porosz herceg-) gyalogezredben. Baumann alakulatával 1848 őszén csatlakozott a honvédsereghez. Bona Gábor adatai szerint a Feldunai hadtestnél zenekarvezető lett. 1849. szeptember 2-án Komáromban Klapka hadnaggyá léptette elő a „zenemestert".[197]

A paraszti származású Elekes György János 1837-től volt dobos, 1845-től pedig ezreddobos és címzetes őrmester a 39. (Dom Miguel-) gyalogezredben, majd 1848 októberében csatlakozott a szabadságharchoz. 1849 áprilisától hadnagy lett előbb saját alakulatánál, majd a 115. honvédzászlóaljnál.[198]

A csehországi születésű zenész, Sigismund Sich 1847-től volt dobos a 34. (Porosz herceg-) gyalogezredben. Nem sokkal később, hogy alakulatával magyar oldalra állt, átlépett az 1. honvéd utász zászlóaljhoz, és itt előbb őrmester, később pedig hadnagy lett a 2. utászzászlóaljnál.[199]

A kilyéni születésű Szabó Antal 1836-tól őrmesterként és ezreddobosként szolgált a 15. (második székely) határőrezrednél. A szabadságharc alatt már 1848 őszén csatlakozott a magyar erőkhöz, 1849 februárjától hadnagy, majd június végétől főhadnagy volt alakulatánál, illetve az ebből szervezett 84. honvédzászlóaljnál.[200]

A kézdivásárhelyi Szigethy Dániel zenészként lett ezreddobos 1845-től a 15. (második székely) határőrezredben. Bajtársaival 1848 őszén csatlakozott a magyar szabadságharchoz, és 1849 májusában hadnagy lett az 5. székely határvéd zászlóaljnál.[201]

Tamás Elek a forradalom kitörésekor tizedes és ezreddobos volt a 14. (első székely) határőrezredben, 1848 őszén alakulatával együtt magyar oldalra állt, és állítása szerint 1849 márciusában hadnagy lett ezrede 6. zászlóaljánál, illetve az abból alakult 81. honvédzászlóaljban.[202]

A fentiektől eltérően Pehm (1848–1849-ben Bőhm) Gábor korábban nem szolgált katonaként, hanem a pécsi jogakadémia hallgatójaként állt be a baranyai önkéntes nemzetőrzászlóaljhoz, ahol dobos, majd altiszt és végül hadnagy lett. Decembertől az 51. zászlóaljnál szolgált.[203] Míg a császári sereg dobosai valószínűleg katonai tapasztalatuk révén emelkedtek altiszti, majd tiszti rangra, Pehm esetében egy szokványosnak tekinthető honvéd karriert láthatunk, ahol a tanult és rátermett ifjak gyorsan magasabb beosztást nyerhettek.

---

[197] *Bona* 2009. I. k. 115. o. és *Szinnyei* 1887. 289. o.
[198] *Bona* 2009. I. k. 355. o.
[199] *Bona* 1998–1999. III. k. 139–140. o.
[200] Uo. 205. o.
[201] Uo. 269. o.
[202] Uo. 315–316. o.
[203] *Bona* [2018].

Összegzés

A nemzetőrség és a honvédség szervezésekor a magyar hadvezetés tovább alkalmazta a császári-királyi hadsereg katonai hangjelzéseit és a dobosok foglalkoztatásának alapelveit, így nem kellett a már képzett katonákat új jelzésekhez szoktatni, másrészt az egykoron császári seregben szolgált katonák segítségével az újoncok kiképzése is hatékonyabb és gyorsabb volt. A forrásokból egyértelműen kiderül, hogy a szabadságharc egészét tekintve a magyar csapatok folyamatosan doboshiánnyal küzdöttek, amelyet elsősorban – a császári hadseregben is megszokott módon – az alakulaton belül a feladatot önként vállalt honvédekkel igyekeztek megoldani.

A hangszer beszerzése is állandó problémát jelentett, amelyet a központi ellátás hiánya, illetve működési nehézségei miatt legtöbbször helyben próbáltak megoldani. Minden nehézség ellenére a nemzetőrség és a honvédség alapvetően sikerrel biztosította a katonai kommunikáció, illetve parancsközlés alapját jelentő dobosok megfelelő számát, felszerelését és kiképzését. Arra a kérdésre, hogy a harcmezőn hogyan teljesítettek, egy korábbi tanulmányunkban kerestük a választ.[204]

Rövidítések

HL 1848–1849	Hadtörténelmi Levéltár, Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc iratai
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Budapest
H 2	Az 1848–1849–i minisztériumi levéltár, Miniszterelnökség, Általános iratok
H 12	Belügyminisztérium, Közösen kezelt általános iratok
H 75	1848–49-es Hadügyminisztérium, Általános iratok
H 76	Mészáros Lázár verbászi iratai
H 81	Újoncozási Osztály
H 83	1848–49-es Hadügyminisztérium, Számvevőségi iratok
H 89	1848–49-es Hadügyminisztérium, Vegyes iratok
H 92	1848/1849-es minisztérium, Országos Nemzetőrségi Haditanács, Közösen kezelt általános iratok
H 103	Csány László iratai
H 106	Hodossy Miklós iratai

[204] *Csorba* 2021. passim.

H 111	Szemere Bertalan kormánybiztos iratai
H 113	Vay Miklós iratai
H 148	Nyomtatványok
R 16	Budai nemzetőrség iratai
R 20	Csapó János iratai
R 365	Megyei iratok
X 7156	2. honvéd vadászezred iratai. A Román Tud. Akadémia Kolozsvári Fiókjának Történeti Levéltára. 1848–1849-es ereklye múzeum. Másolat a MNL OL-ban. Mf. 17670.

Bibliográfia

A magyar nemzeti őrseregnek 1848.	A magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai. I–V. k. Pesten, 1848.
Bagu 2010.	*Bagu Balázs:* Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc Kárpátalján. Ungvár–Budapest, 2010.
Bagu – Szakáll 1994.	*Bagu Balázs – Szakáll Mihály:* A szabadságharc hősei. Ungvár–Budapest, 1994.
Bajzik 2020.	*Bajzik László:* Az aradi vár építése és hadieseményei az 1848–1849-es szabadságharcban. Budapest, 2020.
Balogh 2014.	1848–1849 Nagybányán. Okmányok a forradalom és szabadságharc nagybányai vonatkozásaihoz. Szerk. és a bev. tan. írta *Balogh Béla*. Nagybánya, 2014.
Barcy – Karch 1985.	*Barcy Zoltán – Karch Pál:* Hangászok – hangszerek – hangjegyek. Trombita- és dobjelek az osztrák–magyar hadseregben és haditengerészetnél (1629–1918). Budapest, 1985.
Barth 1975.	*Barth János:* Adalékok az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc kalocsai történetéhez. (Cumania 3. Historia. Bács–Kiskun Megyei Múzeumok Közleményei.) Kecskemét, 1975. 229–248. o.
Berkó 1929.	*Berkó István:* Az 1848/49. évi magyar szabadságharc olasz légiója. Budapest, 1929.
Bertók 1999.	*Bertók Béla:* Egy szabadságharcos feljegyzései. In: *Csatáry György:* Szabadságharc a végeken. Anno 1848–1849. Ungvár, 1999. 111–126. o.

Bichmann 1909. — *Bichmann, Wilhelm:* Geschichte des k. und k. lnfanterie-Regiments No. 62. Beszterce, 1909.

Bona 1998–1999. — *Bona Gábor:* Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. I–III. k. Budapest, 1998–1999.

Bona 2009. — *Bona Gábor:* Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. II. k. Budapest, 2009.

Bona [2018]. — *Bona Gábor:* Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara, Arcanum Online. [2018]. https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzs-tisztek-1 (A letöltés időpontja: 2022. május 29.)

Czaga – Jancsó 1998. — Közcsend és közbátorság Budán, Pesten és Óbudán 1848−49-ben. Vál. *Czaga Viktória – Jancsó Éva*. Budapest, 1998. 55–56. o.

Czaga – Jancsó 2001. — Pest-budai nemzetőrök, 1848–1849. Dokumentumok a fővárosi nemzetőrség történetéhez. Vál. és szerk. *Czaga Viktória – Jancsó Éva*. (Budapest történetének forrásai.) Budapest, 2001.

Csekő 2005. — *Csekő Andrea:* Kunszentmárton 1848–49-ben. (Zounuk. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár évkönyve 20.) Szolnok, 2005.

Csikány 2003. — *Csikány Tamás:* A cibakházi híd 1849. A cibakházi hídért 1849. január–márciusában folytatott harcok katonai irataiból. Budapest, 2003.

Csorba 2002. — *Csorba György:* A dévai nemzetőrség jegyzőkönyve. *Hadtörténelmi Közlemények,* 115. (2002) 3. sz. 889–901. o.

Csorba 2021. — *Csorba György:* Dobosok, trombitások és katonazenekarok alkalmazása az 1848–1849-es szabadságharc harcmezőin. *Hadtörténelmi Közlemények,* 134. (2021) 2. sz. 383–415. o.

Dér – Hajagos – Hermann 2002–2004. — Az 1848–49-es I. magyar hadtest iratai. I–II. k. A bev. tanulmányt írta, az iratokat vál. és s. a. r. *Dér Dezső – Hajagos József – Hermann Róbert*. (A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai 9.) Eger, 2002–2004.

Dobos 1998. — *Dobos Gyula:* Tolna Megye 1848–1849-ben. Forrásgyűjtemény. Szekszárd 1998.

Dobrossy 1998. — *Dobrossy István:* Borsod és Miskolc 1848–1849-ben. Naplók, töredékek, visszaemlékezések. Miskolc, 1998.

Ecker 1973. — Győr 1847−1850-ben, ahogyan egy lokálpatrióta látta. Szemelvények Ecker János kéziratos naplójából. Szerk. és a tájékoztatót írta *Pernesz Gyula*. Győr, 1973.

Exercir-Reglement 1844.	Exercir-Reglement für die k. k. Linien-Infanterie. Wien, 1844.
Farkas 1998.	Saját kezébe, ott, ahol… Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból. Szerk. *Farkas Gyöngyi*. Az iratokat vál., a német nyelvű iratokat ford. *Bőhm Jakab*. A bev. tanulmányt írta *Csikány Tamás*. Budapest, 1998.
Galsai Kovách 1911.	*Galsai Kovách Ernő:* Aradvár és Aradváros ostroma 1848–49-ben. Galsai Kovách Ernő 1848/49-iki honvédőrnagy naplója. Az előszót írta *Márki Sándor*, bev. és jegyz. *Juhász Ferenc*. Arad, 1911.
Hajagos 2017.	*Hajagos József:* Török Ignác, a hadmérnök tábornok. Budapest, 2017.
Hegyesi 1898.	*Hegyesi Márton:* Az 1848−49-iki harmadik honvédzászlóalj története. Budapest, 1898.
Hermann – Németh – Süli 2015.	*Hermann Róbert – Németh György – Süli Attila:* Iratok Tóth Ágoston 1848–1849. évi működésének történetéhez. In: Tóth Ágoston honvéd ezredes, a katona és a térképész. 1812–1889. Szerk. *Bak Antal.* Budapest, 2015. 191–301. o.
Hermann – Bona – Molnár 2020.	*Hermann Róbert – Bona Gábor – Molnár András:* A 47. honvédzászlóalj története, 1848–1849. Zalaegerszeg, 2020.
Hints 2002.	*Hints Miklós:* Adatok az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc marosvásárhelyi eseményeihez. *Hadtörténelmi Közlemények,* 115. (2002) 3. sz. 854–888. o.
Hoffman 1906.	*Hoffman Arnold:* Az 1848–49-iki vörös-sapkás 9-ik honvédzászlóalj története. Kassa, 1906.
Hübler 1820–1823.	Militär-Oekonomie-System der kaiserlichen königlichen österreichischen Armee. Bearbaitet von *Franz Hübler*. Bd. I–XVII. Wien, 1820–1823.
Iványosi-Szabó 1988.	A mai Bács-Kiskun megye az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején. Szerk. *Iványosi-Szabó Tibor.* Kecskemét, 1988.
Iványosi-Szabó 1990.	*Iványosi-Szabó Tibor:* Kecskemét 1848/49-ben. Kecskemét, 1990.
Kádár 1890.	*Kádár József:* Belső-Szolnok és Dobokamegye története, 1848–1849. Deés, 1890.
Klapka 1986.	*Klapka György:* Emlékeimből. A szöv. gondozta, az eredeti iratokkal kiegészítette, bev. tanulmányt és a jegyz. írta *Katona Tamás*. Budapest, 1986.

László 2000. Szabolcs vármegye 1848/1849-ben. Források. Vál. és szerk. *László Géza*. (Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények 22.) Nyíregyháza, 2000.

Lehoczky 1899. *Lehoczky Tivadar:* Bereg megye és a munkácsi vár 1848–49-ben. Munkács, 1899.

Makai 2001. *Makai Ágnes:* „Hű vitézségért…" Az 1848–1849-es magyar szabadságharc kitüntetett hőseinek emlékére. Budapest, 2001.

Marosi 1994. *Marosi László:* Két évszázad katonazenéje Magyarországon. A magyarországi katonazene története, katonakarmesterek, 1741–1945. Budapest, 1994.

Móricz 1900. *Móricz Pál:* 1848−49-diki szabadságharci csatatörténetek. Szeged, 1900.

Oktatási szabályzat 1848. Oktatási szabályzat a magyar gyalogság számára. Német eredetiből ford. *Gál Sándor*. Pest, 1848.

Oktató szabályzat 1849. Oktató szabályzat a magyar honvéd és nemzetőri gyaloghad számára. Második jav. kiad. Pesten, 1849.

Oláh 1889. *Oláh György:* Békés vármegye 1848–1849-ben. I–II. k. Gyula, 1889.

Pál-Antal 2001. *Pál-Antal Sándor:* Marosszék és Marosvásárhely az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején. Székelyudvarhely, 2001.

A Pest-városi nemzeti őrsereg 1848 A Pest-városi nemzeti őrsereg ideiglenes oktatás, gyakorlat- és szolgálati szabályzata. Szerk. *Gál Sándor*. Pest, 1848.

Rédei 1989. *Rédei István:* Jászok és kunok az 1848–49-es szabadságharcban. Jászberény, 1989.

Solymosi 2013. *Solymosi József:* A 204. honvédzászlóalj parancskönyve (zászlóalji parancsok – forrásközlés). In: Peremirat: köszöntő írások Makai Ágnes 70. születésnapjára. *Hadtörténelmi Közlemények,* 126. (2013) különszám, 193–213. o.

Solymosi 2015. *Solymosi József:* A 204. honvédzászlóalj parancskönyve. *Hadtörténelmi közlemények*, 128. (2015) 2. sz. 509–541. o.

Söptei 2000. *Söptei István:* Az 1848–49-es polgári forradalom és szabadságharc helyi eseményei. Az önkényuralom évei. In: Sárvár története. Szerk. *Uő.* Sárvár, 2000. 277–289. o.

Süli 2011. *Süli Attila:* A nemzetőrség, a honvédség és a Kossuth-szabadcsapat szervezése Erdélyben 1848-ban. Sepsiszentgyörgy, 2011.

Süli 2014–2015. *Süli Attila:* A honvédség szervezése Erdélyben 1849-ben. (Acta Siculica, 2014–2015.) Sepsiszentgyörgy, 2015. 195–248. o.

Süli 2016. *Süli Attila:* Ormai Norbert, az első aradi vértanú. Budapest, 2016.

Süli 2018. *Süli Attila:* Torda és Aranyosszék szabadságharca 1848–49-ben. Barót, 2018.

Szilágyi 1891. *Szilágyi Farkas:* Nagy-Enyed pusztulása 1849-ben. Korrajz. Nagy-Enyed, 1891.

Szilágyi 2006. *Szilágyi Mihály:* A Tolna megyei nemzetőrség története, 1848–49, 1956, 2000. Szekszárd, 2006.

Szinnyei 1887. *Szinnyei József:* Komárom 1848–1849-ben. Budapest, 1887.

Teleki 1958. *Teleki Sándor* emlékezései. Vál., s. a. r., az előszót és jegyz. írta *Görög Lívia*. Budapest, 1958.

Tirts 1903. *Tirts Rezső:* 1848–49-iki élményeim különös tekintettel a Cornides-féle szepesi Guerilla-vadászok szereplésére a szabadságharcban. Késmárk, 1903.

Urbán 1955. *Urbán Aladár:* Honvédtoborzás a Tiszántúlon 1848 nyarán. *Hadtörténelmi Közlemények*, új folyam 2. (1955) 3–4. sz. 134–166. o.

Urbán 1973. *Urbán Aladár:* A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Budapest, 1973.

Urbán 1987. *Urbán Aladár:* A „Mészáros hadigőzös" 1848-ban. *Hadtörténelmi Közlemények*, új folyam 34. (1987) 4. sz. 668–690. o.

Urbán 1999. Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. I–II. k. A dok. vál., a jegyz. készítette, az előszót írta *Urbán Aladár*. Budapest, 1999.

Villecz 1898. *Villecz János:* Egy sárosvármegyei honvéd naplója. Villecz Boldizsár 1848–49-i honvédszázados elbeszélése után. Eperjes, 1898.

Zámbelly 1889. *Zámbelly Lajos:* Emlékiratok 1848/49-ből. *Hazánk,* 11. (1889) 3. sz. 73–190., 4. sz. 267–279., 5. sz. 354–369. o.

György Csorba

DRUMMERS IN THE 1848–1849 WAR OF INDEPENDENCE: ORGANISATION, TRAINING, EQUIPMENT

(Summary)

Drummers, along with buglers, were the basis of military communication and command in the warfare of the time. This study describes the tasks of drummers, their training, their numbers and the provision of equipment on the Hungarian side during the War of Independence of 1848–1849.

A peculiarity of the Hungarian War of Independence was that when the Hungarian National Guard and the Honvéd Army were being organised, the Hungarian military leadership continued to use the military sound signals of the Imperial-Royal Army and the principles of employing drummers, so there was no need to accustom already trained soldiers to new signals, and on the other hand, the training of recruits was more efficient and faster with the help of soldiers who had once served in the Imperial Army. However, this sometimes caused confusion between the fighting units.

It is clear from the sources that throughout the entire War of Independence the Hungarian troops were constantly struggling with a shortage of drummers, which they tried to solve primarily with the help of volunteers within the corps, as was customary in the Imperial Army.

The purchase of musical instruments was also a constant problem, which was mostly solved locally due to the lack or operational difficulties of central supply.

Despite all the difficulties, the National Guard and the Honvéd Army were basically successful in ensuring adequate – minimum – numbers, equipment and training of drummers. Their use on the battlefield has been described in an earlier study.

György Csorba

TROMMLER IM FREIHEITSKAMPF VON 1848–1849: ORGANISATION, AUSBILDUNG, AUSRÜSTUNG

(Resümee)

Zusammen mit den Trommlern bildeten die Hornisten die Grundlage der militärischen Kommunikation bzw. Kommandomitteilung in der damaligen Kriegsführung. Die vorliegende Studie beschreibt die Aufgaben der Trommler, ihre Ausbildung, ihre Zahl und die Ausrüstung auf ungarischer Seite des Freiheitskampfes von 1848–1849.

Eine Besonderheit des ungarischen Freiheitskampfes besteht darin, dass die ungarische Militärführung bei der Organisation der Nationalgarde und der Honvéd-Armee die militärischen Tonsignale der kaiserlich-königlichen Armee und die Prinzipien des Einsatzes von Trommlern beibehielt, sodass einerseits keine Notwendigkeit bestand, bereits ausgebildete Soldaten an neue Signale zu gewöhnen, und andererseits die Ausbildung der Rekruten mit Hilfe von Soldaten, die einst in der kaiserlichen Armee gedient hatten, effizienter und schneller erfolgte. Dies führte jedoch manchmal zu Verwirrung unter den kämpfenden Einheiten.

Aus den Quellen geht eindeutig hervor, dass die ungarischen Truppen während des gesamten Freiheitskampfes ständig mit einem Mangel an Trommlern konfrontiert waren, der in erster Linie durch den Einsatz von freiwilligen Soldaten innerhalb des Verbandes gelöst wurde, wie es auch in der kaiserlichen Armee üblich war.

Auch die Beschaffung von Musikinstrumenten war ein ständiges Problem, das mangels zentraler Versorgung und wegen operativer Schwierigkeiten meist vor Ort zu lösen versucht wurde.

Trotz aller Schwierigkeiten gelang es der Nationalgarde und der Honvéd-Armee im Wesentlichen, eine ausreichende – minimale – Anzahl, Ausrüstung und Ausbildung von Trommlern sicherzustellen. Ihren Einsatz auf dem Schlachtfeld haben wir bereits in einer früheren Studie vorgestellt.

György Csorba

LES TAMBOURS DANS LA GUERRE D'INDÉPENDANCE DE 1848–1849 ORGANISATION, ENTRAÎNEMENT, ÉQUIPEMENT

(Résumé)

Les tambours, comme les clairons, constituaient la base de la communication militaire et du commandement dans la guerre de l'époque. Cette étude décrit les missions des tambours, leur entraînement, leur effectif et la fourniture de leur équipement du côté hongrois de la guerre d'indépendance de 1848–1849.

L'une des particularités de la guerre d'indépendance hongroise réside dans le fait que l'état-major hongrois a continué à utiliser les signaux sonores militaires et les principes d'emploi des tambours de l'armée impériale-royale dans la garde nationale et l'armée hongroise. Par conséquent, les soldats déjà formés ne devaient pas s'habituer à de nouveaux signaux et la formation des recrues était plus efficace et plus rapide avec l'aide de soldats qui avaient déjà servi dans l'armée impériale. Cependant, cela a parfois entraîné une certaine confusion entre les unités combattantes.

Il ressort clairement des sources que, tout au long de la guerre d'indépendance, les troupes hongroises ont été constamment confrontées à une pénurie de tambours, qui a été principalement résolue par l'utilisation de soldats volontaires au sein du corps, comme c'était la coutume aussi dans l'armée impériale.

L'achat d'instruments de musique fut également un problème constant qui, en raison de l'absence d'approvisionnement central et de difficultés opérationnelles, a été principalement tenté d'être résolu au niveau local.

Malgré toutes ces difficultés, la garde nationale et l'armée hongroise ont réussi à avoir un nombre satisfaisant de tambours, à les équiper et à les former. Leur utilisation sur le champ de bataille a été présentée dans une étude précédente.

Дьёрдь Чорба

БАРАБАНЩИКИ В БОРЬБЕ ЗА СВОБОДУ 1848–1849 ГГ.: ОРГАНИЗАЦИЯ, ОБУЧЕНИЕ, СНАРЯЖЕНИЕ

(Резюме)

Барабанщики, наряду с трубачами означали основу военной коммуникации и передачи приказов в военном деле того времени. В исследовании представлены задания, подготовка, численность и обеспечение снаряжения барабанщиков на венгерской стороне в борьбе за свободу 1848–1849 гг.

Особенность Венгерской борьбы за свободу заключается в том, что при организации Национальной гвардии и Ополчения венгерское военное руководство продолжало использовать боевые сигналы Императорско-Королевской армии и основные принципы использования барабанщиков, так что уже обученным солдатам не приходилось привыкать к новым сигналам, с другой стороны, с помощью солдат, когда-то служивших в Императорской Армии, обучение новобранцев также проходило эффективнее и быстрее. В то же время это иногда вызывало замешательство среди фронтовых подразделений.

Из источников однозначно выясняется, что, рассматривая борьбу за свободу в целом, венгерские войска постоянно боролись с нехваткой барабанщиков, решить которую они в первую очередь пытались - как это было принято в императорской армии - с помощью патриотов, добровольно взявших на себя задание внутри подразделения.

Приобретение инструмента также было постоянной проблемой, которую в основном пытались решить на месте из-за отсутствия централизованного снабжения и эксплуатационных трудностей.

Несмотря на все трудности, Национальной гвардии и Ополчения в основном успешно удалось обеспечить соответствующую — минимальное — число, оснащение и подготовку барабанщиков. Мы представили их использование на поле боя в одном предыдущем исследовании.

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

ROSONCZY ILDIKÓ

EGY BALTI NÉMET BÁRÓ AZ 1849. AUGUSZTUS 13-AI FEGYVERLETÉTELRŐL

1890. november 30-án Mitauban elhunyt Karl von Fircks báró. Hagyatékából – néhány irat kíséretében – előkerült rövid visszaemlékezése az 1849. augusztus 13-ai fegyverletételről, amelynek szemtanúja volt. Memoárját négy irattal együtt a Rigában szerkesztett folyóirat, a *Baltische Monatsschrift* tette közzé 1892. augusztus 8-án.[1]

A 18. században az Orosz Birodalom folyamatosan terjeszkedett a Baltikumban, amelyet 1795-ben, a lengyel–litván állam teljes felosztásával a véglegesség igényével kebelezett be, és nagyobbrészt négy, a Kovnói, a Kúrföldi, a Lívföldi és az Észtföldi kormányzóságokba szervezett. A Kúrföldi kormányzóság székhelye a kormányzóságba beolvasztott Semigallia régió egykori központja, Mitau–Mitava lett.[2] A balti németek a 13. században a Szentföldről kiszorult, és a térségben az első államalakulatokat létrehozó lovagrendek, a Kardtestvérek Lovagrendje, majd a Német Lovagrend tagjainak, valamint az egyre gyarapodó számban betelepedő kereskedőknek és iparosoknak a leszármazottai voltak. Ők adták a baltikumi társadalmak felső és középső rétegét: az arisztokráciától kezdve a városi polgársággal bezárólag, szemben a falusi népesség gerincét jelentő őslakossággal: a litvánokkal, a lettekkel, a lívekkel és az észtekkel. A szellemi életet is alakító németek közül sokan – beépülve az Orosz Birodalom igazgatásába, szolgálva a birodalom hadseregében – magas állami pozíciót és rangot értek el. Az 1849 tavaszán és nyarán Magyarországra benyomult orosz hadsereg több magas rangú tisztje volt származását tekintve balti német. Példaként megemlíthetjük Fjodor Fjodorovics Berg – Friedrich Wilhelm Rembert von Berg bárót, az osztrák főhadiszállásra beosztott orosz tábornokot; Vlagyimir Grigorjevics Glazenap – Otto Woldemar von Glasenapp altábornagyot, a 2. könnyűlovas-hadosztály parancsnokát; vagy Ivan Petrovics Ofenberg – Emmerich Johann von Offenberg báró altábornagyot, a 3. könnyűlovas-hadosztály parancsnokát. Ugyancsak balti német volt gróf Fjodor Vaszilljevics Rüdiger – Friedrich Wilhelm von Rüdiger lovassági tábornok, a III. hadtest parancsnoka, aki előtt Görgei hadserege letette a fegyvert. A sor hosszan folytatható.

---

1 Görgeis Waffenstreckung bei Vilagos am 13. August 1849, geschildert von einem Augenzeugen (H. D.). *Baltische Monatsschrift,* XXXIX. (1892) Heft 8. 432–444. o. Köszönöm Hermann Róbertnek a közléssel kapcsolatban tett kiegészítéseit.

2 Mitau, lettül Jelgava, Lettország fővárosától, Rigától délnyugatra fekszik. Kúrföld, Kúrland, lettül: Kurzeme. Semigallia, Semgallen, lettül: Zemgale.

Rüdiger 1783-ban[3] Mitauban született, és kapcsolatát szülővárosával élete során végig megőrizte. Ezt bizonyítja többek között az is, hogy 1836-ban itt kötött házasságot az ugyancsak balti német családból származó Elizabet-Luiza Karlovna von Fircks-szel (1811–1894). Mivel a házasság gyermektelen maradt, Rüdiger katonai karrierjének egyik értékes emlékét, a Görgei fegyverletételét ábrázoló festményt végrendeletében a mitaui Kúrföldi Tartományi Múzeumra (Kurländisches Provinzialmuseum) hagyta, ahogy ez kiderül a szóban forgó visszaemlékezéshez fűzött jegyzetekből. Tudjuk, hogy ezt a képet Rüdiger megrendelésére 1850-ben, az ekkor Varsóban dolgozó lengyel–litván művész, Wincenty Smokowski – Vincentas Smakauskas festette. Smokowski nem járt a magyarországi hadszíntéren, de szemtanúi vázlatokat használva dolgozott. A festmény alapján készült litográfia ismert, egy példányát a budapesti Hadtörténeti Múzeum őrzi.

Az augusztus 2-ai debreceni ütközetet követően az orosz főparancsnok, Ivan Fjodorovics Paszkevics tábornagy úgy ítélte meg, hogy csapatainak pihenőre van szükségük, ugyanakkor az élelemellátásban is komoly hiányosságok mutatkoztak. A szállítás akadozott, és a tüzérségi lőszer mennyisége szintén alatta volt a szükségesnek. Ezért úgy döntött, hogy egy időre Debrecenben marad, a visszavonuló magyar erők üldözésére pedig csupán Rüdigernek a II. hadtest lovasságával megerősített hadtestét rendeli ki. Rüdiger erői augusztus 7-én délután hagyták el Debrecent. Paszkevics táborkarával, kíséretével és főoszlopa másik két hadtestének zömével augusztus 13-án még Debrecenben volt, vagyis csaknem 170 kilométerre a fegyverletétel helyszínétől. A főparancsnok eredetileg 13-án reggel szándékozott elindulni Nagyváradra, ahová Konstantin nagyherceg, Miklós cárnak a hadjáratban részt vett másodszülött fia aznap reggel el is indult. Paszkevics azonban 13-án délelőtt értesült Rüdigertől Görgei fegyverletételi ajánlatáról, így a váratlan hír vételét követően a megsokasodott teendők miatt ezt a napot még Debrecenben töltötte. A hadjárat lehetséges elhúzódása miatt egyre jobban aggódó Paszkevics végre megnyugodhatott. Az örvendetes hírrel saját fiát, Fjodor Ivanovics Paszkevics kapitányt, cári szárnysegédet indította el Varsóba az uralkodóhoz, ő pedig hozzáfogott, hogy a korábban kiadott rendelkezéseket, diszpozíciókat az új helyzetnek megfelelően sorra megváltoztassa.

Az augusztus 13-ai fegyverletételre vonatkozóan orosz részről eddig három szemtanúi visszaemlékezést ismertünk. Természetesen mind a három emlékező a Rüdiger parancsnoksága alá rendelt csapatoknál, illetve a hadteste törzsében szolgáló tisztek közül került ki.

[3] Rüdiger születési éveként 1783-mal és 1784-gyel is találkozunk. A jelgavai, Gederts Eliasról elnevezett történeti és művészeti múzeum (Ģederta Eliasa Jelgavas Vēstures un mākslas muzejs) történészének, Edgars Umbraškónak a kutatásai alapján a legvalószínűbb dátum azonban a Gergely naptár szerinti 1783. december 19., keresztelésének valószínű dátuma pedig 1784. január 4. *Umbraško* 2022.

Megjelenésük sorrendjében Andrej Mihajlovics Fatyejevé, az 5. (mariupoli) huszárezred hadnagyáé az első, amely 1859-ben a szlavofil ideológiai irányzat folyóiratában, a *Russzkaja beszedá*ban jelent meg.[4] A szépirodalmi babérokra vágyó, de szerény tehetségű Fatyejev több elbeszélést szentelt a magyar hadjáratnak. A fegyverletételről szóló visszaemlékezése 2011 óta olvasható magyarul.[5] I. Drozdov, akinek leírását nyomtatásban 1870-ben közölte a *Vojennij szbornyik* című folyóirat, a szerkesztőségi jegyzet szerint az orosz III. hadtest táborkari főnökének, Ilja Sztyepanovics Frolov vezérőrnagynak a személyi segédtisztje volt.[6] Visszaemlékezése magyarul először 1985-ben látott napvilágot.[7] A hadtestparancsnok Rüdiger tábornok Fjodor Grigorov nevű segédtisztjének a visszaemlékezését nyomtatásban oroszul 1898-ban a *Russzkaja sztarina,* részletes tartalmi ismertetését magyarul 1899-ben az *Egyetértés* című napilap adta közre, német fordítása pedig a szerző nevének feltüntetése nélkül a Lipcsében kiadott *Die Grenzboten* című folyóiratban jelent meg 1900-ban.[8] Teljes szövege magyarul 1984 óta olvasható.[9]

Ehhez a három orosz nyelvű memoárhoz csatolhatjuk most a balti német Fircks német nyelvű visszaemlékezését, amelynek adatai ugyan szerepelnek I. Tóth Zoltán *Magyar történeti bibliográfiájá*ban[10], de a magyar kutatók közül, mint a magyarok iránti „együttérzéssel" megírt szemtanúi visszaemlékezésre, talán egyedül Kosáry Domokos tett egy mondatnyi utalást, nem említve a memoár iratmellékleteit.[11]

A visszaemlékezést közlő H. D. névbetűkkel jelzett személy Karl von Fircks bárónak csak halála dátumát adja meg, és azt, hogy a Fircks család lestenei[12] ágából származott. A balti németek életrajzi lexikona a Fircks család huszonkét tagját említi, de a minket érdeklő Karl nincs közöttük.[13] Más források alapján azonban sikerült életútjára vonatkozóan a legfontosabb adatokat megtudni. A visszaemlékező teljes neve Karl Nikolaus Peter Baron von Fircks. 1809. október 25-én született Mitauban, ott járt gimnáziumba, majd jogi tanulmányokat végzett. Az uralkodó kancelláriájának külügyekkel foglalkozó

---

4 *Fatyejev* 1859.

5 Fatyejev írói munkásságát Horváth Iván irodalomtörténész dolgozta fel és adta közre magyarul: *Fatyejev* 2011. A fegyverletételről szóló visszaemlékezést lásd a kötet 23–29. oldalán. 2019-ben a visszaemlékezést oroszul újraközölte A. Sz. Sztikalin, aki részletes bevezető tanulmányt írt hozzá. *Sztikalin* 2019.

6 *Drozdov* 1870.

7 *Rosonczy* 1985., újraközölve *Drozdov* 1988., oroszul újraközölve *Kolin–Sztikalin* 2014.

8 *Grigorov* 1898. Kivonata magyarul: *Egyetértés,* 1899. június 18. Melléklet a 166. számhoz.; németül: *Erinnerungen* 1900.

9 *Rosonczy* 1984.

10 *I. Tóth* 1825–1867. III. k. 125. o.

11 *Kosáry* 1994. II. k. 87–88. o.

12 Lestene, ma falu Nyugat-Lettországban.

13 Olaf Welding és Wilhelm Lenz *Deutschbaltisches biographisches Lexikon, 1710–1960* című munkájának 2012-től többször, legutóbb 2021-ben aktualizált digitális változatában (Baltisches biographisches Lexikon digital) a Fircks vezetékneveket lásd https://bbld.de/GND1213381010 (A letöltés időpontja: 2022. február 3.)

ügyosztályán, majd orosz követségeken is dolgozott titkárként. 1848 és 1850 között, tehát történetünk idején a Lengyel Királyság gubernátora, vagyis Paszkevics mellé különleges megbízatásokat ellátó hivatalnokként volt beosztva. 1850-től a kúrföldi kormányzósági főügyész jegyzője, később a kúrföldi evangélikus egyház konzisztóriumának világi ülnöke. Mitauban élt, 1890. november 30-án hunyt el, a közeli Lievenberzenben[14] temették el.[15] Rüdiger tábornoknak a felesége révén Fircks minden bizonnyal a rokona volt, de a tábornok kíséretébe hivatalból is beoszthatták. A kíséret tagjaként pedig mint szemtanú hitelesen örökítette meg a magyarok számára tragikus eseményt.

Fatyejev hadnagy csapattisztként nem ismerte a fegyverletétel előzményeit, de – általa el nem árult okból – csatlakozhatott Rüdiger kíséretének hátsó soraihoz, így viszonylag jól látta a történteket. A két segédtiszt, Drozdov és Grigorov azonban nemcsak tanúja, de beosztásából adódóan valamelyest cselekvő részese is volt az eseményeknek. A kapott parancsok végrehajtása során találkoztak a III. hadtest főhadiszállásán megfordult magyar követekkel, és jártak a világosi Bohus-kastélyban, Görgei főhadiszállásán is.

Fircks helyzete, Rüdiger rokonaként is, némileg különbözött az említettekétől. A tábornok közvetlen környezetében inkább passzív szemlélő volt, nem ismert minden részletet, de bizonyos beszélgetéseknek fültanúja lehetett. A hadjárat menetét röviden áttekintve úgy értékelte az eseményeket, ahogy Rüdiger törzskarában vélekedhettek róluk. Mint írja: a háborúnak minden bizonnyal hamarabb vége lett volna, ha a július 15–17-ei váci csatát követően Rüdiger tábornok „az ellenség megkezdett üldözését magasabb parancsra két nap múlva nem lesz kénytelen abbahagyni". A „magasabb parancsra" félbehagyott üldözésre vonatkozó megjegyzés Paszkevics bírálataként értelmezhető. Ezek után a visszavonuló Görgei, akit később nem sikerült feltartóztatnia Miskolcnál Cseodajev tábornok IV. hadtestének sem, „az oroszoktól kétszer is sikeresen megszabadulva reménykedhetett abban, hogy a Bem és Dembiński parancsnoksága alatt álló haderővel tervezett egyesülést meg tudja valósítani" – állapítja meg Fircks.[16]

Az orosz és osztrák főseregek közé szorult Görgei – olvashatjuk a visszaemlékezésben –, végül belátta helyzetének reménytelenségét, és már mint diktátor tárgyalási ajánlattal fordult az oroszokhoz, elküldve hozzájuk hadiköveteit: Poeltenberg Ernő honvéd vezérőrnagyot, Beniczky Lajos alezredest és Bethlen József huszárkapitányt. Poeltenberg és Beniczky azonban nem Görgei, hanem a magyar kormány követei voltak, Bethlen József pedig a követek mellé rendelt huszárfedezetnek volt a parancsnoka. Poeltenbergék az orosz főparancsnokhoz igyekeztek, de 1849. augusztus 8-án

[14] Ma Līvbērzes, Lettország.

[15] Album Curonorum 1932. 41. o. (Curonia = Kúrföld neve latinul.) Lásd még https://personen.digitale-sammlungen.de/baltlex/Blatt_bsb00000602,00097.html (A letöltés időpontja: 2022. november 21.) Ezeket az információkat köszönöm a már említett Edgars Umbraškónak, a jelgavai múzeum történészének. Ő küldte el elektronikus formában a mitaui, Szentháromságról elnevezett evangélikus egyházközség anyakönyvének azt az oldalát is, amelyre a Fircks báró elhalálozásával kapcsolatos adatokat bejegyezték.

[16] A Karl von Firckstől származó idézetek a mellékletben közölt visszaemlékezésben olvashatók.

a III. hadtest ártándi főhadiszállásán rekedtek, mivel Paszkevics elzárkózott fogadásuktól. Fircks egy-egy mondatban leírja róluk szerzett személyes benyomásait, és beszámol arról is, hogy az oroszokkal folytatott beszélgetések során a magyar követek miként vélekedtek a kialakult helyzetről, melyikük mire helyezte a hangsúlyt. Ha röviden is, de olyan részleteket közöl a magyar követek nyilatkozatairól, amelyeket egyetlen általunk ismert más orosz forrás sem említ, és kiegészítik Beniczky Lajosnak a várfogsága alatt, tehát ellenőrzött körülmények között írt, a radikálisabb véleményeket érthető módon elhallgató visszaemlékezését is.[17]

A fegyverletétel komor méltósága és módja megrendültséget váltott ki az oroszokból. Talán a maguk számára is váratlanul. Nem véletlen, hogy Rüdiger segédtisztjének visszaemlékezéséből a magyar hadsereg lefegyverzéséről szóló egyes részletek szerepelnek az egyébként száraz adatokat, tényeket, dátumokat soroló hivatalos dokumentumban, a III. hadtest hadműveleti naplójában. Ez az együttérzést ébresztő leírás a hadműveleti naplóban szinte idegen testként van jelen.[18]

Görgei tábornok és hadserege fájdalmas búcsúját, amely szintén belekerült a hadműveleti naplóba, csaknem ugyanazokkal a szavakkal írja le a két segédtiszt és a balti német báró.

Fircks beszámol a fegyverletétel helyszínére augusztus 12-éről 13-ára virradó éjszaka felvonuló orosz csapatok hangulatáról, a délelőtti várakozás óráinak bizonytalanságáról, a fegyverletétel menetéről és a magát megadó magyar hadsereg számára feltűnő jellegzetességeiről is.

A bizonytalan jövőnek kiszolgáltatott magyar hadifoglyok sorsa iránt az oroszok körében ébredt szinte általános rokonszenv természetesen nem nyomta el azt az elégedettséget, amit a győzelemmel egyenértékű fegyverletétel váltott ki belőlük. Büszkeséggel töltötte el őket, hogy az idős Rüdiger tábornoknak köszönhetően a birodalmi hadsereg, mint fogalmaznak, újabb ragyogó tettel gazdagította Oroszország történelmét.

A fegyverletétel orosz szemtanúi nem számítottak 1849 őszének kíméletlen osztrák bosszúhadjáratára. De vajon tehettek volna-e valamit az oroszok a hadifoglyok érdekében és védelmében? Fircks úgy véli, hogy az orosz fél, elfogadva Görgei feltétlen fegyverletételi ajánlatát azzal együtt, hogy Görgei a magyar hadifoglyok sorsát az orosz uralkodó nagylelkűségére bízta, „hallgatólagosan" elfogadta annak a kötelezettségét is, „hogy az így magukat megadó felkelők Oroszország védelmében részesülnek". És mivel „orosz részről bíztak abban, hogy Miklós cár közbenjárása elegendő lesz a bécsi kormány kegyességre hangolásához a Görgei-hadsereg parancsnokait illetően", elmulasztották, hogy a foglyok osztrákoknak történő átadását feltételhez kössék. És Fircks megismétli, hogy bár hallgatólagosan, de erre kötelezettséget vállaltak. Vagyis, bár

[17] Beniczky Lajos német nyelvű visszaemlékezését Steier Lajos adta ki 1924-ben, Budapesten. *Beniczky* 1924. A szóban forgó ártándi „magánbeszélgetésekre" vonatkozó részt magyarul közölte *Katona* 1979. I. k. 233–240. o. és *Uő* [é. n.] 193–198. o.

[18] Zsurnal 357–362. o.

burkoltan, de felveti a morális felelősség kérdését, hasonlóan egy másik, emlékeit papírra vető orosz tiszthez.

Andrej Ivanovics Delvig báró, a későbbi altábornagy, a Puskin köréhez tartozó Anton Antonovics Delvig nevű költőnek az unokatestvére, aki hadmérnökként vett részt a magyar hadjáratban, úgy vélekedik, hogy Görgei a társai sorsát egy Rüdigerhez intézett levelében az orosz uralkodóra bízta, az orosz hadvezetés azonban nem tisztázta, hogy valóban lehet-e a cár pártfogására számítani. Görgei „történelmi jelentőségű" leveléből – mint fogalmaz Delvig – ő nem a feltétel nélküli megadást olvasta ki, hanem azt, hogy Görgei „alárendeltjeinek sorsát őfelsége, minden oroszok cárja jól ismert nagylelkűségére bízta". Ezért Varsóba az uralkodóhoz „futárt kellett volna küldeni azzal a kérdéssel, kíván-e nagylelkűséget tanúsítani, és egyáltalán megteheti-e, hogy nagylelkűséget tanúsít, melyre Görgei olyannyira számít". A cár visszautasító válasza alapján aztán ütközetbe kellett volna bocsátkozni, aminek a kimeneteléhez „nem férhetett kétség". Amellett, hogy Delvig elmélkedése a gyakorlatban megvalósíthatatlan volt, sem a fegyverletételt követően a „megtévedteknek" egyébként kegyelmet ajánló I. Miklós, sem Ferenc József nem szólt bele abba, hogy a másik uralkodó hogyan jár el alattvalói sorsát illetően a maga államában.[19]

Tudjuk ugyanis, hogy az 1849. június 10-én megkötött osztrák–orosz konvenció értelmében a két szövetséges állam megegyezett abban, hogy kölcsönösen kiadják egymásnak a másik fogságába esett alattvalóit. És ezt a megállapodást következetesen be is tartották.

Tudjuk azt is, hogy Miklós cár valóban közbenjárt az ifjú osztrák császárnál az átadott hadifoglyok érdekében, az orosz főparancsnok pedig amnesztiát javasolt a magukat önként megadó katonáknak. De legföljebb javaslatot tehettek, és azt meg is tették. Az említett konvenciót betartva azonban fel sem merült a foglyok átadásának előzetes feltételekhez kötése. Egyetlen eset volt kivétel: Görgeié. Az orosz cár Paszkevics javaslatára – miszerint a háborút a fegyverletétellel lerövidítő magyar tábornok élete nincs biztosítva – úgy határozott, hogy Görgei addig maradjon az orosz főhadiszálláson, amíg sorsáról Bécs nem dönt. I. Miklós a fegyverletételt követően az osztrák fővárosba küldött fia, a trónörökös Sándor nagyherceg útján kért kegyelmet számára, vagy pedig annak engedélyezését, hogy ő jelölhesse ki lakóhelyét Oroszországban.[20] Ha az osztrák császár „megbocsát, jó, ha nem, megengedem Görgeinek, hogy Oroszországba költözzön" – tájékoztatta Paszkevicset.[21] Bécs ezek után gyorsan döntött Görgeit illetően a klagenfurti kényszerlakhelyről.

Amíg az orosz–osztrák hivatalos kapcsolattartás során nem került, a fentiek értelmében nem is kerülhetett szóba a foglyok átadásának előzetes feltételhez kötése, ad-

[19] *Delvig* 1988. 593. o.
[20] I. Miklós cár Paszkevicsnek. Varsó, 1849. augusztus 16. *Scserbatov* 1984. 318–319. o.
[21] I. Miklós cár Paszkevicsnek. Varsó, 1849. augusztus 19. *Scserbatov* 1984. 320. o.

dig az orosz hadvezetésen belül a kérdést Rüdiger tábornok mégis felvetette.[22] Augusztus 20-án, Simándon az orosz főparancsnokhoz intézett levelében hangsúlyozta, hogy a felforgatók, rendbontók védelme a legcsekélyebb mértékben sem szándéka, sőt rászolgálnak a legszigorúbb büntetésre, a foglyok osztrákoknak történő átadása előtt mégis mérlegelésre ajánlott két szempontot. Először azt, hogy tapasztalata szerint azok az osztrákok, akik „jó lelkiismeretűek és véleményükkel rászolgálnak bizonyos figyelemre, maguk elismerik és világosan megfogalmazzák, hogy a magyar lázadás megkezdésének és folytatásának legfőbb okát mindenekelőtt magának az osztrák kormánynak a cselekedeteiben lehet megtalálni". Másodszor pedig azt, hogy a magyar fősereg és parancsnoka nem a harcban maradt alul, hanem véget kívánva vetni a vérontásnak, sorsát „az orosz hadsereg fővezérének emberszerető oltalmára és az orosz cár irgalmas döntésére bízza". Így az orosz–osztrák konvenció megkötésének idején „előre nem látott helyzetet teremtett", ami elég lehet ahhoz, hogy egyrészt az osztrákok „a lehetőségekhez képest könnyítsenek azoknak az embereknek a helyzetén, akiket maguk indítottak el a biztos pusztulás útján, másrészt pedig, mint Rüdiger hangsúlyozza, „mi, oroszok ne hagyjuk támasz nélkül azokat az embereket, akik irántunk való teljes bizalmukban lemondtak az őket fenyegető veszéllyel szembeni személyes védekezés minden eszközéről".[23]

Rüdigernek jelentős szerepe volt abban, hogy a fegyverletétel az ismert körülmények között történt meg. Amíg Paszkevics főparancsnokként minden magyar kapcsolatfelvételi kísérlettől elzárkózott, addig mint ismeretes, Rüdiger – felajánlva a katonai tisztesség megőrzésével végrehajtandó fegyverletétel lehetőségét – 1849. július 19-én Balassagyarmaton írt levelével kapcsolatba lépett Görgeivel. Paszkevics megtiltott bármiféle reakciót Görgei Rüdigernek címzett, politikai feltételekhez ragaszkodó válaszlevelére, és nem fogadta a magyar kormány hadiköveteit sem.

Rüdiger főhadiszállásán azonban – minden bizonnyal az ő tudtával és kezdeményezésére – lezajlottak azok a magán jellegű beszélgetések is, amelyek során Miklós cár nagylelkű, de az oroszok részéről is csupán feltételezett védelmével biztatták a magyar hadiköveteket, ugyanakkor mélyen hallgattak arról, hogy átadják őket az osztrákoknak.

Rüdiger idézett levele azt mutatja, hogy az orosz tábornok mindennek fényében személyes felelősséget is érzett a foglyok iránt. A főhadiszállásán kialakult vélemény tükröződhet Fircks felvetéseiben. Rüdiger idézett levelében megfogalmazott kérésére, hogy Paszkevics lépjen fel a cárnál a hadifoglyok érdekében, az orosz főparancsnok másnap válaszolt: amit tehetett, már megtette. Egyébként pedig „az osztrákok többet beszélnek, mint amit megtesznek, eddig sokakat ejtettek fogságba, de még nem lőttek főbe senkit, és nem fogják fenyegetéseiket beváltani, mert azzal csak a gyengeségüket bizonyítják" – nyugtatta meg Rüdigert.[24] Paszkevics azonban rosszul számított.

[22] Lásd bővebben *Rosonczy* 2019.
[23] Uo. 170–172. o.
[24] Uo. 172. o.

A *Baltische Monatsschrift*ben a memoárt közreadó H. D. a szöveghez kommentárokat fűzött, mégpedig részben Görgei 1852-ben Lipcsében megjelent *Mein Leben und Wirken in Ungarn in den Jahren 1848 und 1849* című emlékirata felhasználásával, ahogy erre kétszer is utal. A Fircks-visszaemlékezéshez csatolt, nyilvánvalóan másolatban őrzött dokumentumok közlését azért tartotta fontosnak, mert – mint megjegyezte – Görgei a maga munkájában csak rövid kivonatukat adja, és szövegük publikálására tudomása szerint azóta sem került sor.

1892-ben H. D. négy, német nyelven írt Görgei-iratot közölt, de tévedett, amikor úgy vélte, hogy mind a négy ismeretlen a magyar szabadságharc történetével foglalkozók nyilvánossága előtt. Jelenlegi tudásunk szerint közülük egy valóban a *Baltische Monatsschrift*ben jelent meg először. Mára mind a négynek a szövege ismert magyarul is, így az alábbiakban csak Fircks visszaemlékezésének szövegét adjuk közre. Az iratokat röviden ismertetve, 1892 előtti megjelenésükre, ha van ilyen, és őrzési helyükre hívjuk fel a figyelmet.

Az I. irat Görgei 1849. július 24-én, Alsózsolcán kelt német nyelvű válaszlevele Rüdiger 1849. július 19-én Balassagyarmaton hozzá intézett levelére, amelyben őt az orosz tábornok reménytelen helyzetére hivatkozva felszólítja a fegyverletételre. Görgei ennek a levélnek egyébként nem rövid kivonatát adja, mint H. D. megjegyzi, hanem bár emlékezetből, de részletesen és híven közli minden lényeges passzusát.[25] Mielőtt a *Baltische Monatsschrift* közölte volna, szövege németül és magyarul is megjelent.[26] A balti német folyóiratban közzé tett szövegváltozat mintha gyors másolás eredményeként készült volna: tartalmilag pontos, de szórendjében vannak változtatások és helyenként szinonimákat használ. Az eredeti dokumentumot Moszkvában az Oroszországi Állami Hadtörténelmi Levéltár őrzi.[27]

A II. irat Görgei 1849. augusztus 11-én este kilenc órai keltezéssel Óaradon Rüdigernek írt német nyelvű, szöveghű levele, amelyben a tárgyalási kísérletek kudarca után az orosz cár nagylelkűségébe vetett bizalommal felajánlja a feltétlen fegyverletételt. A levél 1849-től kezdve németül[28], magyarul[29] és oroszul is[30] többször megjelent nyomtatásban a *Baltische Monatsschrift*beli közlés előtt. Korabeli német nyelvű másolatát őrzi Moszkvában az Oroszországi Állami Hadtörténelmi Levéltár[31], Görgei saját kezű másolatát Budapesten a Hadtörténelmi Levéltár.[32]

---

25 *Görgei* 1852. Bd. II. 302–303. o.

26 Németül Szemere Bertalan közölte először. Lásd *Szemere* 1853. Bd. II. 104–107. o., innen vette át *Pap* 1869. II. k. 511–512. o., magyar fordításban lásd *Görgey* 1888. 235–236. o.

27 RGVIA f. 14014. (Фонд Главного Штаба I-ой армии) op. 1. gy. 65. 5–5ob.; orosz fordítása uo. 2–4ob. A levél német nyelvű fogalmazványát lásd MNL OL P 295 (A Görgey család levéltára) B-3-b-2.

28 Lásd pl. *Klapka* 1850. 235–236. o.

29 Lásd pl. *Görgey* 1888. 569–570. o.

30 Lásd pl. *Lihutyin* 1875. 234–237. o. és *Oreusz* 1880. Приложения, 113. o.

31 RGVIA f. 14014. (Фонд Главного Штаба I-ой армии) op. 2. gy. 23. 5. (Mikrofilmen: MNL-OL-X 10872 MF 4366.)

32 HL Abszolutizmuskori iratok 113/24. cs. Aradi cs. kir. rendkívüli haditörvényszék 2/179.

A III. irat az 1849. augusztus 13-án, Világoson keltezett, a hadsereg tisztikarának kéréseit tartalmazó lista. A fegyverletétel körülményeiről tárgyaló Ilja Sztyepanovics Frolov vezérőrnagy, az orosz III. hadtest táborkari főnöke közvetítette Rüdiger javaslatát a kérések összeállítására. Görgei a kívánságlistát személyesen adta át az orosz tábornoknak. Különböző visszaemlékezésekben a listának több szövegváltozata szerepelt, lényeges tartalmi különbségekkel. A teljes szöveg csak 1957-ben vált ismertté, amikor Pach Zsigmond Pál Szovjetunióbeli tanulmányútjának eredményeként az orosz külügyminisztérium iratanyagából az orosz nyelvű hiteles korabeli fordítást közzé tette annak magyar fordításával együtt.[33] Pach közlése azt igazolta, hogy a Rüdiger segédtisztjének 1898-ban megjelent visszaemlékezésében olvasható szöveg pontos és megbízható, de utolsó passzusa hiányzik.[34] Az irat keletkezéstörténetét Hermann Róbert tekintette át, és a szövegváltozatokat is közölte.[35] Ezt kiegészítve elmondható, hogy a német nyelvű irat első ízben hiteles, teljes szöveggel valóban a *Baltische Monatsschrift*ben jelent meg 1892-ben. Egyelőre nem tudjuk, fennmaradt-e valahol az eredetije.

A IV. dokumentum Görgei Damjanich Jánosnak, az aradi vár parancsnokának 1849. augusztus 14-én, Kisjenőn, Rüdiger főhadiszállásán írt levele arról, hogy megkísérelt feltételeket szabni a fegyverletétel fejében, de az oroszok feltételekről nem tárgyalnak. Mindeddig tisztességes eljárást tapasztalt részükről, és Damjanich mérlegelje a lehetőségeket. Frolov segédtisztje, Drozdov a levél egy részletét oroszul 1870-ben közölte visszaemlékezésében[36], majd a levél oroszra fordított teljes szövegét 1898-ban Rüdiger segédtisztje adta közre.[37] Pach a levélnek az orosz külügyminisztérium levéltárában őrzött német nyelvű másolatát és annak magyar fordítását 1957-ben jelentette meg.[38] Katona Tamás a Hadtörténelmi Levéltárban megtalálható német nyelvű eredeti alapján 1979-ben publikálta magyar fordításban.[39] Korábbi közlésekre vonatkozó adatokat nem találtam a 2018-ban megjelent Damjanich életútját feldolgozó tanulmánykötetben.[40] Hermann Róbert kutatásai alapján azonban az első közlés 1880-ra datálható. Ez év áprilisában németül közölte a *Pester Lloyd,* ahonnan átvette és magyarul megjelentette a *Hon* 1880. április 26-ai száma *A világosi katasztrófa* című cikkében.[41]

---

33 *Pach* 1957. 205–206. o.
34 *Grigorov* 1898. 509. o.
35 *Hermann* 2020. 201–205. o.
36 *Drozdov* 1870. 138. o.
37 *Grigorov* 1898. 516–517. o.
38 *Pach* 1957. 210–211. o.
39 HL Abszolutizmuskori iratok 113/24. cs. Aradi cs. kir. rendkívüli haditörvényszék 2/179.; *Katona* 1979. II. k. 26–27. o.
40 *Bajzik* 2018. 252–253., 401. o.
41 A Damjanichhoz írt levél itt együtt jelent meg Görgei 1849. augusztus 11-én Rüdigerhez intézett levelével. A közlemény szerint a leveleket Vaszilko Eliás másolta le az eredeti iratokról Szentpétervárón. Madarász József mindkét iratot átvette emlékiratába. *Madarász* 1883. 267–269. o.

Forrásközlés

Karl von Fircks:
Görgei fegyverletétele Világosnál 1849. augusztus 13-án. Egy szemtanú tollából

Mielőtt e fontos, a magyar felkelésnek véget vető esemény leírásához kezdenék, célszerűnek látszik futólag áttekinteni az orosz hadsereg addigi működését, és ismertetni azokat a körülményeket, amelyek között a fegyverletételre sor került.

A három hadtestből álló teljes orosz hadsereg Eperjesnél történt összevonása, amivel kezdetét vette a hadjárat, a magyarokat meggyőzhette arról, hogy az orosz beavatkozást komolyan kell venni.[42] A lázadó párt hazugságszövevénye, amellyel ezt az intervenciót a hiszékeny nép elámítása céljából képtelenségnek igyekezett beállítani, egyszerre szertefoszlott. Mivel azonban ez a hatalmas sereg, anélkül, hogy részekre szakadt volna, sűrű tömegben nyomult előre Magyarország belseje felé, a nagy kiterjedésű országban a felkelők számára maradt elég játéktér ahhoz, hogy a háborút hosszasan elhúzzák, és kivárják azt a lehetőséget, amelyet az európai politika terveiknek kedvező és általuk egyfolytában számításba vett fordulata nyithat számukra. Jóllehet Miskolcról a Cseodajev tábornok parancsnoksága alatt Debrecenhez küldött orosz IV. hadtest a felkelésnek ezt a fészkét, amelyben az ideiglenes kormány a székhelyét felütötte, kardcsapás nélkül elfoglalta,[43] ez a siker mégsem bizonyult semmilyen szempontból döntőnek, ugyanis a magyar hadseregnek, a felkelés fő támaszának az ereje nem gyengült meg. Eközben az orosz II. és III. hadtest Hatvanig nyomult előre,[44] és minden jel arra mutatott, hogy a döntő küzdelemre Komárom falainál kerül majd sor, ott, ahol a magyar hadsereg nagyobb része állt. Azonban az, hogy Görgei 40 000 emberrel[45] kivonult ebből az erődítményből, és az, hogy ezt követően a Vácnál megvívott háromnapos csata az ő teljes vereségével végződött,[46] a háborúnak váratlanul új fordulatot adott, és minden bizonnyal hamarabb véget is vet neki, ha Rüdiger

[42] Az orosz főerők két oszlopban, az egyikkel Rüdiger tábornok parancsnoksága alatt Nowy Targ felől, a másikkal Paszkevics tábornagy parancsnoksága alatt a Duklai-hágón át nyomultak be a már megszállt Galíciából a Magyar Királyság területére. A két oszlop 1849. június 23-án egyesült Eperjesnél.

[43] 1849. július 3-án (H. D. jegyzete). Mihail Ivanovics Cseodajev (1785–1859) gyalogsági tábornokot a IV. hadtesttel Paszkevics a fogyatkozó élelmiszerkészletek feltöltésének céljával küldte Debrecenbe. Az oroszok július 3-án vonultak be a városba, amit a rekvirált készletekkel megrakott szekerekkel három nap múlva hagytak el.

[44] Az orosz főerők elővédjét adó III. hadtest Hatvanba július 13-án vonult be, majd nyomában a július 9-én Miskolcról elinduló zöm is megérkezett a városba.

[45] Az orosz források következetesen 40 000 fős haderőről írnak, holott Görgei kb. 29 000 fős sereggel hagyta el Komáromot július 12–13-án.

[46] 1849. július 15-én, 16-án és 17-én (H. D. jegyzete). A Vácnál vívott csatában az oroszoknak nem sikerült céljukat elérni, mivel Görgei kihúzódott a döntő összecsapás elől, és hadseregét megmentve, az orosz főoszlopot megkerülve elvonult Balassagyarmaton, Losoncon, Rimaszombaton, Miskolcon át a magyar erők dél-alföldi gyülekezési pontja felé.

gróf az említett csatát követően az ellenség megkezdett üldözését magasabb parancsra két nap múlva nem lesz kénytelen abbahagyni.[47] Görgei, aki ily módon a maga szétzilált seregével szerencsésen megmenekült a teljes megsemmisüléstől, Losonctól délkeleti irányban haladt tovább, és Cseodajev tábornok Miskolcnál végrehajtott minden arra irányuló próbálkozása ellenére, hogy mozgásában feltartóztassa, Tokajnál átkelt a Tiszán.[48] Görgei így az oroszoktól kétszer is sikeresen megszabadulva reménykedhetett abban, hogy a Bem és Dembiński parancsnoksága alatt álló haderővel tervezett egyesülést meg tudja valósítani. Két esemény azonban ennek a tervnek a végrehajtását megakadályozta. Hadseregének hátvédje Nagysándor parancsnoksága alatt meggondolatlanul és a főparancsnok kifejezett parancsa ellenére egyenlőtlen harcba bocsátkozott a komoly erőfölényben lévő oroszokkal Debrecen előtt, és teljes vereséget szenvedett.[49] Ugyanebben az időszakban az osztrákok Haynau parancsnoksága alatt Temesvárt felmentették,[50] és Erdély határáig nyomultak előre, hogy Görgei egyesülését Bemmel és Dembińskivel megakadályozzák.

Ebben a kétségekkel teli helyzetben Magyarország Aradra átköltözött ideiglenes kormánya, hogy gondoskodjék tagjai személyes biztonságáról, úgy döntött, lemond, és kinevezte Görgeit diktátorrá, átadva neki a legfelsőbb hatalmat.[51]

Görgei a felkelők körében uralkodó, erejüket megbénító belső viszály és hadseregének teljes szétziláltsága miatt kétségesnek tartotta, hogy az egyesült orosz–osztrák haderővel szembeni támadásnak számára kedvező kimenetele lehet, ezért az oroszokkal történő tárgyalások útjára lépett, mert bennük jobban bízott, mint az osztrákokban. E célból Rüdiger grófhoz – aki a debreceni ütközetet követően üldözve az ellenséget egy napi menetre volt Nagyváradtól – három követet küldött: Poeltenberg tábornokot,

[47] 1849. július 19-én Rüdiger gróf levelet küldött Görgeinek, amelyben tárgyalásokra hívta fel, hogy a Magyarország számára kilátástalan háborúnak véget vessen. Nyomtatásban megjelent: *Görgei* 1852. Bd. II. 302. o. – Görgei július 24-én kelt válaszát lásd az I. számú mellékletként. (H. D. jegyzete). A váci csatát követően elbizonytalanodott Paszkevics tábornagy először ugyan parancsot adott Rüdigernek a visszavonuló magyar sereg nyomon követésére, de július 18-án kiadott rendelkezésével a magyarok erőteljes üldözését szorgalmazó Rüdigert Balassagyarmatról Gyöngyös felé irányítva a főoszlophoz történő csatlakozásra utasította.

[48] Cseodajev IV. hadtestének csapatai Miskolc térségében Harsánynál, Görömbölynél, Felsőzsolcánál, Pogánál és Körömnél július 23. és 26. között többször összecsaptak Görgei erőivel, különösebb eredmény nélkül. A feldunai hadsereg július 29-én átkelt a Tiszán Tokajnál és folytatta útját a Dél-Alföld felé.

[49] Augusztus 2-án (H. D. jegyzete). Nagysándor József vezérőrnagy volt a parancsnoka az I. hadtestnek, amely a magyar erők oldalvédjét adta.

[50] Augusztus 9-én szenvedett katasztrofális vereséget a Henryk Dembiński altábornagy, főparancsnok által Arad helyett Temesvárhoz vezetett, és a csata idején már az új főparancsnok, Józef Bem által irányított magyar fősereg. A sereg teljesen felbomlott, Temesvár erődítményének császári őrsége pedig fölszabadult.

[51] Augusztus 11-én (H. D. jegyzete). Kossuth Lajos augusztus 11-én kora délután kormányzóelnöki tisztségéről lemondva bejelentette a kormány lemondását is. A legfőbb polgári és katonai hatalmat Görgeire ruházta azzal, hogy a hatalom átadása aznap este 8 órakor lép érvénybe.

Beniczky alezredest és Bethlen gróf kapitányt.[52] A gróf ezeket a követeket, akik egy Ártánd nevű faluban jelentkeztek nála, nagyon barátságosan fogadta, ebédre invitálta őket és hosszasan elbeszélgetett velük. Poeltenberg, aki harminc év körüli,[53] szőke hajú, középtermetű férfi volt nagyon megnyerő, nyájas arccal, lelkes bizakodással fejezte ki azt a reményét, miszerint Oroszország császára hajlik arra és majd beleegyezik, hogy a magyarok Konstantin nagyhercegnek[54] adják át a koronát és a jogart. A jellegzetes és igazán arisztokratikus arcú ifjú Bethlen gróf megragadó módon ecsetelte nekünk szülőföldje, Erdély sanyarú helyzetét, és általában a magyar felkelést igyekezett védelmezni. Mindenekelőtt azonban a korábban osztrák szolgálatban álló katonáknak a felkelésben való részvételét próbálta igazolni, rámutatva arra, hogy maga az osztrák kormány volt az, amely az osztrák–magyar csapatok parancsnokainak 1848/49 telén hozzá intézett arra vonatkozó kérdéseire, hogy kötelességük szerint milyen módon járjanak el a teljes zűrzavarnak abban az időszakában, válaszul ismételten azt az utasítást adta, hogy csak a Pesten székelő magyar minisztériumtól kapott parancsokhoz tartsák magukat, és csak annak engedelmeskedjenek.[55]

Görgei harmadik követe, a szlovák származású Beniczky alezredes az orosz tisztekkel folytatott beszélgetések során teljességgel forradalmi szellemben nyilatkozott, ennél fogva ez utóbbiak irányában semmiféle bizalmat nem táplált. Rüdiger gróf közben értesítette Paszkevics tábornagyot Görgei tárgyalásokra vonatkozó ajánlatáról; két nap múlva megkapta a parancsot, miszerint a tárgyalással megbízott követekkel visszautasításként közölje, hogy az oroszok Magyarországra harcolni jöttek, nem tárgyalni.[56]

Görgei seregével Arad közelében volt, amikor ezt a választ kézhez vette. Északi irányból az orosz elővéd az említett erődítménytől négy mérföldnyire[57] nyomult előre; délnyugatról Haynau közeledett az osztrák sereggel, és Schlik a maga hadosztályával közvetlen Arad közelében állt.[58]

Így kétfelől szorongatva és veszélytől fenyegetve, teljesen körül zárva Görgei csak két lehetőség közül választhatott: vagy kétségbeesett küzdelemmel a nagy túlerőben

[52] Mint a bevezetőben szó van róla, Poeltenberg Ernő honvéd tábornokot és Beniczky Lajos alezredest nem Görgei küldte Paszkevicshez hadikövetként, hanem a magyar kormány.

[53] Poeltenberg Ernő születésének időpontja sokáig kérdéses volt. Merényi Metzger Gábor kutatásai alapján 1808. február 20-án született Bécsben.

[54] Konsztantyin Nyikolajevics (1827–1892) nagyherceg, I. Miklós cár másodszülött fia részt vett a magyarországi hadjáratban.

[55] Az uralkodó, V. Ferdinánd 1848. október 3-án Batthyány Lajost felmentette miniszterelnöki tisztségéből, nyílt parancsával feloszlatta a magyar országgyűlést és az országot haditörvények hatálya alá helyezte. Bethlen József tehát minden bizonnyal a Béccsel történt nyílt szakítás előtti 1848. nyári, kora őszi időszakról beszélt.

[56] Paszkevics álláspontját Rüdiger gróf július 28-án (augusztus 9-én) kelt levelében közölte Görgeivel. Nyomtatásban megjelent: *Görgei* 1852. Bd. II. 400. o. (H. D. jegyzete). Magyarul lásd pl. *Katona* [é. n.] 495. o.

[57] Egy orosz mérföld = 7467,6 m, egy német mérföld = 7420 m.

[58] Aradnál Franz Schlik cs. kir. altábornagy állt az I. hadtesttel. A cs. kir. hadtestek létszámukat tekintve valóban egy-egy orosz hadosztálynak feleltek meg.

lévő ellenségen átverekszi magát Erdélybe, és hazájának szenvedéseit minden megalapozott remény nélkül meghosszabbítja, vagy az oroszok előtt leteszi a fegyvert, miáltal e hatalom védelmét biztosítja a maga számára az osztrákok bosszúszomjával szemben. Az emberszeretetet és az igazi patriotizmust előbbre sorolva a katona becsvágyánál, az utóbbi lehetőség mellett döntött, és Rüdiger grófhoz követet[59] küldött azzal az ajánlattal, hogy előtte feltétel nélkül leteszi a fegyvert, de ugyanakkor határozottan kijelentette: csapatai az oroszok előtt készek letenni a fegyvert, de az osztrákok előtt semmiképpen nem teszik le; úgy döntöttek, hogy az utóbbiakkal szembe kerülve inkább utolsó emberükig harcolnak.[60] Az ilyen értelemben tett ajánlat el lett fogadva, egyszersmind annak a kötelezettségnek a hallgatólagos tudomásul vételével, hogy az így magukat megadó felkelők Oroszország védelmében részesülnek.

Augusztus 1. (13.) éjszakáján[61] Rüdiger gróf törzsének kíséretében elhagyta Kisjenőt – itt jelent meg nála Görgei követe – és elindult a fegyverletétel majdani helyszíne felé. Csillagos éjszaka volt, a hold ezüstös fényével megvilágította azt a végeláthatatlan, fátlan síkságot, amelyet sok mérföld hosszan a Tisza bal partja szegélyez, kelet felől pedig az erdélyi hegyek nyúlványai határolnak. Mélységes csend ülte meg a gróf kíséretét, hiszen közeledett a Magyarország jövőbeni sorsát eldöntő, végzetteljes pillanat.

Ha az ember fontolóra vette azoknak a csapatoknak a csekély létszámát, amelyek e percben Rüdiger gróf rendelkezésére álltak (körülbelül 17 000 embert számlálhattak), és összevetette az ellenség haderejével, amely legalább ennek a kétszeresére rúgott[62], képtelen volt szabadulni némi aggodalomtól, ugyanis a magyaroknak, ha hitszegő módon ellenünk fordulnak, könnyű lett volna minket egészen megsemmisíteniük. Görgei teljességgel becsületes jellemét figyelembe véve azonban ez az aggodalom nem öltött komoly méreteket, így nyugodtan haladtunk tovább. Az erdélyi előhegyek festői lánca néhány mérföldnyire előttünk húzódott, amikor keleten az égalja pirosodni kezdett. Lassan hajnalodott. A napkorong a maga teljes pompájában hamarosan felbukkant a hegylánc cikkcakkos pereme mögül és beragyogta a végtelen mezőséget, amelyen

[59] Görgei fegyverletételt felajánló levelét a gróf Bethlen Gergely ezredes, gróf Esterházy István, valamint gróf Schmidegg Kálmán huszárszázadosokból álló küldöttség vitte Rüdiger kisjenői főhadiszállására.

[60] Görgei augusztus 11-én Rüdiger grófhoz írt levelét lásd: II. melléklet. Görgei a harmadik, augusztus 13-án, Világoson kelt iratban (III. melléklet) Rüdiger gróf elé tárta hadserege tisztjeinek kívánságait, amelyeknek jóindulatú figyelembevételét kérték az őket érintő eljárás során (H. D. jegyzete).

[61] Pontosabban az augusztus 12-éről 13-ára virradó éjszaka.

[62] Tájékoztató adat lehet, hogy az 1849. augusztus 2-ai állománykimutatás szerint Rüdiger hadteste a mellé rendelt két kozákezreddel együtt Debrecennél 27 236 főt számlált és 112 lövege volt. Debrecenből erői a mellérendelt, 3308 főt számláló 2. könnyűlovas-hadosztállyal keltek útra augusztus 7-én, viszont hadtestének könnyűlovas-hadosztályából csak két ezred tartott vele, kb. 1500–1600 fővel. Lásd *Oreusz* 2002. 465. o. – Útközben az említett létszámok megcsappantak a hátrahagyott, illetve különféle feladatokkal megbízott különítményekkel, a szétküldött járőrökkel stb. Görgei augusztus 13-án 29 838 fővel adta meg magát, tehát semmiképpen nem volt kétszeres ereje Rüdigerrel összehasonlítva.

nagy távolságra egymástól, csak itt-ott látszott egy-egy magányos épület. Előttünk a hegység lábához támaszkodott a Világos nevű falu; fölötte egy előre ugró hegy csúcsán várrom tornyosodott, amely mintha uralta volna a falut. Az utóbbitól körülbelül egy mérföldnyire[63] fekvő Zaránd nevű faluba érve Rüdiger gróf bevárta az őt követő csapatok beérkezését. Amikor ez megtörtént, vagy néhány versztával[64] Világos irányában előretolta és egy arra alkalmasnak talált helyen megállította őket[65]; a csapatok itt csatarendben álltak föl. Több óra telt el várakozásban. Azon a síkságon, ahol álltunk, hiába fürkésztünk széltében-hosszában, se egy fát, se egy épületet nem láttunk, amelynek az árnyékában védelmet találhatott volna az ember a tűző napsugarak elől. Víz sem volt sehol, hogy égető szomjunkat csillapíthassuk. Végre Világos irányából feltűnt egy porfelleg, amely a hegylábak mentén fehér és széles szegélyként nyúlt el; ez volt a közeledő magyar hadsereg. Nem sokkal ezután megpillantottunk egy hatvan-hetven lovasból álló csapatot, amely felénk vette az irányt; ez volt Görgei és kísérete.

Rüdiger gróf ekkor nyeregbe szállt, és törzsével az ellenséges vezér felé léptetett. Mikor a két lovascsapat néhány száz lépésnyire megközelítette egymást, megálltak. Azok a katonák, akik ez ideig véres csatákban mérkőztek egymással, akik eddig csak sűrű golyózáporban találkoztak, most itt álltak csekély távolságban egymástól, szemben egymással, hogy megteremtsék a békét. Fokozott figyelem és kíváncsiság mindkét oldalon. A magyarok vörös, világos- és sötétkék atillában, fejükön kék calabriai kalappal vagy tetszetős süveggel fölöttébb tarka, de ugyanakkor festői csoportot képeztek. Egy daliás, barna magyar kabátot viselő férfi, fején szürke kalappal, kivált közülük, nagy termetű angol lován Rüdiger grófhoz vágtatott, és tisztelegve köszöntötte; ő volt Görgei. Finom, szabályos arcvonásai, jóakaratú, szelíd arckifejezése alapján az ember nem gondolta volna, hogy egy határozott és vállalkozó szellemű hadseregparancsnokkal áll szemben. Rüdiger gróf annak tudatában, hogy e percben ellenfelét milyen fájdalmas érzések tölthetik el, barátian kezet nyújtott neki, és nyomban kijelentette, hogy oldalfegyverüket mind ő, mind tisztjei megtarthatják. Görgei visszalovagolt az övéihez, és mindezt közölte velük: e kedvezmény hallatára örömükben hangos Éljen!-kiáltásban törtek ki. Görgei ezt követően újból a grófhoz lovagolt, és egyeztette vele a fegyverletétel módját, majd visszatért kíséretéhez, amely ismételt Éljen!-kiáltás mellett sebes vágtában balra egy fordulatot tett, és mint valami beduinok menekülő csapata, gyorsan elvágtatott. Azokat az orosz egységeket, amelyeknek az ellenség fegyvereit kellett átvenniük és a foglyokat kísérniük, most az e célra kiválasztott pontokra rendelték; a magyarok ezalatt hadseregüket csatarendbe állították. Mikor ez megtörtént, Rüdiger gróf kíséretével, amelyhez Görgei hamarosan csatlakozott a sajátjával, végiglovagolt a ma-

[63] Zarándtól Világos több mint húsz kilométerre, tehát kb. három mérföldre fekszik. Talán az eredeti kéziratban nem egy („eine Meile"), hanem néhány mérföld („einige Meilen") lehetett.

[64] Egy orosz verszta 1067 m.

[65] Zarándtól kb. hét kilométerre, illetve versztára a Szőllős (Csigérszőlős) nevű falu található. A falu közelében elterülő sík mezőről van szó.

gyar hadsereg sorai között. E hadsereg jobbszárnyán a gyalogság sorakozott fel, amely nagyobbrészt újonnan behívott fiatalemberekből állt. Nem voltak teljes mértékben egyenruhával ellátva; magatartásukat egyáltalán nem lehetett szigorú értelemben véve katonásnak nevezni. A gúlákba rakott puskák mögött csoportokra osztva álltak a katonák; úgy látszott, hogy többségük meglehetős fásultsággal részese az eseménynek. E csoportok közé nagy számban vegyültek nők. Itt-ott hosszú bajszú, komor kinézetű, különc öltözéket viselő alakokat látott az ember, akikben viselkedésük alapján a tisztán forradalmi szabadcsapatok tagjait lehetett felismerni. – A második sorban a közel 150 ágyút[66] számláló tüzérséget, a magyar hadsereg fő erejét helyezték el. A balszárnyon a lovasság állt föl; mindannyian egyenruhában, lóval, és nagyobbrészt régi katonák; arcukon tükröződött, hogy a történteket roppant fajdalommal élték meg.

Miután Rüdiger gróf a magyar hadsereg sorait végigjárta, Görgei a maga csapataihoz fordult, hogy búcsút mondjon nekik. Hirtelen halálos csend ereszkedett az egész hadseregre. Mindenki feszült figyelemmel várta azokat a szavakat, amelyeket a hadvezér az övéihez intéz; hangja azonban könnyekbe fúlt, és csak annyit tudott kimondani: „Isten veletek!”. De ez a két rövidke szó elég volt ahhoz, hogy feltörjön a mélységes megrendültség. A bajuszos, zord harcosok, akiknek arcát gyermekkoruk óta nem mosták könnyek, most keservesen zokogtak. Ebben a pillanatban egy huszártiszt ugratott ki a magyar sorok közül, és meleg szavakkal arról a hűségről beszélt Görgeinek, amelyet fegyvertársai változatlanul éreznek iránta, és amelyet mindig megőriznek. Majd az egész seregben felzengett a hosszan tartó, hangos kiáltás: „Isten veled, Görgei! Isten veled!”

Miután ezt követően az oroszok a magyaroktól átvették fegyvereiket, az utóbbiakat mint foglyokat Kisjenőre és Zarándra kísérték, ahol orosz őrizet alatt táborba szálltak.[67]

Így zajlott le ez az ünnepélyes aktus, amely a magyar felkelésnek véget vetett[68]; akkor, amikor megtörtént, azok közül, akik részesei voltak, senki nem látta előre, milyen

[66] Az ágyúk száma 144 volt.

[67] Görgei Kisjenőről augusztus 14-én írta az aradi vár parancsnokának azt a nagyon világos levelet, amely a IV. mellékletben olvasható. Ezt a levelet, amely Damjanichot az augusztus 17-ei feltétel nélküli megadásra rávette, Görgei idézett munkájában csak nagyon röviden említi. *Görgei* 1852. Bd. II. 428., 435. o. (H. D. jegyzete). – Görgei azt említi, hogy a még magyar kézen lévő várak és a magyar seregtestek parancsnokainak írt leveleiben az utóbbiakat példája követésére szólította fel, az erődök parancsnokaival pedig csupán a tényeket közölte. Ezzel arra utalt, hogy a várak parancsnokai előnyösebb helyzetben lévén, esetleg föltételeket csikarhatnak ki. Magyarul: *Görgey* 1988. II. k. 432–433. o. Görgei kifejti, hogy Damjanichnak írt levelét Szergej Petrovics Buturlin orosz tábornok augusztus 15-én adta át a címzettnek, és röviden ismerteti a vár átadásával kapcsolatos orosz–osztrák konfliktust is. *Görgei* 1852. Bd. II. 435. o.; magyarul: *Görgey* 1988. II. k. 439–440. o. Tegyük ehhez hozzá, hogy Görgei a levelet Damjanichnak augusztus 14-én még Kisjenőn írta, és a Rüdiger főhadiszállásán átélt valóban szívélyes bánásmódról számolt be. Ennek a pozitív tapasztalatokon alapuló beszámolónak pedig köze lehetett Damjanich hirtelen döntéséhez.

[68] Rüdiger joggal látta Görgei és a magyar hadsereg általa előidézett megadásában egyik legnagyobb katonai sikerét. 1850-ben a fegyverletétel aktusát egy nagyméretű festményen örökíttette meg, amely portréhűséggel ábrázolta az esemény résztvevőit. Testamentumában úgy rendelkezett, hogy a kép a mitaui Kurländisches Provinzialmuseumnak adandó át, ahol 1856-tól kezdve

gyászos következményekhez vezet majd. A brutális aradi kivégzéseket még a kifürkészhetetlen jövő fátyola takarta. – Úgy látszik, orosz részről bíztak abban, hogy Miklós cár közbenjárása elegendő lesz a bécsi kormány kegyességre hangolásához a Görgei-hadsereg parancsnokait illetően; ebbéli bizakodásukban elmulasztották, hogy az említettek kiadatását valamiféle feltételhez kössék, amire a felajánlott fegyverletétel előbbiekben elbeszélt módjának elfogadásával bár hallgatólagosan, de kötelezettséget vállaltak. Ez a mulasztás később 14 magyar tábornok életébe került[69]; kivégzésüket csak akkor hajtották végre, amikor Magyarországot elhagyták az oroszok, ugyanis a bécsi kormány nem merte kockáztatni, hogy ezt az utóbbiak jelenlétében megtegye. Amikor a gyászhír befutott Varsóba, a hadjáratban részt vett valamennyi orosz tábornok egyhangúan rosszallását fejezte ki az osztrák kormány kíméletlen szigorával kapcsolatban, amelyet csak a Görgei-hadsereg tábornokaival szemben érvényesítettek, míg azok lázadóvezérek, akik Komáromban adták meg magukat[70], pusztán az országból történő kiutasításukkal megúszták.[71] Ennélfogva joggal vádolták a bécsi kormányt azzal, hogy következetlenül járt el, és csak sértett hiúságból bánt olyan könyörtelen szigorral azokkal a vezérekkel, akik az oroszoknak adták meg magukat.

Bibliográfia és rövidítések

Album Curonorum 1932. — Album Curonorum, 1808–1932. Bearb. v. *Wilhelm Räder.* Riga, 1932.

Bajzik 2018. — *Bajzik László:* Damjanich János aradi várparancsnoksága. In: *Pelyach István:* Damjanich János, a „mindig győztes” tábornok. Budapest, 2018. 229–276. o.

ki van állítva (H. D. jegyzete). – Rüdiger 1856. június 11-én hunyt el a csehországi fürdőhelyen, Karlsbadban. (A hányatott sorsú festményről a közeljövőben tanulmányom jelenik meg a *Hadtörténeti Közleményekben*.)

69 A megtorlás során tizenkét honvéd tábornokot végeztek ki 1849. október 6-án Aradon. Sorsukban osztozott Lázár Vilmos ezredes mint önálló seregparancsnok. Lázár azonban augusztus 19-én Szákulnál császári csapatok előtt tette le a fegyvert, az ugyancsak kivégzett Dessewffy Arisztid tábornokkal együtt. Az aradi vértanúk közül augusztus 13-án kilenc tábornok adta meg magát az oroszoknak. Damjanich János augusztus 17-én szintén az oroszoknak adta át Arad várát, Vécsey Károly csapatai augusztus 21-én Borosjenőnél az oroszok előtt tették le a fegyvert, maga Vécsey Paszkevics nagyváradi főhadiszállásán jelentkezett. Kazinczy Lajos ezredes önálló seregparancsnokként szintén az oroszoknak adta meg magát Zsibón augusztus 25-én. Őt október 25-én végezték ki, ugyancsak Aradon.

70 Komárom, ahol Klapka makacsul ellenállt, szeptember 27-én adta meg magát (H. D. jegyzete).

71 Komárom várának bevétele minden szempontból igen komoly veszteségekkel járt volna Bécs számára, ezért Haynau belement a tárgyalásokba. A szeptember 27-én aláírt egyezmény értelmében amnesztiában részesültek az erődben tartózkodó polgári személyek és a várőrség tagjai. Aki akart, külföldre távozhatott. A vár átadása 1849. október 2. és 4. között történt meg. Pétervárad erődítménye szeptember 7-én császári csapatok előtt nyitotta meg kapuit. A Komáromnál elért kedvezmények Pétervárad őrségére is ki lettek terjesztve.

Beniczky 1924. *Steier Lajos:* Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvéd ezredes visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és a tót mozgalomról. Budapest, 1924.

Delvig 1988. *Delvig, Andrej Ivanovics báró:* Fél évszázad az orosz életből (1820–1870). In: A magyarországi hadjárat 1849. Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról. Vál. *Rosonczy Ildikó*. Jegyz. *Katona Tamás – Rosonczy Ildikó*. Ford. *Gerencsér Zsigmond – Rosonczy Ildikó*. Budapest, 1988. 577–607. o.

Drozdov 1870. *Дроздов, И.:* Сдача венгерской армии русским войскам под Вилагошем 1-го августа 1849 года. *Военный сборник,* XIII. (1870.) № 9. 133–138. o.

Drozdov 1988. *Drozdov, I.:* A magyar hadsereg fegyverletétele az orosz seregek előtt Világosnál, 1849. augusztus 1-jén [augusztus 13-án]. In: A magyarországi hadjárat 1849. Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról. Vál. *Rosonczy Ildikó*. Jegyz. *Katona Tamás – Rosonczy Ildikó*. Ford. *Gerencsér Zsigmond – Rosonczy Ildikó*. Budapest, 1988. 59–567. o.

Erinnerungen 1900. Erinnerungen an den ungarischen Feldzug im Jahre 1849. von dem Adjutanten des russischen Generals Grafen Rüdiger. *Die Grenzboten,* 59. (1900) Zweites Vierteljahr. 33–41., 77–87., 171–182. o.

Fatyejev 1859. *Фатеев, А.:* День сдачи венгров. Из воспоминаний о походе в Венгрию в 1849 г. *Русская беседа,* 4. (1859) № 4. 99–106. o.

Fatyejev 2011. *Andrej Fatyejev:* Világostól – Krímig. Egy magyarbarát orosz huszártiszt emlékeiből. Ford. *Horváth Iván – Zsatkovics Kálmán.* Budapest, 2011.

Görgei 1852. *Görgei, Arthur:* Mein Leben und Wirken in Ungarn in den Jahren 1848 und 1849. Bd. I–II. Leipzig, 1852.

Görgey 1888. *Görgey István:* 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika. III. k. Budapest, 1888.

Görgey 1988. *Görgey Artúr:* Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. I–II. k. Görgey István fordítását átdolg., bev. és jegyz. írta *Katona Tamás.* Budapest, 1988.

Grigorov 1898.	*Григоров, Ф.:* Из воспоминаний о Венгерской кампании 1849 года (адъютанта графа Ф. В. Ридигера). *Русская старина,* XXIX. (1898) № 6. 491–522.
Hermann 2020.	*Hermann Róbert:* A fegyverletétel problémái. In: Görgei Artúr, „a tiprott hős". Válogatás a 2016. és 2018. évi Görgei-konferenciák előadásaiból. Szerk. *Balogh Ádám – Bobay István – Hermann Róbert.* Budapest, 2020.
HL	Hadtörténelmi Levéltár, Budapest
I. Tóth 1825–1867.	Magyar történeti bibliográfia, 1825–1867. Szerk. *I. Tóth Zoltán.* I–III. k. Budapest, 1950.
Katona 1979.	*Katona Tamás:* Az aradi vértanúk. I–II. k. Összegyűjt., a szöveget gondozta, a bev. írta *Katona Tamás*. Budapest, 1979.
*Katon*a [é. n.]	*Katona Tamás:* Az aradi vértanúk. Összegyűjt., a szöveget gondozta, a bev. írta *Katona Tamás*. Budapest, [é. n.]
Klapka 1850.	Memorien von *Georg Klapka*. April bis October 1849. Leipzig, 1850.
Kolin – Sztikalin 2014.	*Колин, А. И. – Стыкалин, А. С.:* Сдача революционной венгерской армии русским войскам под Вилагошем в августе 1849 г. Воспоминания очевидца. (Российско–австрийский альманах: исторические и культурные параллели. Вып. V.) Ставрополь, 2014. 267–271. о.
Kosáry 1994.	*Kosáry Domokos:* A Görgey-kérdés története. I–II. k. Budapest, 1994.
Lihutyin 1875.	*Лихутин, М.:* Записки о походе в Венгрию в 1849 г. Москва, 1875.
Madarász 1883.	*Madarász József:* Emlékirataim, 1831–1881. Budapest, 1883.
A magyarországi hadjárat	A magyarországi hadjárat 1849. Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról. Vál. *Rosonczy Ildikó*. Jegyz. *Katona Tamás – Rosonczy Ildikó*. Ford. *Gerencsér Zsigmond – Rosonczy Ildikó*. Budapest, 1988.
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
Oreusz 1880.	*Ореус, И.:* Описание венгерской войны 1849 г. Санкт-Петербург, 1880.

Oreusz 2002. — *Oreusz, Ivan Ivanovics:* Oroszország háborúja a magyarok ellen 1849-ben. Ford. és s. a. r. *Rosonczy Ildikó*. Budapest, 2002.

Pach 1957. — *Pach Zsigmond Pál:* Kiadatlan Görgey-iratok 1849 augusztusából. *Századok,* 91. (1957) 1–4. sz. 198–226. o.

Pap 1869. — *Pap Dénes:* Okmánytár Magyarország függetlenségi harczának történetéhez. 1848–1849. II. k. Pest, 1869.

RGVIA — Oroszországi Állami Hadtörténelmi Levéltár, Moszkva (Российский государственный военно-исторический архив, РГВИА)

Rosonczy 1984. — *Rosonczy Ildikó:* Orosz forrás a szabadságharc végnapjairól. Rüdiger tábornok segédtisztjének visszaemlékezése. *Hadtörténelmi Közlemények,* 31. (1984) 4. sz. 761–784. o.

Rosonczy 1985. — *Rosonczy Ildikó:* Fegyverletétel – a győző szemével. *História, 7.* (1985) 1. sz. 10–12. o.

Rosonczy 2019. — *Rosonczy Ildikó:* Egy 1849. augusztus 20-ai Rüdiger-levél előzményei és eredménytelensége. *Hadtörténelmi Közlemények,* 132. (2019) 1. sz. 159–178. o.

Scserbatov 1984. — *Scserbatov, Alekszandr Petrovics:* Paszkevics Magyarországon. Ford. *Gerencsér Zsigmond. S*zerk. *Katona Tamás*. Budapest, 1984.

Szemere 1853. — *Szemere, Bartholomäus:* Graf Ludwig Batthyány, Arthur Görgei, Ludwig Kossuth. Politische Charakterskizzen aus dem ungarischen Freiheitskriege. Bd. II. Hamburg, 1853.

Sztikalin 2019. — *Стыкалин, А. С.:* «Было что-то особенно тягостное во всей этой церемонии…» Сдача венгерского революционного войска в августе 1849 г. глазами русского офицера. (Российско-австрийский альманах: исторические и культурные параллели. Вып. VII.) Ставрополь, 2019. 152–166. o.

Umbraško 2022. — *Умбрашко, Эдгар:* К проблеме определения даты рождения Ф. В. Ридигера. Вестник военно-исторических исследований: сборник научных трудов. Ред. *С. В. Белоусова.* Вып. 13. Пенза, 2022. 14–18. o.

Zsurnal — Журнал военных действий 3-го пехотнаго коруса с сводной дивизии в кампанию против Венгерских мятежников, в 1849 году. RGVIA f. 846. op. 16. gy. 5360. (Mikrofilmen: MNL OL X 10872 MF 55898.)

Ildikó Rosonczy

A GERMAN BARON FROM THE BALTIC ABOUT THE SURRENDER OF 13 AUGUST 1849

(Summary)

General Artur Görgei, commander of the Upper Danube Army, faced with the failure of the attempted negotiations with the Russians, and informed of the complete disintegration of the Hungarian forces massed in the Southern Great Plain following their heavy defeat at Temesvár on 9 August 1849, unconditionally surrendered to the troops under the command of Russian cavalry general Fyodor Vasilievich Rüdiger near Világos on 13 August 1849. Rüdiger was one of the Baltic Germans who, by infiltrating the administration and army of the Russian Empire, achieved high state office and rank. He was born in Mitau (now Jelgava, Latvia) and maintained his connection with his hometown throughout his life. Baron Karl von Fircks, who died in 1890 in Mitau and was related to Rüdiger through the latter's wife, witnessed the deposition of arms. His memoirs were found in his bequest and published in the *Baltische Monatsschrift* of 8 August 1892, together with copies of four letters from Görgei, which were also preserved in the baron's bequest.

We know three memoirs written in Russian by officers from Rüdiger's corps, also available in Hungarian. Here we publish a fourth one, the Hungarian translation of Baron Fircks' memoirs written in German. All these memoirs show that the Russians were sympathetic to the surrender of the Hungarian army, which in spite of its hopeless situation had kept its order, and did not expect the Austrian revenge campaign that followed the surrender of the prisoners of war. Fircks gives, albeit briefly, details of conversations with Hungarian war correspondents who visited Rüdiger's headquarters in Ártánd on 8 August 1849, which are not mentioned in other sources. In his recollections, which reflect the views of the Russian general's immediate entourage, he raises the question of the moral responsibility of the Russian side in the unconditional handover of prisoners of war to the Austrians.

Ildikó Rosonczy

EIN BALTISCHER DEUTSCHER GRAF ÜBER DIE NIEDERLEGUNG DER WAFFEN AM 13. AUGUST 1849

(Resümee)

General Artúr Görgei, Befehlshaber der Oberen-Donau-Armee, kapitulierte – angesichts des Scheiterns der versuchten Verhandlungen mit den Russen und in Kenntnis des völligen Zerfalls der in der südlichen Tiefebene versammelten ungarischen Streitkräfte nach der schweren Niederlage bei Temesvár (Temeswar) am 9. August 1849 – am 13. August 1849 bei Világos (Hellburg) bedingungslos vor den Truppen unter dem Kommando des russischen Kavalleriegenerals Fjodor Wassiljewitsch Rüdiger. Rüdiger gehörte zu den Deutschbalten, die durch die Unterwanderung der Verwaltung und der Armee des Russischen Reiches hohe Staatsämter und Ränge erreichten. Er wurde in Mitau (heute Jelgava, Lettland) geboren und blieb zeitlebens mit seiner Heimatstadt verbunden. Baron Karl von Fircks, der 1890 in Mitau starb und mit Rüdiger über seine Frau verwandt gewesen sein dürfte, war Zeuge der Niederlegung der Waffen. Seine Memoiren wurden in

seinem Nachlass gefunden und in der *Baltischen Monatsschrift* vom 8. August 1892 veröffentlicht, zusammen mit Kopien von vier Briefen von Görgei, die im Nachlass aufbewahrt wurden.

Unseres Wissens haben drei Offiziere aus Rüdigers Korps Memoiren in russischer Sprache verfasst, die auch auf Ungarisch veröffentlicht wurden. Im Folgenden geben wir die vierte ungarische Übersetzung der deutschsprachigen Memoiren von Baron Fircks wieder. Aus den Memoiren geht hervor, dass die Russen die Kapitulation der ungarischen Honvéd-Armee, die sich in einer aussichtslosen Lage befand, aber ihre Ordnung beibehielt, wohlwollend zur Kenntnis nahmen und nicht mit dem österreichischen Rachefeldzug rechneten, der auf die Kapitulation der Kriegsgefangenen folgte. Fircks berichtet, wenn auch nur kurz, von Gesprächen mit ungarischen Kriegsberichterstattern, die am 8. August 1849 Rüdigers Hauptquartier in Ártánd besuchten, die in anderen Quellen nicht erwähnt werden. In seinen Erinnerungen, die die Ansichten des unmittelbaren Umfelds des russischen Generals widerspiegeln, wirft er die Frage nach der moralischen Verantwortung der russischen Seite bei der bedingungslosen Übergabe der Kriegsgefangenen an die Österreicher auf.

Ildikó Rosonczy

UN BARON GERMANIQUE DE LA BALTIQUE À PROPOS DE LA CAPITULATION DU 13 AOÛT 1849

(Résumé)

Le général Artúr Görgei, commandant de l'armée du Haut-Danube, confronté à l'échec des tentatives de négociations avec les Russes et informé de la désintégration complète des forces hongroises rassemblées dans le Sud de la Grande plaine après leur lourde défaite à Temesvár le 9 août 1849, s'est rendu sans condition aux troupes sous le commandement du général de cavalerie russe Fiodor Vasilievich Rüdiger près de Világos le 13 août 1849. Rüdiger est l'un des Germaniques de la Baltique qui, en intégrant l'administration et l'armée de l'Empire russe, a atteint de hautes fonctions et un rang élevé. Il est né à Mitau (aujourd'hui Jelgava, en Lettonie) et a gardé des liens avec sa ville natale tout au long de sa vie. Le baron Karl von Fircks, décédé en 1890 à Mitau et lié à Rüdiger par son épouse, a été témoin de la capitulation. Ses mémoires ont été retrouvés dans sa succession avant d'être publiés dans le *Baltische Monatsschrift* du 8 août 1892 avec quatre lettres de Görgei dont les copies firent également partie de cette succession.

Nous connaissons les mémoires en russe de trois officiers du corps de Rüdiger qui ont également été publiés en hongrois. Nous publions maintenant le quatrième document, la traduction en hongrois des mémoires en allemand du baron Fircks. Ces mémoires révèlent que les Russes avaient de la compassion pour l'armée hongroise, qui s'était trouvée dans une situation désespérée avant de capituler tout en gardant son ordre, et qu'ils ne s'attendaient pas à la campagne de vengeance autrichienne après la remise des prisonniers de guerre. Fircks donne, quoique brièvement, des détails sur des conversations avec des envoyés militaires hongrois qui sont passés au quartier général de Rüdiger à Ártánd le 8 août 1849, et qui ne sont pas mentionnés dans d'autres sources. Dans ses mémoires, qui reflètent l'opinion de l'entourage immédiat du général russe, il soulève la question de la responsabilité morale de la partie russe dans la remise inconditionnelle des prisonniers de guerre aux Autrichiens.

Ильдико Рошонци

ОДИН БАЛТИЙСКИЙ НЕМЕЦКИЙ БАРОН О КАПИТУЛЯЦИИ 13-ОГО АВГУСТА 1849 Г.

(Резюме)

Генерал Артур Гёргеи, командир верхнедунайской армии, столкнувщись с провалом попытки переговоров с русскими и получив сообщение о полном распаде венгерских сил, объединенных на южной Великой равнине, после тяжелого поражения, которое они понесли под Тимишоарой 9-ого августа 1849 г., безоговорочно капитулировал 13-ого августа 1849 г. перед войсками под командованием русской кавалерии генерала Федора Васильевича Рюдигера под Вилагошом. Рюдигер был одним из тех балтийских немцев, которые, интегрировавшись в администрацию и армию Российской Империи, добились высоких государственных должностей и званий. Он родился в Митаве (ныне Елгава, Латвия) и всю жизнь сохранил связь со своим родным городом. Барон Карл фон Фиркс, который умер в Митаве в 1890-ом году и, возможно, родственником был связан с Рюдигером через его жену, был свидетелем капитуляции. Его воспоминание появилось из его наследия, которое было опубликовано в номере Baltische Monatsschrift, опубликованном 8-ого августа 1892-ого года, вместе с четыремя письмами Гёргеи, сохранившимися в копиях в наследии.

Нам известны мемуары трех офицеров корпуса Рюдигера на русском языке, которые были изданы и на венгерском языке. Ниже представляем в качестве четвертого венгерского перевода мемуаров барона Фиркса на немецком языке. Из воспоминаний выясняется то, что с русской стороны с сочувствием относились к капитуляции венгерской армии, попавшейся в безвыходное положение, но сохранявшей свой порядок, и не ожидали австрийского реванша отомстить вслед за выдачей военнопленных. Фиркс, хотя и кратко, но приводит такие детали подробностибесед с венгерскими послами в штаб-квартире Рюдигера в Артанде 8-ого августа 1849 г., которые не упоминаются в других источниках. В своих мемуарах, отражающих мнение ближайшего окружения русского генерала, он ставит вопрос о моральной ответственности русской стороны в отношении безоговорочной передачи военнопленных австрийцам.

RADNÓTI KLÁRA

„GÖRGEI ARTHUR KÖNYVTÁRA"

Görgei Artúr (1818–1916) születésének 200. évfordulójáról a Magyar Nemzeti Múzeum kiállítással emlékezett meg. *Az ismeretlen Görgei* című tárlat Görgei valós alakját, életútját, majd a tábornok megítélését, és annak változásait mutatta be a legutóbbi évek kutatási eredményeinek felhasználásával. Célunk volt a közönség megismertetése a történettudomány mai állásfoglalásával, továbbá a történelmi összefüggések megvilágítása, hogy széles körben tisztázzuk a tábornok magyar történelemben betöltött szerepét, így felmentsük a – máig gyakorta felbukkanó – hazaárulás vádja alól.

A történeti kiállítás tárgyi anyagának összegyűjtése során azzal szembesültünk, hogy a rendelkezésre álló irodalom óriási, a hányatott sorsú katonának azonban nem túl nagy számban maradtak fent relikviái, és a hozzá kapcsolódó tárgyi emlékek jó része további kutatásokat igényel. A tábornokkal kapcsolatos hiedelmek, előítéletek miatt az ereklyék nagy része eddig még nem került a nagyközönség elé, az „árulóról" korábban még nem készült kiállítás,[1] személye a 19. század történelemformáló nagyjai mögött háttérbe szorult. Bár katonai működése, az áruló-mítosz, az ún. „Görgei-kérdés" hosszas viták tárgya volt, és történész, hadtörténész nemzedékek tanulmányozták a tábornok szabadságharcban betöltött szerepét,[2] személyes hagyatékával alig foglalkoztak.[3] A megmaradt tárgyakat több közintézmény őrzi, de a Görgey családdal kapcsolatos emlékek gyakran feltáratlanok, a népes família leszármazottai tulajdonában lévő relikviák javarészt ismeretlenek, mivel korábban nem mérték fel azokat. A kiállításnak, illetve kísérő kiadványának köszönhetően jelentős lépést tettünk előre mind a Görgei-ikonográfia,[4] mind a szépirodalom Görgei-képe[5] szempontjából, a katalógus pedig tételesen leírja, fényképekkel is közzéteszi a kiállításban bemutatott műtárgyakat.[6]

Érdekes szegmense a tárgyi hagyatéknak Görgei Artúr könyvtára.

Ahogy köztudott, a tábornok élete utolsó kb. 40 évét István öccse jóvoltából nagyobbrészt annak visegrádi és (telente) budapesti lakhelyén, István családjával töltötte. Visegrádon a tábornoknak több lakóhelye is volt: előbb a mai Salamontorony u. 2. szám alatti villa, amit 1870-ben építtetett Görgey István. Ezt az ingatlant azonban

---

1 Két kamaratárlat mutatta be Görgei életútjának egy-egy részletét korábban: *Görgey Artúr Visegrádon.* Kiállítás a Mátyás Király Múzeumban, 1986. május 25. – július 27. és *A sebesült Görgei.* 2010. december 3. – 2011. október 2. Időszaki kiállítás a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumban.

2 Lásd erről összefoglalóan a Görgeire és a szabadságharcra vonatkozó szakirodalom felsorolását legutóbb *Hermann* 2019. 69–73. o.

3 Kivételt jelentenek a MNM kiadványai: *Simon V.* 1988. 93–99. o. és *Uő* 1990. 100–117. o.

4 *Vajda* 2019. 313–341. o. és *Lengyel* 2019. 343–353. o.

5 *Szilágyi* 2019. *355*–372. o.; *Zimonyi* 2019. 373–412. o.; *Deák-Sárosi* 2019. 413–440. o.

6 *Radnóti* 2019. 115–277. o.

1892-ben eladta vejének, Latinovits Frigyesnek. Ettől kezdve ezt az épületet Latinovits-villának hívták, és Frigyes lakott benne feleségével, Návay Jolánnal és három gyermekükkel. Návay Jolán Görgey Istvánné Dedinszky Aurélia első házasságából származó lánya. (A négy gyermekkel özvegyen maradt Návayné 1869-ben ment feleségül a szintén özvegy Görgey Istvánhoz.) Közben 1889-ben Görgey István felesége (ahogy a családban hívták: Réli) megvásárolt a Duna partján egy házat, amit 1895-re emeletes villának építettek át, azaz ekkor már ez volt a Görgey-villa (Fő u. 9.). Ezt viszont az 1900-as évek elejétől nyaralónak adták ki, a család pedig a Mogyoró-hegyen épített kisebb házban töltötte a nyarakat a Görgei által Bulgáriának nevezett birtokon. 1910-ben ezt is eladták, ettől kezdve újból a Duna-parti villát (Fő u. 9.) használták. A tábornok tehát Visegrádon több villában, ám sehol sem a saját tulajdonában lakott.

A visegrádi ún. Görgey-villa, amelynek berendezését megőrzésre érdemesítették – bár elődeink számára nyilvánvalóan nem volt kérdéses, melyik házról is van szó konkrétan – mára már a Görgei Artúr pályafutását kutató történészek számára sem egyértelmű. 1949-ben az Elhagyott Javak Kormánybiztossága Radnótfáy Györgyné villájában foglalta le és szállította el az ún. Görgey-ingóságokat. Radnótfáy Györgyné (Flóra) Latinovits Frigyes és Návay Jolán gyermeke volt, aki 1923-ban örökölte meg apja villáját, ahol férjével együtt lakott 1944-ig. Ekkor elmenekültek az országból, így a magára hagyott épület berendezését történeti értékére való tekintettel – mint Görgei Artúrhoz köthető tárgyakat – az Elhagyott Javak Kormánybiztossága átadta a Magyar Nemzeti Múzeumnak. Az ide került tárgyakat úgy tartották nyilván, hogy ezek valójában nem a tábornok személyes tárgyai, de családtagjaival együtt részben ezek között élhetett.[7]

A kiállítás előkészületei közben, a kutatás során bebizonyosodott, hogy ezeknek a Radnótfáy–Latinovits–Görgey-villából a múzeumba került tárgyaknak egy részét valóban használta az idős tábornok,[8] a könyvek tekintetében pedig még érdekesebb a helyzet. Az államosításkor a villában talált könyveket az Országos Széchényi Könyvtárba (OSZK) szállították. Az Elhagyott Javak Kormánybiztossága jegyzékét a könyvekről (a miniszteri biztos neve után „Fügedi-lista"-ként emlegetjük)[9] ma az Iparművészeti Múzeum Adattára őrzi. A 703 tételes lista alfabetikus sorrendben tartalmazza a villában talált könyveket. Az OSZK Kézirattárában viszont megtalálható Görgei könyvtárának az 1910-ben kézzel írt jegyzéke is.[10] Ennek végigolvasása

[7] *Körmöczi* 2018. 125–132. o.; *Simon V.* 1990. 104–105. o.; *Uő* 1988. 95–99. o.; *Szőke* 2014. 15–16. o.; *Uő* 2018a. 15–16.; *Uő* 2018b.

[8] *Radnóti* 2019b. 83. o.

[9] Iparművészeti Múzeum Adattár, Fügedi 3 LV–LXXI dobozban: LXI. számú leltár. Az Elhagyott Javak Kormánybiztosságától 1949. március hó 31-én átvett, a visegrádi Radnótfáji Györgyné (sic!) villájából (Görgey-villa) származó műtárgyakról és könyvekről (Ad 631/1949). A gépelt lista a 693. tétellel zárul, de mint ezt 1950. augusztus 3-án hivatalosan helyesbítették, gépelési hiba folytán 10 sorszám kimaradt, így a tételszám 703. A lista aláírója Fügedi Erik miniszteri biztos, a körpecsét felirata: Veszélyeztetett Magángyűjtemények Miniszteri Biztossága. A helyesbítést Keleti István tette. (A továbbiakban: Fügedi-lista.)

[10] OSZK Kézirattár Quart. Hung. 3182.

során kiderült, hogy ez a Fügedi-listán szereplő 703 tétel tekintélyes részét tartalmazza. A kézzel írott, Görgei Artúr lila tintás „Görgei Arthur könyvtára” feliratú, ovális tulajdonosi pecsétjével ellátott, kívül zöldes színű vonalas füzet a Kézirattári Növedéknapló tanúsága szerint egyszerre érkezett a könyvtárba a Fügedi-lista köteteivel,[11] valószínűleg ennek a „Kéziratok” cím alatti 675. tételében jelzett „egy köteg irromány (nyugták, számadási könyvek stb.)” egyike lehetett. Az 1910 júliusára datált jegyzék azonban nem a tábornok kézírását őrzi.[12]

A „Visegrád, 1910. július hó” keltezésű kéziratban a kötetek (az alfabetikus Fügedi-féle listával ellentétben) tartalom szerint vannak csoportosítva, a következők szerint:

– Vallási, bölcseleti, társadalmi és művészeti munkák (27 mű)
– Irodalmi művek: világirodalom (13 mű), magyar irodalmi művek (104 mű)
– Magyar nyelvészeti művek (7 mű)
– Történelmi művek (97 mű, ebből kettő számozatlan)
– Hadászati munkák (6 mű)
– Természettudományi művek (75 mű)
– Vegyes művek (51 mű)
– Idegen nyelvű művek
  – Német nyelvű művek (79 mű, ide sorolva szám nélkül József főherceg cigány nyelvtana)
  – Francia nyelvű művek (25 mű, ebből egy szám nélküli francia nyelvtan)
  – Angol nyelvű művek (24 mű)
  – Finn nyelven (1 mű)
– Folyóiratok és újabb szerzemények (38 mű)

Görgei könyvjegyzéke nem tudományos igénnyel készült, az összeíró nem törekedett a bibliográfiai pontosságra, így nem közölte a kiadás helyét, évét, sőt, gyakran még a cím sem pontos (esetleg hiányzik is, viszont a Fügedi-lista alapján azonosítható). Piros ceruzával áthúzott címek is szerepelnek benne, szám nélküli bejegyzések is, így a sorszámozás is kérdéses. Az idegen nyelvű művek külön listája nem követi a magyar kiadványok esetében meghatározott témaköri besorolást, esetükben csak a nyelv a meghatározó tényező. Az angol nyelvű kiadványok felsorolása esetében egy jó rész az „Újabb szerzemények” cím alá került (23 kötet), azaz így összességében 47 angol nyelvű mű van, nem számítva az angol folyóiratok egyes példányait – ebből hetet említ a lista.

[11] OSZK Kézirattári Növedéknapló 1953. év 155. sz.

[12] A tábornoknak már az 1840 körüli versgyűjteményben (MTAK 378-61) is jellegzetes betűi nem igazán változtak késő öregkoráig. Lásd pl. levelét ismeretlen hölgyhöz – „sárgahüvelyű bab” kérése 1897-ben – (MNM MKM 1447), rendelését Urbányi fűszerkereskedőhöz (1905) – (KVM 197736.1.), Rélihez írt leveleinek kötegét (OSZK Kézirattár, Levelestár), levelét László Fülöphöz 1901-ből (PIM V.4715/56) stb. Ezek alapján az biztos, hogy nem ő írta össze a könyveket. A katalógus összeállítóját viszont a kézírás alapján – sajnos – nem tudom megnevezni.

Görgei Artúr possesori pecsétes listája összesen 548 tételt tartalmaz, azaz nagyságrendileg összevethető a Fügedi-lista 703 tételével. Ha összehasonlítjuk az 1910. évi és az 1949. évi listákat, azt látjuk, hogy kb. 380 tétel egyezik. A konkrét számokkal vigyázni kell, mert míg az 1910-ben készült kéziratos jegyzék pl. egyesével sorolja fel Török Aurél tudományos műveit „füzet" megjegyzéssel, addig a Fügedi-listában egy tételben 11 db különlenyomatot találunk [621.],[13] ugyanígy a *Magyar Remekírók* (M. R.) sorozatának 56 kötete sincs nevesítve – viszont az 1910-es listában 49 kötet mellett látjuk a M. R. jelzést zárójelben.

Az OSZK Gyarapítási és Állomány-nyilvántartó Osztályán őrzött növedéknaplókat végignézve megállapítható, hogy 1953-ban és 1954-ben került sor a beérkezett kötetek feldolgozására. Ekkoriban az A jelű naplóban a kötelespéldányokat, a B jelű naplóban a vétel, csere, illetve ajándékként bekerült könyveket, a C naplóban a kötelespéldány aprónyomtatványokat, a D naplóban pedig a csoportosan bekerülő kiadványokat rögzítették.[14] A villából beszállított kiadványokat a B és D jelű naplóba vezették be. A B naplóban a cím mellett az eredet rovatban tüntették fel a „Görgey" nevet, a D naplóban szállítóként szerepel a Görgey/Görgey hagyaték/Görgey anyag megjelölés. Minden alkalommal az ajándék rovatba sorolták a leltározók a köteteket. A felvett művek mellett a lehető legprecízebb módon a napló sorszáma és a bevitel dátuma is szerepel, szerencsés esetben az elhelyezés rovatban a könyv jelzete is – ez természetesen csak a megőrzésre érdemesített művek esetében. Ugyanis a Radnótfáy–Latinovits–Görgey-villából beszállított könyvtárat nem tartották egyben az OSZK-ban.

Amit feleslegesnek ítéltek (mert pl. már volt belőle példány a gyűjteményben), felajánlották, átadták más intézményeknek. Ezt a gyakorlatot igazolja, hogy például a Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM) könyvtára is őriz Görgey Artúr tulajdonából származó könyvet, mégpedig Bárd Miklós verseit [36.] a költő ajánlásával.[15]

A possessori pecsétek, a lehetséges ajánlások felkutatása szükségessé tette a növedéknaplók, a Fügedi-lista és a kézirattári könyvjegyzék összevetése után a listákban szereplő könyveket is fellapozni a könyvtár állományából. Ez igényelte a legtöbb időt és a Széchényi Könyvtár több munkatársának közreműködését. Az OSZK 1953-as és 1954-es leltárnaplóit végignézve az „eredet" rovatban „Görgey" megjelöléssel bekerült kötetek vizsgálatakor azonban jelentős számban kerültek elő Görgei tulajdonosi pecsétjével megjelölt könyvek,[16] és ez egyértelműen azt jelzi, hogy

[13] A tanulmányban a []-ben a Fügedi-lista tételszámait adom meg.

[14] Győri Luca szíves szóbeli közlése.

[15] Bárd Miklós versei. Budapest, 1904. (PIM B 21.811) *Radnóti* 2019. 317. katalógustétel. (Bárd Miklós a huszártisztből költővé avanzsált Kozma Ferenc – aki 1918-ban vonult vissza tábornokként a szolgálattól – írói neve, akinek testvére, Kozma Andor költő, hírlapíró, országgyűlési képviselő is nagy tisztelője volt a tábornoknak.)

[16] Itt szeretném megköszönni az OSZK munkatársainak, Kaposváriné Dányi Évának, Papp Andreának és Győri Lucának, a Gyarapítási és Állománynyilvántartó Osztály munkatársainak segítségét, akik nélkül nem tudtam volna megtalálni a keresett köteteket.

Fügedi Erik és Mihalik Sándor (Mihalik 1948-ban a MNM főigazgató-helyettese, aki még Visegrádon átnézte a hagyatékot) nem tévedett, a villában mégiscsak voltak Görgei Artúrnak személyes tárgyai.

A Fügedi-féle jegyzék köteteit természetesen nem lehet Görgei Artúr könyvtáraként meghatározni, hiszen sok olyan könyvet tartalmaz, amit már a tábornok 1916-ban bekövetkezett halála után adtak ki. Más kötetek esetében (bár a művek között sok a 19. századi) a tartalom zárja ki, hogy Görgei olvasgatta volna azokat: gondolok itt olyan szerzőkre, mint Louisa May Alcott [6.], Bithia Mary Crocker [101.], Clara Cron (alias Klara Weise) [103–106.], May Byron (Mary Clarissa Byron, született Gillington) [81.], akiket leányregényeikről ismert a korabeli publikum. A fiatal lányoknak szánt erkölcsnemesítő olvasmányokat nagy valószínűséggel a családban felnövekvő leányok lapozgathatták, csakúgy mint Carl Gibass: *Die Hausthiere* [206.], azaz a háziállatokról szóló Stuttgartban 1855-ben kiadott gyerekkönyvét, vagy a szintén ifjúsági író (Szofja Fjodorovna Rosztopcsina néven született) francia Ségur grófnő kötetét [126. és 541.].[17] Schneider *Képes Átlász*a [531.] Sántha Sándor II. oszt. tanuló kézjegyét viseli. „Sándorka” többször is felbukkan Görgei Artúr levelezésében[18] – ő Sántha Kálmánné, született Návay Erzsébet (becenevén Pörike) fia, azaz szintén rokon. Friedrich Schiller *Wallenstein* című drámai költeménye [523.] is az övé lehetett, legalábbis az ő neve szerepel a mű első oldalán. Több helyen a „Dalszi” beírást olvashatjuk (pl. Jens Peter Jacobsen: *Novellen* [299.], Charles Laurent: *Son fils* [367.], Alphonse Lamartine költeményei [361.] stb.). Radnótfáy Györgyné Latinovits Flóra családban használt neve volt Dalszi, azaz a ház asszonyának könyvei is idekerültek. A Fügedi-lista tehát nem a tábornok könyvtárának jegyzéke, hanem egy folyamatosan alakuló családi könyvtár lajstroma, a Görgey család Visegrádon összegyűlt könyveinek felsorolása. A kötetek jelentős része azonban valaha Görgei Artúré volt.

Ami azt illeti, Artúr könyvtárát nem övezte különösebb tisztelet a családban – úgy látszik, Réli sógorasszony a könyvek fölött is rendelkezhetett. Walther Johannes: *A Föld és az élet története* című 1911-ben kiadott munkája Görgei tulajdonosi pecsétjével például nemrég bukkant fel és kelt el 2020 áprilisában (33 000 Ft-ért!) egy aukción.[19] Ezt a természettudományos munkát Réli adta ajándékba: „Görgey Arthur nevében emlékül dr. Ligeti Árminnak. Visegrád, 1913. november hó 17. özv. Görgey Istvánné”. Így került a kötet Ligeti Ármin doktor tulajdonába, aki aztán ezt saját pecsétjével is megerősítette. Ez a kötet a Fügedi-féle jegyzéken természetesen nem szerepel, azaz a Széchényi Könyvtárba nem került be, viszont a kézirattári listán rajta

[17] Az egykori lista összeállítója kétszer tüntette fel a kötetet: egyszer „De Segur”-ként, másodszor „Segur, de”-ként azonosítva a szerzőt.

[18] Görgei Artúr levele Görgey Istvánné Dedinszky Auréliához. 1896. augusztus 7., 1900. március 26., 1900. április 6., 1900. április 23. OSZK Kézirattár, Levelestár.

[19] https://www.antikvarium.hu/aukcio/index.php?t=cd&bid=923738&aid=13980 (A letöltés időpontja: 2020. május 12.) Köszönöm Hermann Róbertnek, hogy felhívta az adatra a figyelmemet.

van,[20] tehát a visegrádi könyvtár része volt! Valószínűleg több ilyen ajándékozás is történhetett, ez is magyarázhatja néhány korábban jegyzékbe vett könyvnek a szem elől vesztését. Ugyanakkor a családban előforduló könyvekről minden bizonnyal nyilvántartották, kinek a tulajdonát képezik, és ez időnként követhető is. Pl. Bohus László (Görgei Artúr leányának első férje) pecsétje benne van egy Görgei pecsétjével is ellátott kötetben [414.], azaz ajándékkönyvről lehet szó, csakúgy, mint az „1901 karácson óta az öregé" bejegyzéssel ellátott Washington-kötet [297.] esetében is. („Öreg"-nek a tábornok titulálta magát, Rélinek szóló leveleit is mindig így írta alá.)

Görgei könyvtárának feltérképezése révén további információkat szerezhetünk a „visegrádi remeté"-nek titulált Görgei tisztelőiről. A könyvek bejegyzései, ajánlásai azt mutatják, hogy a háttérbe szorított katonának széles körben voltak jóakarói, barátai.

„Az utolsó erdélyi polihisztor", Brassai Sámuel tisztelettel ajánlotta beszédét [322.] „Görgey Arthur hazájafiának." Ferdinand Strobl von Ravelsberg, a Magyarországon leginkább Anatole Wacquantként ismert katonai szakíró (hazánkban legtöbbet forgatott műve kétségtelenül a *Die Ungarische Donau-Armee 1848/49*) „határtalan tisztelettel" küldte a tábornoknak Párizsban 1892-ben kiadott művét: „A Monsieur le général Arthur Görgey dédié par l'auteur comme témoignage d'une vénération sans bornes. Vienne le 12 octobre 1893. Strobl" [562.]. Bár a szerző Görgei tábornoknak dedikálta a kötetet, a későbbiekben ez Dalszié lett, legalábbis az első lapra bejegyezte a nevét. Az ajánlások között Krisztinkovich Ede, egy '48-as honvéd gyermeke a víziutakról szóló közgazdasági tanulmányát [352.] és az ausztriai birtokrendezésekkel foglalkozó könyvét [351.] is dedikálta Görgeinek. A Görgeit kémikusként (is) nagyra tartó természettudós, Libermann Leó (egyetemi tanár, orvos és vegyész, a magyar biokémia atyja) mély tisztelete jeléül „a tábornok úr Ő méltóságának" egy Bonnban megjelent tanulmányát ajánlotta [378.], de Görgei könyvtárában több munkája is megtalálható.

Érdekes kérdés, hogy az ígéretes vegyészként induló idős tábornok mennyire követhette figyelemmel a kémia 19. századi viharos fejlődését. Ha aktívan nem is hallatta a hangját, könyvtára tanúsága szerint érdeklődött a téma iránt: a kéziratos listán feltüntették a Than Károly vezetésével 1895-ben indított *Magyar Chemiai Folyóirat* számait (bár hiányosan). Eszerint ugyancsak olvasta a *Természettudományi Közlöny*t (Szily Kálmán szerkesztésében 1869-ben jelent meg először), ezt az ismeretterjesztő folyóiratot, mely a legújabb természettudományos eredmények népszerűsítését tűzte ki céljául, valamint az *Akadémiai Értesítő*t, a Magyar Tudományos Akadémia hivatalos lapját, mely szintén tartalmazott kémiai tárgyú közleményeket. Ugyanakkor szisztematikusan nem gyűjtötte a kémiai szakirodalmat. Libermann német nyelvű művei mellett Ilosvay Lajos két munkája [295–296.] ugyan kezébe került, Ilosvay fordításában a kókuszdióolaj zsírsavairól írt tanulmánya [220.] is jelen volt, Than Károly műveiből is néhány [598–599.], illetve a sok szakterületen kiemelkedő jelentőségű

[20] A természettudományi művek 75. tétele.

Wartha Vince *A régiek bíbora és az indigó* című tanulmánya [646.] is. Felbukkan a német nyelvű könyvek között egy *Chemiker Kalender* 1884-ből [87.], a Fügedi-jegyzékben van ezen túl egy kémiai „kéziszótár” (*Handwörterbuch der technischen Chemie.* [247.]), ami valószínűleg az övé lehetett, de összességében nem állíthatjuk, hogy Görgei kiemelten érdeklődött volna korábbi szakterülete iránt.[21] Hogy éppen az említett kiadványok álltak rendelkezésére, az azzal is magyarázható, hogy Ilosvay Lajos, Than Károly és Szily Kálmán is a tábornok személyes ismerősei voltak, Visegrádon több ízben felkeresték.

A vegyészet azonban csak egy kis szelete volt a természettudományok iránt általában is fogékony tábornok érdeklődési körének. Könyvtárában az antropológia, botanika, csillagászat, meteorológia, egzotikus tájak leírásai, az orvostudomány sok ágát felölelő művek sorakoztak, valamint olyan praktikus, modern dolgok is, mint pl. a „gyakorlati fotografozás” [526.], azaz a fotózás is érdekelte.

A személyes ismeretségek, baráti jó viszony is több esetben kimutatható a tábornok könyvei kapcsán. A már jelzett dedikálásokon túl jól látszik Duka Tivadarral ápolt baráti kapcsolata. Görgei 1849-es titkára és parancsőrtisztje szintén kalandos életutat járt be. Az orosz fogságból külföldre szökő, eredetileg jogi végzettségű emigráns Londonban orvosi diplomát szerzett, és az angol hadsereg orvosaként került Indiába, ahol Kőrösi Csoma Sándor nyomában összegyűjtötte a híres magyar utazó hagyatékát, majd Londonba visszatelepülve ennek feldolgozásával szerzett tudományos hírnevet magának. Duka művei a második búr háborúról [139.] és a Kossuth–Görgei ellentétről [138. és 337.],[22] Kőrösi Csoma Sándorról[23] valamint a tőle ajándékba kapott könyvek (Alexander Dyce Shakespeare műveihez írt glosszáriuma [141.] „Duka Tiv-tól”) és egy magyar nyelvű *Újtestamentum* [628.] („Dr. Duka T. barátomtól kaptam Visegrádon 1886. Sept. 24-én G. A.”) tanúskodnak a késő öregkorig fennmaradt bizalomról.

Talán ennek a kontaktusnak révén kerülnek hozzá Stein Aurél írásai [556–558.] is. Sir Marc Aurel Stein, a hírneves magyar származású Kelet-kutató Londonban ismerkedett meg Duka Tivadarral, aki aztán támogatta a fiatal tudóst, baráti viszonyba kerültek, már csak közös, Kőrösi Csoma Sándor munkásságát feldolgozó kutatásaik miatt (és itt említhetjük újból Szily Kálmánt, aki a Magyar Tudományos Akadémia révén hivatalosan is kapcsolatban állt Dukával és Stein Auréllal).[24]

Baráti kapcsolatokra enged következtetni egy másik ajándék kötet is, Lucy de László ajánlásával. Samuel Ferguson Dublinban kiadott művét [174.] László Fülöp festőművész felesége, született Lucy Madeleine Guinness dedikálta a tábornoknak.[25]

---

[21] *Riedel* 2019. 289. o.

[22] Valószínűleg ugyanaz a kötet.

[23] Ez nincs a Fügedi-listában, csak az 1910-es jegyzék tartalmazza a történelmi művek között: *Dr. Duka Tivadar:* Kőrösi Csoma Sándor dolgozatai.

[24] *Kelecsényi* 2010. http://www.matud.iif.hu/2010/01/06.htm (A letöltés időpontja: 2022. november 22.)

[25] Köszönöm Bellák Gábornak az aláírás azonosítását.

A dublini Burton Hallban 1901. szeptember 13-án kelt bejegyzés a már akkor is neves művész és fiatal felesége (esküvőjük 1900 júniusában szintén Burton Hallban volt) tiszteletét, szívélyes viszonyát mutatja. A koronás fők udvari festőjeként ismert László Fülöp öt portrét is festett Görgeiről,[26] hosszasan tanulmányozta vonásait – ennek nyomát nem csak a festmények, tanulmányok őrzik, de Görgei Artúr László Fülöpnek címzett levele is 1901 márciusából, amelyben Görgei értesíti a festőt, hogy mikor számíthat rá műtermében.[27]

Szintén a személyes ismeretség nyomait őrzi Wilhelm von Vragassy műve, a *Gespräche mit einem ungarischen Revolution-General aus den Jahren 1848–49*[28]. Vragassy Vilmossal, a több nyelven beszélő, világlátott orvossal Görgei szintén baráti kapcsolatokat ápolt.[29] Ez ismert lehet Görgei magánlevelezéséből is. A Pöstyént „Muszáj-fürdő"-nek nevező lábfájós tábornok csupa jót ír 1891 nyarán az „igen művelt és barátságos" doktorról, így aztán nem meglepő, hogy egy év múlva bécsi kirándulása alkalmával megpróbálta felkeresni. A nyaranta fürdőorvosként Pöstyénben működő Vragassy az 1880-as években ugyanis az év nagyobb részét Bécsben töltötte, ahol az Önkéntes Mentőegyesület főorvosa volt. Görgei ugyan nem találta otthon, így csak névjegyét hagyta nála, de ugyanazon a nyáron, augusztusban ismételt pöstyéni kúrája során újra találkoztak. Igaz, Görgei némi csalódottsággal írja, hogy a doktor nagyon elfoglalt, kevesebb ideje van rá, mint egy évvel korábban.[30] A jó viszony mindenesetre megmaradt, az OSZK Levelestára tanúskodik erről – illetve ez a mintegy 10 oldalas *Gespräch,* amit Vragassy a tábornok 80. születésnapjára küldött leveléhez mellékelt.[31]

Egy nyugalmazott tábornok könyvtárától azt várnánk, hogy a legnagyobb számban hadtudományi, stratégiai kiadványokat tartalmazzon. Ehhez képest különös, hogy Görgei kézzel írott listáján mindössze hat mű szerepel a „Hadászat" cím alatt. Ugyanakkor a listában a történeti munkák között látjuk pl. Bárczay Oszkár művét a hadügy fejlődéséről [35.], Bulla György és Zámbelli Lajos *Pöltenberg és a kápolnai csata* című dolgozatát [75.], Hegyesi Márton írásait a 37. (Máriássy-) gyalogezred 3. zászlóaljáról (ez nincs a Fügedi-listában), valamint a tábornok visszaemlékezését is (*Életem és működésem Magyarországon az 1848 és 49 években*). François Bazaine híres művét (*Épisodes de la guerre de 1870 et le Blocus de Metz,* [40.])[32] viszont a francia olvasmányok közé sorolják. A *Der Krieg in Italien 1859* [349.] a német nyelvű könyvek sorát

[26] Ezek egyikét *Az Ismeretlen Görgei* kiállításban kiállítottuk. *Radnóti* 2019. 321. tétel és *Vajda* 2019. 307. o.

[27] PIM V.4715/56 és *Radnóti* 2019. 304. tétel.

[28] A Fügedi-listában nem szerepel, a kézzel írt 1910. évi listában a német nyelvű művek 63. tétele.

[29] *Kiss* 2010. 1909. o.

[30] Görgei Artúr levelei Dedinszky Auréliához. 1891. augusztus 23., szeptember 4., 1892. május 21., augusztus 19. OSZK Kézirattár, Levelestár.

[31] *Kiss* 2010. 1909. o.

[32] A 19. század végi, 20. század eleji Görgei-vitákban a tábornok szőlősi fegyverletételét gyakran vetették össze Bazain 1870. évi metzi kapitulációjával.

gyarapítja, csakúgy, mint a Wasa-gyalogezred története [647.] (ahol a tábornok katonai pályafutását kezdte), a búr háborúról [474.] pedig az angol nyelvű könyvekben olvashatunk stb. Az 1910-es lista logikája szerint tehát hadi, hadtörténeti művel az idegen nyelvű kiadványokban bárhol találkozhatunk, de ezen túl a történeti munkák között is. Érdekes, hogy az 1848–49. évi forradalommal és szabadságharccal foglalkozó irodalom elég elhanyagolható mértékben van jelen Görgei könyvtárában. Valószínűsíthetően az ezzel foglalkozó írásokat István öccse gyűjtötte össze, az ő könyvtárában voltak megtalálhatók, hisz ő próbálta írásaiban (több kötetben is) felmenteni a tábornokot az igaztalan vádak alól.

Ami a szépirodalmat illeti, a 20. század elején kiadott Magyar Remekírók sorozata fogta át mindazt, amit egy művelt olvasónak a magyar irodalomból „ismerni illett”. Görgei listájában a cím mögött „M. R.” betűk jelzik, hogy a kötet a sorozat része. Az OSZK-ba a Radnótfáy–Latinovits–Görgey-villából a sorozat 56 darabja került be egy tételszámon [397.], felsorolás nélkül.

A nagy klasszikusok mellett itt is felbukkannak a tisztelők, jó barátok művei. Utalnék itt mindenekelőtt a Gyulai Pál nevével fémjelzett *Budapesti Szemle* köré tömörülő írókra, tudósokra, publicistákra, Görgei híveire, akik tisztázni próbálták az idős hadvezért az ellene felhozott vádak alól. Közülük többen a tábornok baráti körébe tartoztak, látogatták a Visegrádon élő „nagy öreg”-et, közös fotók készültek róluk,[33] nem csoda, hogy műveik is ott sorakoztak Görgei könyvespolcán. Gyulai Pál mellett Arany László, Szász Károly, Vadnai Károly, Péterfy Jenő, Ábrányi Kornél,[34] Szily Kálmán, Kozma Andor tartozik ebbe a körbe.[35]

Tömörkény István ajándékba küldött *Jegenyék alatt* és *Vízenjárók és kétkezi munkások* című köteteit [619–620.] Görgei hosszú levélben köszönte meg az írónak. Ebben kitért arra, hogy ő maga magyarul beszélni, olvasni és helyesen írni nem gyermekként, hanem már felnőtt korában, „nyelvmesterfélétől” tanult, és Jászai Mari biztatására kezdte olvasni Tömörkény műveit, hogy többet tudjon meg „a magyar nép belső életéről”. Tömörkény tárcáinak úgy örül, mint „nyalánk gyerek a csemegének”, de sajnos „buzgó magyar létére, német nevelése miatt teljesen a biztos magyar nyelvérzéknek már nem igen örvendhet”.[36]

Görgei könyvtárának 1910-es, kézzel írt listájában világirodalom címszó alatt megint relatíve kevés mű található – de ezt a részt jól kiegészítik az idegen nyelvű művek. Itt a 19. század abszolút bestsellere, a *Tamás bátya kunyhója.* Bár már 1853-ban magyarul is kiadták (Irinyi József fordításában), Görgei angol nyelven olvasta,

[33] MNM OL P 295 F No 24. (*Radnóti* 2019. 279. tétel); MNL OL P 295 F No 28. (*Radnóti* 2019. 299. tétel); MNM TF P 813/1950 fk (*Radnóti* 2019. 278. tétel).

[34] Lásd Görgei ifj. Ábrányi Kornélnak dedikált fotóját: „Ifjabb Ábrányi Kornélnak, legifjabb kedves barátjának Görgei Arthur”. MNL OL P 295 F No. 66. (*Radnóti* 2019. 332. tétel).

[35] Lásd erről legutóbb pl. *Hermann* 2018. és *Szilágyi* 2019.

[36] Görgei levele Tömörkény Istvánhoz. Visegrád, 1903. október 20. PIM V.1657

az OSZK-ban most is megvan a tulajdonosi pecsétjével ellátott példány [44.]. Ugyanígy Cooper fiktív, az amerikai függetlenségi háború idején játszódó tengerésztörténete (*The pilot,* [94.]). Szintén angolul olvasta Jerome Klapka Jerome közkedvelt könyveit, az *Egy naplopó tűnődéseit* és a *Három ember egy csónakban*t. Bár ezek a Fügedi-jegyzékben már nem szerepelnek, az 1910-es listán rajta vannak,[37] és visszaemlékezések is említik e műveket Görgei olvasmányai között. A tábornok idős korában tanult meg angolul, és törekedett rá, hogy minél többet olvasson ezen a nyelven.[38] A *Ben Hur* [653.], a *Gulliver utazásai* [563.] (angolul), [564.] (németül), Sir Arthur Conan Doyle krimijei [132–133.], az Ouida néven publikáló Marie Louise de la Ramée angol írónő művei [475–477.] angolul sorakoztak a polcokon. Anatole France (*Monsieur Bergeret à Paris,* [189.]) és Voltaire természetesen franciául [649.], Dosztojevszkij [136.], Gogol [215.], Tolsztoj *Háború és békéje* [611.] németül volt olvasható, csakúgy, mint Elias Lönnrot gyűjteménye [311.], és szintén németül a visegrádi szomszédnak, Bakody Tivadar homeopata orvosnak, egyszersmind a visegrádi szanatórium tulajdonosának Berlinben kiadott írása [31.] is.

Meglepő, hogy az idegen nyelvű kötetek között egy finn nyelvű is akad. Görgei 90. születésnapján készült egy fotó, amin az ünnepeltet ajándékai között ülve örökítette meg a fényképész Békey Ödön, és az asztalon ott fekszik a finn kiadvány is.[39] Görgeiről tudjuk, hogy már 1875-ben megismerkedett a magyarbarátságáról híres Antti Jalava (eredetileg Almberg) finn újságíró műfordítóval, a finn–magyar kapcsolatok egyik megalapozójával, a helsinki egyetem első magyartanárával, aki sokat tett a magyar kultúra finnországi népszerűsítéséért. Cikket írt többek között Görgeinek a magyar történelemben betöltött szerepéről, s Görgei 80. és 90. születésnapján is megemlékezett az idős katonáról, akivel kölcsönösen nagyon tisztelték egymást. Azt is tudjuk, hogy Görgei finnül is tanult, legalábbis Szinnyei egy levelében 1896-ban megemlítette Jalavának, hogy Görgei finnül kezdett olvasni.[40] Könyvtárában valóban, ott található Budenz József finn nyelvtana [78.], valamint több finnekkel, Finnországgal foglalkozó mű is: Krohn Gyula: *A finnugor népek pogány istentisztelete* [354.], valamint a korszak finn gondolkodóinak művei: Johan Richard Danielson-Kalmari történész (*Finlands Vereinigung mit dem Russischen Reiche,* [116.]) és Agathon Meurman, az első finn nyelvű enciklopédia kiadója, (*La Finlande,* [420.]), az önálló Finnországért síkraszálló „finn párt" politikusai. Ezek a művek megőrződtek a családban, és később is érdeklődtek a téma iránt (*Die Republik Finnland,* [489.])

Görgei könyveinek jó része ajándék lehetett. Kiterjedt kapcsolatrendszerének köszönhetően egyre-másra gyűltek könyvtárában tisztelőinek, barátainak írásai. A korábban említettek mellett gondolok itt pl. a visegrádi ásatások kapcsán megismert

[37] OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 3182. „Újabb szerzemények" 10. és 20. tétele.
[38] *Hermann* 2018. 435. o.
[39] MNM FT 73.1120.
[40] *Kolehmainen* 1943. 167–174.o.

Czobor Bélára,[41] vagy a Görgeivel szintén jó baráti viszonyban lévő Marczali Henrik történészre, az Elemér Oszkár írói néven publikáló Jászi Oszkárra (védőbeszéde: *Görgey Arthur 1848–49-ben*), vagy Tisza István írásaira. De említhetjük Roderick Rombauert [501.], a millenniumi ünnepségekre Amerikából hazalátogató egykori honvédet, aki egy teljes napot töltött Visegrádon a tábornokkal 1896-ban, vagy az egykori testőrtárs Várady Gábort [635.].

A tábornokról tudjuk, hogy sokat olvasott, levelezésében is utal időnként olvasmányaira. 1890 márciusában a borús, sáros, hideg időre panaszkodva azt is megírta Rélinek, hogy „elnyeltem Kézsmárszky három díszkötetét, most Pista rongyos „Geschwisterjét” nyelem, ennek is már csak a farka lóg ki a számból.”[42] Kézsmárszky három díszkötetét nem sikerült azonosítani a bejegyzés alapján,[43] az a „rongyos Geschwister” viszont valószínűleg Goethe egyfelvonásos darabja (*Die Geschwister* – Goethe 1776-ban írt prózai műve, amit még ugyanabban az évben bemutattak. Nyomtatásban először 1787-ben jelent meg). A tábornok olvasottságáról, szerteágazó érdeklődési köréről már életében is több híradás jelent meg, az idős katonát felkereső újságírók, tisztelők gyakran emlékeznek meg a számukra váratlan olvasmányokról. Naményi Lajos 1905-ben döbbenten hallgatja a 87 éves Görgei fejtegetését az iskolák állami, avagy egyházi fenntartásáról Moritz Lazarus 1903-ban kiadott kötete *(Pädagogische Briefe)* kapcsán, amelyről Görgei a *Budapesti Szemle* hasábjain olvasott, és miután érdekelte, meg is rendelte.[44]

A Radnótfáy–Latinovits–Görgey-villában összegyűlt könyvek – még ha nem is egy az egyben a tábornok könyvei – tanulmányozásra érdemesek: a 20. század első felének művelt, középosztálybeli családjának könyvtárát láthatjuk bennük, képet kapunk arról, milyen nyelven, mit olvashattak a családtagok, műveltségükről, kultúrájukról árulkodnak a felhalmozott könyvek és folyóiratok. Természetesen e gyűjtemény alapján mélyreható, általános érvényű következtetéseket levonni az egész magyar úri középosztály olvasási szokásaira, olvasottságára túlzás lenne, hisz a könyvtár alapját Görgei Artúr könyvei jelentik, és az ő széles érdeklődési köre, olvasmányai, tanulmányai korántsem mondhatók átlagosnak, ahogy életútja sem mindennapos. Mégis, a forrás ismerete értékes adalékkal szolgál a korabeli magyar társadalom egy jelentős rétege műveltségéről, ismereteiről. Ha csak azt nézzük, hány idegen nyelvű kiadványt sorol fel a Fügedi-jegyzék (208 német, 74 francia, 62 angol és egy-egy egyéb – pl.

[41] Czobor Béla (1852–1904) katolikus pap, régész, művészettörténész, a MNM munkatársaként végzett ásatásokat Visegrádon.

[42] Görgei Artúr levele Görgey Istvánné Dedinszky Auréliának. Visegrád, 1890. március 9. OSZK Kézirattár, Levelestár.

[43] Nem valószínű, hogy Kézsmárszky Tivadar orvosdoktor 1876-ban megjelent szülészeti kézikönyvéről (pláne díszkötésben), vagy Kézsmárszky Amand minorita szerzetes *Exempla biblica*járól lenne szó 1743-ból. Kézsmárszky Román szepesi püspöki helynök megfelelő művéről nem találtam információt, de a Kézsmárszky név lehet hibás olvasat eredménye is.

[44] Német nyelvű művek 39. tétele. Az esetet idézi *Hermann* 2018. 453–454.o.

olasz), illetve milyen témakörök fordulnak elő, máris kapunk egy vázlatos képet: mit is ismertek a világirodalomból, mennyire követték a természettudományok fejlődését, a politikai változásokat, milyen magyar szerzőket olvastak.

A fennmaradt listák alapján nem csupán egy könyvtárról, egy korszakra és egy társadalmi rétegre jellemző könyvgyűjteményről kapunk információkat, de magáról Görgeiről is. Végtére is egy könyvtár sokat elárul tulajdonosáról. Már az is, hogy milyen leíró lajstrom készül a kötetekről. Ezek miatt érdemes közlésre mind a két összeírás, az 1910-ben és az 1949-ben készült is.

Az 1910-es listát az eredeti formájában, betűhíven közlöm. A könyvek adatainak kiegészítésére akkor került sor, ha a mű nem szerepelt a szabatosabb 1949-es listán, és a közölt információk alapján egyértelműen megállapítható volt, melyik műről van szó. Néhány alkalommal azonban ez nem volt lehetséges, esetenként nem tudhatjuk, hogy egy-egy könyvnek melyik kiadása lehetett a tábornok könyvtárában. Az 1910-es lista címei mellé odaírtam az adott kötet Fügedi-jegyzék (1949) szerinti számát, hogy összevethető legyen a két lista. Az Elhagyott Javak Kormánybiztossága jegyzékében (Fügedi-lista) javítottam az elütéseket, félreértéseket, kiegészítettem a szerzők nevét stb.

A kutatás során 56 kötetben találtam meg a tulajdonosi pecsétet. Ezek Bárd Miklós verseskötete [36.] és a Ligeti doktornak ajándékba adott mű[45] kivételével az OSZK állományát gyarapítják. A Fügedi-jegyzéken jelöltem ezeket. Ezen túl még 113 olyan kötet van az OSZK-ban, amelyben tulajdonosi pecsét ugyan nincs, de az ajánlás, vagy a növedéki napló száma és a könyvtári jelzet egyértelműen mutatja, hogy Görgei könyvtárából származik.[46] Természetesen a későbbiekben még kerülhet elő Görgei könyvtárából származó kiadvány.

Az itt felsoroltakon túl már korábbról ismert Görgei tankönyve kadét korából,[47] amelyben az aláírás próbák és Görgei 1909. június elsejei bejegyzése mutatja, hogy 1837-től kezdve ez a kötet a tulajdonában volt, illetve a Vegyészeti Múzeum is őriz egy imakönyvet Görgei aláírásával(?) a címoldalon, ami az adományozó szerint Görgei tulajdonából származik.[48]

Hogy a kutatást nem lehet befejezettnek tekinteni, azt jól példázza egy 2020. november 16-án látóterünkbe került mű, egy Stieler-féle *Schul-Atlas*, az első oldal bejegyzése szerint „Ex Bibliotheca Görgei Arthur, Visegrád, 1871. VII. 21.”[49], illetve a *Hadtörténelmi Közlemények* főszerkesztője hívta fel a figyelmemet arra, hogy az OSZK Térkép-, Plakát- és Kisnyomtatványtárában egy Európa-térképen szerepel a tábornok neve.[50]

[45] Lásd a *Walther Johannes:* A Föld és az élet története. A természettudományi művek 75. tétele.
[46] Lásd a II. számú forrást.
[47] *Stieber, Carl Johann:* Handbuch des Militär-Geschäfts-Styls der k.k. Armee. Wien, 1828. (HM HIM Kvgy. 84422.)
[48] MMKM Vegyészeti Múzeuma, Ld. 2005.352.1. *Radnóti 2*019. 392. katalógustétel.
[49] Köszönöm az adatot Hermann Róbertnek.
[50] https://nektar.oszk.hu/hu/manifestation/2525634 (A letöltés időpontja: 2022. november 24.) Köszönöm az adatot Pászti Lászlónak.

Görgei fennmaradt könyveinek, könyvtára listájának jelentőségét nem akarom túlbecsülni, de mindenképpen érdekes adalékkal szolgálnak a tábornok alaposabb megismeréséhez. Remélem, hogy a továbbiakban ezek a források – ahogy a kiállítás is célul tűzte ki – további tanulmányok kiindulópontjául szolgálnak a Görgei-kutatásban, illetve kiegészíthetnek más kutatásokat, és így hozzájárulnak egy valósághoz még közelebb álló, pontosabb Görgei-kép kialakításához.

Forrásközlés

I.
Görgei Arthur könyvtárának jegyzéke[51]
Visegrád, 1910. július hó

Vallási, bölcseleti, társadalmi és művészeti munkák

[1.] (582.) Szent Biblia
[2.] (628.) Uj testamentum
[3.] (7.) Alexander Bernát: Kant
[4.] (38.) Barthélemy Saint-Hilaire: A philosophia viszonya a természettudhoz
[5.] (63.) Bodley: Francziaország. Új kiad. I–II. k.
[6.] (85.) Carlyle Tamás: Hősökről. Gyémánt nyaklánccz
[7.] (127.) Dicey A. V.: Bevezetés az angol alkotmányjogba
[8.] (152.) Emerson: Az emberi szellem képviselői
[9.] (159.) Escott: A mai Anglia. I–II. k.
[10.] (304.) Dr. Jánosi Béla: Az aesthetika története
[11.] (324.) Kidd: Társadalmi evolutio
[12.] (354.) Krohn Gyula: A finnugor népek pogány istentisztelete
[13.] (368.) Laveleye: A tulajdon és kezdetleges alakjai
[14.] (370.) Le Play: A munkásviszonyok reformja. I–II. k.
[15.] (498.) Ribot: A lelki átöröklés
[16.] (510.) Ruskin: Velencze kövei
[17.] (301.) Paul Janet: A politikai tudomány története az erkölcstanhoz viszonyítva
[18.] (543.) Shakespeare: Othello
[19.] (456.) Payot Gyula: Az akarat nevelése
[20.] Jesszika legelső imája[52]

[51] OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 3182. Elöl a jegyzék sorszáma áll szögletes zárójelben, azután a művek Fügedi-jegyzék száma. Amelyik kötet nem szerepel a Fügedi-jegyzékben, ott megpróbáltam megtalálni a lehetséges adatokat, ezt lábjegyzetben közlöm, az esetleges megjegyzésekkel együtt.

[52] *Jesszika legelső imája.* Budapest, 1874.

[21.] (587.) Szontágh Gusztáv: Propylaeumok a magyar philosophiához
[22.] (458.) Philosophiai műszótár
[23.] (269?) Dr. Henszlmann Imre: Magyarország műemlékei[53]
[24.] (404.) Malonyay Dezső: Munkácsy Mihály élete és müvei
[25.] (57.) Berzeviczy Albert: A tájképfestés a XVII. sz.-ban
[26.] (187.) Földes Béla: A socialismus. I–II. k.
[27.] Hornyánszky Gyula: A görög felvilágosodás tudománya[54]

Irodalmi művek – I. világirodalom

[1.] (4.) Aischylos tragédiái
[2.] (118.) Dante: A paradicsom
[3.] (117.) Dante: A purgatorium
[4.] Groiset: A görög eposz[55]
[5.] (213.) Göethe: Hermán és Dorottya (Lehr A.)
[6.] (282.) Homeros: Iliász
[7.] (522.) Schiller: Wallenstein. I–II. (Ford. Dóczi L.)
[8.] (497.) Ribeck Ottó: A római költészet (I–III.)
[9.] (612.) Gr. Tolstoj Leo: Kreutzer Szonata
[10.] Firduszi Sahnaméjából (Ford. Radó Antal)[56]
[11.] (648.) De Vogüé: Az orosz regény
[12.] (595.?) Thackeray M. Vilmos: Hiuság vására (O. K.)[57]
[13.] Sand György: Indiana (O. K.)[58]

Magyar irodalmi művek

[1.] (2.) ifj. Ábrányi Kornél: Egy modern apostol. I–II. k.
[2.] (1.) ifj. Ábrányi Kornél: Egy férj filozófiája
[3.] Abonyi Lajos: A mi nótáink (csak III–IV. k.)[59]
[4.] (394.) Almásy János: Magyar közmondások
[5.] (467.) Ágai Adolf: Por és hamu

---

53 *Henszlmann Imre:* Magyarország ó-keresztény, román és átmeneti stylű műemlékeinek rövid ismertetése. Budapest, 1876.
54 *Hornyánszky Gyula:* A görög felvilágosodás tudománya. Hippokratész. Budapest, 1910.
55 *Croiset, Maurice:* A görög eposz története. I–II. k. Budapest, 1898.
56 Pirossal kihúzva. *Firduszi* Sahnáméjából. Szijavusz. Ford. *Radó Antal.* Budapest, 1896. vagy *Firduszi* Sahnáméjából. Zál és Rudabé. Ford. *Radó Antal.* Budapest, 1897. vagy A Sahnáméból. Feridun és fiai. Szijavus. Zál és Rudabé. Ford., bev. *Radó Antal.* Budapest, 1905.
57 *Thackeray, W[illiam] M[akepeace]:* Miscellanies: prose and verse. I–II. k. (Olcsó Könyvtár, a továbbiakban: O. K.) London, 1860.
58 *Sand, George [Amandine Aurore Lucile Dupin]:* Indiana. Budapest, 1890.
59 Pirossal kihúzva. *A mi nótáink. Regény.* I–IV. k. Pest, 1864.

[6.] [60] (29.) Dr. Badics Ferenc: Fáy András életrajza
[7.] (36.) Bárd Miklós: Versek
[8.] (397?) Arany János müvei I–VI. k. (M. R.)
[9.] (397.) Arany László müvei (M. R.)
[10.] (397.) Bajza József munkái (M. R.)
[11.] (397.) Balassa B. és Zrínyi Miklós müvei (M. R.)
[12.] Bárd Miklós: Próza[61]
[13.] (37.) Bárd Miklós: Bacsó Pál
[14.] (47.) Berczik Árpád: Őszi hajtás
[15.] (48.) Berczik Árpád: Vig órák
[16.] (111?) Dr. Czobor Béla: Egyházi beszéd a mohácsi csatatéren
[17.] (109.) Csiky Gergely: Petneházy
[18.] (397.) Csokonai V. Mihály müvei (M. R.)
[19.] (454.) Csalomjai Pajor István: Emlékek és rajzok
[20.] (110.) Csudáky Bertalan: Verescsagin élete
[21.] (397.) Deák Ferenc beszédei (M. R.) I–II. k.
[22.] (397.) Endrődy Sándor: Magyar balladák (M. R.)
[23.] (397.) B. Eötvös József müvei (M. R.)
[24.] (157.) Eötvös Károly: Utazás a Balaton körül
[25.] (172.) Fényes Samu: Kurucz Feja Dávid
[26.] (397.) Garai János müvei (M. R.)
[27.] (397.) Gvadányi I. és Fazekas M. müvei (M. R.)
[28.] (397.) Gyöngyösi István müvei (M. R.)
[29.] (243.) Gyulai Pál: Vörösmarty életrajza
[30.] (240.) Gyulai Pál: Katona és Bánk bánja
[31.] (239.) Gyulai Pál: Kritikai dolgozatok
[32.] [62] (241. v 242.) Gyulai Pál: Emlékbeszédek
[32.] (253.) Haraszty Gyula: A francia lyrai költ.
[33.] ifj. Hegedüs Sándor: Alakok a ködhomályban[63]
[34.] Herczeg Ferenc: A Gyurkovics fiuk[64]
[35.] (305.) Jókai Mór: Targallyak
[36.] (397.) Kármán I. és Berzsenyi D. müvei (M. R.)
[37.] (397.) Katona I. és Teleky L. müvei (M. R.)
[38.] (397.) Kemény Zsigmond: Tanulmányok (M. R.)
[39.] Kemény Zsigmond: A rajongók[65]

---

60 *Badics Ferenc:* Fáy András életrajza. Budapest, 1890. A 95. tétel ismétli, igaz, ott kihúzza.
61 Pirossal kihúzva. *Bárd Miklós:* Szováthy Éva. Tragédia; Kisebb prózai írások. Budapest, [é. n.] (?)
62 Két darab 32. tétel van!
63 *Hegedüs Sándor, ifj.:* Alakok a ködhomályban. Budapest, 1899.
64 Első kiadása: Budapest, 1895.
65 Kiadásai: Pest, 1858–1859.; *Kemény Zsigmond* összes művei. VII. k. Budapest, 1897.; Budapest, 1904.; Budapest, 1905.; Budapest, 1913. (?)

[40.] Kemény Zsigmond: Az özvegy és leánya[66]
[41.] (318.) Kemény Zsigmond: Férj és nő
[42.] Kemény Zsigmond: Gyulai Pál[67]
[43.] (397.) Kisfaludy Károly müvei (M. R.) I–II. k.
[44.] (397.) Kisfaludy Sándor müvei (M. R.) I–II. k.
[45.] (692.) Kisfaludy Társaság évlapjai
[46.] Kozma Andor: Korképek[68]
[47.] Kozma Andor: Próza[69]
[48.] Kozma Andor: Versek[70]
[49.] (339.) Kozma Andor: Vallásos költemények
[50.] (321.) Keresztszeghy Etta: Zsibó esperes
[51.] (353.) Králik Lajos: Demosthenes
[52.] (397.) Kazinczy Ferenc müvei (M. R.)
[53.] (397.) Kossuth Lajos müveiből (M. R.)
[54.] (397.) Kuruc költészet (M. R.)
[55.] (397.) Madách Imre munkái (M. R.)
[56.] (397.) Magyar népdalok (M. R.)
[57.] (397.) Mikes Kelemen müvei (M. R.)
[58.] (10.) Mikszáth Kálmán: Almanach
[59.] (11.) Mikszáth Kálmán: Almanach
[60.] (12.) Mikszáth K. Almanach
[61.] Sz. Nagy Sándor: A latorczavölgyi pap[71]
[62.] (440.) Némethy Géza: Vergilius élete és müvei
[63.] (439.) Némethy Géza: A római elegia
[64.] (397.) Pázmány Péter munkáiból (M. R.)
[65.] Péter Dénes: Jó kedvemből[72]
[66.] (457.) Petőfi Sándor összes költeményei (M. R.) I–IV. k.
[67.] (537.) B. Schwartzer Ottó: Vörösmarty Csákja
[68.] (397.) Gr. Széchenyi István müvei (M. R.) I–II. k.
[69.] (397.) Szigligeti Ede müvei (M. R.)
[70.] (588.) Szűry Dénes: Rajzok
[71.] (629.) Radó Antal: Nemzeti dalkönyvecske
[72.] (490.) Révész Ernő: Rigmusok
[73.] (482.) Radó Antal: Az olasz irodalom története
[74.] (568.) Szász Károly: A világ irodalom nagy eposzai. I–II. k.

---

66 Első kiadása: Pest, 1855–1857.
67 Első kiadása: Pest, 1847.
68 Pirossal kihúzva. *Kozma Andor:* Korképek. Budapest, 1892.
69 *Kozma Andor:* Víg elbeszélések. Budapest, 1898?
70 *Kozma Andor:* Versek. Budapest, 1893.
71 *Sz. Nagy Sándor:* A latorczavölgyi pap. Budapest, 1898.
72 *Péter Dénes:* Jó kedvemből. Humoros elbeszélések és életképek. Budapest, 1889.

[75.] Tóth Béla: Magyar Anekdota kincs[73]
[76.] (618.) Tóth Béla: Mendemondák
[77.] Tompa Mihály költeményei. I–IV. k.[74]
[78.] (620.) Tömörkény István: Jegenyék alatt
[79.] (619.) Tömörkény István: Vizenjárók
[80.] Váczi János: Berzsenyi életrajza[75]
[81.] (634.) Vadnay Károly: Elmult idők
[82.] (637.) Vargha Gyula: A bosszuló kard
[83.] (397.) Vajda János költeményei (M. R.)
[84.] (397.) Vörösmarty Mihály müvei (M. R.) I–VI. k.
[85.] (640.) Vereskövi: Képek
[86.] (670.) dr. Závory Sándor: Emlékezzünk régiekről
[87.] (397.) Czuczor Gergely müvei (M. R.)
[88.] (397.) Csiky Gergely müvei (M. R.)
[89.] (397.) Kölcsey Ferenc müvei (M. R.)
[90.] (397.) Reviczky Gyula költeményei (M. R.)
[91.] (254.) Haraszti Gyula: Corneille és kora
[92.] (635.) Várady Gábor: Tarlózatok
[93.] (173.) Ferenczi Zoltán: Deák élete. I–III. k.
[94.] XVI–XVIII. századi énekek[76]
[95.][77] Badics Ferenc: Fáy András életrajza
[95.] (198.) Gaal: Rontó Pál élete és viszontagságai
[96.] (307.) Jókai Mór: A legvitézebb huszár
[97.] Gaal: Gr. Benyovszky M. élete és viszontags.[78]
[98.] Szily Kálmán: Összegyűjtött dolgozatok. Adalékok a magyar nyelv és irodalom történetéhez[79]
[99.] Gyulai Pál: Vázlatok és képek[80]
[100.] (517.) Sallustius: Az uj Anonymus
[101.] (250.) Hanvay Zoltán: Esetek
[102.] (567.) Szalay Károly: Őszi verőfény
[103.] Péterfy Jenő: Összegyüjtött munkái[81]
[104.] (306.) Jókai Mór: Az uj földesur

---

73 *Tóth Béla:* Magyar anekdotakincs. I–VI. k. Budapest, 1898–1903.
74 *Tompa Mihály* összes költeményei. I–IV. k. Pest, 1. kiadás: 1870., de lehet a 2. kiadás is: 1885.
75 *Váczy János:* Berzsenyi életrajza. Budapest, 1885.
76 *Káldy Gyula:* Magyar történeti énekek. Budapest, 1897.
77 Feketével kihúzva. Lásd a 60. jegyetet.
78 *Gaal József:* Gróf Benyovszky Móricz élete és viszontagságai. Pest, 1857.
79 *Szily Kálmán:* Adalékok a magyar nyelv és irodalom történetéhez. Budapest, 1898.
80 *Gyulai Pál:* Vázlatok és képek. Pest, 1867. (3. kiadása 1913.)
81 Péterfy Jenő összegyűjtött munkái. I–III. k. Budapest, 1903.

Magyar nyelvészeti művek

[1.] (695.) Magyar akadémiai értesítő. I^{só} kötet 1860-ból. Szerk. Toldy Ferenc.
[2.] (695.) Magyar akad. értesítő. III. k. I. és II. szám.
[3.] (78.) Budenz J. – Szinnyei I.: Finn nyelvtan
[4.] (584.) Szilágyi István – Fábián István: A magyar szókötés szabályai
[5.] (238.) Gyergyai Ferenc: A magyar nyelv sajátságairól
[6.] (633.) Vadnay Lajos: A magyaros szórendről
[7.] (112.) Czuczor Gergely és Fogarasi János: A magyar nyelv szótára. I–VI. k.

Történelmi művek

[1.] Anonymus. Béla király névtelen jegyzőjének könyve[82]
[2.] (33.) Balkányi K.: Garibaldi
[3.] (35.) Bárczay Oszkár: A hadügy fejlődésének története. I–II. k.
[4.] (75.) Bulla György: Pöltenberg és a kápolnai csata
[5.] Busbach Péter: Egy viharos emberöltő. I–II. k.[83]
[6.] (41.) Beksics Gusztáv: A magyar doctrinairek
[7.] (79.) Burckhardt: A renaissencekori műveltség Olaszországban. I–II. k.
[8.] Carlyle: A franczia forradalom története. I–III. k.[84]
[9.] Dr. Demkó Kálmán: Szepesmegyei tört. társulat millenniumi kiadványai[85]
[10.] Dr. Duka Tivadar: Körösi Csoma Sándor dolgozatai[86]
[11.] (139.) Dr. Duka Tivadar: Levelek a boer-angol háborúból
[12.] (148.) Elemér Oszkár: Görgey Arthur 1848–49-ben
[13.] Erdélyi Gyula: Ki a hazaáruló?[87]
[14.] (166.) Falk Miksa: Kor és jellemrajzok
[15.] (193.) Friedjung: Harcz a német hegemoniáért (csak a II. kötet)
[16.] (224.) Görgey István: A Görgey nemzetség története
[17.] Görgey István: 1848–49-ből. Élmények és benyomások[88]
[18.] (216.) Goldzicher Ignác: Az iszlam
[19.] (228.) Gregorovius: Hadrián császár

---

82 Anonymus, *Béla király névtelen jegyzőjének könyve: a magyarok viselt dolgairól.* Pest, 1860. vagy 1892.
83 *Busbach Péter:* Egy viharos emberöltő. I–II. k. Budapest, 1899.
84 Francia kiadása: 1837, magyar ford. 1875–78. Újabb kiadása: Budapest, 1913.
85 Kihúzva. A Szepesmegyei Történelmi Társulat millenniumi kiadványai. Szerk. *Demkó Kámán*. I–VI. k. Lőcse, 1895–1901.
86 *Duka Tivadar:* Kőrösi Csoma Sándor dolgozatai. Budapest, 1885.
87 *Erdélyi Gyula:* Ki a hazaáruló? Budapest, 1901.
88 Kihúzva. *Görgey István:* 1848–49-ből. Élmények és benyomások. Budapest, 1888.

[20.] Grünwald Béla: Kossuth és a megye[89]
[21.] Hegyesi: Máriássy zászlóalj 1848–49-ben[90]
[22.] Hegyesi Márton: Az 1848–49iki 3dik honvéd zászlóalj[91]
[23.] (264.) Hegyesi Márton: Biharvármegye 1848–1849-ben
[24.] Horváth István: Pest-Ofen[92]
[25.] (287.) Horváth János: Az októberi diplomától a koronázásig
[26.] (288.) Horváth János: A közös ügyek
[27.] (286.) Dr. Horváth János: A szakadás
[28.] (278.) Hoitsy Pál: Jövőnk és az uralkodóház
[29.] (293.) Hunfalvy Pál: Az oláhok története
[30.] Huber Alfonz: Ausztria története. I–III. k.[93]
[31.] Dr. Hüppe: A lengyel alkotmányosság története[94]
[32.] Jánosi Iglódy Kálmán: Kálmán és Álmos[95]
[33.] Jurkovich Emil: Besztercebánya a szabadságharc idején[96]
[34.] (301.) Janet, Paul: A politikai tudomány története (csak a 3. kötet)
[35.] Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harczának története. I–III. k.[97]
[36.] Horváth Mihály: Kossuth Lajos újabb leveleire[98]
[37.] Kállay Béni: A szerbek története (csak 1. kötet)[99]
[38.] Kovács Lajos: Gr. Széchenyi István közéletének 3 utolsó éve 1846–48. I–II. k.[100]
[39.] (315.) Kegyelet Album (Gödöllői honvéd szobor)[101]
[40.] (345.) Králik Lajos: Görgey Arthur
[41.] (344.) Králik Lajos: Görgey István
[42.] (346.) Králik Lajos: Jogi dolgozatok
[43.] Lancziani Rudolf: A régi Róma[102]
[44.] Gr. Leiningen-Westerburg Károly emlékiratai[103]
[45.] (113.) A lex Dániel

---

89 *Grünwald Béla:* Kossuth és a megye. Budapest, 1885.
90 *Hegyesi Márton:* A Máriássy zászlóalj 1848 –49-ben. Nagyvárad, 1891.
91 *Hegyesi Márton:* Az 1848–49iki 3dik honvéd zászlóalj. Budapest, 1898.
92 *Horvát István:* Pest szabad királyi városnak régi Ofen német nevéről. Pest, 1810.
93 *Huber Alfonz:* Ausztria története. I–III. k. Budapest, 1901.
94 *Hüppe, Siegfried:* A lengyel alkotmány története. Budapest, 1894.
95 *Jánosi Iglódy Kálmán:* Kálmán és Álmos. Pest, 1868.
96 *Jurkovich Emil:* Besztercebánya az 1848/49. évi szabadságharc idején. Besztercebánya, 1899.
97 *Horváth Mihály:* Magyarország függetlenségi harczának története 1848 és 1849-ben. I–III. k. Genf, 1865. (2. kiadás: Pest, 1872.)
98 *Horváth Mihály:* Kossuth Lajos újabb leveleire. Pest, 1868.
99 *Kállay Béni:* A szerbek története: 1780–1815. 1. k. Budapest, 1877.
100 *Kovács Lajos:* Gr. Széchenyi István közéletének három utolsó éve, 1846–48. I–II. k. Budapest, 1889.
101 Kegyelet. A gödöllői Honvédszobor-bizottság által kiadott album. Szerk. *Ripka Ferenc*. Budapest, 1890.
102 *Lanciani Rudolf:* A régi Róma a legújabb ásatások világításában. Budapest, 1894.
103 *Marczali Henrik:* Gr. Leiningen-Westerburg Károly emlékiratai. Budapest, 1900.

[46.] (411.) Marczali Henrik: A legujabb kor története
[47.] (396.) A magyar nemzet politikája (Név nélkül)
[48.] (283.) Mikár Zsigmond: Honvéd névkönyv
[49.] (449.) A november 18-iki képviselőházi határozat
[50.] (437.) Nedeczky Gáspár: A Nedeczky család
[51.] (402.) Mehler Ede: Babylonia és Assyria
[52.] (409.) Marczali Henrik: Az 1790/1-diki országgyűlés. I–II. k.
[53.] (424.) Gróf Mikó Imre: Irányeszmék
[54.] Pauler Gyula: A magyar nemzet története 1301-ig. I–II. k.[104]
[55.] Pauler Gyula: A magyar nemzet története Szt. Istvánig[105]
[56.] [106] (462.) B. Podmaniczky Frigyes: Napló töredékek. 1824–1887. (csak II–III. k.)
[56.] (340.) Pszotka Ferenc: Körmöcbánya szomoru napjai 1849-ben
[57.] Rambaud: Oroszország története. I–II. k.[107]
[58.] (483.) Ranke L.: A pápák története. I–III. k.
[59.] Salamon F.: Budapest története (csak 1. kötet)[108]
[60.] (549.) Simon Péter: Király és korona
[61.] (574.) Székely József: Sint ut sunt, aut non sint
[62.] (575.) Székely József: A Junius 7-iki kézirat és Tisza Kálmán
[63.] (571.) Gr. Széchenyi Dénes: A Kossuth-cultusról egy őszinte szó
[64.] (570.) Gr. Széchenyi István naplói
[65.] (516.) Salamon Ferencz: A honfoglalás éve
[66.] Southey: Nelson élete[109]
[67.] (585.) Szilágyi Sándor: II. Rákóczy György
[68.] Tacitus összes müvei. I–II. k. (Ford. Csiky K.)[110]
[69.] (596.) Thallóczy Lajos: Zay Ferenc
[70.] (603.) Thierry Amadé: A római birodalom képe
[71.] (609.) Gr. Tisza István: Küzdelem a parlamentarizmusért
[72.] (17.) Varga Ottó: Aradi vértanuk albuma
[73.] (645.) Vikár Béla: Árpád és Habsburg
[74.] (642.) Verhovay Gyula: Az ország urai
[75.] Weber Samu: Grádeczi Stansith Horváth Gergely[111]
[76.] Zimándy Ignácz: Kossuth Lajos a hatodik nagyhatalom itélőszéke előtt[112]

---

[104] *Pauler Gyula:* A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I–II. k. Budapest, 1899.
[105] *Pauler Gyula:* A magyar nemzet története Szent Istvánig. Budapest, 1900.
[106] Két 56-os tétel van az eredeti listában!
[107] *Rambaud, Alfréd:* Oroszország története. I–II. k. Budapest, 1890.
[108] *Salamon Ferenc:* Buda-Pest története. Első rész. Buda-Pest az ó-korban. Budapest, 1878.
[109] *Southey, Róbert:* Nelson életrajza. Ford. *Reményi Antal*. Budapest, 1902.
[110] Tacitus fönnmaradt összes müvei. Ford., bev., jegyz. *Csiky Kálmán*. I–II. k. Budapest, 1903.
[111] *Weber Samu:* Grádeczi Stansith Horváth Gergely és családja. Késmárk, 1896.
[112] *Zimándy Ignácz:* Kossuth Lajos a hatodik nagyhatalom itélőszéke előtt. Budapest, 1899.

[77.] (201.) Garzó Imre: A magyar hazafiság ellentétei
[78.] (400.) ifj. Ábrányi Kornél: A király. Magyarország közélete az ezredik évforduló alkalmából
[79.] (636.) Dr. Vargha Gyula: Magyarország vázlatos ismertetése
[80.] [113] (237.) Grünwald Béla: Az uj Magyarország. Gróf Széchenyi István
[81.] Salamon Ferenc: Magyarország a török hódítás korában[114]
[82.] (248.) Hamvay Ödön: Damjanich János élete
[83.] (436.) Nedeczky Gáspár: Dömös története
[84.] (312.) Dr. Kardos Samu: B. Wesselényi Miklós élete és munkái
[85.] B. Wesselényi Miklós: Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében (1843)[115]
[86.] (495.) Réz Mihály: Magyarság és demokrácia
[87.] (491.) Réz Mihály: Széchenyi ma
[88.] (496.) Réz Mihály: Magyar fajpolitika
[89.] (494.) Réz Mihály: Szabadság és egyenlőség
[90.] (493.) Réz Mihály: Nemzeti politika
[91.] (492.) Réz Mihály: Széchenyi problémák
[92.] (309.) Kállay Béni: Oroszország keleti törekvései
[93.] (221.) Görgei Arthur: Gazdátlan levelek
[94.] (627.) Tolnai világtörténelme. I–VIII. k.
[95.] (230.) Szadeczky Lajos: Gróf Bethlen Lajos önéletírása
[szám nélkül] Wertheimer Ede: Gr. Andrássy Gyula élete és kora[116]
[szám nélkül] Görgey Arthur: Életem és működésem Magyarországon 1848 és 49 években[117]

Hadászati munkák

[1.] Bobor Gyula: Az orosz-ausztria-magyarországi hadszíntér[118]
[2.] (581.) Szemere Miklós: Országgyülési beszéd a hadseregről
[3.] (245) A hadsereg úgynevezett szelleméről (Névtelenül)
[4.] (32.) Balkányi Kálmán: A hadi taktika ujabb fejlődéséről
[5.] (576.) Székely László: Port-Artur várának megvívása
[6.] (161.) Kogutowicz: Az Északi Balkán katonai térképe

[113] Előtte a 80. tételnél kihúzva: *id. Görgey István:* 1848–49-ből. Élmények és benyomások.
[114] *Salamon Ferenc:* Magyarország a török hódítás korában. Budapest, 1885.
[115] *B. Wesselényi Miklós:* Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében. Lipcse, 1843.
[116] *Wertheimer Ede:* Gr. Andrássy Gyula élete és kora. I–III. k. Budapest, 1910–1913.
[117] *Görgey Arthur:* Életem és működésem Magyarországon az 1848. és 1849. években. Ford. *Görgey István.* I–II. k. Budapest, 1911. (A névben y és i is van – azaz az y első szárán egy pont.)
[118] Jegyzetek az orosz–ausztria–magyarországi hadszintér katonai földrajzi és hadászati tekintetben való méltánylásáról. Közli *Hajniki Bobor Gyula*. Nagy-Becskerek, 1887.

[Természettudományi művek]

[1.] (8.) Alföldy Dénes: A meteorológiai műszerek és elemek
[2.] Dr. Almásy György: Vándorutam Ázsia szívébe[119]
[3.] (27.) Dr. Aujeszky Aladár: M. kir. áll. bakterologiai intézet (füzet)
[4.] (34.) Balog Emil: A Jungfrau vasutja (füzet)
[5.] (73.) Dr. Brassai Sámuel: Teremtés és fejlés (füzet)
[6.] (72.) Dr. Brassai Sámuel: Az életerő léte (füzet)
[7.] (76.) Dr. Bucsányi: A napfény gyógyhatása és napfürdő
[8.] (121.) Candolle Alfonz: Termesztett növények eredete
[9.] (89.) Chernel István: Utazás Norvégia végvidékére
[10.] (91.) A chilei bolíviai és perui köztársaságok culturális és közgazd viszonyai (Füzet szerző nélkül.)
[11.] Darwin: A tengerjárás és rokon tünemények[120]
[12.] (137.) Dubay Miklós: Az idegbetegségek ujabb gyógymódja
[13.] (156.) Emlékkönyv a Természettud. Társulat félszázados jubileumára
[14.] [121] (191.) Freycinet: A természettudományi megismerés alapjai
[14.] (218.) Gothard Jenő: A fotografia
[15.] (225.) Graber Vitus: Az állatok mechanikai műszerei
[16.] (231.) Dr. Grósz Emil: A vasúti alkalmazottak látásáról
[17.] (232.) Grósz Emil: A keratitis neuroparalytica (füzet)
[18.] (233.) Grósz Emil: Előadások a szemtükrözésről
[19.] (268.) Heller Ágost: A physika története a XIX. században. I–II. k.
[20.] Herman Ottó: A magyar nép arcza és jelleme[122]
[21.] Herman Ottó: Az északi madárhegyek tájáról[123]
[22.] (272.) Herman Ottó: A madarak hasznáról és káráról
[23.] Hollósi Jusztinián: Népszerü csillagászat[124]
[24.] (284.) Hopp Ferenc: Kirándulásom a Kongóhoz
[25.] (296.) Ilosvay Lajos: A torjai büdös barlang
[26.] (295.) Ilosvay Lajos: Bevezetés a szerveschemiába
[27.] (303.) Dr. Janny Gyula: Emlékbeszéd Dr. Lumniczer Sándor felett (füzet)
[28.] (316.) Keller Konrád: A tenger élete
[29.] (327.) Király Pál: Várhely (Dácia fővárosa) füzet
[30.] (330.) Dr. Klug Nándor: Az érzékszervek élettana
[31.] (343.) Dr. Krafft-Ebing Richard: A törvényszéki elmekórtan tankönyve

---

[119] *Almásy György:* Vándor-utam Ázsia szívébe. Budapest, 1903.
[120] *Darwin, Charles:* A tengerjárás és rokontünemények naprendszerünkben. Budapest, 1904.
[121] Két 14-es tétel van az eredeti listában!
[122] *Herman Ottó:* A magyar nép arcza és jelleme. Budapest, 1902.
[123] *Herman Ottó:* Az északi madárhegyek tájáról. Budapest, 1893.
[124] *Hollósi Jusztinián:* Népszerű csillagászat. Pest, 1864.

[32.] (630.) Lakatos Bálint: Utazás a hazában és azon kívül
[33.] (365.) Latinovits Géza: A fehér czár Birodalmából (füzet)
[34.] (366.) Laufenauer Károly: Előadások az idegélet világából
[35.] (371.) Dr. Lehmann Alfréd: Babona és varázslat
[36.] (463.) Poincaré H.: Tudomány és föltevés
[37.] (503.) Roiti Antonio: A fizika elemei. I–II. k.
[38.] (502.) Dr. Romer Flóris: A Bakony
[39.] (486.) Reclus: A patak élete
[40.] [125] (527.) Schmidt Sándor: A drágakövek. I–II. k.
[40.] (526.) Schmidt, F.: A fotografozás kézikönyve
[41.] (532.) Scholcz Frigyes: A Tátra alatt
[42.] (530.) Dr. Schuchardt Károly: Schlimann ásatásai [sic!]
[43.] (535.) Dr. Schwartzer Ottó: A korlátolt beszámíthatóság
[44.] (539.) Dr. B. Schwartzer Ottó: Valami az idegességről
[45.] (538.) Schwartzer Ottó: Törvényszéki elmekórtan
[46.] (536.) B. Schwartzer Ottó: Az álomról
[47.] Stein Aurél: Romokba temetett városok[126]
[48.] (565.) Dr. Szabó József: Előadások a geológia köréből
[49.] (589.) Szutórisz Frigyes: A növényvilág és az ember
[50.] (597.) Thallóczy Lajos: Utazás a Levantéban
[51.] (599.) Thán Károly értekezései és emlékbeszédei[127]
[52.] (598.) Than Károly: A kisérleti kémia elemei. I–III. k.
[53.] (601.) Thanhoffer Lajos: Előadások az anatómia köréből
[54.] (600.) Dr. Thanhoffer Lajos: Anatomia és divat
[55.] (607.) Tissié: Az elfáradás és testgyakorlás
[56.] (610.) Todd: Népszerü csillagászat (ford. Darvai)
[57.] (621.) Török Aurél: A tudomány csődje emberbuvárlati szempontból (füzet)[128]
[58.] Dr. Török Aurél: A mai emberbuvárlatról (füzet)[129]
[59.] Dr. Török Aurél: Rectori beszéd[130]
[60.] Dr. Török Aurél: Az emberek arczjátéka és taglejtése (füzet) [131]
[61.] Dr. Török Aurél: Az emberbúvárlat a néprajzban (füzet) [132]
[62.] Dr. Török Aurél: Közművelődésünk és a 3dik egyetem[133]

---

125 Két 40. tétel van!
126 *Stein Aurél:* Homokba temetett városok. Budapest, 1908.
127 599. tétel alatt: *Than Károly:* Kisebb dolgozatok, különlenyomatok.
128 621. tétel alatt: Török Aurél 11 db különlenyomat (*Török Aurél:* A tudomány csődje emberbuvárlati szempontból. Budapest, 1896.)
129 *Török Aurél:* A mai emberbuvárlatról. Budapest, 1890.
130 *Török Aurél:* Beszéd a Budapesti Kir. Magyar Tudományegyetem rectori székét elfoglaló ünnepélyen. Budapest, 1907.
131 *Török Aurél*: Az emberek arczjátéka és taglejtése. Budapest, 1885.
132 *Török Aurél*: Az emberbúvárlat a néprajzban. Kolozsvár, 1892.
133 *Török Aurél*: Közművelődésünk és a harmadik egyetem. Budapest, 1895.

[63.] Dr. Török Aurél: Anthropológiai füzetek[134]
[64.] Dr. Török Aurél: Az életerő és az orvostan mai iránya[135]
[65.] (626.) A tűzimádó bölcs (Név nélkül)
[66.] Vámbéry Ármin: Közép-ázsiai utazás[136]
[67.] (646.) Dr. Vartha Vince: A régiek bibora és az indigó
[68.] (651.) Dr. Wagner János: Magyarország virágos növényei
[69.] (591.) Tariczky Endre: Tiszafüred vidéke a népvándorlástól kezdve
[70.] (220.) Görgey Arthur: A kókuszdióolaj szilárd és folyékony zsirsavjairól
[71.] (393.) Dr. Mágócsy-Dietz Sándor: A növények táplálkozása
[72.] Abafi Aigner: Magyarország lepkéi[137]
[73.] (50.) Berget Alfonz: A földgömb és légkör fizikája
[74.] (363.) Kurt Lampert: Az édes vizek élete
[75.] Walther I.: A föld és az élet története[138]

Vegyes művek

[1.] (22.) Arany László képviselői beszéde (füzet)
[2.] Basch Árpád: Út a halhatatlansághoz[139]
[3.] (322.) Beszédek a kolozsvári egyetemen
[4.] (68.) Bök Péter: Elmélkedés a kátyuban
[5.] Budai királyi paloták (füzet)[140]
[6.] (121.) Dedinszky József képviselői jelentése (füzet)
[7.] (131.) Doleschall Gábor: Életem
[8.] (163.) Fabricius (Rothfeld): Az összeférhetetlenség
[9.] (199.) Gaal Jenő: Iparpolitikánk
[10.] Gaal Jenő: Gazdasági szövetkezés hazánkban[141]
[11.] (259.) Dr. Haynald Lajos: Emlékbeszéd Parlatore Fülöp felett
[12.] (251.) Hanvay Zoltán: Pünkösdi elmélkedések az ex-lex felett
[13.] (69.) Igazságügy minisztérium: Börtönügy
[14.] (302.) Dr. Jankovich Béla: Az aranyagio és áralakulás (füzet)
[15.] (303.) Dr. Janny Gyula: Emlékbeszéd Dr. Lumniczer Sándor felett[142]

---

134 *Török Aurél*: Anthropológiai füzetek. Budapest, 1882.
135 *Török Aurél*: Az életerő és az orvostan mai iránya. Kolozsvár, 1880.
136 *Vámbéry Ármin:* Közép-ázsiai utazás. Budapest, 1873., vagy a 2. kiadás: 1892.
137 *Abafi Aigner Lajos:* Magyarország lepkéi. Budapest, 1907.
138 *Johannes, Walther:* A Föld és az élet története. Budapest, 1911.
139 Kihúzva. Út a halhatatlanság forrásához. A magyar képzőművészek egyesületének jelmezestélye. Szerkeszti *Basch Árpád*. Budapest, 1897.
140 Kihúzva. *Lehmann Ferencz:* A budai királyi paloták. A legrégibb időktől mai napig. Budapest, 1901.
141 *Gaal Jenő:* Magyarország közgazdasági és társadalmi politikája a második ezredév küszöbén. Budapest, 1907. (?)
142 Kihúzva, mert szerepel a természettudományi művek 27. tételeként is.

[16.] (317.) B. Kemény Gejza: Bucsuszó a bucsuzó képviselőháztól (füzet)
[17.] (336.) Korányi Frigyes: Emlékbeszéd Markusovszky Lajos fölött (füzet)
[18.] (622.) Kristóffy József Törvényjavaslat tervezet az országgyülés képviselőiről, jogról
[19.] (352.) Krisztinkovich Ede: A viziutakról
[20.] (351.) Krisztinkovich Ede: Birtokberendezések
[21.] Feszty Árpád: A magyarok bejövetele c. képe[143]
[22.] (359.) Láng Lajos és Jekelfalussy J.: Magyarország népességi statistikája
[23.] (433.) Sz. Nagy Sándor: Gazdasági munkások törvénykönyve
[24.] (452.) Ormodi Vilmos emlékkönyv (füzet)
[25.] (551.) Somogyváry I.: Amerikai levelek (füzet)
[26.] (572.) Gr. Széchenyi Imre: Telepítési törekvések Németországban (füzet)
[27.] (573.) Gr. Széchenyi Imre: A termények árhanyatlása
[28.] (580.) Szemere Miklós: Magyar versenyügy és főváros
[29.] (577.) Szemere Miklós: Fiatal véreim
[30.] (579.) Szemere Miklós: Fair play (füzet)
[31.] (592.) Tariczky Endre: Szent László Társulat
[32.] (608.) Tisza István: Magyar agrárpolitika
[33.] (621.?) Dr. Török Aurél: III. Béla királyról (füzet)[144]
[34.] (623.) Dr. Tragor Ignác: Vác. Ismertető kalauz
[35.] (625.) Trefort Ágoston: Emlékbeszéd Mignet Ferenc felett (füzet)
[36.] Az Ujság 1907 évi naptára
[37.] (632.) Utmutatás hitelszövetkezetek alakítására (füzet)
[38.] (162.) Váltó törvény (füzet).
[39.] (671.) Zelovich Kornél: A budapesti lánchid (füzet)
[40.] (686.) Az Erdélyi Muzeum Kiadványai
[41.] (275.) Hirschler Ignácz: Megemlékezés Bókai Jánosról
[42.] (165.) Farkas László: Az asepsis érvényesítésének határai a harczvonalon
[43.] (223.) Halmy Gy. tanár után Görgey Aladár: Algebrai jegyzetek
[44.] Képes Folyóirat. XII. évf. 21. f. Erzsébet királynéról
[45.] (621.?) Dr. Török Aurél: Az emberi koponya eltorzításáról[145]
[46.][146] (161.) Kogutowicz: Az Észak Balkán katonai térképe [147]
[46.] Akademiai emlékbeszédek[148]
[47.] (276.) Robohm Henrik: Az Alföld vízszabályozásának tervezete[149]
[48.] (155.) Emlékkönyv Bohus Jánosné Szögyény Antónia szobrának leleplezése alkalmából

[143] Kihúzva.
[144] *Török Aurél:* Jelentés III. Béla király és neje test-ereklyéiről. Budapest, 1893. (?)
[145] *Török Aurél:* A koponya mesterséges eltorzításáról. *Természettudományi Közlöny,* 19. (1887) 261–265. o. (?)
[146] A 46. tételszám kétszer szerepel a jegyzékben.
[147] Kihúzva, mert már szerepel a hadászati művek 6. tételeként.
[148] Ez több mű is lehet.
[149] A szerző neve helyesen Hobohm Henrik.

[49.] (438.) Csiky Kálmán emléke
[50.] (335?) Br. Fejérváry Géza. Emlékkönyv[150]
[51.] (364.) Lányi B.: A Fejérváry kormány

Idegen nyelvű művek

Német nyelvű művek

[1.] (9.) Alimonda: Der menschliche Organismus und dessen Heilung vermittelst der Elektricität
[2.] (42.) August Becker: Auf Waldwegen
[3.] (31.) Dr. Th. v. Bakody: Retorsion
[4.] Cavours Briefe[151]
[5.] (86.) Julius Cerri: Leutnant Lius
[6.] (9.) Clairmonts: Reine Grundlehre der englischen Sprache
[7.] (101.) B. W Croker: Die hübsche Miss Neville. I–II. k.
[8.] (116.) Joh. Rich. Danielson: Finlands Vereinigung mit dem Russischen Reiche
[9.] (119.) Charles Darwin: Insectenfressen den Pflanzen
[10.] (120.) Charles Darwin: Die Abstammung des Menschen und die geschlechtliche Zuchtwahl [sic!]
[11.] (136.) F. M. Dostojevskij: Erzählungen
[12.] (66.) Ernst von Bothmer: Politische und unpolitische Dichtungen
[13.] (150.) Elsberg: Die Blutgräfin. Elisabeth Báthory
[14.] (175.) F. C. Feuerstein: Der Curort Gmunden
[15.] (177.) Dr. H. Findeisen: Zur Lehre von der Arzneiwirkung
[16.] (184.) E. F. Flower: Gebisse und Tragzügel
[17.] (185.) Dr. Felix Flügel: Praktisches Wörterbuch des Englischen und Deutschen[152]
[18.] (186.) C. Th. Fockt: Süd-Dalmatien
[19.] Gaisbergbahn bei Salzburg[153]
[20.] (205.) P. Giacometti: Der Bürgerliche Tod
[21.] (215.) N. Gogol: Phantasien und Geschichten
[22.] (227.) Henry Gréville: Dosia
[23.] Wilhelm Hauff's Sämtliche Werke[154]
[24.] (267.) H. Heines: Letzte Geschichte und Gedanken

---

150 *Szalay Ödön:* Komlós-Keresztesi Báró Fejérváry Géza cs. és kir. táborszernagy, magyar királyi honvédelmi miniszter. 1851–1901. Pozsony, 1901. (?)
151 Feltehetően Camillo Cavour's Briefe. Autorisierte Übersetzung. Bd. 1–4. Leipzig, 1884.
152 Kihúzva: De Praktisches Wörterbuch. Lpz., 1870.
153 Kihúzva. Gaisbergbahn Salzburg. Innsbruck, [1910 körül].
154 Wilhelm Hauff's Sämtliche Werke. Bd. I–II. 1900.

[25.] (274.) Dr. Ignaz Hirschler: Autobiographisches Fragment
[26.] Franz Hoffmann: René[155]
[27.] Paul Hunfalvy: Ungarische Revue[156]
[28.] (294.) Al. Gr. v. Hübner: Ein Jahr meines Lebens
[29.] (285.) Victor Hornyánszky: Geographisches Lexikon des königreiches Ungarn
[30.] H. Ibsen: Peer Gynt[157]
[31.] H. Ibsen: Die Wildente[158]
[32.] (311.) Kanteletar, die Volkslyrik der Finnen
[33.] Ellen Key: Aus drei Essays[159]
[34.] Horst Kohl: I. Anhang zu den Gedanken der Erinnerungen von Otto Fürst v. Bismarck, II. Kaiser Wilhelm I. und Bismarck. Aus Bismarcks Briefwechsel[160]
[35.] (350.) Der Krieg im Jahre 1859
[36.] (349.) Der Krieg in Italien 1859
[37.] (383.) Littov: Kurze Anleitung zur gesammten Mathematik
[38.] (355.) Joseph Kürschner: Deutscher Litteratur Kalender 1896
[39.] Dr. M. Lazarus: Pädagogische Briefe[161]
[40.] (378–382.) Leo Libermann's Werke
[41.] Max Liberman: Degas[162]
[42.] (385.) Cesare Lombroso: Die Ursachen und Bekämpfung des Verbrechens
[43.] (406.) Dr. J. K. Maly: Phanerogamischen Pflanzen
[44.] (419.) Prosper Mérimée: Carmen
[45.] (451.) Georges Ohnet: Gräfin Sarah. I–II. k.
[46.] F. St. v. Ravelsberg: Metternich und seine Zeit, 1773–59[163]
[47.] (505.) J. S. S. Rothwell: Grammatik der englischen Sprache
[48.] E. S: Russlands Wehrkraft[164]
[49.] (519.) Vict. Sardou: Odette
[50.] (520.) F. X. Sávoly: Das Wetterschießen
[51.] (529.) H. Schmid: Der Kanzler von Tirol
[52.] Arthur Schnitzler: Der Weg ins Freie[165]
[53.] (547.) H. Sienkiewcz: Dorfgeschichten

---

155 Kihúzva.
156 Ungarische Revue mit Unterstützung Ungarischen Akademie der Wissenschaften. Hrsg. von *Paul Hunfalvy – Gustav Heinrich*. Budapest, 1891-től.
157 Kihúzva.
158 Kihúzva.
159 Kihúzva.
160 *Kohl, Horst:* Aus Bismarcks Briefwechsel. Bd. I.: Anhang zu den Gedanken der Erinnerungen von Otto Fürst v. Bismarck, Bd. II.: Kaiser Wilhelm I. und Bismarck. Cotta, 1901.
161 *Lazarus, Moritz:* Pädagogische Briefe. Breslau, 1903.
162 Kihúzva. *Liebermann, Max:* Degas. Berlin, 1899. (?)
163 *Strobl von Ravelsberg, Ferdinand:* Metternich und seine Zeit 1773–59. Bd. I–II. Wien–Leipzig, 1906–1907.
164 *Schuler, Eugen:* Russland's Wehrkraft. Wien, 1887.
165 Kihúzva. *Schnitzler, Arthur:* Der Weg ins Freie. Berlin, 1908.

[54.] (561.) H. Stretten: Verloren in London und in Jerusalem
[55.] Konrád Telman: Was ist Warheit?[166]
[56.] Freiherr v. Tettau: Achtzehn Monate mit Russlands Heeren in der Mandschurei. I–II. k.[167]
[57.] (606.) A. Thürheim: An den Sevennen bis zur Neva
[58.] (613.) Gr. Leo Tolstoj: Aufruf an die Menschheit
[59.] (621?) Dr. Török Aurél: Der paleolitische Fund aus Miskolcz und die Táge des diluvischen Menschen in Ungarn
[60.] Clara Tschudi: Elizabeth[168]
[61.] (644.) Dr. Sigmund Vidor: Denkrede auf Dr. Ignatz Hirschler
[62.] (647.) C. R. v. Virstolog: Geschichte des k.k. 60. Linien-Infanterie-Regimente gehenwärtig Gustav Prinz von Wasa
[63.] Wilhelm v. Vragassy: Gespräche mit einem ungarischen Revolution-General aus den Jahren 1848–49[169]
[64.] Richard Wrede: Die Kritik[170]
[65.] (673.) Zur Geschichte des Ungarischen Freiheitkampfes im Jahre 1849
[66.] (658.) G. Wendt: Deutsches Lesebuch. I–II. k.
[67.] Houston Stewart Chamberlain: Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts. I–II. k.[171]
[68.] (443.) Neueste französische Sprachlehre. I–III. k.
[69.] (470.) Moritz von Prasse's – Logaritmische Tafeln[172]
[69.] E. M. Wielands Werke[173]
[70.] (263.) Lafcadio Hearn: Kokoro
[71.] M. Corelli: Barabbas. Ein Traum der Welttragödie[174]
[72.]. (656.) Ernst von Weber: Vier Jahre in Afrika. I–II. k.
[73.] (86.) Julius Cerri: Oberleutant Lius[175]
[74.] Dr. Rud. Bötger und Dr. Gräger[176]
[75.] H. Jäger: Grundsätze und allg. Regeln den Gemüseban im Großen Kleiner[177]

---

166 Kihúzva. *Telmann, Konrad:* Was Ist Wahrheit? Dresden, 1900 és 1908 között 8 kiadást ért meg.
167 *Tettau, Eberhard Freiherr von:* Achtzehn Monate mit Russlands Heeren in der Mandschurei. Bd. I–II. Berlin, 1908.
168 Kihúzva. *Tschudi, Clara:* Elizabeth, Empress of Austria and Queen of Hungary. New York, 1901.
169 *Vragassy, Wilhelm v.:* Gespräche mit einem ungarischen Revolution-General aus den Jahren 1848–49. Stuttgart, 1898.
170 *Wrede, Richard:* Die Kritik. Berlin, 1896.
171 *Chamberlain, Houston Stewart:* Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts. Bd. I–II. München, 1899.
172 Moritz von Prasse's Logaritmische Tafeln für die Zahlen, Sinus und Tangenten. Rev. und verm. von *Karl Brandan Mollweide,* verb. und erweitert von *Gustav Adolph Jahn.* Leipzig, 1837.
173 Kihúzva. *Wieland, Christoph Martin:* Werke (?)
174 *Corelli, Marie:* Barabbas. Ein Traum der Welttragödie. Erzählung an der Zeit Christi. Stuttgart, 1899.
175 A német nyelvű művek 5. tételének ismétlése.
176 *Böttger, Rudolph – Gräger, Nicolaus:* Handwörterbuch der technischen Chemie für Fabrikanten, Gewerbtreibende, Künstler, Droguisten etc. Weimar, 1872.
177 *Jäger, Herman:* Grundsätze und allg. Regeln den Gemüseban im Großen Kleiner. Weimar, 1863.

[76.] Logar.-trigon. Handbuch von Georg Freiherr v. Vega[178]
[77.] (87.) Chemiker Kalender 1884
[78.] Theodore Roosevelt: Afrikanische Wanderungen[179]
[79.] (3.) Adolf Friedrich Herz zu Mecklenburg: Das innerste Afrika

Nyelvtanok

[1.] (308.) József főherceg őfensége: Czigány nyelvtan és a czigány nyelv szótára

Francia nyelvű művek

[1.] (18.) Francois Arago: Astronomie populaire. I–V. k.
[2.] (40.) L'Ch. Maréchal Bazaine: Épisodes de la guerre de 1870 et le Blocus de Metz
[3.] (65.) Boinvilliers: Etudes politiques et économiques. I–II. k.
[4.] (55.) M. Eduard Berthelot: Science et Morale
[5.] (62.) Elzéar Blaze: Le chasseur au chien d'Arrêt…
[6.] (376.) La politique du comte Camille de Cavour de 1852 à 1861. Lettere edite et inedite di Camillo Cavour. V–VI. k.
[7.] (333.) Paul de Cock: Une femme
[8.] Viktor Cherbuliez: Noirs et rouges[180]
[9.] Erchmann-Chatrian: Madame Thérèse[181]
[10.] (189.) Anatole France: Monsieur Bergeret à Paris
[11.] (124.) Angelo de Gubernatis.: La Hongrie politique et sociale
[12.] (377.) Liberté
[13.] (410.) Henri Marczali: Les relations de la Dalmatie et de la Hongrie du XI au XIII.
[14.] Harriet de Montepin: Une Dame de Pique. I–II. k.[182]
[15.] (420.) A. Meurman: La Finlande
[16.] (550.) Societé d'Échange International des Enfants et des Jeunes Gens
[17.] M. et Mme Vereschagin: Episodes deVoyage dans les Indias[183]
[18.] (226.) Un autre monde. Paris.
[19.] (649.) Oeuvres complétes de Voltaire
[20.] (64.) M. Eduard Boinvilliers: La Théorie du Gouvernement constitutionnel suivant M. Thiers
[21.] (615.) Memoires du Baron de Tott

[178] *Vega, Georg:* Logarithmisch-trigonometrisch Handbuch. 10. Auflage. Leipzig, 1880. A kötetben Görgei pecsétje is benne van, a Fügedi-jegyzék nem tartalmazza.
[179] *Roosevelt, Theodore:* Afrikanische Wanderungen eines Naturforschers. Berlin, 1910.
[180] Kihúzva. *Cherbuliez, Viktor:* Noirs et rouges. Paris, 1881.
[181] Kihúzva. *Erckmann, Emile – Chatrian, Alexandre:* Madame Thérèse. Paris, 1864. (?)
[182] Kihúzva.
[183] Kihúzva.

[21.] André Theuriet: Sauvageonne[184]
[22.] Henry de Koch: L'amureuse son Mai[185]
[23.] Fr. Nösselt: Kleine Mythologie[186]
[24.] Karl Friedrich Beckers Weltgeschichte[187]
[22.] (533.) Schul- und Reise. Taschen-Wörterbuch der franz. und deutsch
[23.] Ernest Renan: Vie de Jesus[188]
[24.] (190.) Anatole France: L'orme du Mail

Nyelvtanok

[1.] (447.) M. Noäl: Nouvelle Grammaire Francaise. I–II. k.
[2.] Eugene Boral: Grammaire Francaise á l' usage des Allamandes[189]

Angol nyelvű művek

[1.] (660.) An Almanach 1898 (Joseph Whitaker)
[2.] (15.) Always arbitrate Before You Fight
[3.] (257.) The haunting horror in Armenia
[4.] John Fiske: The American Revolution[190]
[5.] (179.) J. P. Fitz Patrick: The Transvaal from Within
[6.] John Fiske: The critical period of American History 1783–1789[191]
[7.] (164.) Fairy tales from India
[8.] (337.) Theodore Duka: Kossuth and Görgei
[9.] (405.) Colonel G. B. Malleson.: The lakes and rivers of Austria, Bavaria and Hungary
[10.] (387.) H. T. Riley A.: The Pharsalia of Lucan
[11.] (501.) Roderick E. Rombauer: The history of a Life
[12.] (595.) W. M. Thackeray: Miscellanies. I–III. k. (A III. k. hiányzik.)
[13.] H. W. V. Temperley: Life of Canning[192]
[14.] (474.) The Queenslanders at Elands River
[15.] (414.) Captain Marryat: Valerie
[16.] (94.) J. F. Cooper: The pilot, A Tale of the sea
[17.] (44.) Harriet Beecher Stowe: Uncle Tom's cabin

---

184 Kihúzva. *Theuriet, André:* Sauvageonne. Paris, 1907. (Első megjelenés 1880.)
185 Kihúzva. *Kock, Henry de:* L'Amoureuse de son mari. Paris, 1878.
186 Kihúzva. *Nösselt, Friedrich:* Kleine Mythologie der Griechen und Römer mit einem Anhang über germanische Mythologie. Berlin, 1906. (?)
187 Kihúzva. *Becker, Karl Friedrich:* Weltgeschichte für Kinder und Kinderlehrer. Bd. 1–9. Berlin, 1801–1805. (Ezt a kiadványt a szerző halála után sokan folytatták, kiegészítették.)
188 *Renan, Ernest:* Vie de Jesus. 1. kiadás: Paris, 1863., 23. kiadás: Paris, 1893.
189 *Borel, Eugène:* Grammaire française á l'usage des allemands. 1871-től számos kiadást ért meg.
190 *Fiske*, *John:* The American Revolution. Houghton, 1891.
191 *Fiske*, *John:* The critical period of American History, 1783–1789. Houghton, 1888.
192 *Temperley, Harold William Vazeille:* Life of Canning. London, 1905.

[18.] (652.) The war in the Far East. 1904–1905 by the Military correspondent of the Times
[19.] (430.) Lindley Murray: English Grammar
[20.] (506.) New englisch [sic!] and german Dialogues
[21.] Collection of British Authors. 10 k.
(653.) a/ Ben Hur: L. Wallace. I–II. k.
b/ Bagot: The Passport. I–II. k.[193]
(246.) c/ Haggard: Ayesha the Return of She. I–II. k.
d/ Hardy: Life's Little ironies. I. k.[194]
e/ Savage: My official wife[195]
(100.) f/ Crawford: Soprano
[22.] (542.) The Works of Shakespeare
[23.] (174.) Sir Samuel Ferguson: Lays of the Western Gael and other poems
[24.] (51.) The Berlitz Method

Folyóiratok

[1.] Harpers Monthly Magazine, 6 f.
[2.] Scribers Magazine, 1. f.
[3.] Cassells-History of the Russo-Japanese war, 2 f.
[4.] The Century illustrated, 1. f.
[5.] (682.) The Cosmopolitan, 2. f.
[6.] The White Company, 1. f.
[7.] The Literary Echo. 1898–1901, 1905–1906. évfolyam.

Újabb szerzemények

[1.] Georg Macaulay Trevelyan: Garibaldi and the Making of Italy[196]
[2.] (391.) Lord Macaulay's Essays
[3.] (141.) Alexander Dyce: Glossary to the Works of William Shakespeare
[4.] (390) Lord Macaulay: The History of England. I–II. k.
[5.] (563.) Jonathan Swift: Gullivers Travels
[6.] (448.) Mrs. George Norman: Sylvia in Society
[7.] Lives of Great Men[197]
[8.] Lays of a Lazy Lawyer[198]
[9.] Fenimore Cooper: Lionel Lincoln[199]

[193] *Bagot, Richard:* The Passport. Leipzig, 1905. (?)
[194] *Hardy, Thomas:* Life's Little Ironies. 1. kiadás: London, 1894.
[195] *Savage, Richard Henry:* My official wife. 1. kiadás: New York, 1891.
[196] *Trevelyan, Georg Macaulay:* Garibaldi and the Making of Italy. London–New York, 1911.
[197] *Longfellow, Henry Woodworth:* Lives of Great Men. (Több lehetséges kiadása van.)
[198] *Somers, Alexander:* Lays of a Lazy Lawyer. London, 1891.
[199] Több lehetséges kiadása is van.

[10.] Jerome K. Jerome: Three Men in a Boat[200]
[11.] Captain Marryat: Peter Simple[201]
[12.] (97.) Marie Corelli: Ardath
[13.] (93.) Collins: The new Magdalen
[14.] (133.) Doyle: The return of Sherlock Holmes
[15.] Tenyson: Enoch Arden[202]
[16.] (668.) Jonge: The Pillar of the House
[17.] (149.) Eliot: The mill on the floss
[18.] (71.) Braddon: Henry Dunbar
[19.] (147.) Edwards: Hand and glove
[20.] Jerome: The Idle Thoughts of an idle Fellow[203]
[21.] (669.) Jonge: The young Step-Mother
[22.] (476–477–478.) Ouida: Bimbi – Trikotrin – Chandos
[23.] (154.) Emerson: Representative men

Finn nyelvű munka

[1.] (677.) Antti Jalava: Aika

Folyóiratok

[1.] *Természettudományi Közlöny.* 1888 és 1910 közötti évfolyamok.
[2.] *Képes Folyóirat.* 1888–1891, 1894–1896, 1898, 1902–1903. évi – nagyrészt hiányos – évfolyamok.
[3.] *Akademiai Értesítő.* 1890-től 1910-ig, hiányos.
[4.] *Magyar Chemiai Folyóirat.* 1895-től 1910-ig, hiányos.
[5.] *Új Idők* több évfolyama.
[6.] *Erdélyi Muzeum*
[7.] *Magyar Nyelv*

[200] 1. kiadás: London–Bristol, 1889., amit számos további követett.
[201] *Marryat, Frederick:* Peter Simple. 1. kiadás: London, 1834.
[202] *Tennyson, Alfred*: Enoch Arden. Frederick, 1862.
[203] *Jerome Klapka, Jerome:* The Idle Thoughts of an idle Fellow. 1. kiadás: London–New York, 1886.

A Széchényi Könyvtárnak átadott anyag[204]

Leltári szám	Szerző, cím	Kötetszám	Tulajdonpecsét	OSZK jelzet	Növekedési napló száma	Megjegyzések
1.	Ábrányi Kornél, ifj.: Egy férj filozófiája. Budapest,1883.	1			1953B 9049	
2.	Ábrányi Kornél: Egy modern apostol. I–II. k. Budapest, 1882.	2		257.722/1-2	1953B 8789	
3.	Adolf Friedrich, Herzog zu Mecklenburg: Ins innerste Afrika (Bericht über den Verlauf der deutschen wissenschaftlichen Zentral-Afrika-Expedition 1907–1908). Leipzig, 1909.	1		253.690	1953B 8716	
4.	Aischylos tragédiái. Budapest, 1903.	1			1953B 8871	
5.	The Album of London Sites. (h. n., é. n.)	1		255.631	1953B 10580	
6.	Alcott, L(ouisa) M(ay): Little women and little women married. London, (é. n.)	1				
7.	Alexander Bernát: Kant élete, fejlődése és philosphiája. L. köt. Budapest, 1881.	1				
8.	Alföldy Dénes: A meteorológiai műszerek és elemek. Budapest, 1889.	1			1953B 9078	
9.	Alimonda, von (Franz August): Der menschliche Organismus und dessen Heilung vermittels der Elektricität. Triest 1894. III. Theil.	1				
10.	Almanach az 1888. évre. Szerk. Mikszáth Kálmán. Budapest, 1888.	1				
11.	Almanach az 1889. évre. Szerk. Mikszáth Kálmán. Budapest, 1889.	1			1953B 11576	
12.	Almanach az 1891. évre. Szerk. Mikszáth Kálmán. Budapest, 1891.	1				
13.	Alphabetisches Wörterverzeichnis. No. 65. Cinna.	1				
14.	Alszeghy Zsolt – Sík Sándor: Magyar olvasókönyv a fiu és leánygimn. III. o. számára. Budapest, 1937.	1				
15.	Always arbitrate before you flight. London, 1896. (Political Papers for the People. no. 3.)	1			1954B 4820	
16.	Andrea, H(edwig): Ein königlich Kind. 15. Aufl. Elberfeld, (ca. 1910).	1				

[204] Iparművészeti Múzeum Adattár Fügedi 3 LV-LXXI dobozban: LXI. számú leltár. Az Elhagyott Javak Kormánybiztosságától 1949. március hó 31-én átvett, a visegrádi Radnótfáji Györgyné (sic!) villájából (Görgey-villa) származó műtárgyakról és könyvekről (Ad 631/1949). A gépelt lista a 693. tétellel zárul, de mint ezt 1950. augusztus 3-án hivatalosan helyesbítették, gépelési hiba folytán 10 sorszám kimaradt, így a tételszám 703. A lista aláírója Fügedi Erik miniszteri biztos, a körpecsét felirata: Veszélyeztetett Magángyűjtemények Miniszteri Biztossága. A helyesbítést Keleti István tette.

Leltári szám	Szerző, cím	Kötetszám	Tulajdonpecsét	OSZK jelzet	Növekedési napló száma	Megjegyzések
17.	Aradi vértanuk albuma. Szerk. Varga Ottó. Arad, 1890.	1				
18.	Arago, Fr(ancois): Astronomie populaire. Vol. I–V. Paris, 1854–1857.	1				
19.	Arany János: Toldi szerelme. 3. kiad. Budapest, 1882.	1			1953B 9054	
20.	Arany lant. Gyermek és női karénekek gyűjteménye. III. Szólamkiadás. Budapest, (é. n.)	1				
21.	Arany László költeményei. Budapest, 1889.	1			1953B 9061	
22.	Arany László beszéde a nagy-szalontai választó kerület polgáraihoz 1887. pünkösd másod napján. Nagyszalonta, 1887.	1				
23.	Arany László összes müvei. I–V. k. Közrebocsájtja Gyulai Pál. Budapest, 1900–1901.	5		M 803 163	D 3179	4. kötet hiányzik. Csak a napló alapján azonosítható.
24.	Architektonische Bilder aus Köthen. 1905. Bd. I–III.	3			1953B 11639	[205]
25.	Asbóth János: Bosznia és Hercegovina. I–II. k. Budapest, 1887.	2			1953B 9177	
26.	Augier E(mil) – Sandeau J(ules): Le gendre de M. Poirier. Paris, 1901.	1		262.732	1954B 3074	
27.	Aujeszky Aladár: A. m. kir. Állami Bakterologiai Intézet. Budapest, 1907.	1			1953B 9062	
28.	Bach: Nimm von uns Herr. Klavier-auszug. No. 1678. Ed. Peters.	1				
29.	Badics Ferenc: Fáy András életrajza. Budapest, 1890.	1			D 2109	
30.	Baer, Wilhelm: Der Vorgeschichtliche Mensch. Leipzig, 1874.	1		264.400	1954B 2997	
31.	Bokody Theodor: Retorsion. Berlin, 1882.	1				
32.	Balkányi Kálmán: A hadi taktika ujabb fejlődéséről. Budapest, 1905.	1				
33.	Balkányi Kálmán: Garibaldi. Budapest, 1908.	1			D 2106	
34.	Balog Emil: A Jungfrau vasutja. Budapest, 1903.	1				
35.	Bárczay Oszkár: A hadügy fejlődésének története. I–II. k. Budapest, 1895.	2			1953B 9053	
36.	Bárd Miklós versei. Budapest, 1904.	1		PIM B 21.811	1953B 8868	Petőfi Irodalmi Múzeum

[205] ? Sophie von Moro: Architektonische Bilder aus Kärnten. München, 1905.

Leltári szám	Szerző, cím	Kötetszám	Tulajdonpecsét	OSZK jelzet	Növekedési napló száma	Megjegyzések
37.	Bárd Miklós: Bacsó Pál és egyéb versek. Budapest, 1904.	1				
38.	Barthélemy-Saint Hilaire: A philosophia viszonya a természettudományokhoz és a valláshoz. Budapest, 1890.	1				
39.	Bartlett, John: A new and complete concordance in the dramatical works' of Shakespeare. London, 1894.	1				
40.	Bazaine (François Achille): Épisodes de la blocus de Metz. Madrid, 1883.	1	x	263.291	1954B 3006	
41.	Baedeker Karl: Süddeutschland. Leipzig, 1913.	1				
42.	Becker August: Auf Waldwegen. Stuttgart, (1881.)	1		265.120	1954B 2998	
43.	Becker, K(arl) F(riedrich): Erzählungen aus der alten Welt. Stuttgart, (1881?)	1				
44.	(Harriet) Beecher Stowe: Uncle Tom's cabin. London, (1852.)	1	x	263.148	1954B 3076	
45.	Beksics Gusztáv: A magyar doctrinairek. Budapest, 1882.	1			1954B 3390	
46.	Beleze, G(uillaume): Petite histoire sainte. Paris, 1887.	1				
47.	Berczik Árpád: Őszi hajtás. Budapest, 1897.	1			1954B 2846	
48.	Berczik Árpád: Vig órák. Budapest, 1888.	1			1954B 2845	
49.	Berdrow, Otto: Rahel Varnhagen. Stuttgart, 1900.	1			1954B 2802	
50.	Berget Alfonz: A földgömb és a légkör fizikája. Budapest, 1910.	1				
51.	Berlitz M(aximilian) D(elphinus): The Berlitz Method. English Part. Berlin, 1897.	1			D 2206	nincs példány
52.	Bernát István: A gazdasági szövetkezés hazánkban. /Klny./ (Budapest, 1891).	1	x	263.613	1954B 3081	
53.	Bernáth, Desiré: Cléopatre. Sa vie – son régne. Budapest, 1903.	1			1954B 115	
54.	Berquin (Arnaud): L'ami des enfants et des adolescents. Nouv. Ed. Paris, 1860.	1				
55.	Berthelot, M(arcellin): Science et morale. Paris, 1897.	1		262.836	1954B 2994	
56.	Berzeviczy Albert: A cinquecento festészete, szobrászata és művészi ipara. Budapest, 1908.	1				
57.	Berzeviczy Albert: A tájképfestés a XVII. sz.-ban. Budapest, 1910.	1				
58.	Beskiba, M(arianne): Aus meinen Erinnerungen an Dr. Karl Lueger. Wien, (1894).	1		255.624	1953B 10502	
59.	Bianchi, N(icomede): La politique du comte Camille de Cavour de 1852 á 1861. Turin, 1885.	1				
60.	Birch-Pfeiffer, Ch(arlotte): Gesammelte Novellen und Erzählungen. Zweiter Bd. Leipzig, 1863.	1		262.960	1954B 3071	

Leltári szám	Szerző, cím	Kötetszám	Tulajdonpecsét	OSZK jelzet	Növekedési napló száma	Megjegyzések
61.	Walter von Molo: Die schönsten Novellen von Björnson. München, 1921.	1				
62.	Blaze, Elzéar: Le chasseur au chien d'Arrêt. Paris, 1862.	1		257.817	1953B 11590	
63.	Bodley, J(ohn) E(dward) C(ourtenay): Francziaország. Uj. kiad. I–II. k. Budapest, 1900.	2			D 3158	
64.	Boinvilliers, É(douard): La théorie du gouvernement constitutionnel suivant M. Thiers. Paris, 1861.	1				
65.	Boinvilliers (Edouard): Etudes politiques et économiques. Tom. II–III. Paris, 1863–1866.	1				
66.	Bothmer, E(rnst, von): Politische und unpolitische Dichtungen. Hannover, 1872.	1		251.900	1953B 8638	
67.	Bourdeau János: A jelenkori gondolkozás mesterei. Budapest, 1907.	1				
68.	Bök Péter: Elmélkedés a kátyuban. Budapest, 1906.	1			D 3148	
69.	Börtönügy: oktatás a magyar királyi országos fegyintézetekben. Ismertetés. Az 1885. évi Budapesti Országos Általános Kiállítás alkalmából kiadta a királyi igazságügyminisztérium. Budapest, 1885.	1			D 3149	
70.	Brachvogel, A(lbert) E(mil): Friedemann Bach. Leipzig, (é. n.)	1			1954B 2865	
71.	Braddon, M(ary) E(lizabeth): Henry Dunbar. Vol. I–II. Leipzig, 1864.	2	x	259.997	D 2937	
72.	Brassai Sámuel: Az életerő léte. Kolozsvár, 1880.	1		256.826	1953B 8697	
73.	Brassai Sámuel: Teremtés és fejlés. (Kolozsvár), 1878.	1		254.530	1953B 8696	
74.	Bryce, J(ames): A római Szent Birodalom. Budapest, 1903.	1			1954B 2798	
75.	Bulla György – Zámbelli Lajos: Pöltenberg és a kápolnai csata. Kolozsvár, 1894.	1			1953B 9041	
76.	Bucsányi (Gyula): A napfény gyógyhatása és a napfürdő. 2. kiad. Budapest, 1908.	1				
77.	Busch, Wilhelm: Hans Huckebein. Stuttgart–Leipzig, (é. n.)	1				
78.	Budenz József: Finn nyelvtan. 4. kiad. Budapest, 1896.	1				
79.	Burckhardt Jakab: A renaissencekori műveltség Olaszországban. I–II. k. Budapest, 1895.	1			1954B 4719	
80.	Büchner, Ludwig: Kraft und Stoff. 12. Aufl. Leipzig, 1872.	1		262.740	1954B 3068	
81.	Byron, May (Mary Clarissa): The day with Ludwig von Beethoven. London, (é. n.)	1				
82.	Byron (George) Lord: Manfred. (Univ. Bibl. 586.) Leipzig, (é. n.)	1				
83.	Byron (George): Poetical Works. London, (é. n.)	1			1954B 2804	

Leltári szám	Szerző, cím	Kötetszám	Tulajdonpecsét	OSZK jelzet	Növekedési napló száma	Megjegyzések
84.	Carlyle, Th(omas): Arbeiten und nicht verzweifeln. Düsseldorf–Leipzig, 1902.	1				
85.	Carlyle, Th(omas): Hősökről. Gyémánt nyakláncz. Budapest, 1900.	1			D 3180	
86.	Cerri Julius: Oberleutnant Lius. Bd. I–II. Wien, 1906.	2				
87.	Chemiker-Kalender 1884. 5. Jahrg. Berlin, 1884.	1				
88.	Chamberlain, H(ouston) St(ewart): Goethe. 3. Aufl. München, 1921.	1		264.178	1954B 3007	
89.	Chernel István: Utazás Norvégia végvidékeire. Budapest, 1893.	1			1954B 2866	
90.	Chiala L(uigi): Lettere di Camillo Cavour. Vol. V. Torino, 1886.	1				
91.	A chilei, bolíviai és perui köztársaságok (culturális és közgazdasági viszonyainak valamint az Osztrák–Magyar Monarchia ottani érdekeinek) rövid ismertetése. Bécs, 1902.	1		257.572	1953B 8809	
92.	Clairmont (Carl Gaulis): Reine Grundlehre der englischen Sprache. Vol. I–II. Wien, 1840–1841.	2	x x	255.425 30.102/2		A 2. kötetnek külön száma van
93.	Collins, Wilkie: The new Magdalen. Vol. I–II. London, 1873.	2	x x	259.998/1-2.	D 2940	
94.	Cooper, J(ames) F(enimore): The pilot. Vol. I–II. London, 1866.	2		263.013	1954B 3004	
95.	Cooper, J(ames) F(enimore): Leder Strumpf – Erzählungen. 23. Aufl. Leipzig. (é. n.).	1				
96.	Schmid, Cristoph von: La corbeille de fleurs. Strasbourg, 1853.	1				
97.	Corelli, Marie: Ardath. Vol. I–III. Leipzig, 1889.	3	xxx	260 002	D 2935	
98.	Corneille, P(ierre): Cinna. Berlin, 1889.	1				
99.	Corneille, P(ierre): Horace. Berlin, 1890.	1				
100.	Crawford, F(rancis) M(arion): Soprano. Vol. I–II. Leipzig, 1905.	2	x x	260 000	D 2938	„öreg” beírással
101.	Croker, B(ithia) (Mary): Die hübsche Miss Neville. Bd. I–II. Stuttgart, 1886.	2				
102.	Croiset, M(aurice): A görög éposz története. I–II. k. Budapest, 1897.	2			1953B 9065	
103.	Cron, Clara: Licht und Schatten. Stuttgart, (1871).	1		255.860	1953B 10311	
104.	Cron, Clara: Lebens-Bilder. Stuttgart, (é. n.)	1		255.858	1953B 10309	
105.	Cron, Clara: Das Vaterunser. Stuttgart, 1866.	1		255.861	1953B 10312	
106.	Cron, Clara: Die Schwestern. Stuttgart, 1864.	1		255.854	1953B 10310	
107.	Curtius, Rufus: Athen Perikles korában. Pest, 1864.	1				

Leltári szám	Szerző, cím	Kötetszám	Tulajdonpecsét	OSZK jelzet	Növekedési napló száma	Megjegyzések
108.	Csalomjai (Pajor István): Vázlatos jegyzetek. Balassa-Gyarmat, 1859.	1				
109.	Csiky Gergely: Petneházy. Budapest, 1886.	1			1954B 2858	
110.	Csudáky Bertalan: Verescsagin élete és művészete. (Budapest, 1898.)	1			D 3099	
111.	Czobor Béla: Egyházi Beszéd. Budapest, 1897.	1			D 3144	
112.	Czuczor Gergely – Fogarasi János: A magyar nyelv szótára. I–VI. k. Pest, 1864–1874.	6			1954B 2806	
113.	D(aniel) G(ábor): A Lex Danielről közjogunk szempontjából. Budapest, 1905.	1	x	253.252	1953B 9230	
114.	Dahn, Félix: Felicitas. 3. Aufl. Leipzig, 1882.	1		257.783	1953B 8788	
115.	Daniel H. A.: Lehrbuch der Geographie. 79. Aufl. Halle a. S., 1899.	1				
116.	Danielson, J(ohan) R(ichard): Finlands Vereinigung mit dem Russischen Reiche. Helsingfors, 1891.	1	x	254.231	1953B 9223	
117.	Dante (Alighieri): A purgatorium. Budapest, 1891.	1			1953B 9051	
118.	Dante (Alighieri): A paradicsom. Budapest, 1899.	1			1953B 9052	
119.	Darwin, Ch(arles): Insektenfressen den Pflanzen. /Címl(ap) h(iányzik)/ Stuttgart.	1			1953B 9155	
120.	Darwin, Ch(arles): Die Abstammung des Menschen. Bd. I–II. Stuttgart, 1871.	2			1954B 2807	
121.	De Candolle, A(lphonse): Termesztett növényeink eredete. Budapest, 1894.	1			1953B 8882	
122.	Dedinszky József nagylak-kerületi képviselői jelentése. Szeged, 1869.	1	x	258.240	1953B 9231	a szerző ajánlásával
123.	De Geramb, M(arie-) J(oseph): Pélerinage a Jérusalem et au Mont Sinai. Se éd. Paris, 1848. Tome I.	1				
124.	De Gubernatis, A(ngelo): La Hongrie politique et sociale. Florence, 1885.	1				
125.	De la Garde Graf: Gemälde des Wiener Kongresses 1814–1815. Bd. I. München, 1912.	1				
126.	De Ségur: Pauvre Blaise. Paris, 1900.	1				
127.	Dicey, A(lbert) V(enn): Bevezetés az angol alkotmányjogba. Budapest, 1902.	1			1953B 9048	
128.	Dickens, Charles: Das Heimchen am Herd. (Univ. Bibl. 865) Leipzig, (é. n.)	1			1954B 3392	
129.	Dickens, Charles: Barnaby Rudge. 3. Aufl. 7. Theil. Leipzig, 1845.	1				
130.	Divald Kornél: Művészettörténeti korrajzok. I–II. k. Budapest, 1900.	2				
131.	Doleschall Gábor: Életem, eszményeim és negyvenkét éves orvosi gyakorlatom. Miskolcz, 1882.	1			1953B 8881	
132.	Doyle, A(rthur) Conan: The white company. London, (1891).	1				
133.	Doyle, A(rthur) Conan: The return of Sherlock Holmes. Vol. I. Leipzig, 1905.	1				

Leltári szám	Szerző, cím	Kötetszám	Tulajdonpecsét	OSZK jelzet	Növekedési napló száma	Megjegyzések
134.	Die Donau von Passau bis zum Schwarzen Meere. Wien, 1896.	1		263.191	1954B 3036	
135.	Dorien A.: La question d'une frontiére commune entre la Pologne et la Hongrie. Varsovie, 1921.	1			1953B 10501	Dorien A. = Divéky Adorján
136.	Dostojewskij F. M.: Erzählungen. (Univ. Bibl. 2126.) Leipzig, (é. n.)	1				
137.	Dubay Miklós: Az idegbetegségek ujabb gyógymódja. Metallotherapia. Budapest, 1889.	1				
138.	Duka Th(eodor): Kossuth and Görgey. An historical essay. Hertford, 1898.	1		255.620	1953B 10402	
139.	Duka (Tivadar): Levelek a boer-angol háborúból. Budapest, 1901.	1			1953B 8880	
140.	Duncan, Isadora: Memoiren. Leipzig, 1928.	1				
141.	Dyce, Alexander: Glossary to the works of Shakespeare. 7th ed. London, 1893.	1	x	255.655		„öregé Duka Tiv-tól”
142.	Ebeling, El(isabeth): Neue Märchen. München, (é. n.)	1				
143.	Ebers, Georg: Der Kaiser. Bd. I–II. 4. Aufl. Stuttgart–Leipzig, 1881.	2			1953B 9169	
144.	Ebers, Georg: Uarda. I–II. k. (ford. Jónás János). Budapest, 1878.	2			1954B 2859	
145.	Ebers, Georg: Eine Frage. Stuttgart–Leipzig, 1881.	1			1954B 2857	
146.	Ebner-Eschenbach, Marie: Parabeln, Märchen und Gedichte. Berlin, 1892.	1		254.918	1953B 10476	
147.	Edwards, A(melia) B(lanford): Hand and glove. Leipzig, 1865.	1	x	255.723	1953B 10317	Collection of British Authors 789 -kötetben
148.	Elemér Oszkár: Görgey Artur 1848–49-ben. Budapest, 1886.	1				
149.	Eliot, George: The mill on the floss. Vol. I–II. Leipzig, 1860.	2	x x	259.999/1-2.	D 2936	
150.	Elsberg R. A. V.: Die Blutgräfin (Elisabeth Báthory). Breslau, 1894.	1				Elsberg R. A. V. = Ferdinand Strobl von Ravelsberger
151.	Első Magyar Általános Biztosító Társaság. 1857–1907. Budapest, 1908.	1			1954B 2841	
152.	Emerson, Ralph Waldo: Az emberi szellem képviselői. Budapest, 1894.	1			1954B 2843	
153.	Emerson, Ralph Waldo: Die Sonne segnet die Welt. (Blaue Bücher) (H. n., é. n.)	1		253.888	D 2987	1917-es bejegyzéssel
154.	Emerson, Ralph Waldo: Representative men. London, 1883.	1		255.902	1953B 8794	
155.	Emlékkönyv világosi Bohus Jánosné magyarszőgyéni Szőgyéni Antonia szobrának leleplezése alkalmából. Arad, 1910.	1			1953B 9063	

Leltári szám	Szerző, cím	Kötetszám	Tulajdonpecsét	OSZK jelzet	Növekedési napló száma	Megjegyzések
156.	Emlékkönyv a királyi Magyar Természettudományi Társulat félszázados jubileumára. Budapest, 1892.	1				
157.	Eötvös Károly: Utazás a Balaton körül. 2. kiad. I. k. Budapest, 1901.	1				
158.	Erfahrungen über Obstbaumdüngung mit einem Anhange über Rebandüngung. 2. Aufl. Berlin, 1898.	1				
159.	Escott, T(homas) H(ay) S(weet): A mai Anglia. I–III. k. Budapest, 1905.	3			D 3087	
160.	Essards, Gustave: Galerie des Prix Montyon. Paris, 1844.	1				
161.	Az északi Balkán katonai térképe. Budapest, Magyar Földrajzi Intézet. Tervezte és rajzolta Kogutowicz Manó, 1909.	1				
162.	1876. XXVII. törvényczikk. Váltó-törvény. Budapest, 1876.	1		257.394	1953B 10403	
163.	Fabricius: Az összeférhetetlenség. Budapest, 1897.	1				Fabriczius = Radó Sámuel
164.	Fairy tales from India. (Books for the Bairns) London, (é. n.)	1		256.463	1953B 10318	
165.	Farkas László: Az asepsis érvényesítésének határai a harcvonalon. Budapest, Klny. 1894.	1				
166.	Falk Miksa: Kor- és jellemrajzok. Budapest, 1903.	1			1953B 9055	
167.	Fallenbüchl Ferenc – Kardaván Károly: Német nyelvkönyv. III. Budapest, 1932.	1				
168.	Féval, Paul: Le loup blanc. Paris, 1874.	1		254.967	1953B 10408	
169.	Felszeghy Dezső: Nehéz idők 1914–1915. Kolozsvár, 1915.	1			1953B 9421	
170.	(Theodor Gsell Fels) Fels, Gsell: Venedig. Ein Städtebild. München, (é. n.)	1		256.484	1953B 10328	
171.	Fénelon, (Francois): Les aventures de Télemaque. 16. Aufl. Berlin, 1893.	1		256.845		
172.	Fényes Samu: Kurucz Féja Dávid. Budapest, (1902).	1			1953B 9431	
173.	Ferenczi Zoltán: Deák élete. I–III. k. Budapest, 1904.	1			D 3089	
174.	Ferguson, Samuel: Lays of the Western Gael (and other Poems). Dublin, 1897.	1	x	251.973	1953B 9366	Lucy de László ajánlásával
175.	Feuerstein F. C.: Der Curort Gmunden. Gmunden, 1879.	1			1953B 10336	
176.	Filon, Augustin: Histoire de la littérature anglaise. Paris, 1883.	1		255.671	1953B 10316	
177.	Findeisen. H.: Zur Lehre von der Arzneiwirkung. Budapest, 1888.	1				

Leltári szám	Szerző, cím	Kötetszám	Tulajdonpecsét	OSZK jelzet	Növekedési napló száma	Megjegyzések
178.	(Leo Mechelin:) La Finlande au 19c siecle. Helsingfors, 1895.	1			1954B 3051	
179.	Fitzpatrick, J(ames) P(ercy): The Transvaal from Within. 1900.	1	x	262.753	1954B 3075	
180.	Fleury, Lamé: L'histoire du moyen age. Paris, 1860.	1				
181.	Fleury, Lamé: L'histoire ancienne. Paris, 1869.	1				
182.	Fleury, Lamé: Histoire saint. (Címlapja hiányzik)	1				
183.	Fleury, Lamé: L'histoire du Nouveau Testament. Paris, 1858.	1				
184.	Flower, E(dward) F(orham): Gebisse und Tragzügel. Budapest, 1881.	1				
185.	Flügel, Felix: Praktisches Wörterbuch der Englischen und Deutschen Sprache. 2. Theil. Leipzig, 1870.	1		30.320/2	1954B 4722	
186.	Fockt, C(arl) Th(eodor): Ereignisse und Operationen in Süd-Dalmatien. Bd. I. Wien, 1882.	1	x	26.994/1		
187.	Földes Béla: A socialismus. I–II. k. Budapest, 1910.	1			D 3088	
188.	A m. kir. földmivelésügyi miniszter kiadványai 1909. 2. sz.	1				
189.	France, Anatole: Monsieur Bergeret á Paris. Paris, (é. n.)	1		255.612	1953B 10313	
190.	France, Anatole: L'orme du mail. Paris, (é. n.)	1		255.693	1953B 10314	
191.	Freycinet, C(harles) de: A természettudományi megismerés alapjai. (ford. Salgó Ernő) Budapest, 1898.	1			1953B 8887	
192.	Freytags G.: Karte des Österr.-Italien. Gränzgebietes	1				
193.	Friedjung Henrik: Harcz a német hegemoniáért. II. k. Budapest, 1903.	1				
194.	Friedel, Louis: La veille de Noel. Tours, 1853.	1		251.145	1953B 8594	
195.	Frohe Stunden. Wien, 1929.	1				
196.	Führer durch das K. K. Österr. Museum für Kunst und Industrie. Wien, 1901.	1		261.884	1954B 2333	
197.	Gaal (József): Gróf Benyovszky Móricz élete és viszontagságai. Budapest, 1889.	1			1953B 9423	
198.	Gaal (József): Rontó Pál élete és viszontagságai. Budapest, 1887.	1			1953B 9430	
199.	Gaal Jenő: Iparpolitikánk a második ezredév küszöbén. Budapest, 1896.	1				
200.	Ganghofer, Ludwig: Die Martinsklause. Berlin, 1929.	1		253.547	1953B 9364	
201.	Garzó Imre: A magyar hazafiság ellentétei. Hódmezővásárhely, 1895. (2 pl.)	1				

Leltári szám	Szerző, cím	Kötetszám	Tulajdonpecsét	OSZK jelzet	Növekedési napló száma	Megjegyzések
202.	Gaullier, Henri: Études Americaines. Paris, 1891.	1				
203.	Genilia de: Les petits émigrés. Quedlinburg, 1857.	1				
204.	Gennevraye A.: Petit théatre de famille. Paris, (1883?).	1		Szính. O.	1953B 9224	(Émilie Adele Monden-Gennevraye)
205.	Giacometti, P(aolo): Der Bürgerlische Tod. Wien, 1877.	1				
206.	Gibass, Carl: Die Hausthiere. Stuttgart, 1855.	1				
207.	Godefroy, Fréd(eric): Morceaux choisis des prosateurs et poétes français. Cours sup. Poétes. Paris, 1882.	1		26.960	1953B 9228	
208.	Goethe, (Johann Wolfgang): Faust. Pest, 1873.	1			1953B 9432	
209.	Goethe: Gallerie I. Abth. Goethes Frauengestalten. München, (é. n.)	1				
210.	Goethes Italiänische Reise. I–II. Teil. Leipzig, 1910.	2				
211.	Goethe über seinen Faust. Leipzig, (é. n.)	1				
212.	Goethes Briefe an Charlotte von Stein. Bd. III. Berlin, (é. n.)	2			1954B 2808	
213.	Goethe: Hermann und Dorothea. (Univ. bibl. 55.) Leipzig, (é. n.)	1			1954B 2801	Hermán és Dorottya. Budapest, 1900.
214.	Goethes Werke. Auswahl in 16 Bden. I–IV., VIII–XVI. Leipzig, (é. n.)	13				
215.	Gogol Nikolaus: Phantasien und Geschichten. (Univ. Bibl. 1716.) Leipzig, (é. n.)	1				
216.	Goldziher Ignác: Az iszlám. Budapest, 1881.	1			1953B 9422	
217.	Goldsmith, Oliver: The vicar of Wakefield. Berlin, 1880.	1				
218.	Gothard Jenő: A fotográfia. Budapest, 1890.	1			1954B 2797	
219.	Gouraud, Julie: Le vieux chateau. Paris, 1884.	1				
220.	Görgey Arthur: A kókuszdióolaj szilárd és folyékony zsírsavjairól. Budapest, 1907.	1	x	261.149		
221.	Görgey Arthur: Gazdátlan levelek. Budapest, 1905.	1			1953B 9424	
222.	Görgey István id.: Görgey Artur ifjusága és fejlődése a forradalomig. Budapest, (é. n.) (Címlap hiányzik)	1				
223.	Görgey Aladár: Algebrai jegyzetek. (Lith.)	1				

Leltári szám	Szerző, cím	Kötetszám	Tulajdonpecsét	OSZK jelzet	Növekedési napló száma	Megjegyzések
224.	Görgey István, id.: A Görgey nemzetség története. Budapest, 1904.	1				
225.	Graber Vitus: Az állatok mechanikai műszerei. Budapest, 1895.	1			1953B 8886	
226.	Grandville: Un autre monde. Paris, 1844.	1		259.324	1953B 10321	Grandville = Jean Ignace Isidore Gérard
227.	Gréville, Henry: Dosia. Stuttgart, 1885.	1				Gréville, Henry = Mrs. Alice Durand
228.	Gregorovius Ferdinánd: Hadrián császár. Budapest, 1897.	1			D 3086	
229.	(Franz) Grillparzers Dramatische Meisterwerke. Stuttgart, (é. n.)	1		262.801		
230.	Gróf Bethlen Lajos önéletírása. Kolozsvár, 1908.	1			D 3161	Kézirattárban
231.	Grósz Emil: A vasúti alkalmazottak látásáról. Budapest, 1895.	1			1954B 2799	
232.	Grósz Emil: A keratitis neuroparalytica. Budapest, 1899.	1				
233.	Grósz Emil: Előadások a szem tükrözéséről. Budapest, 1879.	1				
234.	Grossmann, Julius von: Die Flucht eines Schulknaben. H. n., 1860.	1				
235.	Grünbaum Fritz: Vom seligen Zensor. Wien–Leipzig, (1919?).	1		262.948	1954B 3030	
236.	Grünwald, Constantin de: La vie de Metternich. Paris, 1939.	1				
237.	Grünwald Béla: Az uj Magyarország. Széchenyi István. Budapest, 1890.	1			D 3163 B 1953. 8756	Kétszer szerepel a növekedési naplóban
238.	Gyergyai Ferenc: A magyar nyelv sajátságairól. Kolozsvár, 1856.	1			1954B 2800	
239.	Gyulai Pál: Kritikai dolgozatok. Budapest, 1908.	1			D 3101	
240.	Gyulai Pál: Katona József és Bánk Bánja. Budapest, 1883.	1			1954B 2864	
241.	Gyulai Pál: Emlékbeszédek. 2. kiad. Budapest, 1902.	1			1954B 4718	
242.	Gyulai Pál: Emlékbeszédek. Budapest, 1879.	1			D 3164	
243.	Gyulai Pál: Vörösmarty életrajza. Budapest, 1879.	1			D 3142	
244.	Haacke, Wilhelm – Huhnert, Wilhelm: Das Thierleben Afrikas und des Meeres. Bd. III. Berlin, (é. n.)	1		27.163/3	1953B 10322	1954B 4723 Kétszer szerepel?
245.	A hadsereg úgynevezett „Szelleméről.” Budapest, 1886.	1				név nélkül

Leltári szám	Szerző, cím	Kötetszám	Tulajdonpecsét	OSZK jelzet	Növekedési napló száma	Megjegyzések
246.	Haggard, H(enry) R(ider): Ayesha. Vol. I. Leipzig, 1905.	1				
247.	Handwörterbuch der technischen Chemie. 2. Aufl. Weimar, 1872.	1				
248.	Hamvay Ödön: Damjanich János. Budapest, 1904.	1				
249.	Hamvay Zoltán: Elhullott kalászok egy hosszu élet tarlójáról. Rimaszombat, 1910.	1			D 3153	
250.	Hanvay Zoltán: Esetek. Rimaszombat, 1912.	1			D 3154	
251.	Hanvay Zoltán: Pünkösdi elmélkedések az Ex-Lex No. II. felett. Rimaszombat, 1903.	1				
252.	Hentschel C(urt) – Hey G(ustav): Handbuch zur Einführung in die deutsche Litteratur. 2. Aufl. Leipzig, 1899.	1		259 674	D 2925	Sántha Sándoré volt
253.	Haraszti Gyula: A francia lírai költészet fejlődése. Budapest, 1900.	1				
254.	Haraszti Gyula: Corneille és kora. Budapest, 1906.	1			1954B 2790	
255.	Hatsek I(gnácz): A magyar szent korona országainak megyei térképei. Budapest, 1880.	1				
256.	Hauff, Wilhelm: Lichtenstein. Stuttgart, (é. n.)	1		254.894		Sántha Sándor nevén
257.	The Haunting Horror in Armenia or who will be damend for this? London, (é. n.)	1		254.907	1953B 10496	
258.	Häufler, J(oseph) V(incenz): Album von Visegrád. Pest, (1847).	1				
259.	Haynald Lajos: Parlatore Fülöp. Budapest, 1879.	1				
260.	Heine, Heinrich: Buch der Lieder. Hamburg, 1873.	1				
261.	Hanslick, Ed(uard): Vom Musikalisch-Schönen. (Ein Beitrag zur Revision der Aesthetik der Tonkunst.) Leipzig, 1865.	1		253.546	1953B 8780	
262.	Hazay, Oe(doen) v.: Gesang, seine Entwicklung. Leipzig, 1912.	1			D 2147	
263.	Hearn, Lafcadio: Kokoro. Frankfurt, 1905.	1		257.082	1953B 11595	
264.	Hegyesi Márton: Bihar vármegye 1848–1849-ben. Nagyvárad, 1885.	1			1953B 9038	
265.	Die Heilige Schrift. Landshut – München, (é. n.) (Dr. Joseph Franz Allioli, 1851?)	1		259.748	1953B 10320	
266.	Heine, Heinrich: Buch der Lieder. Hamburg, 1865.	1				
267.	Heine, (Heinrich): Letzte Gedichte und Gedanken. Hamburg, 1869.	1			D 3171	1869-es kiadás nincs az OSZK-ban
268.	Heller Ágost: A physika története. I–II. k. Budapest, 1891.	2			1953B 9068	

Leltári szám	Szerző, cím	Kötetszám	Tulajdonpecsét	OSZK jelzet	Növekedési napló száma	Megjegyzések
269.	Henszlmann Imre: Magyarország ó-keresztyén, román és átmeneti stylű műemlékeinek rövid ismertetése. Budapest, 1876.	1				
270.	Her Majesty's glorious jubilee. London, 1897.	1				
271.	Herding, A.: Petit a petit (ou Premiéres Lecons de Francais) 13. éd. Leipzig, 1918.	1				
272.	Herman Ottó: A madarak hasznáról és káráról. Budapest, (é. n.) (Címlap hiányzik)	1			1953B 9067	
273.	Himfy-album. Budapest, 1900.	1				
274.	Hirschler Ignaz: Autobiographisches Fragment. (Budapest, 1891.)	1		251.258	1953B 8598	
275.	Hirschler (Ignác): Emlékezés Bókai Jánosról. Budapest, 1885.	1			1953B 9040	
276.	Hobohm Henrik: Az Alföld vízszabályozásának tervezete. Wien, 1873.	1			1953B 11640	
277.	Holmes R(ichard) R(ivington): Queen Victoria. London, 1897.	1				
278.	Hoitsy Pál: Jövőnk és az uralkodóház. Budapest, (é. n.)	1			1953B 9039	[206]
279.	The Holy Bible. Oxford, 1891.	1	x	262.955	1954B 3038	
280.	Home, Michael: In this valley. Hamburg, 1935.	1		264.452	1954B 4819	
281.	Homer's Iliade erzählt von F. Schmidt. 9. Aufl. Leipzig, (é. n.)	1				
282.	Homérosz Iliásza. Ford. Baksay Sándor. Budapest, 1901.	1	x	262.744	1954B 3042	
283.	Honvédnévkönyv. Összeáll. Mikár Zsigmond. Budapest, 1891.	1				
284.	Hopp Ferenc: Kiránduláson Afrika keleti partján Kamerun érintésével a Kongóhoz. Budapest, 1901.	1				
285.	Hornyánszky Viktor: Geographisches Lexikon des Königreichs Ungarn. 2. Aufl. Pest, 1864.	1				
286.	Horváth János: A szakadás. Budapest, (é. n.)	1			D 3104	
287.	Horváth János: Az októberi diplomától a koronázásig. Budapest, 1903.	1			D 3103	
288.	Horváth János: A közös ügyek előzményei és fejlődése. Budapest, 1902.	1			D 3129	
289.	Horváth Mihály: A magyarok története. 9. kiad. Pest, 1871.	1		262.730	1954B 2992	
290.	Hugo, Victor: Les feuilles d'automne. Les chants du crépuscule. Paris, 1875.	1				

[206] Hoitsy Pál: Jövőnk és az uralkodóház. Geologia mint politikai tényező. Budapest, 1894.

Leltári szám	Szerző, cím	Kötetszám	Tulajdonpecsét	OSZK jelzet	Növekedési napló száma	Megjegyzések
291.	Humboldt, Alexander: Ansichten der Natur. Bd. I–III. Stuttgart, 1860.	2		264.537	1954B 3002	
292.	Humboldt, Wilhelm: Briefe an eine Freundin. Bd. I–II. Leipzig, 1910.	2		253.591/1-2	1953B 8597	
293.	Hunfalvy Pál: Az oláhok története. I–II. k. Budapest, 1894.	2			1953B 9076	
294.	Hübner, Alexander Graf: Ein Jahr meines Lebens. 1848–1849. Leipzig, 1891.	1				
295.	Ilosvay Lajos: Bevezetés a szerves chemiába. I. Szénhidrogének. Budapest, 1905.	1			1954B 2794	
296.	Ilosvay Lajos: A torjai Büdös-Barlang levegőjének chemiai és fizikai vizsgálata. Budapest, 1895.	1			1954B 3385	
297.	Irving, Washington: The works of Washington. Vol. IV. (Alhambra Tales) London, 1893.	1		262.751	1954B 3072	„1901 karácson óta az öregé” bejegyzéssel
298.	Jacobsen, J(ens) P(eter): Niels Lyhne. Jena, 1908.	1		262.110	1954B 2331	
299.	Jacobsen (Jens Peter): Novellen. Berlin, (1947?).	1		262.956	1954B 3039	Dalszi nevén
300.	Jane Eyre: An Autobiography by Currer Bell. London, 1894.	1		254.895	1953B 8781	Currer Bell = Charlotte Bronte
301.	Janet, Paul: A politikai tudomány története az erkölcstanhoz való viszonyában. I–III. k. Budapest, 1891–1892.	3			D 3155	Ilosvay bejegyzéssel
302.	Jankovich Béla: Az aranyagio és áralakulás. Budapest, 1896.	1	x	266.158	1954B 3080	
303.	Janny Gyula: Emlékbeszéd Dr. Lumniczer Sándor felett. Budapest, 1894.	1		266.712	1954B 4829	
304.	Jánosi Béla: Az aesthetika története. I–III. k. Budapest, 1899–1901.	3			1953B 9056	
305.	Jókai Mór: Targallyak. Budapest, 1882.	1			1954B 2788/a	
306.	Jókai Mór: Az új földesúr. Budapest, 1896.	1			1954B 79	
307.	Jókai Mór: A legvitézebb huszár. Budapest, 1890.	1			D 3132	Csak kolligátumban van meg
308.	József főherceg: Magyar és czigány nyelv gyökszótára. Románé Alává. Kalocsa, 1886.	1			1954B 552	
309.	Kállay Béni: Oroszország keleti törekvései. 2. kiad. Budapest, 1881.	1	x	266.211	1954B 9079	
310.	Kaltschmidt J(acob) H(einrich): Neues vollständiges Wörterbuch der Englischen und der Deutschen Sprache. I. Theil. Leipzig, (1857?).	1				
311.	Kanteletar, die Volkslyrik der Dianen. Helsingfors, 1882.	1		253.549	1953B 8782	Elias Lönnrot?
312.	Kardos Samu: Báró Wesselényi Miklós élete és munkái. I–II. k. Budapest, 1905.	2			1954B 5082	

Leltári szám	Szerző, cím	Kötetszám	Tulajdonpecsét	OSZK jelzet	Növekedési napló száma	Megjegyzések
313.	Karte der Donau von Ihrem Ursprunge bis an die Mündung. A. Hartleben's Verlag. (Wien, 1900?)	1				
314.	Kästner, Erich: Emil und die drei Zwillinge. Basel, 1935.	1			D 2946	
315.	Kegyelet. Album. Budapest, 1890.	1			1954B 3388	
316.	Keller Konrád: A tenger élete. Budapest, 1897.	1	x		1953B 9178	
317.	Kemény Gejza báró: Bucsuszó a bucsuzó képviselőházhoz. Budapest, 1901.	1			1954B 3378	
318.	Kemény Zsigmond báró: Férj és nő. Budapest, 1896.	1			1953B 8894	
319.	Kenedi Géza: Védőbeszéd a Zsilinszky-fiuk pörében. Budapest, 1911.	1	x	266.205	1954B 5284	Ilosvay név kézzel
320.	Képes tárgymutató a magyar képzőművészet úttörőinek… kiállításáról 1850–1932. Budapest, 1932.	1				
321.	Keresztszeghy Eta (Etta): Zsibó esperes. Budapest, 1891.	1				
322.	Két beszéd. Kolozsvár, 1880.	1	x	264.228	1954B 3035	Brassai ajánlásával
323.	Key, Ellen: Aus drei Essays. Berlin, 1905.	1		263.104	1954B 3040	
324.	Kidd, Benjamin: Társadalmi evoluczió. Budapest, 1905.	1			1953B 9077	
325.	Kincses Kalendárium 1919. Budapest, 1918.	1				
326.	Kipling, R(udyard): The five nations. Leipzig, 1903.	1		266.044	1954B 2999	
327.	Király Pál: Ulpia Trajana Augusta (Colonia Dacica)… Dacia fővárosa. Budapest, 1891.	1			1954B 3389	
328.	Kleineres Brockhaus'sches Conversations-Lexikon. Bd. I–IV. Leipzig, 1861.	1				
329.	Klement, Richard: Für Buben und Mädel. Reichenberg, 1924.	1				
330.	Klug Nándor: Az érzékszervek élettana. Budapest, 1896.	1			D 3084	
331.	Kluge, Hermann: Geschichte der Deutschen Nationalliteratur. 30. Aufl. Altenburg, 1899.	1		251.271	1953B 8599	
332.	Kneipp, Sebastian: Das grosse Kneippbuch. München, 1923.	1		253.208		Dalszi nevével
333.	Kock, Paul: Une femme à trois visages. Vol. I–II. Paris, (é. n.)	2			1954B 5080	
334.	Kolbenheyer, E(rwin) G(uido): Giordano Bruno. (Die Tragoedie der Renaissance). Wien, 1903.	1		257.722	1953B 8783	
335.	Komlós-Keresztesi báró Fejérváry Géza. Pozsony, 1901. (Szalay Ödön: Komlós-Keresztesi Báró Fejérváry Géza cs. és kir. táborszernagy, magyar királyi honvédelmi miniszter. 1851–1901. Pozsony, 1901).	1			1954B 5080	
336.	Korányi Frigyes: Emlékbeszéd Markusovszky Lajos fölött. Budapest, 1902.	1				

Leltári szám	Szerző, cím	Kötetszám	Tulajdonpecsét	OSZK jelzet	Növekedési napló száma	Megjegyzések
337.	Kossuth and Görgey. Recollections of a „stormy – period". An historical essay by Th(eodor) Duka. Hertford, 1898.	1				
338.	Kostenniem, W. A.: Gedichte. Dresden, (é. n.)	1				
339.	Kozma Andor: Vallásos költemények. Budapest, 1902.	1			1954B 2793	
340.	Körmöcbánya szomoru napjai 1849-ben. Körmöcbánya, 1905. (Pszotka Ferenc)	1			1954B 550	
341.	Körner, Theodor: Zrínyi. (Univ. Bibl. 166.) Leipzig, (é. n.)	1			1954B 3386	
342.	Kőrösi Csoma Sándor dolgozatai. Budapest, 1885.	1			1954B 551	
343.	Krafft-Ebing R(ikhárd): A törvényszéki elmekórtan tankönyve. Budapest, 1885.	1			1953B 9050	
344.	Králik Lajos: Görgey István. Budapest, 1904.	1				
345.	Králik Lajos: Görgey Arthur. A vádaskodás szobra, reliefjei, képei. Budapest, 1906.	1			1953B 9075	
346.	Králik Lajos: Jogi dolgozatok, 1875–1905. Budapest, 1905.	1			1954B 2855	
347.	Kraljevske Ugarske Drzavne Zeljeznice. Budapest, 1912. (3 pld.)	1			1954B 4823	
348.	Kretzer, Max: Die Sphinx in Trauer. Berlin, 1908.	1		265.608	1954B 3065	
349.	Der Krieg in Italien 1859. Bd. I. Wien, 1872.	1			1954B 4827	
350.	Der Krieg im Jahre 1859. Bamberg, 1894.	1	x	264.173		
351.	Krisztinkovich Ede: Birtokrendezések Ausztriában, Bajorországban (Württembergben) és Badenben. Budapest, 1901.	1	x	275.771	1953B 9058	[207]
352.	Krisztinkovich Ede: A viziutakról: közgazdasági tanulmány. Budapest, 1901.	1	x	M 50.279	1953B 9064	szerzői ajánlás
353.	Králik Lajos: Demosthenes. Dráma öt felvonásban. Budapest, 1905.	1			D 3150	
354.	Krohn Gyula: A finnugor népek pogány istentisztelete. Budapest, 1908.	1			D 3080	
355.	Kürschner, Joseph: Deutscher Litteratur Kalender auf das Jahr 1896. Leipzig.	1			1954B 2332	
356.	Kürschner Taschen-Konversations-Lexikon. Stuttgart, (é. n.) [! Berlin-Leipzig, 1904.]	1		254.639	1953B 10407	
357.	Lagerlöf Selma: Gösta Berling. Bd. I–II. Leipzig, (1896?).	2				
358.	Lagerlöf Selma: Jerusalem. Bd. I–II. München, 1904.	1				

[207] „Görgey Arthur tábornok úrnak a nagy hadvezérnek őszinte hódolata szerény jeléül a szerző" ajánlással.

Leltári szám	Szerző, cím	Kötetszám	Tulajdonpecsét	OSZK jelzet	Növekedési napló száma	Megjegyzések
359.	Láng Lajos – Jekelfalussy József: Magyarország népességi statisztikája. Budapest, 1884.	1				
360.	Lamartine A(lphonse): La chute d'une ange. Paris, 1900.	1		262.935		
361.	Lamartine A(lphonse): Jocelyn. Paris, 1903.	1		262.936		Dalszi
362.	M. Lamé Fleury, (Jules-Raymond): L'historie Romaine (racontée aux enfants). Bruxelles, (1847?).	1				
363.	Lampert, Kurt: Az édesvizek élete. Budapest, 1904.	1				
364.	Lányi Bertalan: A Fejérváry-Kormány kormányzatpolitikai megvilágításban. Budapest, 1909.	1			1953B 9070	
365.	Latinovits Géza: A fehér czár Birodalmából. Zombor, 1898.	1			1953B 9059	
366.	Laufenauer Károly: Előadások az idegélet világából. Budapest, 1899.	1			1953B 9074	
367.	Laurent, Charles: Son fils. 4. Éd. Paris, 1899.	1		262.747	1954B 3069	Dalszi
368.	Laveleye, Émile de: A tulajdon és kezdetleges alakjai. Budapest, 1897.	1			D 3143	
369.	Lázár Béla: Fadrusz János élete és művészete. Budapest, 1923.	1			1954B 2844	
370.	Pierre (Guillaume Frédéric) Le Play: A munkásviszonyok reformja. (Ford., bev. Geőcze Sarolta, átnézte Wilder Ödön.) Budapest, 1903.	1				
371.	Lehmann Alfréd: Babona és varázslat. I–II. k. Budapest, 1900.	2			1954B 2856	
372.	Leitfaden für den Amateur-Photographen. Dresden, (é. n.)	1				
373.	Lecons des contes pour les enfants. Paris, (é. n.)	1		264.406	1954B 4825	
374.	Lessing, G(otthold) E(phraim): Minna von Barnhelm. (Univ. Bibl. 10.) Leipzig, (é. n.)	1				
375.	Lessing, G(otthold) E(phraim): Nathen der Weise. (Univ. Bibl. 3.) Leipzig, (é. n.)	1			1954B 3389	
376.	Lettere edite et inedite di C. Cavour. Vol. VI. Torino, (1910?)	1		30.335/5-6	1954B 4962	
377.	Liberté. Paris, 1854. (Édouard Boinvilliers)	1	x	262.349		ajánlás
378.	Libermann, Leo: Neue Untersuchungen über das Lecithalbumin. Bonn, 1893.	1	x	262.861		[208]
379.	Libermann, Leo: Nachweis der Metaphosphorsäure im Nuclein der Hefe. Bonn, 1890.	1		262.861		
380.	Libermann, Leo: Studien über die chemischen Prozesse in der Magenschleimhaut. Bonn, 1891.	1	x	262.879		
381.	Libermann, Leo: Embryochemische Untersuchungen. Bonn, 1888.	1		262.868	1954B2990	

[208] Görgey Arthur tábornok úr ő méltóságának mély tisztelettel a szerző.

Leltári szám	Szerző, cím	Kötetszám	Tulajdonpecsét	OSZK jelzet	Növekedési napló száma	Megjegyzések
382.	Libermann, Leo - Bugarsky St.: Beiträge zur Theorie der wässerigen Lösungen von Salzgemischen. Bonn, 1893.	1		262.882		
383.	Littrow, J(oseph) J(ohann): Kurze Anleitung zur gesammten Mathematik. (Wien, 1838.)	1	x	257.355	1953B 10329	
384.	Lombroso, Cesare: Entartung und Genie. Leipzig, 1894.	1		262.725	1954B2993	
385.	Lombroso, Cesare: Die Ursachen und Bekämpfung des Verbrechens. Berlin, 1902.	1				
386.	Loti, Pierre: La troisieme jeunesse de Madame Prune. Paris, (1905.)	1		255.690	1953B 10319	
387.	Lucan: The Pharsalia. London, 1853.	1				Ford. Henry Thomas Riley
388.	Macaulay, B(abington) T(homas): Lord Clive. Warren Hastings. (Az angol Keletindia meghódításának története. Fordította Szász Károly.) Pest, 1866.	1			1953B 9427	
389.	Macaulay B(abington) T(homas): Die Geschichte Englands. Bd. I., III–IV. Leipzig, 1850.	3				
390.	Macaulay B(abington) T(homas): History of England. Vol. I–II. London, 1886.	2	x	262.756	1954B3043	
391.	Macaulay B(abington) T(homas): Essays and Lays of Ancient Rome. London, 1886.	1	x	262.742	1954B3073	
392.	Maeterlinck M(aurice): La Trésor des Humbles. Paris, 1908.	1		262.748	1954B3005	
393.	Mágócsy-Dietz Sándor: A növények táplálkozása tekintettel a gazdasági növényekre. Budapest, 1909.	1	x		1953B 9066	
394.	Magyar közmondások gyűjteménye. Rendszerbe foglalta Almásy János. Budapest, 1890.	1				
395.	Magyar műkincsek. Szerk. Radics Jenő. 5 füzet. Budapest, 1895–1901.	5				
396.	A magyar nemzet politikája. Budapest, 1873.	1			1953B 8890	
397.	Magyar remekírók. A magyar irodalom fő müvei. Budapest, 1903–1904.	56				
398.	Magyarország közigazgatási térképe. (Kogutovicz Manó) Budapest, 1913.	1				
399.	Magyarország megyei térképe. (Kogutovicz Manó) Budapest, 1890.	1				
400.	Magyarország közélete az ezredik évforduló korszakában. I. könyv. A király. Budapest, 1896.	1				szerző nélkül
401.	Magyarország történelme, földje, népe, élete, gazdasága, irodalma, művészete Vereckétől napjainkig. I–V. k. Budapest, (é. n.)	5			1954B3052	
402.	Mahler Ede: Babylonia és Assyria. Budapest, 1906.	1			D 3141	
403.	Malleson, G(eorge) B(ruce): The Decisive Battles of India. London, 1888.	1				

Leltári szám	Szerző, cím	Kötetszám	Tulajdonpecsét	OSZK jelzet	Növekedési napló száma	Megjegyzések
404.	Malonyay Dezső: Munkácsy Mihály élete és munkái. Budapest, 1898.	1				
405.	Malleson, G(eorge) B(ruce): The lakes and rivers of Austria, Bavaria and Hungary. London, 1897.	1				
406.	Maly, Josef Karl: Anleitung zur Bestimmung der Gattungen der (in Deutschland wildwachsenden und allgemein kultivirten) phanerogamischen Pflanzen (nach der sehr leichten und sicheren analytischen Methode 2. Aufl. Wien, 1858.	1	x	265.688	1954B 4818	
407.	Manzoni, Alessandro: I promessi sposi. Leipzig, 1869.	1			1954B 4826	
408.	Marcel P.: Rudolphe ou l'enfant de bénédiction. Tours, 1857.	1				
409.	Marczali Henrik: Az 1790/1-diki országgyűlés. I–II. k. Budapest, 1907.	2			D 3082	
410.	Marczali Henrik: Les relations de la Dalmatie et de la Hongrie du XIe au XIIIe siecle. Paris, 1899.	1				
411.	Marczali Henrik: A legujabb kor története. 1825–1880. Budapest, 1892.	1			D 3187	
412.	M. Marlés, de (Jean Lacroix): Firmin ou le jeune Voyageur en Egypte. Tours, (é. n.)	1				
413.	Marlitt, E. (= Friederieke Henriette Christiane Eugenie John): Goldelse. 2. Aufl. Leipzig, (é. n.) (Első kiadás: 1866.)	1				
414.	Marryat, F(rederick): Valerie. London, 1862.	1	x	263.017	1954B 3037	Bohus László pecsétje is
415.	The martyrdom of an Empress. London, 1899.	1		259.416	D 2947	Návay Lenkéé
416.	Mátyás király emlékkönyve. Szerk. Lukinich Imre. I–II. k. Budapest, (é. n.)	2			1954B 4717	
417.	Meitner, Clarisse: Der Geschichtel-Wichtel erzählt weiter. Wien, (é. n.)	1				
418.	Mereschowsky, Dimitri: Leonardo da Vinci. München, 1930.	1				
419.	Merimée, Prosper: Carmen. (Univ. Bibl.) Leipzig, (é. n.)	1				
420.	Meurman, A(gathon): La Finlande. Helsingfors, 1890 (1889).	1				
421.	Meyer, Marie: Album poétique. 6. Ed. Berlin, 1889.	1				
422.	Meyers Konversations-Lexikon. 3. Aufl. X. Bd. Leipzig, 1877.	1				
423.	Mignet (François Auguste Marie): Geschichte der französischen Revolution 1789–1814. 10. Aufl. Berlin, (é. n.)	1				
424.	Mikó Imre, gróf: Irányeszmék. Pest, 1861.	1				
425.	Mikszáth Kálmán: Az én kortársaim. Budapest, 1904.	1		269.958	1954B 5286	

Leltári szám	Szerző, cím	Kötetszám	Tulajdonpecsét	OSZK jelzet	Növekedési napló száma	Megjegyzések
426.	Molnár Ferenc: Pesti erkölcsök. (Magyar Kvtár 544–545.)	1				
427.	Morgenstern, Christian: Galgenlieder. Berlin, 1922.	1		262.916	1954B2991	
428.	Muchmayer, Karl: Stimmung-Bilder. Wien, 1891.	1		262.933	1954B 3001	
429.	Murger, Henry: Scenes de la vie de Boheme. Paris, 1887.	1			D 2945	
430.	Murray, L(indley): English Grammar. Leipzig, (é. n.)	1				
431.	München. (Album) Berlin, (é. n.)	1				
432.	Nagy László: Vadászati útmutató. Budapest, 1922.	1				
433.	Nagy Sándor, K.: Gazdasági munkások törvénykönyve. Budapest, 1898.	1			1954B 2792	
434.	Nansen, F(ridtjof): Auf Schneeschuhen durch Grönland. Berlin, 1942.	1				
435.	The National Gallery British Art. The Tate Gallery. London, (é. n.)	1		255.904	1953B 10335	
436.	Nedeczky Gáspár: Dömös története és újabb leírása. Esztergom, 1880.	1			1954B 3394	
437.	Nedeczky Gáspár: A Nedeczky család, Budapest, 1891.	1			1954B 2791	
438.	Néhai Csiky Kálmán emlékére. Budapest, 1905.	1			1953B 8879	
439.	Némethy Géza: A római elégia. Budapest, 1905.	1		[209]		? II.9.4.871. Irodalomtudományi Olvasó II.
440.	Némethy Géza: Vergilius élete és müvei. Budapest, 1902.	1			1953B 8870	
441.	Neu Kriegskarte von Ost-Asien. Jena, 1904.	1				
442.	(Dorn, Anna): Neueste Wiener Universal-Kochbuch. Wien, (é. n.)	1		255.958	1953B 10334	
443.	(Merguin, F. J. H.): Neueste französische Sprachlehre. Bd. I–III. Wien, 1838.	3		266.241		
444.	Nierik Gustav: Der Starost und sein Sohn. 3. Aufl. Leipzig, (é. n.)	1				
445.	Nitzsche, F(riedrich): Also sprach Zarathustra. Leipzig, (1918).	1		254.985	1953B 9801	
446.	M. Noël, (François-Joseph-Michel): Lecons d'analyse logique. 38. éd. Paris, (1851).	1	x	256.522		

[209] A leltárnaplóba a jelzetet nem vezették át.

Leltári szám	Szerző, cím	Kötetszám	Tulajdonpecsét	OSZK jelzet	Növekedési napló száma	Megjegyzések
447.	M. Noël, (François-Joseph-Michel): Nouvelle grammaire Francaise. Paris, 1831. (with Charles Pierre Chapsal)	1		256.523		
448.	Norman, Mrs. George: Sylvia in society. London, 1908.	1				Mrs George Norman = Mrs George Blount
449.	A november 18-iki képviselőházi határozat. Budapest, (é. n.)	1	x	252.385	1953B 9232	
450.	Nouvelle Bibliotheque Populaire. Paris, (é. n.) No. 87, 90, 125, 155, 190, 210, 221, 224, 284.	9				Dalszi nevén
451.	Ohnet, Georges: Gräfin Sarah. Bd. I–II. Stuttgart, 1884.	2				
452.	Ormódy Vilmos. Emlék (az Ormódy ünnepségre) Budapest, 1898.	1			1953B 8874	
453.	Paillettes d'or. Dixiéme série. Avignon, (é. n.)	1				
454.	Pajor István, Csalomjai: Emlékek és rajzok a 48 előtti jó világból. B.-Gyarmat, 1879.	1			1953B 8878	
455.	Panholzer, Johann: Biblische Geschichte. Wien, 1895.	1				
456.	Payot Gyula: Az akarat nevelése. Budapest, 1905.	1			1953B 8892	
457.	Petőfi Sándor összes költeményei. 3. jav. népies kiad. Budapest, (é. n.)	1			1953B 8513	
458.	Philosophiai műszótár. Buda, 1834.	1			1953B 8877	
459.	Pichler, Luise: Aus Deutschlands Eichenwäldern. Auf stürmischen Wellen. Leipzig, (é. n.)	1				
460.	Platon's Gorgias. (Univ. Bibl. 2046.) Leipzig, (é. n.)	1		258.362	1953B 9225	
461.	Plutarque: Vies des romains illustres. Paris, 1868.	1				
462.	Podmaniczky Frigyes, Báró: Naplótöredék. II–III. k. Budapest, 1888.	2				
463.	Poincaré Henri: Tudomány és föltevés. Budapest, 1908.	1			1953B 9069	
464.	Politikai Magyarország. I. Magyarország története. Budapest, 1912.	1				
465.	Polkó, Elise: Dichtergrüsse. 7. Aufl. Leipzig, 1873.	1		255.782	1953B 10330	
466.	Pór Antal: Ipolyi Arnold váradi püspök élete és munkái vázlata. Pozsony–Budapest, (é. n.)	1		253.315	1953B 8858	
467.	Porzó: Por és hamu. Írta Ágai Adolf. Budapest, 1892.	1				
468.	Post-Karte von Mittel-Europa. Berlin, 1845.	1				
469.	Potter, Beatrix: Histoire de Pierre-Lapin. New York, (é. n.)	1				
470.	Prasse's Logarithmische Tafeln. Leipzig, (é. n.)	1	x	257.322	1953B 10327	

Leltári szám	Szerző, cím	Kötetszám	Tulajdonpecsét	OSZK jelzet	Növekedési napló száma	Megjegyzések
471.	Puskin Sándor: Anyégin Eugén. Pest, 1866.	1			1953B 9426	
472.	Puskin Sándor: Anyégin Eugén. Budapest, 1898.	1			1953B 9425	
473.	Pourtalés, Guy de: La vie de Franz Liszt. Paris, 1925.	1		256.489	1953B 10395	
474.	The Queenslanders at Elands River. Hertford, 1900.	1	x	258.246	1953B 9227	
475.	Ouida: An altruist. Leipzig, 1897.	1		255.895	1953B 10332	Ouida = Marie Louise de la Ramée
476.	Ouida: Bimbi. Leipzig, 1882.	1		255.894	1953B 10333	
477.	Ouida: Tricotrin. Vol. I–II. Leipzig, 1870.	2		255.896	1953B 10331	
478.	Chandos. Leipzig, Vol. II. 1871.	1				
479.	Rabaud, Étienne: La Transformisme et l'Expérience. Paris, 1911.	1		255.683	1953B 10315	
480.	Racine, J(ean): Athalie. 16. éd. Berlin, 1899.	1		10.501	1953B 9394	
481.	Racine, J(ean): Esther 6. éd. Berlin, 1886.	1		10.560	1953B 9395	
482.	Radó Antal: Az olasz irodalom története. I–II. k. Budapest, 1896.	2			1953B 8872	
483.	Ranke Lipót: A római pápák az utolsó négy században. I–III. k. Budapest, 1886.	3			1953B 8899	
484.	Rau, Heribert: Neue Stunden der Andacht. 4. Aufl. 3. Bd. Leipzig, 1863.	1				
485.	Reclams Universal-Bibliothek. (Katalog.)	1				
486.	Reclus (Jacques Elisée): A patak élete. Budapest, 1894.	1			1954B 2840	
487.	Regeln für die deutsche Rechtsschreibung. Wien, 1902.	1				
488.	Mme Regnard, (Caroline Delcher): Henri et Marie. Tours, 1862.	1				
489.	Die Republik Finnland (: eine wirtschaftliche und finanzielle Übersicht). Helsinki, 1920.	1		253.899	1953B 8817	
490.	Révész Ernő: Rigmusok. Budapest, 1891.	1			D 2097	
491.	Réz Mihály: Széchenyi ma. Budapest, 1902.	1				
492.	Réz Mihály: Széchenyi problémák. Budapest, 1907.	1			1954B 2869	
493.	Réz Mihály: Nemzeti politika. Budapest, 1907.	1			1954B 2853	
494.	Réz Mihály: Szabadság és egyenlőség. Budapest, 1907.	1			1954B 2868	
495.	Réz Mihály: Magyarság és demokrácia. Budapest, 1906.	1			1953B 8875	

Leltári szám	Szerző, cím	Kötetszám	Tulajdonpecsét	OSZK jelzet	Növekedési napló száma	Megjegyzések
496.	Réz Mihály: Magyar fajpolitika. Budapest, (é. n.) (1905).	1			1953B 8879	
497.	Ribbeck Ottó: A római költészet története. I–III. k. Budapest, 1891.	3				
498.	Riboth Th(omas): A lelki átöröklés. Budapest, 1896.	1			1953B 8885	
499.	Richard J.: Oczeanográfia. Budapest, 1912.	1			1953B 9436	
500.	Riehl, W(ilhelm) H(einrich): Vom Deutschen Land und Volke. Jena, 1922.	1				
501.	Rombauer, R(oderick) (Emil): The history of a life. Washington, 1903.	1			1954B 2851	
502.	Rómer Flóris: A Bakony. Természetrajzi és régészeti vázlat. 2. kiad. Győr, 1860.	1			1954B 2842	
503.	Roiti, Antonio: A fizika elemei. Budapest, 1895.	2			D 3152	
504.	Rostand, Edmond: L'aiglon. Paris, 1900.	1				
505.	Rothwell, J. S. S.: Volständige, theoretisch- praktische Grammatik der englischen Sprache. 13. Aufl. München, 1883.	1				
506.	Rothwell, J. S. S.: New English and German Dialogues. 15. Aufl. München, 1888.	1				
507.	The Royal Readers. No. VI. London, 1933.	1				
508.	Rousselet, Luis: India and its native princes. London, 1878.	1				
509.	Runeberg, J(ohan) L(udvig): Epische Dichtungen. Bd. I–II. Halle, 1891.	2		256.907	1953B 11593	
510.	Ruskin, (John): Velencze kövei. I–III. k. Budapest, 1896.	3			1953B 9060	
511.	Ruth and her friends. (A story for Girls.) Leipzig, 1860.	1				
512.	Rydberg, Viktor: Der letzte Athener. Halle, (1901).	1				
513.	Saint-Amand, (Arthur-Léon-Georges Imbert de): Les dernieres années Louis XV. Paris, 1887.	1		257.823	1953B 11591	
514.	Saint-Amand, (Arthur-Léon-Georges Imbert de): Les beaux jours de l'impératrice Marie Luise. 2. Éd. Paris, 1885.	1		257.852	1953B 11592	
515.	Ua. 3. Éd. Paris 1887.	1				
516.	Salamon Ferencz: A honfoglalás éve. Budapest, 1883.	1			D 3157	
517.	Sallustius: Az uj Anonymus. (A Borszem Jankó kvtára. 2.) Budapest, 1907.	1				
518.	George Sand: Madamoiselle La Quintine. Paris, 1863.	1		263.045	1954B 3003	
519.	Sardou, Vict(orien): Odette. (Univ. Bibl. 2519.) Leipzig, (é. n.)	1				

Leltári szám	Szerző, cím	Kötetszám	Tulajdonpecsét	OSZK jelzet	Növekedési napló száma	Megjegyzések
520.	Savoly, Fr. X.: Das Wetterschiessen. Werschetz, 1901.	1				
521.	Scott, Walter: The Lady of the Lake. 2. Aufl. Berlin. 1895.	1				
522.	Schiller, Fr(iedrich): Wallenstein. I–II. k. Budapest, (é. n.)	2			D 2148	(Budapest, 1904)
523.	Schiller, Fr(iedrich): Wallenstein. I. Theil. Halle, (é. n.)	1		262.940		Sántha Sándor nevével
524.	Schiller, Fr(iedrich): Sämmtliche Werke. Bd. I–XIV. Stuttgart–Augsburg, 1855.	14				
525.	Schneider, Eduard: Eleonora Duse. Leipzig, (é. n.)	1				
526.	Schmidt, F(ritz): A gyakorlati fotografozás kézikönyve. Budapest, 1897.	1			D 3165	
527.	Schmidt Sándor: A drágakövek. I–II. k. Budapest, 1890.	2			1953B 8888	
528.	Schmid, Christophe: Sept nouveaux contes. 6e éd. Tours, 1851.	1				
529.	Schmid, Herman: Der Kanzler von Tirol. Bd. I–IV. Leipzig, 1869.	4		257.467	1953B 11597	
530.	Schuchardt Károly: Schliemann ásatásai (Trója, Tiryns, Mykéné, Orchomenos és Ithakában). Budapest, 1892.	1	x	M.12.327/11:2		
531.	Schneider képes Atlasza. 3. kiad. Budapest, 1894.	1		269.821	1954B 5543	Sántha Sándor nevével
532.	Scholcz Frigyes: A Tátra alatt. Késmárk, 1903.	1			D 3156	
533.	Schul- und Reise-Taschen-Wörterbuch der französischen und deutschen Sprache. Leipzig, (é. n.)	1				
534.	Schuster, C(arl) W(ilhelm) Th(eodor) – Reigner, A.: Neues und Vollständiges Wörterbuch der Deutschen und Französischen Sprache. Bd. I–II. 10. Aufl. Leipzig, 1871.	2		254.670		
535.	Schwartzer Ottó: A korlátolt beszámíthatóság. Budapest, 1906.	1			1953B 9429	
536.	Schwartzer Ottó: Az álomról. Budapest, 1888.	1				
537.	Schwartzer Ottó: „Csák” Vörösmarty Mihály téboly-alakja. Budapest, 1890.	1			1953B 9035	
538.	Schwartzer Ottó: Előszó Br. Krafft-Ebing Rikhárd tr. A törvényszéki elmekórtan czímü tankönyvéhez. Budapest, 1885.	1			D 2115	
539.	Schwartzer Ottó: Valamit az idegességről. Budapest, (1886).	1			D 2114	
540.	Select Readings in Englisch Prose and Verse. Freiburg, 1871.	1				
541.	Ségur, de (Sophie Rostopchine): Pauvre Blaise. Paris, 1862.	1			1954B 4781	

Leltári szám	Szerző, cím	Kötetszám	Tulajdonpecsét	OSZK jelzet	Növekedési napló száma	Megjegyzések
542.	The works of Shakespeare, Sir John Gilbert's Shakespeare. London, 1882.	1	x	264.947	1954B 3082	
543.	Shakespeare, (William): Othello. Ford. Szász Károly Budapest, 1886.	1	x	269.985	1954B 3083	
544.	Shipton, Anna: „Gerade wie ich.” 3. Aufl. Basel, (é. n.)	1				
545.	The shores & islands of the Mediterranean. Vol. I–II. London, (é. n.)	1				
546.	Siebe, Josephine: Als noch die Postkutsche fuhr. 3. Aufl. Stuttgart, (é. n.)	1				
547.	Sienkiewitz, H(enrik). Dorfgeschichten. (Univ. Bibl. 1437.) Leipzig, (é. n.)	1				
548.	Siebe, Josephine: Drei aus Oberheudorf. 6. Aufl. Stuttgart, (é. n.)	1				
549.	Simon Péter: Király és korona. Budapest, 1892.	1			D 3159	
550.	Societé d'Échange International des Enfants et des Jeunes Gens. Notice. Paris. (é. n.)	1				
551.	Somogyváry I(mre): „Amerikai levelek” egy hosszabb zárszóval ifj. Széchenyi Imre gróftól. Budapest, 1883.	1			D 3128	
552.	Spaziergänge eines Wiener Poeten. 36. Aufl. Leipzig, 1844.					
553.	Stael, Madame de: Corinne ou l'Italie. Paris, (1807).	1			D 3170	
554.	St. Petersburg – Stockholm. Eine Seefahrt. Helsingfors, (é. n.)	1				
555.	Statens Museum for Kunst. Kobenhavn. 1922. és 2. füzet 1926.					
556.	Stein, Aurel: In memoriam Theodore Duka (1825–1908). (Oxford), 1914.	1		M 206.508	D 3168	Návay Lenke bejegyzéssel
557.	Stein, Aurel: A journey of geographical and archeological exploration in Chinese Turkestan. (London?), 1902.	1		263.311	1954B 3062	
558.	Stein, Aurel: Sand-buried Ruins of Khotan. London, 1904.	1				
559.	Stein, Rich(ard) H.: Grieg. Ein Biographie. Berlin, 1921.	1				
560.	Stern, Adolf: Katechismus der Allgemeinen Litteraturgeschichte. Leipzig, 1892.	1		12.721/2	D 2988	
561.	Stretton, H(esba): Verloren in London und in Jerusalem. Basel, (é. n.)	1				Hesba Stretton = Sarah Smith
562.	Strobl-Ravelsberg, Ferd(inand): Les confessions de Théroigne de Méricourt. Paris, 1892.	1		262.746	1954B 3041	a szerző ajánlásával és Dalszi nevével
563.	Swift, Jonathan: Gullivers travels. (Schulbibl. 25., 31.) Leipzig, 1886.	1				

Leltári szám	Szerző, cím	Kötetszám	Tulajdonpecsét	OSZK jelzet	Növekedési napló száma	Megjegyzések
564.	Swift, Jonathan: Gulliver's Reisen. Stuttgart, (é. n.)	1				
565.	Szabó József: Előadások a geológia köréből. Budapest, 1893.	1			D 3100	
566.	Szabó László: Magyar festőművészet. Budapest, (1916).	1			1954B 2798	
567.	Szalay Károly: Őszi verőfény. Budapest, 1912.	1			D 3160	
568.	Szász Károly: A világirodalom nagy époszai. I–II. k. Budapest, 1881.	2			D 3181	
569.	Szász Károly: Emlékek. Budapest, (é. n.)	1			D 3130	
570.	Széchenyi István gróf naplói. Budapest, 1884.	1			1953B 9071	
571.	Széchenyi Dénes, gróf: Egy őszinte szó a Kossuth-cultusról. Budapest, 1891.	1			1954B 4828	
572.	Széchenyi Imre. gr.: Telepítési törekvések Németországban. Budapest, 1893.	1			1954B 2852	
573.	Széchenyi Imre: Bimetallizmus és a termények árhanyatlása. Budapest, 1896.	1			1954B 3393	
574.	Székely József: Sint ut sunt, aut non sint. Budapest, 1876.	1			1954B 3379	
575.	Székely József: A Junius 7-iki legfelsőbb kézirat és Tisza Kálmán. Budapest, 1886.	1			1954B 3391	
576.	Székely László: Port-Artur várának megvívása műszaki szempontból. Budapest, 1905.	1			1954B 2867	
577.	Szemere Miklós: Fiatal véreim. Budapest, 1897.	1			1954B 3380	
578.	Szemere Miklós: Tiszteletpéldány. Budapest, 1903.	1				
579.	Szemere Miklós: Fair play. Budapest, 1896.	1			1954B 3382	
580.	Szemere Miklós: Magyar versenyügy és főváros. Budapest, 1909.	1			1954B 3381	
581.	Szemere Miklós: Országgyűlési beszéd a hadseregről. Budapest, 1903.	1			1954B 3384	
582.	Szent Biblia. Ford. Károli Gáspár. Budapest, 1893.	1				
583.	Szentgyörgyi Sándor: Vihar Buda fölött. Budapest, (é. n.)	1			1954B 2795	
584.	Szilágyi István – Fábián István: A magyar szókötés szabályai. Pest, 1846.	1			D 3098	
585.	Szilágyi Sándor: II. Rákóczy György. Budapest, 1891.	1			D 3127	
586.	Szilágyi Kálmán: Adalékok a magyar nyelv és irodalom történetéhez. Budapest, 1898.	1				
587.	Szontagh Gusztáv: Propylaeumok a magyar philosophiához. Budán, 1839.	1			D 3142	
588.	Szüry Dénes: Rajzok. 1887–1892. Budapest, 1893.	1			1953B 8884	
589.	Szutórisz Frigyes: A növényvilág és az ember. (Budapest), 1905.	1				

Leltári szám	Szerző, cím	Kötetszám	Tulajdonpecsét	OSZK jelzet	Növekedési napló száma	Megjegyzések
590.	Szvorényi József kisebb magyar nyelvtana. I. r. 7. kiad. Budapest, 1878.	1			D 3131	
591.	Tariczky Endre: Tiszafüred vidéke a népvándorlástól kezdve. Eger, 1892.	1	x	M 212 507	D 3147	
592.	Tariczky Endre: Korszerű elmélkedés Szent László király napján (a nevét viselő) Szent László Társulat felett. Eger, 1899.	1			1954B 3395	
593.	Telmann, Konrad: Was ist Wahrheit? Bd. I–II. Dresden-Leipzig, 1900.	2		262.779	1954B 2996	
594.	Tennyson, Alfred: The poetical works. Leipzig, 1864.	1		32.212/5	1954B 3032	
595.	Thackeray, W(illiam) M(akepeace): Miscellanies: prose and verse. Vol. I–II. London, 1860.	1		32.189	1954B 4817	
596.	Thallóczi Lajos: Csömöri Zay Ferenc. Budapest, 1885.	1			1953B 9436	
597.	Thallóczy Lajos: Utazás a Levantéban. Budapest, 1882.	1			1953B 9437	
598.	Than Károly: A kísérleti kémia elemei. 3. k. Budapest, 1897–1906.	1				
599.	Than Károly: Kisebb dolgozatok, különlenyomatok. (H. n., é. n.)	22				
600.	Thanhoffer Lajos: Anatomia és divat. Budapest, 1901.	1			1953B 9428	
601.	Thanhoffer Lajos: Előadások az anatómia köréből. Budapest, 1896.	1			1953B 8893	
602.	Das Thierleben der Erde. Bd. I–II. Berlin, (é. n.)	2				
603.	Thierry Amadé: A római birodalom képe. Budapest, 1881.	1	x	258.752	D 2948	„öregé” felirattal
604.	Thorvaldsens Museum	1				
605.	Thorwaldsens Museum. Deutsche Ausg. Kopenhagen, 1906.	1				
606.	Thürheim, A(ndreas): Von den Sevennen bis zur Newa. Wien, 1879.	1				
607.	Tissié, Ph(ilippe Auguste): Az elfáradás és a testgyakorlás. Budapest, 1898.	1			D 3083	
608.	Tisza István: Magyar agrárpolitika. 2. kiad. Budapest, 1897.	1			D 3146	
609.	Tisza István: Küzdelem a parlamentarizmusért. Budapest, 1904.	1			D 3145	
610.	Todd, Davis P.: Népszerű csillagászat. Budapest, 1901.	1			D 3085	
611.	Tolstoj Leo N.: Krieg und Frieden. Bd. I–II. Leipzig, (é. n.)	2				
612.	Tolstoj Leo N.: A Kreutzer szonáta. Budapest, 1890.	1			1953B 8748	
613.	Tolstoj Leo N.: Aufruf an die Menschheit. Leipzig, 1901.	1				
614.	Tobleson’s views of the Rhine. London, (é. n.)	1				

Leltári szám	Szerző, cím	Kötetszám	Tulajdonpecsét	OSZK jelzet	Növekedési napló száma	Megjegyzések
615.	Tott, Baron de (François): Memories. Amsterdam, 1785.	1		256.869	1953B 9202	Báró Tóth Ferenc
616.	The Tower of London. Dundee, (é. n.)	1		262.884	1954B 3066	
617.	(Thekla Charlotte von Gumpert): Töchter-Album. Neue Folge Bd. 2. Glogau, (é. n.)	1			1954B 3063	
618.	Tóth Béla: Mendemondák. Budapest, 1896.	1				
619.	Tömörkény István: Vízenjárók és kétkezi munkások. Szeged, 1902.	1				
620.	Tömörkény István: Jegenyék alatt. Szeged, 1898.	1				
621.	Török Aurél 11 db különlenyomat	11				
622.	Törvényjavaslat-tervezet az országgyűlési képviselőválasztási jogról. Közzéteszi Kristóffy József. Budapest, 1905.	1			D 3188	
623.	Tragor Ignác: Vác. Ismertető kalauz. Vác, 1903.	1			1953B 8889	
624.	Trefort Ágoston: Emlékbeszéd Fallmerayer Jakab Fülöp M. akad. külső levelező tag felett. Pest, 1863. (Hozzákötve 7 db emlékbeszéd, isk. ért.)	1				
625.	Trefort Ágoston: Emlékbeszéd Mignet Ferenc felett. Budapest, 1885.	1				
626.	(Rónay Jácint:) Tűzimádó bölcs az ősvilágok emlékeiről. Pest, 1860.	1				
627.	Tolnai világtörténelme. I–VIII. k. Budapest, (1908–1910).	8			1954B 5189	
628.	Uj Testamentom. Ford. Károli Gáspár. Budapest, 1885. 2 pld.	2	x	252.546		[210]
629.	Ujabb nemzeti daloskönyvecske (Jelenkori magyar költők verseiből. Radó Antal.). Budapest, (1897).	1				
630.	Utazás a hazában és azon kívül. Összeáll. Lakatos Bálint. Nagyszombat, 1890. (? 1889-es kiadás)	1			D 2112	
631.	Útmutatás a szőlőmívelésre. Budapest, 1898.	1			D 2123	
632.	Útmutatás hitelszövetkezetek alakítására és vezetésére. Budapest, 1890.	1			D 2105	
633.	Vadnay Lajos: A magyaros szórendről. Pest, 1867.	1				
634.	Vadnay Károly: Elmúlt idők. Budapest, 1886.	1			D 3104	
635.	Várady Gábor: Tarlózatok. Máramarossziget, 1905.	1		256.902	1953B 11614	
636.	Vargha Gyula: A Magyar birodalom vázlatos ismertetése. Budapest, 1908.	1			D 2111	

[210] Dr. Duka T. barátomtól kaptam Visegrádon 1886. Sept. 24-én G. A.

Leltári szám	Szerző, cím	Kötetszám	Tulajdonpecsét	OSZK jelzet	Növekedési napló száma	Megjegyzések
637.	Vargha Gyula: A bosszuló kard. Budapest, 1897.	1			1953B 8853	
638.	(Valentine) Vattier (d' Ambroyse): Légendes Bretonnes. Tours, 1863.	1				
639.	Vasari, Giorgio: Die Lebensbeschreibungen der berühmtesten Architekten, Bildhauer und Maler. Bd. II. Strassburg, 1904.	1				
640.	Vereskövi: Képek. Miskolcz, 1885.	1	x	253.588	1953B 9229	Vereskövi = Szalóczy Bertalan
641.						kimaradt, nincs ilyen szám a listán
642.	Verhovay Gyula: Az ország urai. Budapest, 1890.	1			1954B 2803	
643.	Verne, Jules: Le superbe Orénoque. Paris, 1939.	1		257.454	1953B 11589	
644.	Vidor, Sigmund: Denkrede auf Dr. Ignatz Hirschler. Budapest, 1893.	1		256.774	1953B 11598	
645.	Vikár Béla: Árpád és Habsburg, vagy a király kegyelete. (Ünnepi költemény a multról és jelenről. A magyar nép számára.) Budapest, 1898.	1				
646.	Wartha Vince: A régiek bíbora és az indigó. Budapest, 1901.	1				
647.	Virtsolog, Col(oman) Rupprecht von: Geschichte des k.k. 60. Linien-Infanterie-Regimentes. Wien, 1871.	1		264.794	1954B 2995	
648.	Vogüé (Marie-Eugène-Melchior): Az orosz regény. I–II. k. Budapest, 1908.	2			D 3102	
649.	Voltaire: Oeuvres complétes. Tome premiere. Paris, 1867.	1		23.439/1	1954B 3050	
650.	Wagner, Richard: An Mathilde Wesendonk. 49. Aufl. Leipzig, 1915.	1			D 2944	
651.	Wagner János: Magyarország virágos növényei. Budapest, 1903.	1				
652.	The War in the Far East. 1904–1905. London, 1905.	1				
653.	Wallace, Lew: Ben Hur. Vol. I–II. Leipzig, 1888.	2			1953B 9226	
654.	Wie der Liebe Gott die Erde erschaffen hat. München, (é. n.)	1				
655.	Webster's Complete Dictionary of the English Language. London, 1886.	1				
656.	Weber, Ernst von: Vier Jahre in Afrika. 1871–1875. I. Th. Leipzig, 1878.	1				
657.	Weitbrecht, Richard: Deutsches Heldenbuch. Stuttgart, (é. n.)	1				
658.	Wendt, G(ustav): Deutsches Lesebuch. I. Theil. 3. Aufl. 1896.	1				

Leltári szám	Szerző, cím	Kötetszám	Tulajdonpecsét	OSZK jelzet	Növekedési napló száma	Megjegyzések
659.	The Westminster Abbey. Guide. London, 1907.	1		268.885	1954B 3044	
660.	Whitaker, Joseph: An almanach for the Year of Our Lord 1896. London.	1				
661.	Wickenhagen, Ernst: Leitfaden für den Unterricht in der Kunstgeschichte. 9. Aufl. Stuttgart, (é. n.)	1		253.358		
662.	Wilde, Oscar: The Happy prince. Stockholm, (é. n.)	1				
663.	Wilde, Oscar: Der glückliche Prinz. (Insel-Bücherei. 413.) Leipzig, (é. n.)	1				
664.	Wilroider, Ludwig: Landschafte. München, (é. n.)	1			1954B 5542	(1903)
665.	Wyss, J(ohann) R(udolf): Le Robinson Suisse. Tours, 1870.	1				
666.	Wyss, J(ohann) R(udolf): Le Robinson Suisse. Tom. I. Tours, 1858.	1				
667.	Yonge, Ch(arlotte) M(ary): Elbeszélések a görög világból. Budapest, (é. n.)	1			1954B 2796	
668.	Yonge, Ch(arlotte) M(ary): The Pillars of the house. Vol. II. Leipzig, 1873.	1				
669.	Yonge, Ch(arlotte) M(ary): The young step-mother. Vol. I–II. Leipzig, 1861.	2	x x	260.001	D 2939	
670.	Závori Sándor: Emlékezzünk régiekről. Gyoma, 1904.	1			1953B 9036	
671.	Zelovich Kornél: A Budapesti Lánchíd. Budapest, 1899.	1			1954B 2789	
672.	Zingarelli, Italo: Das Erbe von Versailles. Wien, 1930.	1				
673.	Zur Geschichte des Ungarischen Freiheitkampfes im Jahre 1849. Zweiter Artikel. (Klny.) Budapest, (é. n.)	1	x	27.341/2-3	1954B 4822	
674.	Egy köteg csonka könyv és füzet.	1				

Kéziratok

675. Egy köteg irromány (nyugták, számadási könyvek stb.)
676. Die Bergconsultation zu Dorog ihrem Director Herrn Arthur von Görgey (Fényképalbum)

Hírlapok, folyóiratok

677. *Aika,* 1909. 13–14. sz.
678. *The Birmingham Mail,* 1947. June 9.
679. *Budapesti Hirlap,* 1922. november 8.
680. *Budapesti Szemle,* (1910–1911) 408–409., 412–413. sz.
681. *The Century Illustrated Monthly Magazine...* Vol. LIII. 1,4. (1897)
682. *The Cosmopolitan,* (1896) augusztus, (1896) november
683. *Deutsche Illustrierte Zeitung,* 1887. 9. sz.
684. *L'Écho Du Danube,* 1922. No. 14.
685. *Az Est,* 1917. november 11.
686. Az Erdélyi Muzeum-Egylet … Kiadv. I. 1. (1884)
687. *Háztartás,* 1905. május 20.
688. *Harpers Monthly Magazine,* (1888) No. 550, 556, 558, 562.
689. *Waidmannsheil,* 1926. (46. Jahrgang.) és 1928. (48. Jahrgang.)
690. *Le Journal de la Jeunesse,* 1899. Deuxieme Semestre.
691. *Képes Folyóirat,* IX. (é. n.) 4. sz. XII. 21. sz.
692. *A Kisfaludy-Társaság évlapjai,* (1883–1884) Új folyam, 19. 44. k.
693. *Die Kritik,* 1896. Sept. 13.
694. *L'Echo Litteraire,* 166 füz.
695. *Magyar Akadémiai Értesítő,* 1860. I. sz., 1863–1864.
696. *Magyar Katonai Szemle,* 1910. 1. sz.
697. *Mercator,* 1918. No. 21.
698. *A motor,* 1918. július 28.
699. *Scribner's Magazine,* 1896. July
700. *The Studio,* 1914. Febr. 14.
701. *Természettudományi Közlöny,* XLVII. (1915) 21–22. sz.
702. *Ungarische Revue,* 1882. Vol. V.
703. 4 db hírlaptöredék és melléklet

Rövidítések

Fügedi-lista	Iparművészeti Múzeum, Adattár. Fügedi 3 LV-LXXI feliratú dobozban: LXI. számú leltár (Ad 631/1949).
HM HIM	Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum
KVM	Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum
MMKM	Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
MNM	Magyar Nemzeti Múzeum
MNM MKM	Magyar Nemzeti Múzeum Mátyás Király Múzeuma
MTAK FT	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Fotótár
MTAK KT	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattár
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár
PIM	Petőfi Irodalmi Múzeum

Bibliográfia

Deák-Sárosi 2019. — *Deák-Sárosi László:* „Az igaz ügy örökre veszve nem lehet” – Görgei Artúr megjelenése filmeken. In: Az ismeretlen Görgei. Kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban, 2019. január 15. – június 23. Főszerk. *Hermann Róbert.* Budapest, 2019. 413–442. o.

Hermann 2018. — Görgei Artúr válogatott írásai. Értekezések, vitairatok, cikkek, interjúk 1848–1915. Vál. és s. a. r. *Hermann Róbert*. Budapest, 2018.

Hermann 2019. — *Hermann Róbert:* Görgei Artúr pályafutása. In: Az ismeretlen Görgei. Kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban, 2019. január 15. – június 23. Főszerk. *Hermann Róbert.* Budapest, 2019. 9–74. o.

Kelecsényi 2010. — *Kelecsényi Ágnes:* Kőrösi Csoma Sándorral kapcsolatos dokumentumok az MTA Könyvtárában In: *Magyar Tudomány,* 2010. január. http://www.matud.iif.hu/2010/01/06.htm (A letöltés időpontja: 2022. november 12.)

Kiss 2010. — *Kiss László:* Tolsztoj kevéssé ismert magyar(országi) orvosai: Vragassy Vilmos (1855–1935) és Albert Škarvan (1869–1926). *Orvosi Hetilap,* 151. (2000) 46. sz.

Kolehmainen 1943. — *Kolehmainen, John Ilmari:* Antti Jalava and Hungarian-Finnish Rapprochement. *The Slavonic and East European Review,* Vol. 21. (1943) No. 57. November. 167–174. o.

Körmöczi 2018. — *Körmöczi Katalin:* Egyházi pompa, világi hatalom, polgári kényelem. Magyar történeti bútorok. Szerk. *Radnóti Klára*. Budapest, 2018.

Lengyel 2019. — *Lengyel Beatrix:* Pillanatképek Görgei életéből. In: Az ismeretlen Görgei. Kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban, 2019. január 15. – június 23. Főszerk. *Hermann Róbert.* Budapest, 2019. 343–354. o.

Radnóti 2019a. — A kiállítás katalógusa. Összeáll. *Radnóti Klára.* In: Az ismeretlen Görgei. Kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban, 2019. január 15. – június 23. Főszerk. *Hermann Róbert.* Budapest, 2019. 115–278. o.

Radnóti 2019b. — *Radnóti Klára:* Az ismeretlen Görgei. Időszaki kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban. In: Az ismeretlen Görgei. Kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban, 2019. január 15. – június 23. Főszerk. *Hermann Róbert.* Budapest, 2019. 75–88. o.

Riedel 2019. — *Riedel Miklós:* Görgey Artúr vegyészeti tevékenysége a szabadságharc előtt, alatt és után. In: Az ismeretlen Görgei. Kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban, 2019. január 15. – június 23. Főszerk. *Hermann Róbert.* Budapest, 2019. 279–294. o.

Simon V. 1988. — Három nemzedék ereklyetárgyai a Magyar Nemzeti Múzeumban. Katalógus. Szerk. *Simon V. Péter.* Budapest, 1988.

Simon V. 1990. — Görgey Artúr élete és működése Magyarországon. Katalógus. Szerk. *Simon V. Péter.* Budapest, [1990].

Szilágyi 2019. *Szilágyi Márton:* Görgei Artúr megítélése a magyar költészetben a 19. század második felében. In: Az ismeretlen Görgei. Kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban, 2019. január 15. – június 23. Főszerk. *Hermann Róbert.* Budapest, 2019. 355–372. o.

Szőke 2014. *Szőke Mátyás:* A Görgey, Návay és Latinovits családok Visegrádon. *Visegrádi Hírek,* XXX. (2014) 12. sz. 15–17. o.

Szőke 2018a. *Szőke Mátyás:* Mikor épült Visegrádon Görgey Istvánné Dedinszky Aurélia villája? *Visegrádi Hírek,* XXXIV. (2018) 7. sz. 15–16. o.

Szőke 2018b. *Szőke Mátyás:* Emléktábláink. *Visegrádi Hírek,* XXXIV. (2018) Különszám 12. sz. 1–19. o.

Vajda 2019. *Vajda László:* Görgei a képzőművészetben – katalógus. In: Az ismeretlen Görgei. Kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban, 2019. január 15. – június 23. Főszerk. *Hermann Róbert.* Budapest, 2019. 295–312. o.

Zimonyi 2019. *Zimonyi Zoltán*: Áruló Nagy-Idán. A szépirodalom Görgei-képe, 1900–2019. In: Az ismeretlen Görgei. Kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban, 2019. január 15. – június 23. Főszerk. *Hermann Róbert.* Budapest, 2019. 373–412. o.

Klára Radnóti

"THE LIBRARY OF ARTHUR GÖRGEI"

(Summary)

In 1949, the books found in the so-called Görgey Villa in Visegrád were catalogued by the Government Commission for Abandoned Goods and transported to the National Széchényi Library (NSZL). Although the book collection was not kept together, the NSZL still preserves several volumes of Artur Görgei's books. Through a comparison of the inventory of the villa's library with a handwritten booklet entitled "The Library of Arthur Görgei" dated 1910 and bearing the possessor's seal (Quart. Hung. 3182.), as well as with the acquisition records of the Department of Collection and Inventory of the NSZL, then taking a look into the volumes on the lists, finally 56 volumes were identified with Görgei's ownership stamp, and a further 113 volumes were confirmed (taking into account the lists, acquisition records, pressmarks and dedications) to have come from Görgei's library, although they did not bear an ownership stamp. The booklists do not only contain the general's reading material, the books and periodicals accumulated in the villa give a glimpse into the culture, literacy and everyday life of a middle-class family of the early 20th century. At the same time, the study of Görgei's library and the publication of the lists provide new information about the general's readings, his wide range of interest, his acquaintances, friends and admirers, and the volumes found add to the number of the general's personal relics.

Klára Radnóti

„DIE BIBLIOTHEK VON ARTHUR GÖRGEI”

(Resümee)

Im Jahr 1949 wurden die in der sogenannten Görgey-Villa in Visegrád gefundenen Bücher von der Regierungskommission für verlassene Güter katalogisiert und in die Széchényi-Nationalbibliothek (OSZK) gebracht. Obwohl die Büchersammlung nicht zusammengehalten wurde, bewahrt die OSZK noch mehrere Bände der Bücher von Artúr Görgei auf. Ein Vergleich des Inventars der Bibliothek der Villa mit einem handgeschriebenen Büchlein mit Besitzersiegel aus dem Jahr 1910 und der Aufschrift „Die Bibliothek von Arthur Görgei“ (Quart. Hung. 3182.), das in der Manuskriptsammlung der OSZK verwahrt wird, sowie mit den Zuwachsverzeichnissen der Abteilung für Zuwächse und Inventarisierung der OSZK, mit Hilfe des Durchblätterns der Bände in den Verzeichnissen wurden schließlich 56 Bände mit Görgeis Besitzstempel identifiziert. Zudem konnten 113 Bände (unter Berücksichtigung der Listen, Zuwachsverzeichnisse, der Bibliothekssignaturen und der Widmungen) als aus Görgeis Bibliothek stammend bestätigt werden, obwohl sie keinen Besitzstempel trugen. Die Bücherlisten enthalten nicht nur die Lektüren des Generals: Die in der Villa gesammelten Bücher und Zeitschriften geben einen Einblick in die Bildung, Kultur und das Alltagsleben einer Familie aus der Mittelschicht des frühen 20. Jahrhunderts. Zugleich liefern die Erforschung der Görgei-Bibliothek und die Veröffentlichung der Listen neue Informationen über die Lektüren des Generals, seine vielfältigen Interessen, seine Bekannten, Freunde und Verehrer, und die gefundenen Bände ergänzen die Zahl der persönlichen Relikte des Generals.

Klára Radnóti

« LA BIBLIOTHÈQUE D’ARTHUR GÖRGEI »

(Résumé)

En 1949, les livres trouvés dans l’ancienne villa de Görgey à Visegrád ont été catalogués par la Commission gouvernementale pour les biens abandonnés avant d’être transportés à la Bibliothèque nationale Széchényi (OSZK). Bien que cette collection de livres n’ait pas été gardée en tant que telle, OSZK conserve encore plusieurs ouvrages d’Artúr Görgei. L’inventaire de la bibliothèque de la villa a été comparé d’abord au livret manuscrit daté de 1910 portant le sceau du propriétaire et l’inscription « Bibliothèque d’Arthur Görgei » (Quart. Hung. 3182.) conservé dans la Collection des manuscrits d’OSZK, et puis aux journaux d’acquisition du Département d’acquisition et d’inventaire d’OSZK. En feuilletant les ouvrages figurant sur les listes, 56 volumes ont été identifiés par le sceau du propriétaire de Görgei. En outre, il a été constaté que 113 volumes proviennent également de la bibliothèque de Görgei même s’ils ne sont pas revêtus du sceau du propriétaire. Ce sont les listes, les journaux d’acquisition, les marques de la bibliothèque et les dédicaces qui ont permis leur identification. Les listes d’ouvrages ne contiennent pas seulement les lectures du général, les livres et les périodiques accumulés dans la villa donnent donc un aperçu de la culture et de la vie quotidienne d’une famille de la classe moyenne au début du 20e siècle. En même temps, l’étude de la bibliothèque de Görgei et la publication des listes fournissent de nouvelles informations sur les lectures du général, ses centres d’intérêts variés, ses connaissances, ses amis et ses admirateurs. Les volumes identifiés viennent s’ajouter au nombre de reliques du général.

Клара Радноти

«БИБЛИОТЕКА АРТУРА ГЁРГЕИ»

(Резюме)

Найденные в 1949-ом году, в вышеградской так называемой вилле-Гёргеи книги были переписаны Правительственной Комиссией по Брошенному Имуществу и доставлены в Национальную Библиотеку имени Сечени. Хотя коллекция книг не сохранилась в целом, в НБС (Национальная Библиотека имени Сечени) и до сих пор хранится несколько томов книг Артура Гёргеи. Путем сравнения списка составленной библиотеке виллы со списком рукописного буклета и сопровождаемым печатью владельца (Квартал Венг. 3182), датированным 1910 г. с пометкой надписью «Библиотека Артура Гергеи», и хранящимся в Рукописном библиотечном Архиве НБС, и также со студенческими дневниками отдела Расширения и Фондового Реестра НБС, и затем листая тома, включенный в список, в конце концов удалось идентифицировать 56 томов с печатью владельца Гёргеи, помимо того, вероятно что 113 томов (с учетом списков, дневников роста, библиотечной пометки и рекомендаций) несмотря на то, что на них нет печати владельца, они происходят из библиотеки Гёргеи. Списки этих книг содержат исключительно не только чтения генерала, книги и журналы, накопленные в вилле, дают представление об образовании, культуре и повседневной жизни семьи среднего класса, жившей в начале 20-ого века. В то же время, изучая библиотеку Гёргеи и публикуя списки, мы можем получить новые сведения о генеральских чтениях, о его широком круге интересов, знакомствах, дружбе и почитателях, а найденные тома увеличивают число личных реликвий генерала.

SZEMLE

GEORGIOS THEOTOKIS

BYZANTINE MILITARY TACTICS IN SYRIA AND MESOPOTAMIA IN THE TENTH CENTURY A COMPARATIVE STUDY

(Edinburgh University Press, Edinburgh, 2020. 348 o. ISBN 9781474431040)

A bizánci hadügy 10. századi átalakulásával foglalkozó irodalom újabb kötettel gyarapodott: Georgios Theotokis neve ismert lehet a témával foglalkozók előtt (*The Norman campaigns in the Balkans* című munkáját már korábban ismertette Veszprémy László e folyóiratban)[1]. Jelen kötet 2018-ban jelent meg először, és ezen keményborítós kiadása után 2020-ban egy változatlan tartalmú puha kötéses változat is napvilágot látott. Mint a cím is mutatja, a szerző a témát a keleti hadszíntér eseményeire koncentrálva tárgyalja, bár azért kitér a balkáni eseményekre is. Ezzel már foglalkozott korábban Eric McGeer 1995-ben megjelent műve, és azóta Edward N. Luttwak *The Grand Strategy*je is feldolgozta. A szakirodalom gyarapodása mellett újabb forráskiadások is segítik a korszakkal foglalkozó hadtörténészeket *(Taktika, Sylloge Tacticorum).* A korszakot tárgyaló, inkább hagyományos narratív vagy népszerűsítő könyvek is születtek, mint Anthony Kaldellis *Streams of Gold*ja, vagy az utóbbira példa John Car *Fighting Emperors of Byzantium*ja. A szerző tehát az elmúlt jó két évtized kutatásait is felhasználhatta elemzésében.[2]

A könyv a bevezető után tíz fejezetre tagolódik, az elsőben – *The 'Grand Strategy' of the Byzantine Empire* (23–51. o.) – a birodalom keleti stratégiai helyzetét vizsgálja. Kitér a stratégia fogalmára az újkor előtti időkben, majd a bizánciak stratégiai gondolkodását vázolja fel, valamint a különbséget a nyugatiak és a bizánciak háborúhoz való viszonyában (és az utóbbit párhuzamba állítja a muszlimokéval).

A második fejezet – *Byzantine and Arab Strategies and Campaigning Tactics in Cilicia and Anatolia* (*Eighth–Tenth Centuries*, 52–68. o.) – elején a térség földrajzi

---

1 *Theotokis, Georgios:* The Norman campaigns in the Balkans. Ismerteti *Veszprémy László. Hadtörténelmi Közlemények,* 128. (2015) 1. sz. 247–250. o.

2 *McGeer, Eric:* Sowing the Dragon's Teeth: Byzantine Warfare in the Tenth Century. Washington D. C., 1995.; *Luttwak, Edward:* The Grand Strategy of the Byzantine Empire. Cambridge–London, 2009.; The Taktika of Leo VI. Ed. and tr. *George T. Dennis.* Washington D. C., 2010.; *Chatzelis, Georgios – Harris, Jonathan:* A Tenth-Century Byzantine Military Manual: The Sylloge Tacticorum. Abingdon–New York, 2017.; *Kaldellis, Anthony:* Streams of Gold, Rivers of Blood. The Rise and Fall of Byzantium, 955 A.D. to the First Crusade. Oxford, 2019.; *Carr, John:* Fighting Emperors of Byzantium. Barnsley, 2015.

adottságait vizsgálja és ezek hatását a hadműveletekre, Anatólia területének hármas tagolását Lilie alapján ismerteti. A hangsúly a bizánciak „mélységi védelmén" van, és az arab portyázók elleni határvidéki harcok elveit ismerteti (a *De velitatione* alapján), melynek lényege az ellenfél kifárasztása volt. Bemutatja, hogy a támadások ugyan a 9. századra már egyre ritkábban érték el az Égei-partvidéket, de ennek az árát a határvidék és a felföld lakossága fizette meg. Ezután az arab bázisok fontosságát mutatja be és Anatólia földrajzának kapcsolatát az arabok legfontosabb hadjárati útvonalaival.

A harmadik fejezetben – *The Empire's Foreign Policy in the East and the Key Role of Armenia (c. 870–965)* (69–104. o.) – a szerző a bizánci–örmény kapcsolatokat tárgyalja az arabokkal vívott harcok függvényében, először összefoglalva az itteni bizánci hadjáratok eseményeit. Úgy látja, hogy a birodalom számára ez a terület fontosabb volt, mint Kilikia és Szíria (és a hadereje jelentős részét is örmények alkották ekkoriban), viszont a 10. században az aleppói Hamdanida emírség megerősödése miatt ez utóbbi régiókra koncentrálódtak a nagyobb összecsapások. Így aztán, bár kezdetben Bizánc nem területi expanzióban gondolkodott, csak zsákmány- és fogolyszerző hadjáratokban, a Szaif ad-Daula megtörésére tett erőfeszítések végül az utóbbiba torkolltak. VII. Konstantin uralkodása elején több olyan kudarcot is elszenvedtek, amelyet a császári tekintély szempontjából nem lehetett eltűrni.

A következő fejezet – *The Byzantine View of their Enemies on the Battlefield: The Arabs* (105–127. o.) – a keleti határokat fenyegető ellenség, az arabok képét mutatja be a bizánci forrásokban, különbséget téve a propagandakép és a reális ábrázolások között. Leó diakónus leírása inkább sztereotip barbár-képet nyújt, viszont Bölcs Leó a *Taktiká*ban értékelte bátorságukat, értelmüket, spirituális szemléletüket. Bíborbanszületett Konstantin lelkesítő beszédében hitvány asszonyokként mutatta be őket, viszont a *De cerimoniis*ban reálisabban ábrázolta az arabokat. Általában véve a legvalósabb, hadtörténetileg fontos leírásokat a 10. századi értekezésekben találhatjuk róluk.

A következő két fejezet – *Methods of Transmission of (Military) Knowledge (I): Reconnaissance, Intelligence* (128–146. o.) és *Methods of Transmission of (Military) Knowledge (I): Espionage* (147–191. o.) – témája a korabeli hírszerzés fontosságát és módszereit tárgyalja, a forrásokból vett idézetek sokaságával. Kitér a katonai információk szerzésének sokféle módjára a végvidéki portyázók által ejtett foglyokon és menekülteken át a császári követek és hivatásos kémek tevékenységéig.

Ezután ismét kettős fejezet következik – *Tactical Changes in the Byzantine Armies of the Tenth Century: Theory and Practice on the Battlefields of the East* (192–218. o.) és *Tactical Changes in the Byzantine Armies of the Tenth Century: Investigating the Root Causes* (219–235. o.) – melyekben a szerző előbb a korabeli katonai kézikönyvek előírásainak vizsgálatán keresztül részletesen elemzi a bizánci haderőben ebben az időszakban bevezetett új taktikai módszereket, mint a gyalog-

sági négyszög vagy a nehézlovas *kataphraktos*ok alkalmazása, illetve a gyalogsági és lovassági harcászat változásait. Ezután veszi végig a változások okait, kimutatja azt, hogy a bizánciakra ellenfeleik módszerei is hatottak, főleg az araboké folytonos a 10. századi harcok során (a *menavlatos*ok az arab nehézlovasok elleni védelemben, illetve a saját *kataphraktos*ok támadó alakzatának kialakításában). De érdekes még az íjászatról írott rész is, melyben összehasonlítja a bizánciakat a nomád és a nyugati haditechnikával és taktikával.

A kilencedik fejezet – *Byzantine–Arab Battles of the Tenth Century: Evidence of Innovation and Adaptation in the Chronicler Sources* (236–275. o.) – a kortárs elbeszélő forrásokat (Leó diakónus, Skylitzes, Yahya ibn Said, al-Mutanabbi, Abu Firas és a 12. századi Ibn Zafir) vizsgálja abban a tekintetben, hogy ezek mennyire tekinthetők megbízhatónak a tárgyalt időszak hadtörténetének kutatásában.

Az utolsó fejezetben – *Tactical Innovation and Adaptation in the Byzantine Army of the Tenth Century: The Study of the Battles* (276–297. o.) – Theotokis arra tér ki, hogy az elmélet hogyan valósult meg a gyakorlatban. Ezért hét fontosabb hadjáratot és csatát vesz górcső alá: Hadath (954), Tarsus (965), Arkadiopolis (970), Dorystolon (971), Alexandretta (971), Apamea (994) és Orontes (998). Itt ismét több forrást is felhasznált, ha lehet mindkét féltől, és ezeket összehasonlítva az értekezések előírásaival röviden elemzi az említett eseményeket.

Végül a kötetet egy összefoglaló rész zárja – *Summaries and Conclusions* (298–303. o.) –, melyben röviden vázolja következtetéseit. Alapos bibliográfiával és névmutatóval sem maradt adós a szerző.

A kötet nagyon jól használható a téma iránt érdeklődő történészeknek, de akár az átlagolvasó is nyugodtan forgathatja. Következtetései világosak, jól alátámasztottak, nyilvánvaló, hogy Theotokis alaposan ismeri a forrásanyagot és a szakirodalmat. Összehasonlító módszere révén nemcsak a bizánci és arab történelem kutatói, hanem a nyugatéi is találhatnak benne tanulságos megállapításokat. Amit hiányolhatunk belőle, az talán csak a haditechnikai fejlődés részletes ismertetése és a kellően alapos térkép, mivel amelyek belekerültek, kissé vázlatosnak tűnnek, illetve talán lábjegyzetekkel könnyebb lett volna követni a szöveget, mint végjegyzetekkel. Mindent összevetve a kötet méltó párja lett McGeer monográfiájának, így a középkori hadtörténeti irodalom egy újabb értékes darabbal gyarapodott.

Tősér Márton

PAOLO PRETO

I SERVIZI SEGRETI DI VENEZIA. SPIONAGGIO E CONTROSPIONAGGIO AI TEMPI DELLA SERENISSIMA (LA CULTURA, 1030)

(Il Saggiatore, Milano, 2016. 640 o. ISBN 978-88-428-2269-1)

A Velencei Köztársaság köré két mítosz is szövődött. Az egyiket az állam vezetői tudatosan formálták és terjesztették reprezentatív eszközök segítségével, és a legfelségesebb köztársaság, a *Serenissima* dicsőségét, polgárainak szabadságát és a római köztársasági értékek megőrzését hirdette. Paolo Preto most ismertetett könyve a másik, spontán keletkezett és sokkal negatívabb mítosz központi elemét ismerteti az ezeréves városköztársaság története során: a kémkedést. Velence köztársasági berendezkedésének köszönhetően számos, a modern államra jellemző intézményt épített ki a környező népeknél hamarabb, elég a diplomáciai hálózatukra, vagy a Tízek Tanácsára, Európa első állambiztonsági szervére gondolni. Ezekkel is összefügg a hírszerzés témaköre, amelyet nyíltan gyakorolhattak ugyan a követek, de az igazán jelentős és korai értesülések beszerzéséhez kémek és besúgók közreműködésére volt szükség, akiknek munkáját a Tízek Tanácsa *(Consiglio dei Dieci)*, majd az Állami Nyomozószék *(Inquisitori di Stato)* szervezte meg. E két korlátlan hatalmú szerv nem éppen gáncstalan, kül- és belföldi működésének köszönhető, hogy a szabotázstól sem visszariadó kémek, az alattomos gyilkosok és a kuncsaftjaikból kicsikart titkokkal is üzletelő prostituáltak alakja összeforrt az újkor Velence-képével, és sötét árnyat vetett az egyébként számos szempontból kiemelkedő és dicsőséges állam mítoszára.

Paolo Preto (1942–2019), a padovai egyetem professor emeritusa a fentiekben vázolt témát ismerteti kimerítően a *Velence titkosszolgálatai – Kémkedés és kémelhárítás a Serenissima idején* című, 1994-ben közreadott, majd 1999-ben, 2010-ben, legújabban pedig 2016-ban újranyomott könyvében. Preto az újkori történelemre szakosodott, de a források adta lehetőségeket maximálisan kihasználva a velencei kémkedés teljes idővonalát meghúzza a Tízek Tanácsának felállítását kiváltó 1310-es, Baiamonte Tiepolo-féle államcsíny-kísérlettől kezdve a Köztársaság 1797-es bukásáig, ez teszi ki a kezelhetőség határát súroló terjedelmű kézikönyv első kétharmadát. A maradékot a szerző kizárólag a 18. századnak szenteli, amelyet személyes érdeklődésén kívül az Állami Nyomozószék munkájának a Velencei Köztársaságra nézve végzetes elburjánzása indokol, amely a jakobinus, felvilágosult eszmék céltáblájává tette a gazdaságilag amúgy is kimerülő, hanyatlófélben lévő államot. A velencei kémkedés tárgyalását megelőzi egy rövid bevezető, amely szó szerint Szun-Ce *A háború művészete* című munkájában olvasható definíciótól

kezdve ismerteti a kémkedés ókori és középkori történetét, az újkori titkosszolgálatok születését, és kitér a hírszerzés történelemben betöltött szerepére, a tevékenység morális megítélésére is.

Jelzésértékű, hogy a *Velence titkosszolgálatai* fő része szintén a *Velence titkosszolgálatai* címet viseli, ez önmagában kitenne egy könyvet, és a kémkedés minden lehetséges aspektusát érinti huszonnégy fejezetben. A két említett állambiztonsági szerv kialakulását és fejlődését taglaló fejezeteket a velencei kémek változatos megnevezésének tárgyalása előzi meg, az első hallásra durván filosz fejezet elengedhetetlen a könyv és a források megfelelő értelmezéséhez. A Tízek Tanácsának létrejöttét a kémkedéssel, Állami Nyomozószékét az államtitok kérdésével együtt ismerteti Preto, majd négy jelentős árulási botrányt taglal a 16–17. századból. Ezután Velence hír- és kémközpont szerepét járja körül, amelynek érzékeltetéséhez érdemes az általa kiválasztott példát (88. o.) itt idézni: Marin Sanudo naplójában maradt fenn az a konstantinápolyi követjelentés, mely szerint (talán Lala) Musztafa „pasa csak Velence híreit hiszi el, mását nem" az 1525-ös páviai csatáról. A lagúnák városának hírközpont szerepét már csak a kora újkori információs forradalom tekintetében sem szabad alábecsülni, a Velencéből és más – jellemzően kereskedelmi – központokból ki-be járó híradásokból, *avvisó*kból és *Fuggerzeitung*okból született meg a modern sajtó. Ezt a funkciót természetesen a kortársak is hamar felismerték Velencében, nem véletlen hát, hogy a következő fejezet a *Serenissimá*ra irányuló kémkedést taglalja – messze nem csak a szomszédos államok részéről. Kiemelt helyet kap a velencei értesülésekre áhítozók közt az örök rivális Oszmán Birodalom és Spanyolország, amely az egyik legsúlyosabb – de mindenképpen a legsúlyosabbra fújt – kémbotrány, a Bedmar őrgrófja (Alonso de la Cueva y Benavides) által szervezett összeesküvés kezdeményezője. A velencei állam megdöntésére és a terület spanyol korona alá vonására irányuló szervezkedés jelentősége a modern történettudományban is vitatott, így érthető, hogy ennek külön fejezetet is szentelt a szerző. A Velencét célzó kémkedésre visszatérve, a magyar olvasóközönség szempontjából figyelemre méltók az uszkókok és az ausztriai Habsburgok hírszerző tevékenységét ismertető részek. A Bedmar-összeesküvés ismertetése után még olyan belügyi kérdéseket tárgyal Preto, mint a titkos feljelentések *(raccordo)* képében megnyilvánuló állampolgári közreműködés és a Velence belső rendjére irányuló hírszerzés.

Nem mondhatni, hogy Preto *in medias res* kezdene, a tizedik fejezet foglalkozik először kifejezetten a Velencei Köztársaság külföldi hírszerzésével, először is a nyugatra irányulóval. Megismerjük a diplomácia és a kémkedés már említett összefonódásait, a Velence itáliai, szárazföldi területeit irányító elöljárók hírszerző tevékenységét és természetesen a központból a Tízek Tanácsa vagy az Állami Nyomozószék által kiküldött kémek munkáját. A keleti irányú kémkedést két téma körül ismerteti a szerző, ezek a Raguzával folytatott áru- és hírforgalmi vetélkedés, valamint az Oszmán Birodalmat kémlelő tevékenység.

Az erősen kronológiai felépítésű fejezeteket a hírszerző- és kémtevékenység módszertanának tárgyalása követi a levelek elfogásától és a rejtjelezéstől kezdve az olyan ínyencségekig bezárólag, mint a darált üveg, vagyis a mérgek használata és általában a politikai gyilkosságok. Ezek ismeretében Preto még három jelentős titkos akciót ismertet a 17. századból.

Ezután a „szakosodott" hírszerzőtevékenységek kerülnek a fókuszba, amelyek között kiemelt helyet foglal el az ipari kémkedés és a csempészet elleni harc, amelyek a leginkább érintették Velencét, hiszen ipara elsősorban komoly hozzáadott értékkel bíró termékek – üvegtárgyak, kozmetikumok stb. – létrehozására támaszkodott. Nem egy muranói üvegműves sorsát pecsételte meg, ha engedett egy előnyös külföldi ajánlatnak, de a velencei titkosszolgálatoknak természetesen megvoltak azok a módszerei is, amelyek révén élve tudták hazavinni az eltévelyedő alattvalókat. A gazdasági indíttatású kémtevékenység mellett még két témát ismertet Preto: a velencei állam külföldi jóhírét és a belföldi közvéleményt karbantartó „szellemi kémkedést", illetve a járványok megelőzését célzó hírszerzést (és ellentettjét, a kútmérgezést).

A velencei titkosszolgálatok szervezetének és módszereinek sokszínű tablóját egy szociológiai fejezet zárja, ahol a részben korábban megismert kémek motivációit és működését társadalmi helyzetük függvényében ismerhetjük meg jobban. A hírszerzést emelt fővel űző, leginkább nemzetközi kapcsolati hálójukat felhasználó patríciusoktól kezdve a klérus mindig gyanús tagjain át a visszatérésben reménykedő száműzöttekig és a Velence utcáin tengődő alkalmi besúgókig húzódik a *Serenissimá*t információs nagyhatalommá tevő kémek sora. Preto szakszerűen eloszlat néhány olyan közkeletű előítéletet is, mint a kémkedésben résztvevő nőkre visszavetített, Mata Hari-jellegű ábrándok, vagy a többnyire indokolatlan gyanakvás a velencei zsidók kémtevékenységére.

Ahogy már utaltam rá, a könyvet a velencei kémkedés 18. századi történetének önálló taglalása zárja a politikatörténetből jól ismert eseményekhez – például a trieszti és fiumei szabadkikötők létrehozásához – fűződő kémtevékenység ismertetésével, három jelentős kém – köztük Giacomo Casanova – bemutatásával és a hétköznapi élet színtereit – kávézókat, kaszinókat – egyre mélyebben átszövő belső elhárítás tárgyalásával. Már a címben *(Velence hanyatlik, a kém győzedelmeskedik)* megfogalmazva, a rész kezdetétől érezhető a bukás előszele, az alattvalói szabadság kiterjesztését és az állami irányítás visszaszorítását propagáló felvilágosult eszmék térnyerése, amelyek végül némi napóleoni rásegítéssel elhozták a Velencei Köztársaság végzetét.

A harmadik részt egy kultúrtörténeti és egy historiográfiai áttekintés is gazdagítja. Az előbbi a *Settecento* velencei kémvilágának a kortársakban kialakult képét örökíti meg, legyenek azok egykorú historikusok, a *Gran Tour*t járó, művészi – és egyéb – élvezetekre vágyó utazók, a *Serenissima* felvilágosult kritikusai, vagy azok, akikért

elméletileg az egész hírszerző apparátus működik: maguk a velenceiek. A kötetet záró historiográfiai áttekintésben pedig nemcsak a 19–20. század kutatóinak nézőpontjait és eredményeit ismerhetjük meg, hanem a velencei kémek irodalomban és más művészi alkotásokban feltűnő alakját is. A kötetet rövidítésjegyzék, földrajzi- és személynévmutató zárja.

Önálló irodalomjegyzék helyett a fejezetekhez járuló végjegyzetekből lehet tájékozódni a Preto által felhasznált szakmunkákról, ezek száma azonban eltörpül a hihetetlen levéltári forrásbázis mellett. A Tízek Tanácsának és az Állami Nyomozószéknek a Velencei Állami Levéltárban őrzött iratait a helyi források közül a Correr-gyűjtemény és a Szent Márk-könyvtár dokumentumai egészítik ki, utóbbiak közül ki kell emelni a 16. század elejének pótolhatatlan forrását, a Sanudo-naplósorozatot. Külföldi kontrollforrásokat pedig a simancasi és az immáron dubrovniki levéltár szolgáltatott. A *Velence titkosszolgálatai* adatgazdagsága egyszere lenyűgöző és zavarba ejtő, már-már az olvasásélmény rovására megy, ahogy Paolo Preto bekezdéseken keresztül sorozatosan villantja fel az egy-egy témához tartozó kémtörténeteket. De ezt kellőképp ellensúlyozza a jegyzetapparátus elhelyezése, a lábjegyzetek apróbetűje nem rángatja ki az olvasót az intrikák szövevényéből.

Nem kérdés, hogy Magyarországnak, a Velencei Köztársaság egykori szomszédjának történetét kutatók figyelmére méltó a *Velence titkosszolgálatai,* mégis érdemes felvetni néhány olyan pillanatot a szomszédság – Jászay Magdával szólva – küzdelmes történetéből, amelyek alaposabb megismeréséhez a Preto-könyv és az abban említett források hozzájárulhatnak. A politikai gyilkosságok célpontjai közt feltűnik Luxemburgi Zsigmond – és nem császári minőségben, hanem az áhított dalmát területek uraként –, a törökellenes kémkedést tárgyalva minduntalan előkerül az európai irányú, a Magyar Királyság sorsát meghatározó oszmán terjeszkedés kérdése, a 18. században pedig a hanyatló Velence koporsójába verik a szögeket a Habsburg uralkodóink, többek közt a tengermelléki szabadkikötők megnyitásával. De megtaláljuk Magyarországot, mint a padovai egyetem kémiaprofesszorának a rézbányák modernizálását célzó útjának egyik állomását, valamint a 18. század pestisjárványaitól rettegő egészségügyi megfigyelők terepét, és persze nem lehet a velencei renegátokról beszélni anélkül, hogy Gritti Alajos szóba ne kerülne.

A *Velence titkosszolgálatai* nemcsak a hírszerzés minden területére kiterjedő alapos monográfia, hanem forrásközpontú adattár is, ezt a névmutató terjedelme, óvatos becsléssel kettőezerötszáz személynév is kellőképp bizonyítja. Ilyen formában pedig hasznos segédkönyv a velencei–magyar kapcsolatok kutatói számára is.

Szovák Márton

ÉMILIE CHAMPION

LE MARÉCHAL-DUC DE RICHELIEU, L'HÉRITIER DU CARDINAL, UN HOMME DE POUVOIR ET DE GUERRE AU SIÈCLE DES LUMIÈRES

(Honoré Champion, Paris, 2022. 508 o. ISBN 978-2745357014)

Louis-François-Armand de Vignerot du Plessis de Richelieu herceg és marsall (1696–1788), a híres bíboros dédunokaöccsének fia, a felvilágosodás századának egyik neves hadvezére és hírhedt libertinusa volt, akinek a korszerű és tudományos életrajza már régóta hiányzott a könyvtárak és a téma iránt érdeklődők polcairól. E hiányt Émilie Champion, a Bordeaux-Montaigne Egyetemen e témából doktorátust szerzett fiatal történésze pótolta egy kiváló új monográfiában, amely nemrég jelent meg a neves Honoré Champion kiadó *Bibliothèque d'histoire moderne et contemporaine* sorozatában. A Richelieu marsallra vonatkozó, általa feldolgozott óriási kéziratos forrásanyag több híres francia közgyűjteményben érhető el, amelyeknek fontosabb egységei e kötet jegyzetapparátusa és forrásjegyzéke alapján kiválóan áttekinthetőek. A herceg terjedelmes magán- és hivatalos levelezése a párizsi Sorbonne Egyetem könyvtárának kézirattárában található. E gazdag levelezésen kívül – amely szinte önmagában is elég forrásanyagot biztosít egy életrajzhoz – a szerző elsősorban a nagyobb francia központi levéltári gyűjteményekben, mint az Archives nationales, a Service historique de la défense és az Archives diplomatiques levéltárakban, valamint a Bibliothèque nationale de France kézirattárában tárt fel további jelentős mennyiségű forrásanyagot. Richelieu herceg dél-nyugat-franciaországi tevékenységére vonatkozólag pedig a bordeaux-i, illetve környékbeli levéltárak és könyvtárak forrásait is felhasználta.

De ki is volt valójában Richelieu herceg és marsall? Erre a kérdésre igyekszik sommás választ adni Émilie Champion a monográfiájában, ahol a neves 18. századi személyiség sokoldalú egyéniségét próbálja meg bemutatni elsősorban kortársai visszaemlékezései és az újabb korszerű szakirodalom segítségével.

A kötet bevezetőjében a szerző részletesen elemzi a róla fennmaradt ellentmondásokban bővelkedő képet. A híres Richelieu bíboros – Armand Jean du Plessis de Richelieu (1585–1642) – dédunokaöccse fiaként a francia királyi udvar legbelsőbb köreihez tartozó család tagjaként látta meg a napvilágot 1696. március 13-án Párizsban. A könyv első részében nagyszerű képet kaphatunk a család felemelkedésének rendkívüli dinamikájáról, házassági és birtokszerzési politikájáról. Ez utóbbiak jobb megértéséhez segítséget nyújtanak a könyv mellékletei, elsősorban a részletes családfa (83. o.) és a Richelieu-család birtokait ábrázoló térkép (90. o.). A család birtokai a Francia Királyság belső és nyugati területein helyezkedtek el, és három fontos részből álltak: az ősi közép-franciaországi Richelieu-birtok körüli családi területek, a Bordeaux-környéki birtokok, illetve a francia fővárosban található palota és a környékbeli uradalmak. A szerző a francia főúri reprezentáció

tükörképének tekintett vidéki kastélyok és a párizsi palotájuk bemutatásával jó támpontot nyújt a család francia elitben elfoglalt helyének meghatározásához is. A herceg testamentumának alapos elemzése során kitér a fényűző élet nélkülözhetetlen kellékeinek (lovaskocsik, istállók, ruhatár, konyha, borospince stb.) alapos ábrázolására is. A könyvtár ismertetése alapján megállapítható, hogy Richelieu herceg előkelő helyet foglalhatott el a francia arisztokrácia széles műveltséggel rendelkező köreiben. Magánéletének tárgyalása során megkerülhetetlen témának számít a korban is hírhedtnek számító szabados szexuális életének bemutatása. Richelieu herceg már fiatalon is viharos szerelmi ügyekbe keveredett, többször is párbajozott, minek következtében kétszer is a Bastille-ba zárták. Számos szeretője volt, akiknek leveleit a Sorbonne könyvtárában őrzött iratai között ma is megtalálhatjuk. Bár a kutatók egy része ezek hitelességét megkérdőjelezi, a herceg kétségkívül kora egyik legismertebb libertinusának számított.

A kötet második, talán legeredetibb részét a szerző Richelieu marsallnak, vagyis a hadvezérnek szentelte. A herceg a katonai pályán is rengeteg sikert aratott. Részt vett a 18. század közepének összes fontos háborújában. A fegyverfogást a spanyol örökösödési háború utolsó éveiben kezdte tanulni a híres királyi muskétások soraiban, és részt vett a háború utolsó nagy francia győzelmében, a denain-i csatában (1712. július 23–24.) is. Itt figyelt fel rá Claude Louis Hector de Villars marsall, aki hadsegédjéül választotta, és így elkísérhette a híres hadvezért Fribourg ostromához, ahol vitézségével kitüntette magát, de megsebesült a küzdelemben. A kor szokásának megfelelően a város feladásának hírét a fővezér a legvitézebb ifjú nemesre (Richelieure) bízva küldte a Napkirály udvarába. A spanyol örökösödési háború után az ifjú hercegnek egészen 1733-ig, a lengyel örökösödési háború kirobbanásáig kellett várnia, hogy ismét megmutathassa katonai tehetségét. A háború első évében, a Strasbourg melletti Kehl ostrománál a spanyol örökösödési háború veteránja, Berwick marsall parancsnoksága alatt álló hadseregben szolgált. A következő év áprilisában Richelieu-t ezredével együtt ismét a marsall hadseregébe osztották be, ahol személyesen is hozzájárult Philippsbourg ostromának sikeréhez. Az ostrom alatt elesett Berwick helyére Asfeld marsall lépett, aki végül július 18-án bevonult az erődbe. Richelieu katonai szerepéről több forrás is megemlékezett.

Az osztrák örökösödési háború kirobbanása új lehetőséget nyitott Richelieu herceg számára. 1743-ban részt vett a dettingeni csatában, ahol a források és történetírók tanúsága szerint igen hősiesen küzdött. Itt egy lovat is kilőttek alóla, illetve a mellette küzdő egyik katonáját is lelőtték. A fősereg utóvédjében elhelyezkedő ezredét a visszavonulás közben szinte teljesen megsemmisítették.

Richelieu herceg a dettingeni katasztrofális vereség után a téli hónapokban titkos diplomáciai tárgyalásokat folytatott, és hozzájárult az 1744. május 22-én aláírt frankfurti szerződéshez, amely a francia–porosz–bajor–hesseni és pfalzi uralkodók együttműködését irányozta elő. Ehhez kapcsolódott egy másik, június 5-én aláírt francia–porosz szövetségi szerződés is. Politikai jelentőségét növelte az a tény is, hogy Rochechouart herceg dettingeni csatában bekövetkezett halála után őt léptették

a helyére első udvari nemesi kamarásnak, amelynek köszönhetően a háború során a király hadsegédjeként is tevékenykedett, azon ritka alkalmak egyikén, amikor a francia uralkodó személyesen vezette a francia hadakat. Ilyen különleges eseményre került sor 1745 nyarán, amikor XV. Lajos és fia, a *Dauphin* személyesen jelentek meg a flandriai hadszíntéren, és részt vettek a döntő jelentőségű fontenoy-i csatában. Az évszázad egyik legnagyobb francia győzelmének tartott ütközetben Richelieu herceg ismét jelentős szerepet játszott. A Szász Móric francia fővezér parancsnoksága alatt küzdő mintegy 48 000 fős francia főerőkkel szemben kb. 53 000 fős holland, brit, hannoveri és osztrák katona harcolt Cumberland herceg főparancsnoksága alatt. A szembenálló erők 1745. május 10-én érték el a mai Belgiumhoz tartozó Fontenoy falu határát. Másnap került sor a döntő ütközetre, melynek során a szövetséges erők – a franciák jól kiépített állásai elleni többszöri sikertelen támadása után – kettős oszlopba rendeződve igyekeztek elfoglalni Fontenoy helységet. Az oszloptámadás a francia csapatok oldalirányú ellentámadásai és a csata tetőpontján szemből történő ágyúzása következtében véres kudarcot vallott. A csataleírások szerint Richelieu herceg több helyszínen is – például a legendás Maison du Roi lovascsapat élén való rohamban és a csata lefolyását döntően befolyásoló ágyúk felállításában – kiemelkedő szerepet játszott.

1747-től az észak-itáliai fronton a Genovai Köztársaság szolgálatában játszott igen fontos szerepet. A korábban francia szövetséges Genova 1746 szeptemberében kapitulált, és osztrák megszállás alá került. A háborús helyzet ekkor kezdett kritikussá válni a franciák számára. A kora újkori Franciaország történetében alig fordult elő, hogy idegen hadak veszélyeztessék a lakosság biztonságát. Az 1746-os sikeres észak-itáliai osztrák–szárd offenzíva következtében a francia–spanyol csapatok folyamatosan kiszorultak Észak-Itáliából. Szeptember végén az osztrák–szárd haderők elérték Nizzát, és küszöbön állt Provence megszállása is. Az osztrák uralmat végül 1746. december 5-én egy felkeléssel lerázták a genovaiak, és ezzel óriási segítséget nyújtottak a háború lezárását kereső franciáknak. A francia kormányzat ennek következtében rendkívüli nagyköveteket küldött Genovába: először Boufflers herceget, majd az ő 1747 júliusában bekövetkezett halála után Richelieu herceget, jelentős haderővel és pénzzel ellátva. A herceg jelentősen megerősítette a város erődítményeit és további új erődöket – pl. a saját nevét viselő erődöt – építtetett. Több jelentős győzelmet aratott, és a spanyol segélycsapatokkal közösen fellépve megakadályozta az orosz szárazföldi és a brit tengeri haderők közös hadműveleteinek további sikereit. Richelieu herceget 1748-ban nevezte ki XV. Lajos Franciaország marsalljává, amely az *ancien régime* legmagasabb katonai rangjának és a francia hadsereg stratégiai irányító szerepkörének felelt meg. A hétéves háború kezdetén már hatvanéves veteránként vett részt a hadműveletekben, amelyek során elnyerte a hannoveri hadsereg parancsnokságát.

A harmadik részben Émilie Champion górcső alá veszi a herceg udvari és politikai karrierjét. Richelieu családja királyhű hagyományait folytatva alapvetően a Francia Királyság egyik legmegbízhatóbb támaszának számított, bár pályaívében egy-két

vargabetűt is találhatunk. 1719-ben például belekeveredett az úgynevezett Cellamare-féle összeesküvésbe, amellyel kivívta a Régens haragját. Végül éppen a Régens leányának közbenjárása mentette meg Richelieu-t a súlyos büntetéstől. Ennek ellenére a következő évek folyamán a fiatal főnemes közéleti pályafutása meredeken emelkedett. 1720. november 25-én megválasztották a Francia Akadémia tagjának, 1729-ben a Szentlélek Rend lovagja lett, 1731-ben pedig a Királyi Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagságával tüntették ki. A Régens halála utáni államminiszter, Bourbon-Condé herceg támogatásának köszönhetőn hivatali pályája is lendületes irányt vett, minek következtében az európai diplomácia fontos területein képviselhette a Francia Királyságot: előbb Bécsben (1725–1729), majd Drezdában volt nagykövet, és diplomataként kiválóan megállta a helyét.

Richelieu herceg az osztrák örökösödési háború utolsó két esztendejében szintén fontos diplomáciai feladatokat látott el. 1746 végén a Dauphin feleségül vette III. Ágost lengyel király és szász választófejedelem leányát, Mária-Jozefa hercegnőt. A francia király nagy reményeket fűzött e házassághoz, és a Mária Teréziával jó kapcsolatokat ápoló lengyel királytól remélte, hogy aktív szerepet vállal a háborút lezáró béke elősegítésében. Ebből a célból a már ismert és tapasztalt diplomatának számító Richelieu-t küldte Drezdába. Bár a küldetését nem koronázta siker, a herceg jól egyengette a háború vége felé megerősödő békepárti erők útjait a megegyezés irányába.

1738 és 1755 között a különleges jogállású Languedoc tartomány katonai kormányzójaként tevékenykedett, és részben e hivatalának köszönhetően – mint a területet jól ismerő katonatiszt – nem véletlenül került az általunk közölt források keletkezésének időszakában a dél-franciaországi katonai események középpontjába. 1743-ban elnyerte a kitüntető első udvari nemesi kamarás *(Premier Gentilhomme de la Chambre)* címet, majd 1755-ben a kereskedelméről és bortermeléséről híres és gazdag Guyenne tartomány kormányzójává nevezte ki a király. E hivatala idején jelentős mértékben hozzájárult a bordeaux-i borok hírnevének öregbítéséhez, és annak fogyasztását népszerűsítette a királyi udvarban is. Állítólag szintén az ő nevéhez fűződik a majonéz feltalálása is, bár ennek a legendának a kötet szerzője nem tulajdonít sok valóságalapot.

Összegzésképpen megállapítható, hogy Émilie Champion új, Richelieu hercegnek szentelt életrajza árnyaltabb képet alkot a felvilágosodás korának egyik legellentmondásosabb szereplőjének katonai, politikai és kultúrtörténeti jelentőségéről. A kötet óriási forrásanyag és szakirodalom bevonásával készült, amelyet a szerző jól áttekinthető módon mutat be a függelékben található, már említett gazdag forrásjegyzékben és bibliográfiában. A kronológiával és személynévmutatóval is kiegészített kiváló szakmunka tudományos erényei mellett ki kell még emelnünk a könyv kellemes és olvasmányos stílusát, amelynek köszönhetően nemcsak a történészek és hadtörténészek, hanem a szélesebb olvasóközönség számára is élvezhető módon mutatja a 18. század egyik méltatlanul elfeledett francia hadvezérét.

Tóth Ferenc

BALLA TIBOR

A HONVÉDTISZTKÉPZÉS IRÁNYÍTÓINAK ARCKÉPCSARNOKA. A MAGYAR KIRÁLYI HONVÉD LUDOVIKA AKADÉMIA IGAZGATÓI ÉS PARANCSNOKAI 1872–1945

(Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2022. 230 o. ISBN 978-963-531-810-0)

Balla Tibor ezredes, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Karának kutatóprofesszora, az osztrák–magyar hadsereg és az első világháború nemzetközi szinten is elismert kutatója legújabb, bízvást hiánypótlónak nevezhető kötetében a magyar királyi Honvéd Ludovika Akadémia vezetőinek életrajzi lexikonját állította össze. Jó másfél évtizede a szerző kutatásainak fókuszában a Nagy Háború osztrák–magyar tábornoki kara áll, melynek eredményeit eddig két vaskos kötetben foglalta össze. Jelen munka metodológiájában és formájában is az előbb említett kötetekben megkezdett hagyományok szerves folytatásának tekinthető.

A recenzens még emlékszik azokra az időkre, amikor a Ludovika és a ludovikás tiszt szitokszavaknak számítottak. Az akkori rezsim 1989-es bukása után kapta visszza becsületét és foglalhatta el a magyar hadtörténelem panteonjában az őt megillető helyet a hetvenkét éven keresztül működő, 1945-ben a történelem vihara által elsodort egykori honvéd tisztképző intézmény, a magyar királyi Honvéd Ludovika Akadémia. Balla Tibor könyve, mely az intézmény megnyitásának 150. évfordulóján jelent meg, méltó emléket állít az akadémiának és vezetőinek.

Az 1867-es kiegyezést követően 1868-ban hozták létre az Osztrák–Magyar Monarchia szárazföldi fegyveres erejének második vonalát alkotó magyar királyi Honvédséget, melynek önálló tisztikarra volt szüksége. Az a több évtizedes vágy, hogy a magyar ifjakat magyar tanintézetben, magyar nyelven képezzék tisztekké, 1872. december 19-én vált valóra, amikor a magyar királyi Honvéd Ludovika Akadémia megkezdte működését. A Honvéd Ludovika Akadémia mindenkori igazgatója, majd parancsnoka felelősségteljes, egyben vágyott beosztás volt. A magasan képzett, a szükséges vezetői tapasztalatokkal rendelkező jelöltet a honvédelmi miniszter javaslatára az uralkodó, majd később a kormányzó nevezte ki. Az Akadémia vezetője nagy önállósággal rendelkezett, és közvetlenül a mindenkori honvédelmi miniszter alárendeltségében állt.

Az Akadémia történetében két nagy korszak különíthető el. Az első a Monarchia időszakára esett. Ekkor az intézmény egészen más történelmi körülmények és keretrendszer között működött, mint a háborús vereség, a forradalmak és a trianoni trauma után. A Monarchia idején a képzett tisztek létszámának emelése mellett fontos cél volt,

hogy a képzés színvonala elérje az etalonnak tekintett nagymúltú bécsújhelyi akadémiáét. Trianon után a kezdetben korlátozott létszámú honvédség fejlesztésének gátjai és az ország szűkös anyagi lehetőségei miatt szinte az alapokról kellett újjáépíteni a honvéd tisztképzést. Ennek következtében természetszerűleg megváltoztak a képzés prioritásai is.

1872 és 1945 között összesen 28 igazgató és parancsnok állt a Honvéd Ludovika Akadémia élén. A két korszak közti átmenet zűrzavarát jól jelzi, hogy az 1918 novembere és 1919 augusztusa közti időszakban összesen hatan, többen kényszerűségből vezették az intézményt. Legtöbbjük a negyvenes, illetve az ötvenes éveiben került e beosztásba, és legnagyobb részük ezredesi vagy már tábornoki rendfokozattal rendelkezett. Elmondható róluk, hogy szinte kivétel nélkül mindannyiuknak volt már valamilyen harci tapasztalata, és zömük karrierjének nem a Ludovika igazgatósága vagy parancsnoksága volt a végső állomása, hanem további pályájuk még magasabbra ívelt.

A kötetet Padányi József vezérőrnagy előszava nyitja. A *Bevezetés* című fejezetben Balla Tibor röviden ismerteti a magyar királyi Honvéd Ludovika Akadémia történetét, de a fontosabb fordulópontok az adott igazgató vagy parancsnok életrajzában később részletesebben is bemutatásra kerülnek. Az intézménytörténet mellett a szerző röviden elemzi a 28 igazgató és parancsnok szociológiai és kulturális hátterét, valamint a pályafutásukból levonható általános tanulságokat.

A kötet terjedelmének döntő hányadát a mű lelke, *A magyar királyi Honvéd Ludovika Akadémia igazgatóinak és parancsnokainak életrajza* című rész teszi ki. Itt olvashatjuk az intézmény 28 igazgatójának és parancsnokának részletes, egyenként több oldal terjedelmű életrajzát, kronológiai sorrendben. Véleményem szerint itt hasznos lett volna, ha a nevek mellett zárójelben szerepel a beosztásuk kezdő és végső dátuma, így az olvasó egy pillantással megtudhatta volna, ki mikor állt a Ludovika élén. Ez ugyanakkor nem von le semmit a kötet értékéből, és a recenzens gyakorlatilag semmi más kritikát nem tud megfogalmazni a munka kapcsán. A könyv témájának megfelelően az életrajzokban megfelelő hangsúlyt kap az intézmény élén eltöltött időszak, illetve a katonai pályafutás ismertetését követően tartalmazzák a magánéletre (házasság, gyerekek), valamint a nyelvtudásra és az esetleges szakirodalmi tevékenységre vonatkozó adatokat is. Az életrajzok végén a szerző felsorolja az adott személy hazai és külföldi kitüntetéseit.

A Ludovika első igazgatója az 1820-ban született sepsiszentgyörgyi és nagyváradi Móricz Sándor magyar királyi honvéd ezredes volt. Móricz részt vett a szabadságharcban, melynek végén vezérkari őrnaggyá léptették elő. A szabadságharc leverése után Aradon, majd Theresienstadtban raboskodott 1852-ig. Szabadulása után 1869-ig különböző polgári állásokat töltött be, majd belépett az újonnan alakult magyar királyi Honvédségbe. 1871-ben ezredessé léptették elő, és az uralkodó 1872. július 18-án kinevezte a Honvéd Ludovika Akadémia első igazgatójává. Egészségi állapota miatt azonban ezt a beosztást csak 1873 novemberéig tudta ellátni.

1890. március 17-én az intézmény katonai jellegének jobban megfelelő parancsnoki cím váltotta fel az addigi igazgatóit. A Ludovika első parancsnoka nemességodi Szvetics József vezérőrnagy (1894-től altábornagy) lett, aki tíz esztendeig, 1885-től 1895-ig állt az intézmény élén. A dualizmus korának utolsó parancsnoka sepsiszék-nagyborosnyói Bartha Lajos altábornagy volt. Őt az összeomlást követő forradalmak korának első parancsnokaként Stromfeld Aurél honvéd ezredes követte, aki 1918. november 25-étől 1919. január 14-ig állt az intézmény élén.

A forradalmak zűrzavaros kora után az újjászervezés és építkezés jelentős feladatát vitéz dombóvári Révy Kálmán indította el, aki 1919. augusztus 25-étől 1925. június 30-ig állt az intézmény élén. Révyt 1924-ben vezérőrnaggyá léptették elő, 1932-ben altábornagyként helyezték nyugállományba. Később olyan ismert személyek álltak a Ludovika élén, mint vitéz Jány Gusztáv vezérezredes, a 2. honvéd-hadsereg parancsnoka, vagy vitéz Szombathelyi Ferenc vezérezredes, a Honvéd Vezérkar főnöke. A Ludovika utolsó parancsnoka Kocsis László vezérkari ezredes volt, aki 1944. október 16-ától 1945 májusáig állt az intézmény élén. Vezetése alatt a Ludovika Akadémia először Körmendre, majd Németországba települt.

A tetszetős küllemű, gazdagon – 145 fényképpel – illusztrált kötetet részletes forrásjegyzék és irodalomjegyzék zárja. Balla Tibor munkája úttörő és unikális: ilyen jellegű összefoglalás eddig még nem született, ráadásul nemcsak a parancsnokok életrajzát mutatja be, hanem a Ludovika történetét is. A kötet jól használható a jövő tisztjeinek az oktatásában, hiszen a jelenleg zajló hadseregreform is jelentős mértékben épít a történelmi hagyományokra és a ludovikás szellemre. A korszak kutatói is haszonnal forgathatják, a könyvben szereplők jelentős része ugyanis tábornokként fejezte be a pályafutását, ráadásul néhányan később a magyar történelem meghatározó alakjaivá váltak. Emellett bátran ajánlanám ezt az olvasmányos stílusban megírt munkát minden, a korszak és a magyar történelem iránt érdeklődő olvasónak.

Krámli Mihály

TARTALOM

TANULMÁNY

BOBAY ISTVÁN — „Ha csak egy kevés hasznára lehetünk is a köztársaságnak, vérünket örömmel adjuk”. Magyarok a mexikói köztársasági oldalon az 1860-as években 259

KÖZLEMÉNYEK

MÉSZÁROS KÁLMÁN – TUZA CSILLA — Károlyi Sándor kuruc generális Bécs alatti portyái I. 1704. március 21–22. 303

RÉFI ATTILA — Egy huszárportré nyomában. Vrancsics Pál ezredes élete és katonai pályafutása 345

CSORBA GYÖRGY — Dobosok az 1848–1849-es szabadságharcban: szervezés, kiképzés, felszerelés 377

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

ROSONCZY ILDIKÓ — Egy balti német báró az 1849. augusztus 13-ai fegyverletételről 417

RADNÓTI KLÁRA — „Görgei Arthur könyvtára” 439

SZEMLE

GEORGIOS THEOTOKIS — Byzantine Military Tactics in Syria and Mesopotamia in the Tenth Century. A Comparative Study *(Tősér Márton)* 507

PAOLO PRETO — I servizi segreti di Venezia. Spionaggio e controspionaggio ai tempi della Serenissima *(Szovák Márton)* 510

ÉMILIE CHAMPION — Le Maréchal-duc de Richelieu, l’héritier du cardinal, un homme de pouvoir et de guerre au Siècle des Lumières *(Tóth Ferenc)* 514

BALLA TIBOR — A honvédtisztképzés irányítóinak arcképcsarnoka. A magyar királyi Honvéd Ludovika Akadémia igazgatói és parancsnokai, 1872–1945 *(Krámli Mihály)* 518

TABLE OF CONTENT

RESEARCH ARTICLES

ISTVÁN BOBAY — "If we can be of but little use to the Republic, we will gladly give our blood". Hungarians Fighting on the Side of the Mexican Republicans in the 1860s 259

PUBLICATONS

KÁLMÁN MÉSZÁROS – CSILLA TUZA — The Raids of Sándor Károlyi Kuruc General under Vienna. Part I. 21–22 March 1704 303

ATTILA RÉFI — An Investigation into a Portrait of a Hussar. The Life and Military Career of General Pál Vrancsics 345

GYÖRGY CSORBA — Drummers in the 1848–1849 War of Independence: organisation, training, equipment 377

SOURCE PUBLICATONS

ILDIKÓ ROSONCZY — A German Baron from the Baltic about the Surrender of 13 August 1849 417

KLÁRA RADNÓTI — "The Library of Arthur Görgei" 439

REVIEW

GEORGIOS THEOTOKIS — Byzantine Military Tactics in Syria and Mesopotamia in the Tenth Century. A Comparative Study *(Márton Tősér)* 507

PAOLO PRETO — I servizi segreti di Venezia. Spionaggio e controspionaggio ai tempi della Serenissima *(Márton Szovák)* 510

ÉMILIE CHAMPION — Le Maréchal-duc de Richelieu, l'héritier du cardinal, un homme de pouvoir et de guerre au Siècle des Lumières *(Ferenc Tóth)* 514

TIBOR BALLA — A Portrait Gallery of the Directors of Military Officer Training. Directors and Commanders of the Royal Hungarian Ludovica Defence Academy, 1872–1945 *(Mihály Krámli)* 518

INHALT

STUDIE

ISTVÁN BOBAY — „Wenn wir der Republik nur ein wenig von Nutzen sein können, dann vergießen wir mit Freude unser Blut". Ungarn auf der Seite der Republikaner in Mexiko in den 1860er-Jahren 259

MITTEILUNGEN

KÁLMÁN MÉSZÁROS – CSILLA TUZA — Die Streifzüge von Kuruzengeneral Sándor Károlyi vor Wien. Teil 1. 21–22. März 1704 303

ATTILA RÉFI — Auf den Spuren eines Husarenporträts. Das Leben und die Militärlaufbahn von Oberst Pál Vrancsics 345

GYÖRGY CSORBA — Trommler im Freiheitskampf von 1848–1849: Organisation, Ausbildung, Ausrüstung 377

QUELLENPUBLIKATIONEN

ILDIKÓ ROSONCZY — Ein baltischer deutscher Graf über die Niederlegung der Waffen am 13. August 1849 417

KLÁRA RADNÓTI „Die Bibliothek von Arthur Görgei” 439

RUNDSCHAU

GEORGIOS THEOTOKIS Byzantine Military Tactics in Syria and Mesopotamia in the Tenth Century. A Comparative Study *(Márton Tősér)* 507

PAOLO PRETO I servizi segreti di Venezia. Spionaggio e controspionaggio ai tempi della Serenissima *(Márton Szovák)* 510

ÉMILIE CHAMPION Le Maréchal-duc de Richelieu, l’héritier du cardinal, un homme de pouvoir et de guerre au Siècle des Lumières *(Ferenc Tóth)* 514

TIBOR BALLA Porträthalle der Leiter der Honvéd-Offiziersausbildung. Die Direktoren und Kommandanten der Königlich Ungarischen Ludovika-Akademie, 1872–1945 *(Mihály Krámli)* 518

TABLE DES MATIÈRES

ÉTUDE

ISTVÁN BOBAY « Si nous pouvons être utiles pour la République ne serait-ce qu’un peu, nous donnerons volontiers notre sang ». Des Hongrois aux côtés de la République mexicaine dans les années 1860 259

PUBLICATIONS

KÁLMÁN MÉSZÁROS – CSILLA TUZA Les incursions du général kuruc Sándor Károlyi en aval de Vienne I. 21–22 mars 1704 303

ATTILA RÉFI Sur la trace du portrait d’un hussard. La vie et la carrière militaire du colonel Pál Vrancsics 345

GYÖRGY CSORBA — Les tambours dans la guerre d'indépendance de 1848–1849 : organisation, entraînement, équipement 377

PUBLICATIONS DE SOURCE

ILDIKÓ ROSONCZY — Un baron germanique de la Baltique à propos de la capitulation du 13 août 1849 417

KLÁRA RADNÓTI — « La bibliothèque d'Arthur Görgei » 439

REVUE

GEORGIOS THEOTOKIS — Byzantine Military Tactics in Syria and Mesopotamia in the Tenth Century. A Comparative Study *(Márton Tősér)* 507

PAOLO PRETO — I servizi segreti di Venezia. Spionaggio e controspionaggio ai tempi della Serenissima *(Márton Szovák)* 510

ÉMILIE CHAMPION — Le Maréchal-duc de Richelieu, l'héritier du cardinal, un homme de pouvoir et de guerre au Siècle des Lumières *(Ferenc Tóth)* 514

TIBOR BALLA — Portraits des directeurs de la formation des officiers militaires. Directeurs et commandants de l'Académie militaire royale hongroise Ludovika, 1872–1945 *(Mihály Krámli)* 518

СОДЕРЖАНИЕ

ИССЛЕДОВАНИЕ

ИШТВАН БОБАИ — «Если мы можем быть хоть немного полезны для республики, мы с радостью отдадим свою кровь». Венгры на стороне Мексиканской республики в 1860-их гг. 259

ПУБЛИКАЦИИ

КАЛМАН МЕСАРОШ – ЧИЛЛА ТУЗА — Набеги куруцкого генерала Шандора Каройи под Веной I. 21–22-ое марта 1704 г. 303

АТТИЛА РЕФИ — По следам гусарского портрета. Жизнь и военная карьера полковника Пала Вранчича 345

ДЪЁРДЬ ЧОРБА — Барабанщики в борьбе за свободу 1848–1849 гг.: организация, обучение, снаряжение 377

ПУБЛИКАЦИИ ИСТОЧНИКОВ

ИЛЬДИКО РОШОНЦИ — Один балтийский немецкий барон о капитуляции 13-ого августа 1849 г. 417

КЛАРА РАДНОТИ — «Библиотека Артура Гёргеи» 439

ОБЗОР

ГЕОРГИОС ТЕОТОКИС — Byzantine Military Tactics in Syria and Mesopotamia in the Tenth Century. A Comparative Study *(Мартон Тошер)* 507

ПАОЛО ПРЕТО — I servizi segreti di Venezia. Spionaggio e controspionaggio ai tempi della Serenissima *(Мартон Совак)* 510

ЭМИЛИЕ ШАМПИОН — Le Maréchal-duc de Richelieu, l'héritier du cardinal, un homme de pouvoir et de guerre au Siècle des Lumières *(Ференц Тот)* 514

ТИБОР БАЛЛА — Зал портретов командиров военно-офицерской подготовки. Директора и командиры Академии Людовика Королевских венгерских вооруженных сил, 1872–1945 *(Михай Крамли)* 518

Horváth Csaba

VISSZATÉRTEK

A MAGYAR KIRÁLYI 3. HONVÉD HADSEREG A DÉLVIDÉKEN (1941. ÁPRILIS)

HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM

ZRÍNYI KIADÓ

Tördelő: Fehérvári Balázs

Nyomdai kivitelezés:
HM Zrínyi Térképészeti és Kommunikációs Szolgáltató
Közhasznú Nonprofit Korlátolt Felelősségű Társaság,
Kreatív Tervező és Sokszorosító Osztály
Felelős vezető: Pásztor Zoltán

REVUE D'HISTOIRE MILITAIRE

Publication trimestrielle de l'Institut et du Musée d'Histoire Militaire

Fondée en 1888

Redacteur en chef: László Pászti
Editorial: Gréta Somogyi, Zsófia Medgyesy

Comité éditorial
János B. Szabó, Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, Norbert C. Tóth, István Czigány, Tamás Csikány, Pál Germuska, Róbert Hermann (President), Csaba Horváth, Miklós Horváth, Gyula Kedves, József Kelenik, Katalin Mária Kincses, Gábor Kiss, Balázs Lázár, Ferenc Lenkefi, Kálmán Mészáros, Imre Okváth, Ferenc Pollmann, Gergely Pál Sallay, Sándor Szakály, Norbert Számvéber, László Töll, János Varga J., László Veszprémy

Conseillers scientifiques
Gábor Ágoston, Tibor Hajdu, György Markó, Géza Pálffy, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Ferenc Tóth

Éditée par l'Institut et le Musée d'Histoire Militaire
(Ministère de la Défense)
29/B Kerepesi út Budapest 1087 Hongrie
Adresse postale: PO Box 431, Budapest H-1438
Tél.: (36 1) 325-16-00, Télécopie: (36 1) 325-16-59

Rédaction et Maison d'Édition
29/B Kerepesi út Budapest 1087 Hongrie
Adresse postale: PO Box 431, Budapest H-1438
Tél.: (36 1) 325-16-00

E-mail:
hadtortenelmi.kozlemenyek@gmail.com
Version électronique:
https://epa.oszk.hu/00000/00018

Tarif d'abonnement
4800 HUF (annuel), 1200 HUF (trimestriel)

Diffusée par
Magyar Posta Rt.
Centre d'Affaires et Logistique

Abonnement à l'étranger
Hírlapterjesztési Központ
1 Orczy tér Budapest H-1089 Hongrie
Adresse postale: Budapest H-1900
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК

Поквартальный Журнал Института и Музея Военной Истории

Год основания: 1888

Главный редактор: Ласло Пасти
Редактор: Грета Шомоджи, Жофия Медьеши

Редакционная коллегия
Янош Б. Сабо, Тибор Балла, Габор Бона, Аттила Бонхардт, Норберт Ц. Тот, Иштван Цигань, Тамаш Чикань, Пал Гермушка, Роберт Херманн (председатель), Чаба Хорват, Миклош Хорват, Дюла Кедвеш, Йожеф Келеник, Каталин Мариа Кинчеш, Габор Кишш, Балаж Лазар, Ференц Ленкефи, Кальман Месарош, Имре Окватх, Ференц Поллманн, Гергей Пал Шаллаи, Шандор Сакай, Норберт Самвебер, Янош Й. Варга, Ласло Толл, Ласло Веспреми

Консультативный совет
Габор Агоштон, Тибор Хайду, Дьёрдь Марко, Геза Палфи, Имре Окватх, Эрвин А. Шмидл, Владимир Сегеш, Ференц Тот

Издает: Институт и Музей Военной Истории Министерства Обороны
1087 Будапешт, Дорога Керепеси 29/Б, Венгрия
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 431. Н-1438
Тел.: (36 1) 325-16-00, Факс: (36 1) 325-16-59

Редакция и Издательство
1087 Будапешт, Дорога Керепеси 29/Б, Венгрия
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 431. Н-1438
Тел.: (36 1) 325-16-00

Адрес E-Mail:
hadtortenelmi.kozlemenyek@gmail.com
Электронный вариант:
https://epa.oszk.hu/00000/00018

Абонементная плата по подписке
На 1 год 4800, на 1 квартал 1200 форинтов

Распространяет
Коммерческий и Логистический Центр А/О Венгерская Почта

Подписка за границей
В Бюро подписки на газеты
Hírlapterjesztési Központ
1. Orczy tér Budapest H-1089 Венгрия
Почтовый адрес: H-1900 Budapest,
e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu.

Ára: 1200,- Ft

E számunk tartalmából

„Számos forrás megörökítette a nemzetőrségi és honvéd dobosok kiállásának, illetve rutinjának szabályozását. […] Azonban a *Marczius Tizenötödike* című lapban a következő sziporka jelent meg július elején: »A József téren lévő házak lakói köszönetet akarnak szavazni a reggeli 5 órakor ott gyakorlatokat tarló nemzetőrségi századnak, mint, mely hatalmas dobolásával nem engedi, hogy midőn a haza veszélyben van, valaki aludjék. Némelyek ugyan elég gyöngédtelenek azt hinni, hogy az érintett század dobolási gyakorlatait félrébbeső helyt is tarthatná, vagy legalább korán reggel dob nélkül is jobbra nézhetne, de ezek nem gondolják meg, mily elkerülhetetlenül szükséges az a kutyabőrös dobszó, a boldogult nemesi füleknek.«”

(Csorba György)

„A visszaemlékező teljes neve Karl Nikolaus Peter Baron von Fircks. 1809. október 25-én született Mitauban, ott járt gimnáziumba, majd jogi tanulmányokat végzett. Az uralkodó kancelláriájának külügyekkel foglalkozó ügyosztályán, majd orosz követségeken is dolgozott titkárként. 1848–1850 között, tehát történetünk idején a Lengyel Királyság gubernátora, vagyis Paszkevics mellé különleges megbízatásokat ellátó hivatalnokként volt beosztva. 1850-től a kúrföldi kormányzósági főügyész jegyzője, később a kúrföldi evangélikus egyház konzisztóriumának világi ülnöke.”

(Rosonczy Ildikó)

„A tábornokról tudjuk, hogy sokat olvasott, levelezésében is utal időnként olvasmányaira. 1890 márciusában a borús, sáros, hideg időre panaszkodva azt is megírta Rélinek, hogy »elnyeltem Kézsmárszky három díszkötetét, most Pista rongyos ’Geschwisterjét’ nyelem, ennek is már csak a farka lóg ki a számból.« Kézsmárszky három díszkötetét nem sikerült azonosítani a bejegyzés alapján, az a »rongyos Geschwister« viszont valószínűleg Goethe egyfelvonásos darabja (*Die Geschwister* – Goethe 1776-ban írt prózai műve, amit még ugyanabban az évben bemutattak. Nyomtatásban először 1787-ben jelent meg). A tábornok olvasottságáról, szerteágazó érdeklődési köréről már életében is több híradás jelent meg, az idős katonát felkereső újságírók, tisztelők gyakran emlékeznek meg a számukra váratlan olvasmányokról. Naményi Lajos 1905-ben döbbenten hallgatja a 87 éves Görgei fejtegetését az iskolák állami, avagy egyházi fenntartásáról Moritz Lazarus 1903-ban kiadott kötete *(Pädagogische Briefe)* kapcsán, amelyről Görgei a *Budapesti Szemle* hasábjain olvasott, és miután érdekelte, meg is rendelte.”

(Radnóti Klára)

9 770017 654084 23002